

EKONOMIKOS VYSTYMASIS: PROCESAI IR TENDENCIJOS

IV-osios tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos, įvykusios Vilniaus kolegijos
Ekonomikos fakultete
2017 m. balandžio 26 d., medžiaga

Konferencijos rėmėjai:

Vilnius
2017

Konferencijos organizatoriai:

Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas

Nacionalinė draudimo brokerių įmonių asociacija

Spaudai parengė Violeta Baltrūnienė

Mokslinis komitetas

Pirmininkė – dr. Aušra Liučvaitienė, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto docentė

Nariai: **prof. dr. Krystian Pera**, Katovicų ekonomikos universiteto profesorius (Lenkija)

prof. dr. Rasa Subačienė, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto profesorė

dr. Jaroslav Swida, Krokuvos ekonomikos universiteto docentas (Lenkija)

dr. Kleanthis Sirakoulis, Thessaly Technologijos Edukologijos Instituto docentas (Graikija)

dr. Deedar Hussain Pathan, NED inžinerijos ir technologijos universiteto docentas (Pakistanas)

dr. Erika Kubilienė, Vilniaus kolegijos Mokslo skyriaus vedėja

dr. Dalia Daujotaitė, Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto docentė

dr. Erstida Ulvidienė, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto docentė

dr. Tadas Gudaitis, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto docentas

dr. Agnė Šimelytė, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto docentė

dr. Mantas Valužis, Lietuvos mokslo tarybos Mokslo politikos ir analizės skyriaus vyriausiasis specialistas

Sekretorė – Violeta Baltrūnienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto lektorė

Organizacinis komitetas

Pirmininkė – Asta Pikalienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto dekanė

Narės: **Nijolė Kašėtienė**, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto prodekanė

Gitana Mečėjienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto Bankininkystės katedros vedėja

Daiva Malakaitė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto Draudimo katedros vedėja

Jolita Naujalienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto lektorė

Ingrida Galkauskienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto lektorė

Danguolė Ignatavičiūtė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto lektorė

Santa Mirauskienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto vadybininkė

Ana Sabaliauskienė, Nacionalinės draudimo brokerių įmonių asociacijos prezidentė

EKONOMIKOS VYSTYMASIS: PROCESAI IR TENDENCIJOS. IV-osios tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos medžiaga (straipsnių rinkinys). Vilniaus kolegija, 2017, 218 p.

Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto tęstinės tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos leidinyje pateikti straipsniai, parengti pagal pranešimus, skaitytus konferencijoje, įvykusioje Vilniuje 2017 m. balandžio 26 d.

Straipsniuose nagrinėjamos verslo plėtros galimybės, draudimo rinkos tendencijos, apskaitos ir audito aktualijos, finansų sektoriaus problemos bei studijų organizavimo ir kompetencijų ugdymo aspektai, pagrindžiantys nūdienos aktualijas. Straipsnių tematika apima tokias sritis: tvarios ekonomikos plėtra ir perspektyvos; darbo rinkos pokyčiai ir iššūkiai; regionų socialinės-ekonominės raidos aspektai; kūrybiškumo, inovacijų ir verslumo dermė; inovacijų poveikis konkurencinei aplinkai; verslo valdymo, finansų, apskaitos ir audito problemos ir perspektyvos; verslo plėtros problemos ir perspektyvos.

Autorių kalba netaisyta

© Vilniaus kolegija,
Ekonomikos fakultetas, 2017
ISSN 2538-6700

TURINYS / CONTENT

ĮŽANGINIS ŽODIS	5
INTRODUCTION	8
1. BANKININKYSTĖS SEKTORIAUS PLĖTROS PROBLEMOS IR TENDENCIJOS / PROBLEMS AND TENDENCIES OF BANKING SECTOR DEVELOPMENT.....	11
Alvydas Mackevičius, Aušrelė Masandukaitė. KOMERCINĖS PASLAPTIES SAMPRATA IR JOS TAIKYMAS BANKE / CONCEPTION OF COMERCIAL SECRET AND APPLICATION OF IT IN THE BANK	12
Oksana Sarakhman, Olga Stahiv. METHODOLOGY OF AUDIT CREDIT OPERATIONS IN THE BANKING SECTOR UKRAINE.....	20
2. DARBO RINKOS POKYČIAI IR IŠŠŪKIAI / LABOUR MARKET DEVELOPMENT AND CHALLENGES.....	29
Gintautas Bareikis, Rita Martišienė, Inga Pašiušienė. VIDUTINIO DARBO UŽMOKESČIO EKONOMETRINIS MODELIS / ECONOMETRIC MODEL OF AVERAGE SALARY	30
Laima Steiblienė¹, Ignas Dzemyda². ABSOLVENTŲ PASIRENGIMAS PROFESINEI VEIKLAI: BANKININKYSTĖS STUDIJŲ PROGRAMOS TAIKOMASIS TYRIMAS / GRADUATES' READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES: APPLIED RESEARCH IN BANKING STUDIES	37
3. DRAUDIMO RINKOS PLĖTROS PERSPEKTYVOS IR IŠŠŪKIAI / PROSPECTS AND CHALLENGES OF INSURANCE MARKET DEVELOPMENT.....	44
Nijolė Kašėtienė. DRAUDĖJO ELGSENOS, RENKANTIS DRAUDIMO PASLAUGAS, VEIKSNIAI LIETUVOJE / POLICYHOLDER BEHAVIOR FACTORS CHOOSING INSURANCE SERVICES IN LITHUANIA	45
Irena Pažėrienė. MAKROEKONOMINIŲ RODIKLIŲ KITIMO ĮTAKA DRAUDIMO RINKAI/ IMPACT OF CHANGES ON INSURANCE MARKET	54
4. INOVACIJŲ POVEIKIS KONKURENCINEI APLINKAI / INNOVATION IMPACT ON COMPETITIVE ENVIRONMENT	66
Adam Popek. ANALYSIS OF THE BEHAVIOR OF PLAYERS IN COMPETITIVE ATHLETES IN RELATION TO THE USE OF SPECIALIZED DIETARY SUPPLEMENTS AS A PART OF CREATING AN INNOVATIVE PRODUCT.....	67
Jūratė Zakarienė. INOVACIJAS LEMIANTYS VEIKSNIAI: TEORINIS ASPEKTAS / THE DETERMINANTS OF INNOVATION: THEORETICAL ASPECT	74
5. KŪRYBIŠKUMO, INOVACIJŲ IR VERSLUMO DERMĖ / CREATIVITY, INNOVATION, AND ENTREPRENEURSHIP.....	84
Olga Buckiūnienė, Danguolė Ignatavičiūtė, Artūras Vitas. VILNIAUS KOLEGIJOS EKONOMIKOS FAKULTETO STUDENTŲ VERSLUMO UGDYMO TYRIMAS / STUDY OF STUDENTS'ENTREPRENEURSHIP EDUCATION AT VILNIAUS KOLEGIJA ECONOMICS FACULTY	85
Irena Łacka¹, Olga Buckiūnienė². ENTREPRENEURIAL ATTITUDES OF STUDENTS FROM POLAND AND LITHUANIA – SOME ASPECTS OF COMPARATIVE STUDIES.....	94
6. REGIONŲ SOCIALINĖS-EKONOMINĖS RAIDOS ASPEKTAI / ISSUES OF REGIONAL SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT	102
Aldona Migala-Warchol. THE RESEARCH OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES.....	103
Diana Rokita-Poskart. EDUCATIONAL MIGRATION AND ITS IMPACT ON DEVELOPMENT OF ACADEMIC CENTRES	112

Marzena Szewczuk-Stępień. R&D ACTIVITY IN POLAND AS COMPARED TO THE EUROPEAN UNION	119
7. TVARIOS EKONOMIKOS PLĖTRA IR PERSPEKTYVOS / SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT AND PROSPECTS.....	127
Stanislav Popek. CLEANER PRODUCTION (CP) AS A STRATEGY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	128
8. VERSLO PLĖTROS PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS / BUSINESS DEVELOPMENT PROBLEMS AND PERSPECTIVES.....	137
Malgorzata Adamska¹, Aneta Kucińska-Landwójtowicz², Marzena Szewczuk-Stępień³. ASSUMPTIONS FOR ACCOMPLISHING PURPOSES OF DEVELOPMENT PROJECTS: FACTORS AFFECTING INVOLVEMENT OF EXTERNAL PARTICIPANTS'	138
Irina Demko, Ruslana Shurpenkova. FINANCIAL RESULTS OF ENTERPRISE IN CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY	146
Brygida Klemens. BENEFITS FROM CLUSTER INITIATIVES FOR ENTREPRENEURS AND OTHER ACTORS OF CLUSTER STRUCTURES.....	154
Dalia Prūsaitienė¹, Dalia Švelnytė². ŠIUOLAIKINIO VERSLO GALIMYBĖS IR IŠŠŪKIAI LIETUVOJE / CURRENT BUSINESS OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN LITHUANIA ..	163
9. VERSLO VALDYMAS, FINANSAI, APSKAITA IR AUDITAS, PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS / CORPORATE GOVERNANCE, FINANCE, ACCOUNTING, AND AUDITING: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	174
Dovilė Galvydytė, Daiva Tamulevičienė. ORGANIZACIJOS BIUDŽETŲ PARENGIMAS: TRADICINIS IR INOVATYVUS POŽIŪRIAI / FORMATION OF ORGANIZATIONAL BUDGETS: TRADITIONAL AND INNOVATIVE APPROACHES	175
Oksana Kundrya-Vysotska. THE STRATEGIC ACCOUNTING DEVELOPMENT WITHIN THE TRANSFORMATION OF MANAGEMENT PARADIGMS	184
Jonas Mackevičius, Rasa Subačienė. LIETUVOS NEPRIKLAUSOMO AUDITO IŠTAKOS / THE ORIGINS OF LITHUANIAN INDEPENDENT AUDIT	191
Jonas Mackevičius, Rasa Subačienė. LABAI MAŽŲ ĮMONIŲ FINANSINĖS BŪKLĖS ANALIZĖS METODIKA, NAUDOJANT FINANSINIŲ ATASKAITŲ DUOMENIS / THE METHODOLOGY OF FINANCIAL CONDITION ANALYSIS FOR MICRO ENTERPRISES	200
Viktorija Prapraitė, Žana Prokopovičienė, Romualda Urniežienė. LIETUVOS BIUDŽETO SISTEMA IR KONTROLĖ / LITHUANIAN BUDGET SYSTEM AND CONTROL	210

IŽANGINIS ŽODIS

Pastarųjų metų pokyčių tendencijos svarbiausiose veiklos srityse suformavo naujus prioritetus ir reikalavimus, lėmė intensyvius internacionalizacijos bei klasterizacijos procesus, galimybių ir grėsmių vertinimo svarbą veikiant ir konkuruojant globalioje rinkoje. Išskirtinis proveržis pastebimas ekonomikos, finansų, geopolitikos, verslo valdymo, inovacijų, pažangių technologijų kūrimo ir kitose srityse, formuojantis naujiems visuomeninio gyvenimo fenomenams, gerovės visuomenės, ekonominės laisvės, socialinio sąmoningumo, išmanaus miesto, sumanios, žaliosios bei dalijimosi ekonomikos aspektais.

Šiuolaikinėmis sąlygomis ryškėja nauji iššūkiai visuomeninių problemų adekvataus suvokimo ir gebėjimo jas spręsti aspektas, kuris vertinamas kaip itin svarbi prielaida realiai įgyvendinti šiuolaikinei visuomenei reikšmingus pažangos siekius. Pastarųjų tikslingumą lemia ne tik visuomenės koncentruota orientacija į žinias, bet ir darnios plėtros bei globalizacijos apibrėžties daugialypis priežastingumas.

Adekvatus dėmesys mokslinių tyrimų, studijų bei praktinių darbų rezultatų sklaidai yra itin svarbi prielaida kryptingai tęsti Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „Ekonomikos vystymasis: procesai ir tendencijos“ tradicijas. Tęstinumą lemia fakulteto darbuotojų aktyvus bendradarbiavimas su kolegomis iš įvairių Lietuvos bei užsienio šalių mokslo institucijų, nuolatinis darbuotojų kvalifikacijos tobulinimas, augantis mokslinės ir praktinės informacijos poreikis ekonomikos, finansų, verslo valdymo, investicijų ir draudimo, verslo apskaitos, bankininkystės ir kitose srityse. Tikėtina, kad konferencijos dalyvių dalijimosi patirtimi bei diskusijų aktyvinimas nagrinėjamomis temomis taps reikšmingas skatinant Lietuvos ir užsienio šalių bei verslo atstovų bendradarbiavimą dinamiškoje ekonominėje erdvėje.

Konferencijos tikslas – pasidalinti gerąja dalykine bei praktine patirtimis, atsižvelgiant į globalios ekonomikos vystymosi aktualijas, numatyti galimas šalies ūkio plėtros tendencijas bei poveikio mastą, skatinant tarptautiškumą bendradarbiaujant aukštojo mokslo ir verslo institucijoms.

Apsisprendimo motyvai veikti net tomis pačiomis sąlygomis gana skirtingi, ši tendencija paskatino tęsti diskusijas, įprastą tematiką papildant naujomis aktualiomis temomis ir aspektais:

- tvarios ekonomikos plėtra ir perspektyvos;
- darbo rinkos pokyčiai ir iššūkiai;
- draudimo rinkos plėtros perspektyvos ir iššūkiai;
- regionų socialinės-ekonominės raidos aspektai;
- kūrybiškumo, inovacijų ir verslumo dermė;
- inovacijų poveikis konkurencinei aplinkai;
- verslo valdymas, finansai, apskaita ir auditas: problemos ir perspektyvos;
- bankininkystės sektoriaus plėtros problemos ir tendencijos;
- verslo plėtros problemos ir perspektyvos.

Konferencijoje dalyvavo ir pranešimus skaitė Lietuvos ir užsienio mokslo institucijų ir verslo atstovai. Konferencijos partnerė – Nacionalinė draudimo brokerių įmonių asociacija. Pranešimus parengė dalyviai iš Lenkijos (Krokuvos ekonomikos universiteto, Vakarų Pamario technologijos universiteto Ščecine, Krokuvos kūno kultūros universiteto, Opolės technikos universiteto, Ržešuvo technologijų universiteto), Ukrainos (Lvovo bankininkystės universiteto, Kijevo verslo ir teisės kooperacijos instituto), Italijos (Anglo Lombarda draudimo brokerių įmonės) ir Lietuvos (Vilniaus kolegijos, UAB „Lipnios etiketės“, Vilniaus universiteto).

Socialinių-ekonominių bei mokslo ir technologijų pažangos procesų sudėtingumą padeda suvokti konkretūs aspektai ir savybės, išplaukiantys iš visumos, jie tarpusavyje glaudžiai susiję kaip vienos ir tos pačios sistemos elementai. Konferencijos dalyviai pranešimuose pateikė verslo plėtros, ryšių su klientais problemų sprendimo galimybių, darnios plėtros tendencijų, efektyvaus išteklių naudojimo perspektyvų, verslumo skatinimo, inovacijų projektavimo aktualijų, politinių ir kultūrinių skirtumų poveikį ekonominiams procesams.

Šalies ūkio struktūros kitimas, vykstantis ekonominės sistemos subjektų, objektų bei ryšių restruktūrizacijos procesai skatina analizuoti tvarios plėtros galimybes. Bendrų ekonominių procesų

kontekste išryškėjo pokyčių darbo rinkoje problemos. Daugiausia dėmesio buvo skiriama vidutinio darbo užmokesčio analizei, naudojant ekonometrinį modelį. Vertinant integracijos į darbo rinką galimybes svarbu ne tik nustatyti darbo užmokesčio dydį, bet ir įvertinti absolventų bendrąsias bei dalykines kompetencijas, kurių svarbiausiomis įvardyta gebėjimas dirbti kolektyve, bendravimas su klientais, gebėjimas valdyti darbo procesus, užsienio kalbos žinios bei kompiuterinis raštingumas.

Spartūs pokyčiai draudimo rinkoje neatsiejami nuo makroekonominių ir socialinių veiksnių. Vertinant aplinkos poveikį šios rinkos plėtrai nustatyta, jog ekonominė, teisinė ir technologinė aplinkos yra palankios ir skatinančios draudimo paslaugų prieinamumą. Tačiau politinės aplinkos nestabilumas ir socialinės atskirties didėjimas gali neigiamai paveikti optimistines draudimo rinkos plėtros tendencijas.

Aštrėjant konkurencijai, atsirandant naujiems rinkos dalyviams, keičiasi vartotojų elgsena. Nustatyta, jog Lietuvos draudėjų draudimosi motyvus ir tradicijas lemia atitinkamos šalies draudimo paslaugų rinkos išsivystymo lygis: draudėjų elgsenai akivaizdžiai turi įtakos neigiama draudimo paslaugų patirtis, sovietinės sistemos įtaka, neigiamas požiūris į draudimo paslaugas ir nesidomėjimas draudimo paslaugų pasiūla.

Regionų sėkmė tiesiogiai priklauso nuo verslo aplinkos sąlygų bei konkurencingumo lygio. Tokiu atveju aktyviau steigiamos įmonės, skatinama pastarųjų plėtra, kuriamos naujos darbo vietos, auga darbo našumas ir užmokestis, mažinama pajamų nelygybė bei socialinė atskirtis. Mokslinių tyrimų plėtra svarbi ne tik skatinant inovacijas, bet ir aktyvinant verslo ir mokslo institucijų bendradarbiavimą atskiruose regionuose. Aukštojo mokslo institucijos dažnai vertinamos kaip potencialas regionų akademiniams centrams kurti užtikrinant ekonominės, socialinės ir demografinės raidos pagrindą. Vertinant Europos gyventojų socialinę-ekonominę plėtrą, nustatyta, kad Šiaurės ir Vakarų Europoje sparčiausiai plėtra vyksta ekonomikos ir finansų srityje, atitinkamai švietimo srityje visų regionų plėtros tendencijos panašios.

Konferencijoje nemažai dėmesio skirta kūrybiškumo, inovacijų ir verslumo skatinimo problematikai. Verslumo ir kūrybiškumo aspektai sudaro prielaidas formuoti ilgalaikį konkurencinį pranašumą. Ši problema ypač aktuali jaunajai kartai, kuomet skatinama tapti darbdaviu, ne samdomu darbuotoju. Mokslinių tyrimų rezultatai parodė, jog didžioji dalis jaunuolių pasirengę priimti atsakomybę kuriant savo verslą bei realiai vertinant riziką ir nesėkmės galimybę. Tyrėjų nuomone, ugdant jaunosios kartos verslumą svarbiausi bruožai yra pasitikėjimas savimi, ryžtas bei kūrybinė laisvė.

Sparčiai besikeičiant organizacijų veiklos sąlygoms ir konkurencinio pranašumo formavimo šaltiniams, konferencijoje kalbėta inovacijų poveikio konkurencinei aplinkai klausimais. Inovacijų kūrimo ir įdiegimo procesas – tai tikslinga ir kryptinga organizacijose valdoma veikla. Inovatyvumas neatsiejamas nuo kūrybiškumo, todėl investicijos į mokslo naujovių diegimą organizacijose neužtikrina savaiminio inovatyvaus proceso. Tai lemia inovatyvi kultūra, sudaranti palankias prielaidas ir apimanti vertybes bei nuostatas imlias naujovėms (lanksčią organizacinę struktūrą, raiškos laisvę, atvirą komunikaciją, organizacinę paramą, bendradarbiaujančias komandas ir kt.). Inovatyvių produktų nauda ir rinkos tendencijų klausimai taip pat aktualūs ir sporto srityje.

Remiantis teorinėmis prielaidomis, konferencijos metu pateikta labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodika bei pagrindiniai rodikliai. Naudojant šią metodiką sudaroma galimybė įvertinti ne tik finansinę įmonės padėtį, bet ir priimti tinkamus valdymo sprendimus, užtikrinančius veiklos tęstinumo galimybes.

Konferencijos metu supažindinta su biudžeto formavimo aspektais, tradicinio ir inovatyvaus biudžeto privalumais, trūkumais, sudarymo galimybėmis. Modernioms organizacijoms būdingas biudžeto formavimas, turintis aiškią sąsają su organizacijos strategija, ko pasigendama tradicinį formavimo būdą pasirinkusių organizacijų biudžete. Valstybės biudžetas skiriasi nuo kitų savarankiškų ekonominių subjektų biudžetų, todėl tyrėjai itin svarbiu analizės elementu įvardijo viešųjų finansų kontrolės sistemos funkcionalumą. Formuojant biudžetą svarbu atlikti ekonomiškumo, efektyvumo ir rezultatyvumo finansų kontrolę. Akcentuota audito sistemos formavimo svarba bei institucijų atliekamų funkcijų apibrėžtis lyginant tarpukario Lietuvos sąsajas su dabartine audito sistema.

Apskaitos politikos ir raidos analizė sudaro prielaidas adekvačiam apskaitos pokyčių vertinimui. Konferencijoje kolegos iš Ukrainos dalijosi patirtimi formuojant strateginę apskaitos metodikos paradigmą. Dinamiško ekonomikos vystymosi kontekste verslo valdymo sistemų diegimas turėtų užtikrinti tinkamų būdų, metodų ir modelių pasirinkimo galimybes priimant strateginius sprendimus valdymo apskaitos sistemai tobulinti.

Remiantis teorinėmis prielaidomis ir empiriniais duomenimis, analizuotos bankininkystės sektoriaus plėtros problemos ir tendencijos. Ypač jautri šio veiklos sektoriaus problema – komercinės paslapties (banko paslapties) teisinis reglamentavimas. Buvo nustatyta, jog Lietuvoje iš esmės sukurtas komercinės paslapties teisinio reglamentavimo pagrindas, tačiau suvokiant šios problemos svarbą bei konkurencinio pranašumo galimybę verslo santykiuose, ypač bankininkystės sektoriuje, susiformuoja poreikis atsiradusias teisės spragas nuosekliai užpildyti formuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika.

Dalyvių pranešimuose atspindėjo šiandienos geopolitinės aplinkos veiksnių poveikis Ukrainos bankiniam sektoriui. Pastarųjų metų įvykiai pateikė neišspręstų investicinės veiklos problemų, gyventojų pasitikėjimo bankais praradimą, ilgalaikį ekonominį nuosmukį. Tai atskleidė bankų vidaus kontrolės sistemos problemas ir trūkumus. Pristatytos alternatyvios plėtros priemonės didinant skolinimosi efektyvumą makroekonomiu ir mikroekonomiu lygiais skatinant šalies ekonominį augimą.

Siekiant išskirtinio augimo visose veiklos srityse, ypač svarbios palankios ekonominės veiklos sąlygos. Kūrybinio, analitinio, sisteminio mąstymo proveržis žinių ekonomikoje atskleidžia naujas verslo plėtros galimybes ir problemas. Apžvelgtos verslo plėtros Lietuvoje grėsmės ir galimybės, svarbiausiomis probleminėmis sritimis įvardyta nepakankama smulkiųjų investuotojų ir nuosavybės teisių apsauga, nemokumas, darbo santykių reglamentavimo nelakstumas, talentingų specialistų stygius ir nepalanki geopolitinė padėtis. Pateiktos verslo aplinkos gerinimo priemonės nukreiptos į platesnį išteklių ir infrastruktūros prieinamumą ir įvairovę, kūrybinių industrijų plėtros skatinimą šalyje, jaunimo įtraukimo į verslą, palankesnę įėjimo į rinką ir lankstesnę darbo sąlygų reglamentavimą.

Kolegos iš Lenkijos dalijosi patirtimi rengiant ir vykdant tarptautinį projektą mokslo ir verslo bendradarbiavimo srityje. Opolės regiono ekonominės plėtros apribojimais, kuriant ir diegiant inovacijas versle, nurodyti vidinių organizacijos išteklių naudojimo prioritetai, nebendradarbiaujant su mokslo institucijomis, nesinaudojant naujausiais mokslo ir technikos pasiekimais. Empiriniais tyrimais nustatyta, jog būtinas lankstumas priimant ir adekvačiai vertinant novatoriškas alternatyvas verslo skatinimo problemoms spręsti šiame regione.

Pranešimuose analizuoti įmonių veiklos galimybių ekonominio nestabilumo sąlygomis bei finansinių galimybių panaudojimo, atskirų finansinių rodiklių vertinimo aspektai.

Konferencijos metu analizuoti adaptacijos, pasikeitus verslo aplinkai, klausimai klasterių kūrimo kontekste. Aptartos konkrečios klasterių struktūros, generuojama nauda verslui, mokslo bei valdžios institucijoms, vietos bendruomenei bei regiono funkcionavimui, skatinant inovatyvias veiklos formas.

Ekonominės laisvės, socialinio sąmoningumo problemų sprendimas, tvarios ūkio plėtros galimybių vertinimas, dalijimosi ekonomikos poveikio tyrimas, internacionalizacijos ir klasterizacijos procesai apima ne tik atskirų objektų sprendimus globalioje aplinkoje, tačiau ir visuomenės aktualijas. Konferencijoje pateikti teoriniai ir empiriniai tyrimų rezultatai bei konstruktyvios diskusijos svarbios priimant ekonominės gerovės kūrimo sprendimus, ekonomiškai grindžiant plėtros strategijas, orientuotas į inovacijas ir pažangių technologijų panaudojimą, naujų verslo modelių kūrimą bei siekį dalintis gerąja patirtimi plėtojant tarptautinius ryšius.

Dėkojame konferencijos organizatoriams, Mokslo komitetui ir rėmėjams: „Danske Bank A / S“ Lietuvos filialui, AB DNB bankui, taip pat Laisvosios rinkos institutui, Mokslo, inovacijų ir technologijų agentūrai (MITA).

Asta Pikelienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto dekanė
Dr. Aušra Liučvaitienė, Vilniaus kolegijos Draudimo katedros docentė

INTRODUCTION

Recent changes in key areas of activity formed the new priorities and requirements which lead to intensive internationalization and clustering processes, opportunities and threats evaluation importance of running and competing in the global market.

Exclusive breakthrough is seen in such fields as economics, finance, geopolitics, business management, innovation, technology development and many others. Moreover, the formation of new phenomena in social life welfare society, economic freedom, social awareness, smart city, green, circular and sharing economic aspects is also visible these days.

New challenges to social problems of adequate awareness are revealed under modern conditions as the ability to solve them. It is seen as a crucial assumption for the effective implementation of significant progress in modern societies.

Active cooperation of faculty members with colleagues from various Lithuanian and foreign academic institutions, constant professional development of employees, increasing scientific and practical information needs of economy, finance, business management, investment and insurance business accounting, banking and other fields is determined with continuity.

It is likely that sharing experience and discussion on topics will cover the importance in promoting Lithuania and foreign countries as business cooperation in a dynamic economic environment.

The purpose of this conference is to share good substantive and practical experience, global economic development issues, to provide possible development trends of the national economy and the extent of the impact. Moreover, to promote the internationalization of cooperation in higher education and business institutions.

Decision motives operate even under the same conditions differ as this trend has encouraged to continue the discussions in addition of new topics relevant aspects:

- Sustainable Economic Development and Prospects;
- Labour Market Development and Challenges;
- Prospects and Challenges of Insurance Market Development;
- Issues of Regional Social-Economic Development;
- Harmony of Creativity, Innovation and Entrepreneurship;
- Innovation Impact on the Competitive Environment;
- Corporate Governance, Finance, Accounting, and Auditing: Problems and Prospects;
- Problems and Tendencies of Banking Sector Development;
- Business Development Problems and Perspectives.

Conference reports are prepared by Lithuanian and foreign research institutions and business representatives. Articles are prepared by participants from Poland (Cracow University of Economics, West Pomeranian University of Technology in Szczecin, University of Physical Education in Cracow, Opole University of Technology; University of Technology in Rzeszow), Ukraine (Lviv Banking University, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law), Italy (Anglo Lombarda Insurance Brokers) and Lithuania (Vilniaus Kolegija / University of Applied Sciences, Private Limited Liability Company UAB "Lipnios etiketes", Vilnius University).

The complexity of social-economic and scientific, technological processes helps to understand the specific aspects and properties which are closely linked to one and the same system's elements.

Tendencies of business development, customer relations problem-solving ability, sustainable development trends, prospects for effective use of resources, promoting entrepreneurship, innovation design issues, political and cultural differences in the impact of economic processes were discussed in the reports of participants.

Changes in the structure of the national economy, ongoing economic entities, objects and communication restructuring process lead to analyze the opportunities of sustainable development.

Green and circular economics perspective is an essential success element. To add more, the context of changes in the labor market highlighted the problems.

The evaluation of integration into the labor market is important not only to determine the level of wages but also for evaluation of graduates general and subject-specific competencies. It is important to focus on ability to work in a team, communicate with customers, manage work processes, knowledge of foreign languages and computer literacy.

Rapid changes in insurance market is inseparable from the macro-economic and social factors. Legal and technological environment is conducive to promote the availability of insurance services in a view to evaluate the environmental impact of the market development.

However, the instability of political environment and social exclusion can have a negative effect on optimistic insurance market development trends.

The emergence of new business entrants and changing consumer behavior makes the competition harsher. It was found that the Lithuanian insurers hedging motives and traditions deal with the insurance market development level: policyholder behavior obviously has a negative impact on the insurance experience as the influence of the Soviet system, negative attitude of the security services, lack of interest in the insurance services offer.

Success in regions depends on the conditions of the business environment and levels of competitiveness.

In this case, new companies and jobs increase labor productivity and wages. It is worth to state that income inequality and social exclusion is reduced either.

Scientific development of applied research is important not only for promoting innovation but also for activation of business and education institutions in different regions.

Higher education institutions are often seen as potential regional academic centers which ensure the basis of economic, social and demographic change.

The European population social-economic development evaluation presented that Northern and Western Europe take place in the field of economics and finance. To say more, the field of education for all regional development trends is similar also.

The conference focused on creativity, innovation and entrepreneurship to the problems. Entrepreneurial and creative aspects of the preconditions form a long-term competitive advantage. To add more, this problem is relevant to the younger generation in the situation of becoming an employer not an employee.

Research has shown that the majority of young people willing to take responsibility in developing their business as to evaluate the risk and the possibility of failure. Researchers believe that education of younger generation is the most important entrepreneurial traits which deal with self-confidence, determination and creative freedom.

The impact of innovation on the competitive environment was discussed during the conference. Innovation development and deployment process - it is appropriate and purposeful organizations controlled activity. Innovation is inseparable from creativity, therefore investment in scientific innovation organizations do not provide self-innovative process.

This leads to an innovative culture which provides favorable conditions and includes the values and attitudes of intensive innovation (flexible organizational structure, freedom of expression, open communication, organizational support, cooperating teams and etc.).

Innovative product benefits and market trends are also important issues in the field of sport. The micro-enterprise financial state analysis methodology and key indicators were presented during the conference. This method helps to evaluate not only the financial position of the company but also to take the right management decisions which ensure opportunities for business continuity.

This conference introduced the budget-making aspects of traditional and innovative budget strengths, weaknesses, formation opportunities. Moreover, the formation of budget has a clear link to the organization's strategy which lacks the traditional way of making organizations.

The state budget differs from other independent economic entity budgets. Researchers have made an analysis which identified the functionality of public finance control system. It is important to carry out the cost-effectiveness in budget formation as efficiency and effectiveness of financial control. Audit system and the importance of making institutional definition of the functions performed the inter-war Lithuania latter's links with modern audit system comparison.

The accounting policies and the evolution of preconditions presume adequate accounting developments. To say more, participants from the Ukraine shared their experiences in shaping the strategic monitoring methodology paradigm. Dynamic economic development in the context of business management systems ensure appropriate ways, methods and models of options which make strategic decisions for the management accounting system improvement.

Analysis of the banking sector development issues and trends were presented on the basis of theoretical assumptions and empirical data. The problem of the industry is the commercial confidentiality (secret of banking) legal regulation. It was found that Lithuania is essentially designed for commercial confidentiality of legal regulatory framework. However, the importance of this issue and the possibility of competitive advantage in business relations, especially in the banking sector had face with formation of the need to fill the legal gaps on the basis of Lithuanian Supreme Court practice.

Today's geopolitical environment factors on the Ukrainian banking sector were reflected in the reports of participants. Recent events on the abundance of unsolved problems in investing activities, public confidence in banks, the loss of long-term economic downturn have revealed the banks' internal control problems and disadvantages. To add more, alternative means of development in efficiency increase of country's economic growth were also discussed.

It is important to focus on conditions to economic activity for exceptional growth in all business areas. Creative, analytical, systematic thinking breakthrough in the knowledge economy opens new business opportunities and challenges.

Polish colleagues shared their experience in the development and implementation of international projects in science and business cooperation. Opole region's economic development presents the development and innovation in business organizations which specify internal prioritization of resources, lack of cooperation with academic institutions. No use of the latest scientific and technical achievements was presented. Empirical studies have shown the need of flexibility in adoption and adequate evaluation of innovative alternatives to the promotion of business problems in the region.

The reports analyzed the companies' economic instability, financial opportunities for the use of individual financial indicators for assessment.

Adaptation changed business environment issues during the conference were analyzed in the context of the development of clusters. We discuss a specific cluster structure generated benefits for business, academic and government institutions, local community and the functioning of the region, promotion of innovative forms of action.

Economic freedom, social awareness, problem solving, sustainable economic development possibilities of sharing the economic impact study, internationalization and clustering processes include not only the decisions of individual objects in a global environment, but also social issues.

The conference presents theoretical, empirical research results, constructive discussion importance in economic welfare solutions in support of the development of economic strategies, innovation and advanced technologies, new business models. All of this aim to share best practices in the development of international relations.

Thank you for the conference organizers, scientific committee and sponsors Danske Bank A/S Lithuanian Branch, Public Limited Liability Company AB DNB bank, Lithuanian Free Market Institute, Agency of Science, Innovation and Technology (MITA).

Asta Pikeliienė, Vilniaus kolegija / University of Applied Sciences, Dean of the Faculty of Economics

Aušra Liučvaitienė, Vilniaus kolegija / University of Applied Sciences, Department of Insurance, Associate Professor

1. BANKININKYSTĖS SEKTORIAUS PLĖTROS PROBLEMOS IR TENDENCIJOS

KOMERCINĖS PASLAPTIES SAMPRATA IR JOS TAIKYMAS BANKE

Alvydas Mackevičius, Aušrelė Masandukaitė

Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas

Anotacija

Informacija, sudaranti komercinę paslaptį, yra ūkio subjekto nematerialus turtas, suteikiantis konkurencinį pranašumą verslo santykiuose. Komercinės paslapties atskleidimas tretiesiems asmenims gali lemti sąžiningos konkurencijos pažeidimą.

Atsižvelgiant į komercinės paslapties, kaip neatskiriama rinkos elemento, tinkamo suvokimo versle svarbą, straipsnyje nagrinėjami aktualūs su komercine paslaptimi susiję klausimai: komercinės (gamybinės) paslapties (banko paslapties) teisinis reglamentavimas, tiriami informacijos, laikomos komercine (gamybine) paslaptimi (banko paslaptimi) kriterijai bei jų nustatymo problematika.

Pastarąjį dešimtmetį visame pasaulyje keičiasi tiek banko paslapties samprata, tiek banko paslapties apsaugos politika. XX amžiuje įstatymais įteisinta banko paslaptis ir jos apsauga ilgą laiką leido privačiam verslui ir asmenims efektyviai apsaugoti savo finansus nuo pernelyg didelio valstybinių institucijų kišimosi į privataus gyvenimo reikalus. Pasaulyje prasidėjus globalizacijos procesams, laisvai judant kapitalui tarp valstybių, pradėjo ryškėti įvairios banko paslapties apsaugos reglamentavimo spragos, susijusios su mokesčių vengimu. Galutinį postūmį permainingoms suteiktą paskutinę ekonomikos krizę, kuomet tapo aišku, kad silpnai kontroliuojamas finansų sektorius daro daug žalos mokesčių mokėtojams.

Straipsnyje nagrinėjama komercinės paslapties, kaip vieno iš pramoninės nuosavybės teisės objekto, teisinis reglamentavimas bei samprata, atkreipiamas dėmesys į Europos Sąjungos siekį nustatyti komercinių paslapčių apsaugos nuo neteisėto jų gavimo, naudojimo ir atskleidimo bendras visoms valstybėms narėms priemones, tuo užtikrinant sklandų vidaus rinkos funkcionavimą. Kadangi norminiai teisės aktai nepateikia išsamaus informacijos, kuri laikoma komercine paslaptimi, sąrašo, taip pat remiamasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika.

Remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojama teisės aiškinimo ir taikymo praktika, atskleidžiami informacijai, laikomai komercine paslaptimi (banko paslaptimi), taikomi kriterijai, analizuojama komercinės paslapties (banko paslapties) taikymo komerciniuose bankuose problematika.

Reikšminiai žodžiai: pramoninė nuosavybė, komercinė (gamybinė) paslaptis, banko paslaptis, vieša informacija.

Įvadas

Sparčiai vystantis verslo santykiams, didėjant rinkos dalyvių skaičiui, turima informacija tampa svarbiu veiksmu užtikrinant verslo subjektų veiklos stabilumą bei konkurencinį pranašumą.

Ūkio subjektai komercines paslaptis vertina lygiai taip pat kaip patentus, prekės ženklus ar kitų formų intelektinės nuosavybės teises. Informacijos, kuri laikoma komercine paslaptimi, tinkamas suvokimas, jos vertės nustatymas bei apsaugos užtikrinimas ypač aktualus pradedančioms verslą įmonėms. Teismų praktikos apžvalga taip pat rodo, kad verslo įmonės vis dažniau kreipiasi į teismus reikalaujamos atlyginti žalą, padarytą neteisėtu komercinės paslapties atskleidimu.

Komercinės paslapties institutas palyginti nauja tyrimo sritis Lietuvos teisės doktrinoje, todėl pasigendama mokslinės teisinės literatūros šia tema (vertingi A. Matkevičiaus, R. Birštono darbai, kuriuose analizuojama komercinės paslapties taikymo bendrovėse, civilinės teisinės atsakomybės taikymo komercinės paslapties pažeidimo atvejais problematika) Tačiau pastaruoju metu daugėja teisės specialistų (M. Šimkūnas, I. Klimašauskienė, E. Krikščiūnienė, J. Judickienė ir kiti) straipsnių elektroninėje erdvėje, periodinėje spaudoje. Šiuose darbuose pateikiami praktiniai informacijos, laikomos komercine paslaptimi, apsaugos aspektai.

Informacijos, laikomos komercine paslaptimi, problematika apima įvairius klausimus: tiek norminiuose teisės aktuose, tiek praktinėje veikloje vartojamos įvairios sąvokos (pvz., komercinė paslaptis, gamybinė paslaptis, profesinė paslaptis, banko paslaptis, konfidenciali informacija, slapta praktinė patirtis ir kita), neretai keliamas klausimas, kokią informaciją galima laikyti komercine paslaptimi, kokiais kriterijais remiantis įvertinti žalą, atsiradusią atskleidus komercinę paslaptį ir kita. Straipsnio tikslas – remiantis norminių teisės aktų bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojama praktika, išanalizuoti ir įvertinti informacijos, kuri laikoma komercine paslaptimi

sampratą, kriterijus bei jų kvalifikavimo problematiką. Straipsnyje nenagrinėjami tokie aktualūs klausimai, kaip komercinės paslapties užtikrinimo priemonės, patirtos žalos nustatymo kriterijai ir kita.

Darbe naudojami norminių teisės aktų bei teismų praktikos sisteminės analizės, lyginamasis bei apibendrinimo metodai.

1. Komercinės paslapties teisinis reglamentavimas

Komercinė paslaptis yra pramoninės nuosavybės objektas, todėl, kaip ir kiti pramoninės nuosavybės objektai (patentai, prekių ženklai, dizainas ir kita), ji yra svarbi konkuravimo rinkoje priemonė, suteikianti tam tikrą pranašumą versle, gamyboje, finansinę naudą ir kita. Tačiau, „skirtingai negu kitų pramoninės nuosavybės objektų atveju, komercinės paslapties apsauga siejama su jos slaptumu (neviešumu), kai dėl kitų pramoninės nuosavybės objektų yra priešingai, t. y. saugomi registruoti ir įstatymų nustatyta tvarka išviešinti objektai, arba kai kuriais teisės aktuose nustatytais atvejais viešai naudojami (taigi visuomenei žinomi), nors ir neregistruoti objektai (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) nutartis 3K-3-326/2012). Komercinė paslaptis neprivalo „pasižymėti naujumu, kaip kad naujumas suprantamas, pavyzdžiui, patentų (išradimų) teisėje, ar originalumu, kaip kad originalumas suprantamas autorių teisėje“ (LAT nutartis 3K-3-326/2012). Komercinės paslaptys neturi specifinio galiojimo termino, todėl atskleistos „jos gali prarasti komercinės paslapties apsaugos lygį bet kuriuo metu (Dirgėlienė, I., Pečkys, M. 2014). Birštonas R. nurodo, kad nuo kitų pramoninės nuosavybės objektų, komercinė paslaptis skiriasi savo universalumu, „jos apsaugos sistema pirmiausia priklauso nuo priemonių, kurių jos savininkas imasi, veiksmingumo“ (Birštonas, R. 2010).

Lietuvos Respublikoje su komercine paslaptimi susijusius klausimus gana detalčiai reglamentuoja civilinės teisės normos, tačiau kitose valstybėse jos apsauga gali skirtis. Tik nedaugelio Europos Sąjungos valstybių narių teisės aktuose yra įtvirtintos teisės normos, reglamentuojančios komercinės paslapties klausimus. Dėl skirtingo komercinės paslapties instituto reglamentavimo kyla grėsmė komercine paslaptimi grindžiamiems pranašumams, mažėja komercinės paslapties turėtojo konkurencingumas. Siekiant suvienodinti komercinių paslapčių reglamentavimą Europos Sąjungos valstybėse narėse, suteikti daugiau aiškumo verslininkams, kitiems komercinių paslapčių turėtojams, vykdančioms veiklą kitose valstybėse narėse, Europos Parlamentas ir Taryba 2016 m. gegužės 27 d. priėmė Direktyvą dėl neatskleistos praktinės patirties ir verslo informacijos (komercinių paslapčių) apsaugos nuo neteisėto gavimo, naudojimo ir atskleidimo (toliau – Direktyva). Direktyvoje pateikiama detali komercinės paslapties samprata, nurodomi atvejai, kada komercinės paslapties atskleidimas, naudojimas yra neteisėtas, priemonės, kurias gali taikyti komercinės paslapties turėtojas jo teisių pažeidimo atveju. Įsigaliojus Direktyvos nuostatoms (į nacionalinius įstatymus jos turi būti perkeltos per dvejus metus) Europos Sąjungoje bus įtvirtintas bendras minimalus komercinės paslapties standartas, užkirstas kelias skirtingam komercinės paslapties sąvokos interpretavimui bei sukurtos palankesnės sąlygos verslo subjektų bendradarbiavimui. Direktyvos 2 straipsnio 2 dalis nustato, kad komercinė paslaptis yra informacija, atitinkanti visus šiuos reikalavimus: 1) ji yra slapta ta prasme, kad jos kaip visumos arba tikslios jos sudėties ir sudedamųjų dalių konfigūracijos apskritai nežino arba negali lengvai gauti asmenys toje aplinkoje, kurioje paprastai dirbama su tokia informacija, 2) ji turi komercinės vertės, nes yra slapta, 3) ji yra objektas pagrįstų veiksmų, kurių imasi teisėtai tokią informaciją valdantis asmuo, kad tam tikromis aplinkybėmis ją išlaikytų slapta.

Lietuvos Respublikoje iš esmės sukurtas komercinės paslapties teisinio reglamentavimo pagrindas. Pagrindinis komercinės paslapties turinio ir teisinių santykių reguliavimo šaltinis nacionalinėje teisėje yra Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – CK). CK 1.116 straipsnio nuostatos apibrėžia, kas laikytina komercinės paslapties objektu, pateikti kriterijai, keliami informacijai, kad ši būtų kvalifikuojama ir saugoma kaip komercinė paslaptis. Šio straipsnio 1 dalis nustato, kad informacija laikoma komercine (gamybine) paslaptimi, jeigu turi tikrą ar potencialią komercinę (gamybinę) vertę dėl to, kad jos nežino tretieji asmenys ir ji negali būti laisvai prieinama

dėl šios informacijos savininko ar kito asmens, kuriam savininkas yra patikėjęs, protingų pastangų išsaugoti jos slaptumą. Ši norma taikoma tais atvejais, kai teisių į tam tikrą informaciją negina patentų, autorių teisė ar kiti specialūs įstatymai arba, kai įstatymų leidėjas nustato, kad informacija apskritai negali būti komercine paslaptimi. Nagrinėjama norma atskleidžia, kas yra komercinės paslapties objektas bei kokie kriterijai keliami informacijai, kad ji būtų laikoma komercine paslaptimi. Santykius, susijusius su komercinės paslapties naudojimu, jos apsauga, reglamentuoja ir kiti norminiai teisės aktai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos bankų įstatymo 55 straipsnio 1 dalis numato, kad banko paslaptimi laikoma bankui žinoma informacija apie 1) tai, kad asmuo yra banko klientas ir kokios finansinės paslaugos jam yra teikiamos, taip pat jo turimų sąskaitų numeriai, 2) apie lėšų likučius kliento turimose sąskaitose, atliktas ir vykdomas mokėjimo operacijas, banko kliento skolinius įsipareigojimus bankui, finansinių paslaugų teikimo klientui aplinkybes, sutarčių, pagal kurias klientui teikiamos finansinės paslaugos, sąlygas, 3) banko kliento finansinę būklę ir turtą, veiklą, veiklos planus, skolinius įsipareigojimus kitiems asmenims ar sandorius su kitais asmenimis, kliento komercinės (gamybinės) ar profesinės paslaptis. Pažymėtina, kad dalis teisės aktų, reglamentuodami su komercine paslaptimi susijusius santykius, nepateikia komercinės paslapties sampratos. Lietuvos Respublikos darbo kodekso 235 straipsnio 2 dalies 2 punkto nuostatos nustato, kad šiurkščiu darbo pareigų pažeidimu laikoma valstybės, tarnybos, komercinių ar technologinių paslapčių atskleidimas arba jų pranešimas konkuruojančiai įmonei. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 18 straipsnio 1 dalis nustato, kad valstybės ir savivaldybių institucijos bei kitos įstaigos, įmonės ir organizacijos neteikia viešosios informacijos rengėjams ir (ar) skleidėjams, kitiems asmenims informacijos, kuri pagal įstatymus yra valstybės, tarnybos, profesinė, komercinė ar banko paslaptis arba yra privataus pobūdžio informacija. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo 50 straipsnio 4 dalis numato, kad visuomenės sveikatos priežiūros įstaigoms privaloma išsaugoti fizinių ir juridinių asmenų komercinę paslaptį. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 32 straipsnio 4 dalyje, 34 straipsnio 14 dalyje, 39 straipsnio 11 dalyje įtvirtinta pareiga stebėtojų tarybos, valdybos nariams bei bendrovės vadovui saugoti bendrovės komercinės (gamybinės) paslaptis, konfidencialią informaciją, kurias sužinojo eidami pareigas.

Galime teigti, kad Europos Sąjungos valstybių narių komercinės paslapties reglamentavimas skiriasi. Be to, kai kurios valstybės narės neturi taisyklių, užtikrinančių informacijos, laikomos komercine paslaptimi, apsaugą. Siekdami užtikrinti vienodą komercinių paslapčių reglamentavimą Europos Parlamentas ir Taryba 2016 m. gegužės 27 d. priėmė Direktyvą dėl neatskleistos praktinės patirties ir verslo informacijos (komercinių paslapčių) apsaugos nuo neteisėto gavimo, naudojimo ir atskleidimo, kurios nuostatos per dvejus metus bus perkeltos į nacionalinę teisę. Tai užtikrins didesnę verslo apsaugą tiek valstybėse narėse, tiek santykiuose su užsienio partneriais.

Remdamiesi Lietuvos Respublikos teisės norminių aktų analize, galime teigti, kad įstatymuose įtvirtinta komercinės paslapties samprata, jos požymiai bei apsaugos standartai iš esmės neprieštarauja Europos Sąjungos dokumentuose įtvirtintai komercinės paslapties sampratai.

2. Informacijos, sudarančios komercinę paslaptį, kriterijų analizė

Pagal CK 1.116 straipsnio 1 dalies nuostatas ir jas aiškinant suformuotą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką išskiriami trys pagrindiniai kriterijai, keliami informacijai, sudarančiai komercinę paslaptį.

Pirma, informacija turi būti slapta (nevieša). Tai tokia informacija, kurios neprivaloma viešai skelbti, ji nėra visuotinai žinoma ar laisvai prieinama tretiesiems asmenims ir pagal įstatymus nedraudžiama jos pripažinti komercine paslaptimi. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija byloje *Uždaroji akcinė bendrovė „Rūdupis“ v. Varėnos rajono savivaldybės administracija* pažymėjo, jog tai, kad informacija „nėra visuotinai žinoma“, nereiškia, jog informacija turi būti absoliučiai slapta. Komercine paslaptimi laikoma informacija, kurią savininkas saugojo protingomis pastangomis (LAT nutartis 3K-3-495/2013). Tačiau negalima pripažinti komercine paslaptimi informacijos, kuri „faktiškai suinteresuotiems asmenims buvo

žinoma, arba kuri suinteresuotų asmenų nebuvo žinoma, bet galėjo būti lengvai prieinama“ (Birštonas, R. 2010).

Antra, informacija turi turėti tikrą ar potencialią komercinę (gamybinę) vertę dėl to, kad jos nežino tretieji asmenys. Informacijos nauda (vertė) pirmiausia suprantama kaip „ekonominė (komercinė) nauda, kuri gali būti reali (nauda gaunama realiai) arba potenciali (nauda iš informacijos gausima ateityje“ (LAT nutartis 3K-3-317-916/2015). Tokios informacijos turėjimas sukuria konkurencinį pranašumą prieš kitus rinkos dalyvius. Kasacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija byloje *G. Z. v. akcinė bendrovė „Parex bankas“* pažymėjo, kad tai, ar konkretūs duomenys turi komercinę vertę, gali būti įrodinėjimo dalykas, bet tam tikrais atvejais dėl informacijos naudingumo nesiginčijama, t. y. pripažįstama, kad ji visada turi komercinę vertę. Kasacinio teismo praktikoje pripažįstama, kad ūkio subjektų sąrašas priskirtinas rinkos informacijai, sudarančiai komercinę paslaptį. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija byloje *Uždaroji akcinė bendrovė „Transekspedicija“ v. uždaroji akcinė bendrovė „Lastra“, L. A., S. V., A. S* pažymėjo, kad informacija apie asmens klientus gali būti pripažinta komercine paslaptimi esant visiems formaliems komercinės paslapties požymiams: vertei, slaptumui, protingai tokios informacijos apsaugai (LAT nutartis 3K-3-447/2014). Tačiau civilinėje byloje *Uždaroji akcinė bendrovė „Auto Express“ v. I. B. ir uždaroji akcinė bendrovė „Tirola“* kasacinio teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija konstatavo, kad duomenys apie klientus saugotini kaip komercinė paslaptis, jeigu tai yra informacija kur, be klientų pavadinimo, esama kitokios informacijos, viešai neprieinamos, kaip pavyzdžiui, kontaktiniai asmenys, sprendimus priimančios asmenys, susiklostę verslo papročiai, techninė informacija, padedanti vykdyti veiklą, paslaugų ir jų kokybės reikalavimai, planuojami projektai, mokumas ir kita (LAT nutartis 3K-7-6-76/2016). Teismų praktikoje taip pat pažymima, kad nėra skelbiama ir prieinama viešai tokie klientų duomenys, kurie gaunami per ilgamečius veiklos ryšius, t. y., kokie konkretūs kliento poreikiai, koks jo mokumas, finansinė būklė, patikimumas, koks paslaugų kompleksas ir kokiomis sąlygomis teikiamas, už kokią kainą tai daroma (LAT nutartis 3K-3-524/2014).

Apibendrinami galime teigti, kad aplinkybė, kad klientų duomenys (pavadinimai, adresai, pavardės ir kita) prieinami viešai, nereiškia, kad toks prieinamumas leidžia nustatyti, kas yra konkrečios įmonės klientai. Tokie duomenys paprastai viešai prieinami apie bet kurį teisėtai veikiantį asmenį. Komercinę vertę turi ne vien tokia informacija, o duomenys apie tai, kokių partnerių paslaugomis bei kokiomis sąlygomis toks ūkio subjektas naudojasi, nes tik tokia informacija užtikrina ūkio subjektų pranašumą prieš kitus ūkio subjektus, ji yra neatskiriamas rinkos elementas, todėl šios informacijos atskleidimas tretiesiems asmenims gali lemti sąžiningos konkurencijos pažeidimą (LAT nutartis 3K-3-524/2014).

Trečia, informacija turi būti slapta dėl jos savininko ar kito asmens, kuriam savininkas ją yra patikėjęs, protingų pastangų išsaugoti jos slaptumą. Teisės doktrinoje pažymima, kad siekiant, kad informacija nepatektų tretiesiems asmenims, netaptų vieša, būtų apsaugota nuo neteisėto jos atskleidimo ar panaudojimo, informacijos savininkas privalo imtis realių veiksmų. Tai reiškia, jog „jos savininkas ar asmuo, kuriam įstatymų ar kitų teisės aktų pagrindu pavesta rūpintis bendrovės konfidencialios informacijos apsauga, turi pareigą nustatyti bendrovės komercinių paslapčių apsaugos mechanizmą: išskirti svarbią ir vertingą informaciją bendro informacijos srauto kontekste, nustatyti (sudaryti) bendrovės komercinių sutarčių sąrašą, įtraukti ir apibrėžti konfidencialumo pareigą darbo, civilinėse sutartyse ar sudaryti savarankiškas konfidencialumo sutartis su bendrovės darbuotojais, partneriais, klientais, kitais asmenimis, taip pat įdiegti fizines, organizacines ir kitokio pobūdžio priemones, atlikti kitus veiksmus, reikalingus tinkamai apsaugoti bendrovės komercines paslaptis“ (Matkevičius, A. 2008).

Kasacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija civilinėje byloje *Uždaroji akcinė bendrovė „Diteilas“ v. uždaroji akcinė bendrovė „Chemika“ ir E. G.* pažymėjo, kad komercinės paslapties slaptumo užtikrinimo poreikio laipsnis neturi būti suabsoliutinamas – tai turi būti protingos, bet neypatingos pastangos, nes tai nepagrįstai susiaurintų komercinės paslapties ribas (3K-3-326/2012). Komercine paslaptimi laikoma informacija, kurią jos turėtojas saugo protingomis pastangomis, pavyzdžiui, fizinėmis, techninėmis, teisinėmis, organizacinėmis ar kita. Teismų

praktikoje pažymima, kad sprendžiant, ar asmuo ėmėsi priemonių saugoti informaciją, vertinama pagal tai, ar jis priėmė sprendimą paskelbti konkrečius duomenis kaip saugotinus ir ėmėsi protingų apsaugos priemonių (3K-3-499/2006, 3K-3-303/2011 ir kita).

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija byloje *Uždaroji akcinė bendrovė „Auto Express“ v. I. B. ir uždaroji akcinė bendrovė „Tirola“*, apibendrindama formuojamą teismų praktiką, pažymėjo, kad apsaugos priemonės neturėtų apsunkinti asmens ūkinės komercinės veiklos vykdymo ir reikalauti neproporcingų finansinių, žmogiškųjų ar kitokių išteklių. Skirtingas apsaugos protingumo standartas nulemia skirtingą komercinę paslaptį sudarančios informacijos esmę, pobūdį, panaudojimo sritis ir būdai, ekonominę vertę, sukurianti skirtingą konkurencinį pranašumą. Kuo vertingesnė konkreti komercinė paslaptį sudaranti informacija, tuo intensyvesni turi būti jos savininko veiksmai šiai informacijai saugoti, kad ši apsauga būtų pripažinta protinga. Kasacinis teismas šioje byloje pažymėjo, kad protingumo reikalavimas taikomas ne tik teisinei, organizacinei, techninei ir kitai apsaugai, bet ir teisėtiems komercinės paslapties atskleidimo bei panaudojimo būdams. Informacijos savininkas turėtų sudaryti sąlygas kitiems asmenims aiškiai ir nedviprasmiškai suprasti, kad atitinkama informacija yra slapta, jis taip pat turi sukurti tvarką, kaip su šia informacija susipažinti ir užtikrinti jos laikymąsi. Taip pat turi būti protingai apibrėžiamas asmenų, kuriems komercinė paslaptis teisėtai atskleidžiama, ratas – neturi egzistuoti galimybių susipažinti su komercine paslaptimi tiems asmenims, kuriems tai objektyviai nėra reikalinga (3K-7-6-706/2016).

Nei Lietuvos Respublikos įstatymai, nei teismų praktika nepateikia baigtinio sąrašo informacijos, kurią būtų galima laikyti komercine (gamybine) paslaptimi. Teisės doktrinoje pažymima, kad CK 1.116 straipsnio formuluotė yra lanksti (Matkevičius, A. 2007). Tai leidžia ūkio subjektui pačiam nuspręsti, kokią informaciją galima laikyti komercine (gamybine) paslaptimi. A. Matkevičius pažymi, kad „jeigu kompetentingi bendrovės valdymo organai mano turį vertingos bendrovės veiklai informacijos, tokiai informacijai jie nesunkiai gali pritaikyti komercinės paslapties statusą ir taikyti visus reikalingus apsaugos mechanizmus“ (Matkevičius, A. 2007). Birštonas R. nurodo, kad komercinės paslapties statusas „gali būti suteikiamas bet kokio turinio informacijai, o apsauga priklauso labiausiai nuo paties savininko turėtojo faktinių veiksmų, kuriais informacija apsaugoma nuo atskleidimo tretiesiems asmenims“ (Birštonas, R. 2010).

Komercinių paslapčių sąrašas turi būti konkretus. Turėtų būti vengiama tokių formuluočių, kaip „ir kita įmonės informacija“, „bet kokia su įmonės veikla susijusi informacija“ ir kita. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 34 straipsnio 3 dalis numato, kad bendrovės valdyba nustato informaciją, kuri laikoma bendrovės komercine (gamybine) paslaptimi, o remiantis to paties įstatymo 37 straipsnio 10 dalies nuostatų analize, jeigu bendrovėje valdyba nesudaroma – bendrovės vadovas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija byloje *Uždaroji akcinė bendrovė „Auto Express“ v. I. B. ir uždaroji akcinė bendrovė „Tirola“*, remdamasi Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių 37 straipsnio 10 dalimi, pažymėjo, kad šioje teisės normoje suteikta teisė pačiam ūkio subjektui spręsti, kokia informacija jam vertinga, slapta ir saugoma nuo trečiųjų asmenų, tačiau joje nėra ūkio subjektui keliamų reikalavimų tokią informaciją įforminti kaip komercinių paslapčių sąrašą fizine prasme – nebūtina, kad tai, kas atitinkamoje įmonėje yra komercinė paslaptis, būtų nurodyta viename materialiaame arba elektroniniame dokumente. Komercinės paslapties savininkas turi teisę pats pasirinkti, koku būdu asmenims (įskaitant darbuotojus), kurių atliekamos funkcijos reikalauja susipažinti su komercinę paslaptį sudarančia informacija, bus suformuotas aiškus ir nedviprasmiškas suvokimas, kad atitinkami duomenys yra įmonės komercinė paslaptis. Svarbu tai, kad pasirinktas būdas leistų vienareikšmiškai nustatyti ir fiksuoti tam tikro asmens žinojimo apie tai, kas yra komercinė paslaptis, faktą. Vadinas, teismai, spręsdami ginčus, lanksčiai vertina komercinės paslapties apsaugą įmonėse. Komercinių paslapčių sąrašas fizine prasme yra tik vienas iš būdų informuoti darbuotojus, kokia informacija laikoma slapta, tačiau šis būdas nėra vienintelis.

Apibendrinami Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuosekliai formuojamą praktiką, galime teigti, jog, siekiant, kad informacija būtų pripažinta komercine (gamybine) paslaptimi ir jai būtų taikoma teisinė apsauga, ji turi atitikti visus komercinei paslapčiai keliamus reikalavimus, t. y., ji

turi būti slapta (nevieša), turėti tikrą ar potencialią (gamybinę) vertę, savininkas ar asmuo, kuriam savininkas ją yra patikėjęs, ėmėsi protingų pastangų išsaugoti jos slaptumą.

3. Banko paslapties problemos

Banko paslapties terminas pirmą kartą teisiškai įtvirtintas Šveicarijos bankininkystės įstatyme. Ši sąvoka reiškia, jog bankams draudžiama trečiosioms šalims atskleisti asmeninio pobūdžio informaciją ar informaciją, susijusią su banko klientų sąskaitomis. Toks draudimas sustiprinamas dar ir griežtomis sankcijomis tiems, kas pažeistų tokią įstatyminę nuostatą.

Įvertinus akcinės bendrovės Šiaulių bankas banko paslaugų teikimo bendrąsias taisykles, akcinės bendrovės SEB bankas įstatus ir kitų komercinių bankų vidaus teisės aktus, galima teigti, kad komercinė paslaptis apibūdinama pagal Lietuvos Respublikos bankų įstatymo 55 straipsnio 1 dalies nuostatas. Bankai nustato tokios informacijos atskleidimo atvejus. Komercinis bankas, banko darbuotojai ir bet kurie kiti asmenys, kurie žino banko paslaptį sudarančią informaciją, privalo neribotą laiką neatskleisti tokios informacijos, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus. Informacijos ir duomenų, laikomų banko paslaptimi, sąrašą bei jų saugojimo ir pateikimo kitiems asmenims tvarką nustato Banko valdyba. Bankas teikia kitiems subjektams dokumentus ir informaciją apie banko teikiamas finansines paslaugas bei kitą banko veiklą tik įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka.

Pastaruoju metu vyksta svarbūs pokyčiai asmens bankinės informacijos teikimo srityje, visų pirma informacijos teikimo metoduose ir apimtyse. Iki šiol institucijos, norinčios gauti iš finansų įstaigų reikalingą informaciją apie konkretų asmenį, turėjo pateikti užklausą. Tačiau jau greitai ši tvarka pasikeis – nuo 2017 m. nemaža dalis valstybių pradės taikyti Standartus dėl keitimosi informacija apie finansines sąskaitas mokesčių tikslais. Bankai ir kitos finansų įstaigos teiks informaciją ne tik pagal atskirą paklausimą, bet ir automatiškai.

Europos Sąjunga yra pirmasis regionas pasaulyje, įteisinęs automatinį duomenų keitimąsi Taupymo pajamų apmokestinimo direktyvoje, galiojančioje jau 10 metų. Nors direktyvos taikymo apimtis yra sąlyginai nedidelė, nes pranešamos tik palūkanų pajamos, ji tapo pavyzdžiu kitoms iniciatyvoms, kurios atsirado po 2008 metų ekonomikos krizės siekiant pagerinti mokesčių surinkimą.

Naujoji ES Administracinio bendradarbiavimo direktyva šiais metais valstybės nares įpareigoja automatiškai keisti informaciją, kuri nėra tiesiogiai susijusi su bankinėmis operacijomis – tai duomenys apie darbo užmokestį, direktorių atlyginimus, kai kuriuos gyvybės draudimo produktus, pensijas, nekilnojamo turto nuosavybę ir pajamas iš šio nekilnojamojo turto. Tačiau 2017 metais ES šalys jau ketina pradėti keisti ir bankine informacija už 2016 metus, kurią sudarys sąskaitų likučiai, dividendų, palūkanų, finansinio turto pardavimo ir kitos finansinės veiklos pajamos. Pažymėtina, jog vykstant automatiniam keitimuisi bus reguliariai perduodami duomenys apie finansines sąskaitas, įskaitant duomenis apie balansus, palūkanas, dividendus, pajamas, gautas iš finansinio turto pardavimo, taip pat apimant informaciją apie fizinių ir juridinių asmenų (įskaitant trestus ir fondus) sąskaitas. Kartu atkreiptinas dėmesys, jog nors numatyta sąraše nėra įtraukta informacija apie naudos gavėjus, tačiau tokia informacija gali būti perduodama tam tikrais atvejais, jeigu bus nustatyta, jog banko sąskaitos užsienyje savininkas – juridinis asmuo.

Reikia susitaikyti su tuo, kad paslapties bankiniuose produktuose vis mažės. Klientams reikėtų įvertinti, kokią konkrečią informaciją bankas teikia, ir atitinkamai deklaruoti sumas pajamų ir turto deklaracijose.

Apibendrinami galime teigti, kad artimiausiu metu verslininkai patirs vis didesnius privatumo ribojimus finansinėje srityje tiek ES, tiek tarptautiniu lygiu. Manytina, jog kuo toliau, tuo tokių ribojimų tik daugės. Banko sąskaitų užsienyje paslaptis atskleidžiama vis platesniu mastu. Kita vertus, tam tikrų mokesčių planavimo galimybių išlieka.

Išvados

Komercinės paslaptys yra ūkio subjekto nematerialus turtas, suteikiantis konkurencinį pranašumą verslo santykiuose.

Siekdami užkirsti kelią skirtingam komercinės paslapties reglamentavimui Europos Sąjungos valstybėse narėse, užtikrinti sklandų vidaus rinkos veikimą, Europos Parlamentas ir Taryba 2016 metais priėmė Direktyvą, kurioje įtvirtino minimalų komercinės paslapties apsaugos standartą. Lietuvos Respublikoje iš esmės sukurtas komercinės paslapties teisinio reglamentavimo pagrindas, o atsiradusias teisės spragas nuosekliai užpildo formuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika.

Remiantis norminių teisės aktų bei teismų praktikos analize darytina išvada, kad informacija gali būti laikoma komercine (gamybine) paslaptimi, jeigu

1) ji yra slapta (nevieša). Tuo komercinė paslaptis skiriasi nuo kitų pramoninės nuosavybės objektų. Jos apsauga siejama ne su registravimu ar patentavimu, o su jos slaptumu. Komercinę paslaptį sudaro tokia informacija, kuri nėra visuotinai žinoma ar laisvai prieinama tretiesiems asmenims;

2) ji turi tikrą ar potencialią komercinę (gamybinę) vertę dėl to, kad jos nežino tretieji asmenys. Vadinasi, ji turi suteikti konkurencinį pranašumą, t. y. tam tikrų verslo privalumų, gamybinio pranašumo, finansinės naudos ir kita;

3) jos savininkas ar kitas asmuo, kuriam savininkas ją yra patikėjęs, ėmėsi protingų pastangų išsaugoti jos slaptumą. Tačiau slaptumo užtikrinimo poreikis neturi būti suabsoliutinamas. Kasacinio teismo praktikos analizė parodė, kad pastangos išsaugoti informacijos slaptumą turi būti protingos, bet neprivalo būti ypatingos. Jos neturi apsunkinti asmens ūkinės komercinės veiklos vykdymo ir reikalauti neproporcingų finansinių, žmogiškųjų ir kitokių išteklių.

Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas gana lanksčią komercinės paslapties sampratą, suteikia galimybę pačiam ūkio subjektui (valdymo organui), įvertinus turimą informaciją bei atsižvelgiant į įstatymų reikalavimus, nuspręsti, kokia informacija bus laikoma komercine paslaptimi. Tačiau draudžiama pripažinti informaciją komercine paslaptimi, jei Lietuvos Respublikos įstatymai ją įvardija kaip viešą.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos analizė parodė, kad susiformavusi praktika patvirtinti įmonėse saugomų komercinių paslapčių sąrašą, yra tik vienas iš būdų informuoti darbuotoją, kokia informacija laikoma komercine paslaptimi. Komercinės paslapties savininkas ar kitas asmuo, kuriam savininkas ją yra patikėjęs, turi teisę pats pasirinkti, koku būdu asmenims bus suformuotas aiškus ir nedviprasmiškas suvokimas, kad atitinkami duomenys yra komercinė paslaptis. Tai reiškia, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas lanksčiai vertina komercinės paslapties apsaugą, suteikdamas galimybę pačiam komercinės paslapties turėtojų pasirinkti būdus ir priemones komercinės paslapties slaptumui užtikrinti.

Informacijos ir duomenų, laikomų banko paslaptimi, sąrašą bei jų saugojimo ir pateikimo kitiems asmenims tvarką nustato konkretus komercinis bankas, vadovaudamasis Europos Sąjungos bei Lietuvos Respublikos norminiais teisės aktais.

Literatūros sąrašas

Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2016/943/ES dėl neatskleistos praktinės patirties ir verslo informacijos (komercinių paslapčių) apsaugos nuo neteisėto gavimo, naudojimo ir atskleidimo (2016 m. birželio 28 d.), iš <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32016L0943>

Tarybos Direktyva 2011/16/ES dėl administracinio bendradarbiavimo apmokestinimo srityje ir keičianti direktyvą 77/799/EEB <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:064:0001:0012:LT:PDF>

Tarybos Direktyva 2014/107/ES dėl privalomo automatinio keitimosi informacija apmokestinimo srityje <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0107&from=E>

Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas.

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.

Lietuvos Respublikos bankų įstatymas.

- Dirgėlienė, I., Pečkys, M. (2014) Komerčinės (gamybinės) paslaptys: teisėti ir neteisėti jų atskleidimo būdai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Verslo ir teisės aktualijos, 9: 1–16.
- Birštonas, R., Klimkevičiūtė, D., Matulevičienė, N. J. ir kt. (2014). *Intelektinės nuosavybės teisė*. Vilnius: Registrų centras.
- Matkevičius, A. (2008). Civilinė atsakomybė bendrovės komercinių paslapčių apsaugos pažeidimų atvejais. *Jurisprudencija*, 5(107): 50–60.
- Matkevičius, A. (2007). Bendrovės komercinės sutarties objektas. *Jurisprudencija*, 10(100): 84–91.
- LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2016 m. vasario 5 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Auto Express“ v. I. B. ir uždaroji akcinė bendrovė „Tirola“, Nr. 3K-7-6-706/2016, kat. 2.1.3.8; 2.8.1. 2.5.10; 5.2.2; 2.5.10.5.2.17.
- LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 22 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Auto express v. uždaroji akcinė bendrovė „Vlantana Spedition“, A. T. (A. T.), Nr. 3K-3-317-916/2015, kat. 22.8; 89.
- LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gruodžio 3 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Cleanex“ v. uždaroji akcinė bendrovė „Romula“ ir L. Z., Nr. 3K-3-524/2014, kat. 89; 114.11.
- LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. spalio 27 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Transekspedicija“ v. uždaroji akcinė bendrovė „Lastra“, L. A., S. V., A. S., Nr. 3K-3-447/2014, kat. 22.8; 44.2.1; 44.2.4.1.
- LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. spalio 18 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Rūdūpis“ v. Varėnos rajono savivaldybės administracija, Nr. 3K-3-495/2013, kat. 45.4; 69.
- LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. birželio 26 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Diteilas“ v. uždaroji akcinė bendrovė „Chemika“ ir E. G., Nr. 3K-3-326/2012, kat. 89; 44.2.4.1.
- LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gegužės 8 d. nutartis c. b. Uždaroji akcinė bendrovė „Baldų rojus“ v. G. O., Nr. 3K-3-197/2007, kat. 22.; 89.
- LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. rugsėjo 20 d. nutartis c. b. G. Z. v. akcinė bendrovė „Parex bankas“, Nr. 3K-3-499/2006, kat. 15.3.2; 22.8.
- Standartai dėl keitimosi informacija apie finansines sąskaitas. <http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/automatic-exchange-financial-account-information-common-reporting-standard.pdf>
- <http://vz.lt/archive/article/2015/5/27/sveicarijos-bankai-neteko-galimybes-saugoti-es-klientu-paslaptis#ixzz4Z7P05Zfu>

CONCEPTION OF COMERCIAL SECRET AND APPLICATION OF IT IN THE BANK

Annotation

Information which consist of commercial secret is a part of entity intangible assets, which gives competitive advantage in business relations. Commercial secret disclosure to third parties may result a violation of fair competition.

Considering to the commercial secret as inherent element of market and a proper understanding of business importance in the article you can find analysis of commercial (manufacturing) secret (bank secret) legal regulation which aims to reveal information of it's criteria and problems identification.

First part of article consist analysis of commercial secret (bank secret) legal regulation and conception which draws attention to the European Union aim to determine the commercial security against unauthorized receive, utilization and reveal of information to other countries, ensuring the smooth functioning of internal market. Normative legal acts does not contain an informative list of commercial secret information, also based on the practice of Lithuanian Supreme Court.

In the second part of article based on Lithuanian Supreme Court interpretation and application of law practice, you can find criteria which applies to information of commercial secret.

In the third part of article you can find analysis of commercial secret problems application in commercial banks.

Key words: industrial property, commercial (manufacturing) secret, bank secret, public information.

Informacija apie autorius

Alvydas Mackevičius, lektorius, tyrimų sritys – bankininkystė. El. paštas: alv.mackevicius@gmail.com

Aušrelė Masandukaitė, lektorė, tyrimų sritys – verslo teisė, darbo teisė, Europos Sąjungos teisė. El. paštas: a.masandukaite@ekf.viko.lt

METHODOLOGY OF AUDIT CREDIT OPERATIONS IN THE BANKING SECTOR UKRAINE

Oksana Sarakhman, Olga Stahiv

*Ministry of Education and Science of Ukraine State Higher Educational Institution
"Banking University" Lviv educational institute*

Abstract

The analysis of credit operations in the banking system of Ukraine. The general assessment and analysis of the organization and conduct of internal audit of credit operations and the system of phased audit of credit operations for banks. Provided a number of recommendations to improve the process of tracking the results of audits aimed at increasing directed senior management on the implementation of corrective measures for credit operations, ensuring the proper performance discipline, increasing the share of internal audit recommendations implemented not later than the originally specified date correction.

This research has made it possible to analyze banks in the form of bank lending, allowed to explain the major challenges facing banks. These include primarily imperfect legislation on credit facilities. Particularly weak is the legal basis of the process to ensure credit control issues in the lending and returning predictions of inflationary risks. These issues require special attention, especially in an uncertain environment in which banks operate today.

Keywords: analysis, credit activities, internal audit, auditor, methodology, stages, process tracking.

Introduction

Actuality. The economic situation that has arisen in Ukraine, caused a need to strengthen the monitoring and control measures for banks. This is due not only to the general macroeconomic instability in the banking sector, and the influence of negative factors arising from risky credit policy of banks. Every year the volume of credit transactions increased risks associated with non-return of loans, so it is necessary to strengthen the role of internal audit.

Objectives of the study: ordering, deepening and generalization of theoretical approaches to the organization and methodology of the audit of credit operations in banks, characteristic of their practical application.

Purpose: to analyze the credit activity of banks and to propose practical aspects of the methodology of internal audit of credit operations in the banking institutions of Ukraine.

Objectives:

1. To analyze the market lending operations in banks Ukraine;
2. Describe the main practical aspects of the internal audit methodology credit operations;
3. With aproponuvaty system phased audit credit operations for banks;
4. Develop recommendations to improve audit methodology lending operations by tracking results correct identified deficiencies.

Interest: activities of internal audit banking institutions.

Methods of study: statistical methods, methods of analysis and synthesis and analysis of performance. Using statistical methods studied trends in credit operations in the banking system of Ukraine.

1. Market analysis of modern credit operations in the banking sektor Ukraine

The analysis of the volume of loans granted by other financial corporations, showed that since 2002 and in 2014 a sharp increase in loans to other financial corporations, but in 2015 this figure fell by 20.2 %. As for the loans of the general government, the positive dynamics of this indicator was observed before 2010 and then decline is on average 17.2 % annually.

By economic activity in 2015 there was the following distribution of credit: 33.48 % – wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles, 25.09 % – processing industry,

9.27 % – in real estate transactions, 6.14 % – agriculture, forestry and fisheries, 5.73 % – Professional, scientific and technical activities 5.26 % – construction, the rest – other activities.

Among the regions of Ukraine most in 2015 were granted loans to non-financial corporations in the Kiev region and the city. Kyiv (55.57 %) and Dnipropetrovsk region (18.45 %). The lowest volume recorded in Rivne (0.38 %) and Ternopil (0.42 %) regions. In terms of volumes of loans financial corporations also a leader Kiev region and the city. Kyiv (81.9 %), Dnipropetrovsk (4.96 %) and Odessa (5 %) regions. Kiev and Dnipropetrovsk regions are the leaders of the credit market and other sectors of the economy (Основні показники діяльності банків України, 2015).

The second reason for the low efficiency of credit activity of banks are issuing loans to insolvent or unscrupulous borrowers. To avoid this problem, banks should develop and adopt a number of internal regulations on criteria and methodology for assessing the financial condition of borrowers verify their solvency and adequately plan reserves for credit risks.

Thirdly, one of the most important reasons for low efficiency lending is too big share of problem loans in the loan portfolio of banks. To solve this problem, banks should be allowed to control the level of problem loans in total, be careful with preferential rates or maturities offered to attract customers (Харченко, 2014).

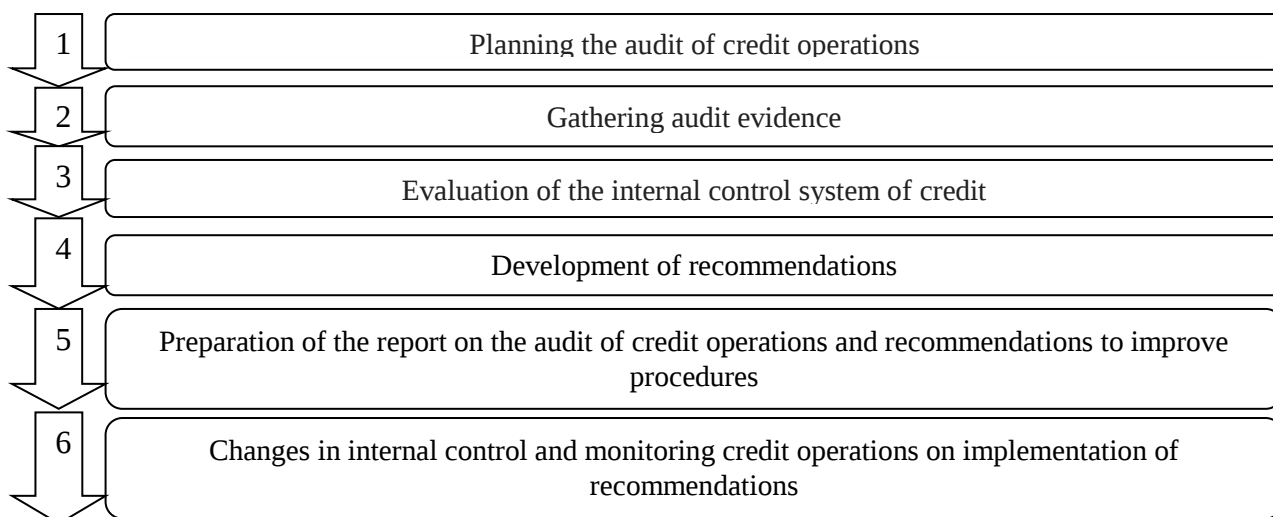
The fourth failure note issue credit principles and the pursuit of profits, causing, as a result, the second and third issues. In this case, also recommended banks to precise control over the volume of loans with poor or inadequate risk management maturity.

Fifth, the important problem is a faulty analysis or risk selection in the formation of the loan portfolio. To protect against loss in this case recommended banks loan portfolio diversification.

This is not a complete list of outstanding issues in the implementation of bank lending, but the impact on these weaknesses will allow banks to make more money from lending and increase their level of financial stability.

2. Stage of audit credit operations bank

During the audit of internal control of credit transactions in the bank proposed a systematic approach to planning and conducting individual inspections, which illustrates a schematic representation of one picture.

1 picture. Stages of the audit of the system of internal control bank lending operations
(source: Сарахман О. Внутрішній аудит у банку, 2015)

First and responsible stage of audit planning acts as the quality of its implementation depends on the effectiveness of the future work of the auditor. At this stage, carried out primarily

activities related to pretreatment, familiarization with the object of the audit, the selection of the type of inspection, assessment of resources required and an inventory cost (1 table).

1 table. *Planning the audit of credit operations*

Checking phase 1	Audit procedures
Initiating the audit	Planned Inspection On the task management Identify abuse Compromising control system
Preliminary review of the audited object	Legislation and regulatory materials Financial Information Changes in personnel composition The results of previous inspections
The preparatory stage	Definition: nature of operations (by the products and services provided by credit nature, the level of materiality, currents of system, known control deficiencies, the audited period
Select the type of audit	Complex: separate direction (the selection of specific activities, including limits credit risk management concerns the results of a particular unit of the bank)
Evaluation needs resources audit	Rating: qualifications / availability of staff, the requirements of regulatory bodies, implementation of recommendations of previous audit
The plan and the audit program	Preparation of plan costs and schedule inspections Preparation checker

(source: Тимпівенко, 2015)

The second stage includes data collection, review of units tested, study and description of the general principles of the existing controls, control environment, as well as random testing of certain activities to ensure credit operations (2 table).

2 table. *Gathering audit evidence*

Checking Phase 2	Audit procedures
Previous meeting with units under review	Compliance answers to test questions with regulatory requirements Detection: weaknesses that require strengthening control, failure to comply with regulations, low efficiency etc.
Data collection	The documentation of the identified deficiencies Definition: materiality for deficiencies identified internal control system, the nature of controls or flaws
Describing and documenting existing general principles of control	Document the reasons identified deficiencies: gather the necessary evidence, determine the possible consequences of identified risks
Custom calibration of credit operations (activities)	Survey, monitoring and analysis of operations / activities that are tested: study audit evidence, custom calibration operations / activities
The plan and the audit program	Preparation of plan costs and schedule inspections Preparation checker

(source: Тимпівенко, 2015)

The third stage is essential, because it includes evaluation principles of internal control of credit operations, which consists in identifying existing shortcomings in the existing internal audit, and develop recommendations needed to correct them (3 table).

3 table. *Evaluation of the internal control system credit operations*

Checking Phase 3	Audit procedures
Assessment of internal control principles organized credit operations	Compliance answers to test questions with regulatory requirements Detection: weaknesses that require strengthening control, failure to comply with regulations, low efficiency etc
Determining the necessary controls, significant deficiencies and major areas of poor performance	The documentation of the identified deficiencies Definition: materiality for deficiencies identified internal control system, the nature of controls or flaws
Confirming evidence of significant weaknesses and areas of inefficient conduct credit operations	Document the reasons identified deficiencies Gather the necessary evidence Determine the possible consequences of identified risks
Custom calibration credit operations (activities)	Survey, monitoring and analysis of operations / activities audited Study audit evidence Custom calibration operations / activities
The plan and the audit program	Preparation of plan costs and schedule inspections Preparation checker

(source: Тимпівко І., 2015)

In the fourth phase, the auditor makes recommendations whose implementation should not allow repetition of the identified violations and improve the quality of internal control at the site inspected (4 table).

4 table. *Recommendations to correct identified deficiencies*

Checking phase 4	Audit procedures
Recommendations to correct deficiencies	If necessary, a limitation in practical work and resources Develop recommendations to address identified deficiencies
Election units	Determine the units responsible for operations Distribute responsibility between departments Coordinate with other departments recommendations
The time required to implement the recommendations	Determine the deadlines issued recommendations Negotiate terms of units

(source: Тимпівко І., 2015)

The fifth step is the formation of the report and conclusions on the state of the existing internal control system credit operations, coordination with the head unit report, audited, submitting the final report on the results of the audit the Bank's management (5 table).

5 table. *Generating report and conclusions on the state of the existing internal control system credit operations*

Checking phase 5	Audit procedures
Generating report	An opinion on the state of the internal control system credit operations Presentation of evaluation findings and recommendations Definition of terms to eliminate shortcomings
Approval of the draft report with the management of the audited	Coordination conclusions about the state of the internal control system Coordination of evaluation findings and recommendations
Providing the Bank's management, the final report on the results of checks performed	Providing management reports, as well as units that tested in order to achieve the best results in correcting identified deficiencies

(source: Сапахман О., 2015)

The sixth step is the introduction of the structural units of commercial banks change the system of internal controls in their area of responsibility and changes to internal regulations. The internal control (audit) monitors the implementation of recommendations and reports issued by the management of their implementation (6 table).

6 table. *Changes in internal control of credit operations and monitor the implementation of recommendations*

Checking Phase 6	Audit procedures
Implementation of recommendations	Make changes in internal control Update the internal regulations
Reporting Internal control (audit)	The unit provides a report on the implementation of recommendations Monitoring the timely implementation of recommendations
Providing the Bank's management report performance / failure guidelines	Review of recommendations Nadannya Management Bankuzvitu performance / failure guidelines

(source: Capaxmah O., 2015)

The novelty of the solution of this problem from a scientific point of view is that consolidation and legitimization of stages and circuits audit of credit operations allow external oversight bodies and owners / top management of any bank to use standardized methods for evaluating the effectiveness created by the bank's internal control system and accurately identify "bottlenecks" of the system. Also proposed is the same phased audit system credit operations the bank will more correctly and promptly provide answers to queries of various external control bodies.

3. Ways to improve audit methodology credit transactions by tracking of correction identified deficiencies

The process involves regular monitoring of tracking, monitoring and reporting on the implementation of measures agreed after the audit observations credit operations. This best practices for audit comments include, in addition to internal audit observations, comments and external audit, supervisors and other authorities. It is important to understand that the responsibility for the timely implementation of agreed measures and to provide documentary evidence of this is the introduction to the department manager / management of the bank, while the internal audit is fully responsible for organizing and conducting the subsequent process of tracking.

If the process of tracking the results is not fulfilled or not fully implemented, it could be grounds for heads of departments audited, audit recommendations considered unnecessary, unimportant and unjustified, which inevitably leads to a loss of reputation and position of internal audit within the bank. Effective control over the implementation of agreed measures is the key to successful development of the bank in the future (Петренко, 2013).

The process begins tracking the release of the final audit report and agree on measures to: aimed at correcting the identified risks and weaknesses in the internal control system, and/or improve the efficiency of the process, and ends after the responsible persons of agreed actions.

The head unit or manager responsible for checking control whether all the agreed measures have been implemented.

The process requires further tracking technical support, ie a specific database for gathering, recording, processing, analyzing information on audit observations and reporting. Each bank will decide this question by developing its own system or purchase ready-made software. Administration of such activities without appropriate IT support, maintenance tables by hand with comments is extremely time consuming and inefficient. Most banking institutions of Ukraine using

a special database, which is integrated with internal mail and which, in addition to registration ongoing activities of internal auditors, allows for sending requests to the responsible persons in the context of each individual comments, get answers and evidence of performance concerns, maintaining an appropriate history and correspondence each record. The availability of this tool significantly facilitates the subsequent tracking and minimizes operational risk "losing" some unclosed comments (Фляк, 2011).

Immediately after finalizing the audit report all audit observations, together with measures agreed should be made to the relevant supervisor checks the internal database. Each concerted action (specific measure, which should be implemented) should have two main features: the end date and responsible person. These characteristics are the basis for tracking. To make the process of tracking possible and effective manager checks should make sure that the event was clearly defined and that there was no doubt as to what needs to be done, this also applies to credit transactions.

Manager responsible for implementation of the agreed measures (process owner) is obliged to introduce the measure in a given period of time within a certain deadline. It is important to always emphasize the need to start implementing as soon as possible, but not expected end date.

The owner of the process should actively communicate the status of implementation of agreed measures without waiting for reminders and requests of internal audit. When internal audit report on implementation of agreed measures process owner must submit all supporting documentation, which should be sufficient to internal audit could conclude whether the measure was properly implemented. The nature and type Supporting documentation may vary depending on the agreed measures, however internal audit responsible for checking documentation with due professional care and should only close observation after the introduction of evidence will be considered sufficient.

All comments received and the evidence must be properly organized and stored in a database or (in its absence or if the amount of data too large) in the corresponding folder on a network drive internal audit unit.

The frequency tracking process further in different banks may vary (monthly, quarterly). But the best practices recommended to control the correction of observations on a monthly basis.

The process further monitoring credit operations provides for two prolonged deadline for correcting observations, if approved measure is not implemented within the agreed period. This process owner is obliged to inform in advance about the need for internal audit extension for at least one month. A reasonable extension of this period can be coordinated with internal audit, according to studies and reasons for the delay. The procedure involves a prolongation of escalation (7 table).

After the onset of the second extended to give further extension is impossible, remarks considered "expired" and the Management Board and Supervisory Board must be notified. The list of outstanding observations monthly / quarterly submitted for consideration by these bodies to take measures necessary for the immediate closure of these comments.

7 table. The process further tracking bank credit operations

Agreed action date	Introduced	Not implemented
The initial date	Locked	Extension 1 if an acceptable justification; otherwise - Transfer Board Process owner informs the responsible Member of the Board of the fact that the first extension
Extension 1	Locked	Extension 2, where a justification acceptable; otherwise - Transfer Board The owner obtains the approval process of the Board Member responsible for the second extension
Extension 2	Locked	Consideration on the Board The transfer of the Supervisory Board

(source: Сапахман, 2015)

Every 15th of the month internal audit of the banking institution sends reminders process owner to request the current status of implementation of the agreed measures on observations date correction which expires this month. Answers accepted until the 25th of the month, after which the internal audit prepares a monthly report (report further tracking) for guidance. Overdue comments (which passed on the 2nd date extension or prolongation of which was not properly substantiated) submitted to the Management Board and the Supervisory Board.

Having considered the practical aspects of the organization and functioning of the internal audit, including audit of credit operations, we can draw the following conclusions: internal audit unit of the bank subordinated and reports to the Supervisory Board. The Supervisory Board approves the budget of internal audit, the terms of employment contracts of internal auditors, the audit plan. Thus, organizational unit secured independence; the role and function of internal audit clearly defined internal regulations, this definition correspond to the current legal and regulatory requirements and are based on international standards; program improving the quality of internal audit based on internal and external assessments. Internal evaluation is in the form of continuous monitoring and periodic evaluations performed as head of division; planning of internal audit is performed on a risk-oriented basis, in accordance with international standards and international best practice; tracking process further regulated properly, all comments and documentary confirmation of the execution of the agreed comments collected and stored. Late comments submitted to the leadership.

However, management is invited to consider the following ways to improve methods of internal audit of credit operations:

1. Current practice allows two extension start date corrections comments before than it will be deemed expired and will be considered by the Board and the Supervisory Board. In some cases, this can lead to delays to problems that actually tantamount to a temporary risk-taking that is at the lowest level for the Board. As part of the monthly reporting of the results of the Board sees further tracking statistics overdue remarks, but does not know the proportion of prolonged observations in total, which is equally important to ensure proper management response to the timely implementation of the agreed measures.

To improve the situation offered: change the approach to the definition of "expired remarks" and to consider all such comments, which passed first date correction; strengthen the participation of top management of the bank in the process of rolling over remarks to minimize deferred remarks and proper reasoning by the responsible departments in each case extension; identify control risk indicator (KRI) for outstanding audit observations (the optimum – 10–20 %); of Internal Audit – to ensure regular information of the Management Board and the Supervisory Board share outstanding comments in total public comments;

2. According to the existing process bank managers are responsible departments of the bank audit comments at the moment finalizing the audit report. In the month, in which occurs the date of correction, they are requested about providing comments and proof performance. Along with those, the heads of certain departments (eg, Department of Management Risk) is responsible for correcting large number of comments.

To facilitate the management monitor the correction is proposed: to introduce regular (quarterly / monthly) observations sent lists of public leaders of major divisions of the bank responsible for the implementation of corrective measures;

3. Motivation middle management does not depend on the availability of internal audit observations or their timely correction, which is not conducive to performance and discipline in some way causes significant share comments, the implementation of which is transferred to each new term.

To improve the situation proposed: to introduce a range of key performance indicators set by the heads of departments are directly subordinated to the Board, stock index "overdue" audit observations and consider its motivation for the calculation of these managers.

Conclusions

In 2017 a new banking system of Ukraine is a mass of unresolved problems that have arisen and have accumulated over the past years. Prolonged economic downturn, triple devaluation, military operations in the eastern region and the annexation of Crimea, layoffs, reduction in investment activity, the loss of significant markets do permanent negative impact on all sectors of the economy and especially the banking system, which at the moment was almost unable to perform its main task – to finance the real economy.

Economic crisis revealed a number of problems and deficiencies in the internal control system of banks, which in the period of growth remained invisible. Many banks were not ready to deteriorating loan portfolio quality, which would prevent the internal audit. The current situation calls for improvements in internal audit of the bank as one of the important elements of the internal control system aimed at early detection and correction of deficiencies in the management of the bank loans.

To develop the work program of lending is necessary to outline the main field testing and stages of financing. Namely:

Normative regulation and corporate governance, policies and regulations, their implementation and compliance with the requirements of the regulator; strategy, budget, monitoring budget performance; incentives and training programs for staff.

Attracting customers: defining customer segments; customer acquisition; analysis of the client; client identification and specification information.

The adoption credit decision: the rating; credit application approval process; a solution to (time to yes, short – TTY); process refinement / reconsideration; denial; control of the correctness of decisions; data quality and the ability to change.

Administration loans: time to delivery (time to money, short – TTM); payment of the loan; documenting collateral; records in the automated banking system; loan servicing.

Monitoring of loans: process monitoring; early response system.

Recovery: the recovery process; scenarios penalties; data charged.

Ukrainian banks need to dramatically improve the methodology for credit operations. Having achieved this goal, most of them will be able to compete and remain independent entities banking system.

Reference list

- Основні показники діяльності банків України. Сайт НБУ <http://www.bank.gov.ua>
Офіційний сайт Інститут внутрішніх аудиторів (ІІА) <https://global.theiia.org>
Петренко, С.(2013) Внутрішній контроль: проблеми інформаційного, організаційного та методологічного розвитку. - Монографія. Донецьк: ,2013. – 512 с.
Положення НБУ про організацію внутрішнього аудиту в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ №311 від 10.05.2016 <http://www.bank.gov.ua>
Результати дослідження GRAPE Ukraine «Digital Marketing Research: українські банки в соціальних медіа». – 2014 <http://www.slideshare.net/>
Сарахман, О. (2015). Внутрішній аудит у банку : навч. посібник / О. М. Сарахман, О. І. Скаско, О. Д. Вовчак, О. К. Волкова. – К.: УБС НБУ, 2015. – 239 с.
Тимрієнко, І. Удосконалення методики проведення аудиту кредитних операцій комерційних банків - 2015 р. [fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15tijump.pdf](http://cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15tijump.pdf)
Тисячна, Ю.(2014) Методичні підходи до оцінки якості кредитного портфеля банку, Проблеми економіки. № 1. – С. 278–283.
Фляк, І. Внутрішній аудит у банківських установах // Стратегічні орієнтири // Стратегічні орієнтири - 2011 р. <http://libfor.com/index.php?newsid=890>
Харченко, А. (2014) Економічна природа кредитного ризику як ключового ризику банківського кредитування,Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». № 26. – С. 89–94.

Information about the authors

Oksana Sarakhman. Ph.D., Associate Professor at the Department of Accounting and Audit of the Lviv Educational Institute of the Higher Educational Institution "Banking University". Science interests: organization and improvement of internal and external auditing in the banking sector. Areas of research: methodology of internal audit of credit operations and the system of phased audit of credit operations for banks. Integrated reporting: analysis, credit activities, internal audit, methodology, stages, process tracking. E-mail address: sarahman88@ukr.net

Olga Stahiv. Senior Lecturer at the Department of Accounting and Audit of the Lviv Educational Institute of the Higher Educational Institution "Banking University". Science interests: organization of accounting and analysis of credit operations in the banking sector of Ukraine. Areas of research: methodology of internal audit of credit operations and the system of phased audit of credit operations for banks. Integrated reporting: analysis, credit activities, internal audit, methodology, stages, process tracking. E-mail address: v.olgd357@gmail.com

2. DARBO RINKOS POKYČIAI IR IŠŠŪKIAI

VIDUTINIO DARBO UŽMOKESČIO EKONOMETRINIS MODELIS

Gintautas Bareikis, Rita Martišienė, Inga Pašiušienė

Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas

Anotacija

Vidutinio darbo užmokesčio dinamikai poveikį daro įvairūs ekonominiai bei socialiniai veiksniai. Šio darbo tikslas buvo nustatyti pagrindinius veiksnius bei išanalizavus statistinius duomenis, sudaryti vidutinio Lietuvos darbo užmokesčio ekonometrinį modelį, kuris tiktų prognozavimui. Modelis sudarytas taikant daugialypės tiesinės regresijos metodą. Skaičiavimai parodė, kad tarp dalies regresorių egzistuoja tiesinė priklausomybė. Dėl šios priežasties kai kurie regresoriai buvo pašalinti iš modelio, o kiti – užrašyti tiesiniu dariniu. Šie veiksmai stipriai pagerino modelio statistinį patikimumą. Naudojant SPSS programą buvo nustatyta, kad geriausiai su statistiniais įverčiais modelis dera tada, kai jis apibrėžtas šiais kintamaisiais: bendrasis vidaus produktas, infliacija, nedarbo lygis ir minimalus darbo užmokestis, o bendrasis vidaus produktas yra išreiškiamas tiesioginių užsienio investicijų ir darbo našumo funkcija. Sudarytas modelis gerai dera su duomenimis ir gali būti naudojamas prognozėms.

Reikšminiai žodžiai: darbo užmokestis, bendrasis vidaus produktas, nedarbo lygis, infliacija, investicijos.

Ivadas

Darbo santykiai yra viena iš svarbiausių visuomenę konsoliduojančių į vientisą ekonominį organizmą bendravimo formų. Šie santykiai – tai dviejų ūkinių subjektų konflikto sritis, kurioje viena pusė siūlo darbą, o kita jį atlieka. Tarp šių subjektų neišvengiamai atsiradęs konfliktas sprendžiamas ne tik pasiūlos ir paklausos dėsnų pagalba. Esant atvirai Europos Sąjungos darbo rinkai gana sudėtinga nagrinėti vidutinio darbo užmokesčio (atlyginimo) dydžio priklausomybę nuo objektyvių parametrų, kadangi šalies vidaus darbo rinką iškreipia išoriniai veiksniai. Šio konflikto priežastis – atlikto darbo įvertinimas, kurį ūkio subjektai supranta skirtingai. Darbe nenagrinėjami etiniai šios problemos aspektai, o tiriami objektyvūs parametrai, kurie lemia mokamo atlyginimo dydį. Kalbant tiksliau, nagrinėjama nuo kokių veiksnių priklauso vidutinio darbo užmokesčio (trumpinsime *VDU*) dydis, ir kokia yra kiekvieno šių veiksnių įtaka. Vieni iš svarbiausių veiksnių, lemiančių vidutinio darbo užmokesčio dydį, yra darbo našumas, bendrasis vidaus produktas, gyventojų užimtumas (nedarbo lygis), tiesioginės užsienio investicijos, aukštąjį išsilavinimą turinčių užimtų asmenų skaičius, infliacija, minimalus darbo užmokestis. Parametrų, kurie veikia vidutinį atlyginimą, sąrašą būtų galima plėsti, bet paminėtieji veiksniai daro didžiausią įtaką *VDU* dydžiui. (Krstič et al., 2011; Raziulytė, 2011).

Išskyrus šiuos veiksnius (arba kintamuosius), tiesinės daugialypės regresijos lygtis, kuria remiantis gali būti modeliuojamas *VDU*, atrodytų taip:

$$y = BVPx_1 + NEDx_2 + INFx_3 + MDUx_4 + TIx_5 + Nx_6 + ISx_7 + SLx_8 + C + \varepsilon =: VDU + \varepsilon, \quad (1)$$

čia *VDU* – vidutinis darbo užmokestis bruto (eurais), *BVP* – bendrojo vidaus produkto koeficientas, x_1 – bendrojo vidaus produkto kintamasis (mln. eurų), *NED* – nedarbo lygio koeficientas, x_2 – nedarbo lygio kintamasis (procentais), *INF* – infliacijos koeficientas, x_3 – infliacijos kintamasis (procentais), *MDU* – minimalaus darbo užmokesčio koeficientas, x_4 – minimalaus bruto darbo užmokesčio kintamasis (eurais), *TI* – tiesioginių užsienio investicijų koeficientas, x_5 – tiesioginių užsienio investicijų kintamasis (mln. eurų), *N* – darbo našumą charakterizuojantis koeficientas, x_6 – darbo našumo kintamasis, *IS* – išsilavinimo koeficientas (kai išsilavinimas suprantamas kaip aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų procentas nuo užimtųjų skaičiaus), x_7 – išsilavinimą charakterizuojantis kintamasis (procentais), *SL* – šešėlio masto koeficientas, remiantis F. Schneider tyrimu (Schneider, 2004; Žukauskas, 2016), x_8 – šešėlio masto kintamasis (procentais), *C* – konstanta, ε – atsitiktinė paklaida.

Lygtyje (1) dėmenį *VDU* galima vadinti *pagrindine tiesinės regresijos dalimi*.

Nagrinėjant tokio pobūdžio uždavinį pirmiausia iškylanti problema – kokie pagrindiniai veiksniai daro įtaką nagrinėjamo dydžio reikšmei. Nemažiau svarbu nustatyti, kaip kintamieji, kurių pagrindu sudaromas modelis, yra susiję tarpusavyje. Atsakymą į pirmąjį klausimą turėtų pateikti

ekonomikos teorija. Kintamųjų priklausomybės nepavyksta visiškai eliminuoti, stipriausiai tarpusavyje susijusių kintamųjų tenka atsisakyti. Tolerancija šiai priklausomybei bus matuojama statistiniais testais. Dydziai, kurie susiję stipriausiai, bus keičiami jų tiesiniu dariniu. Toks kintamųjų „suglodinimas“ neeliminudamas pašalinių dydžių įtakos sumažina kintamųjų priklausomybę.

Pradžioje (1) lygtis nagrinėjama siekiant išsiaiškinti, kurie iš lygtį sudarančių kintamųjų yra labiausiai priklausomi. Nesunku suprasti, kad tokie veiksniai, kaip *BVP* (bendrasis vidaus produktas), *N* (darbo našumas) bei *TI* (tiesioginės užsienio investicijos) yra priklausomi kintamieji.

Pastaba. Tiek koeficientai tiek ir veiksniai žymimi tais pačiais simboliais, pavyzdžiui, *BVP* yra frazės „bendrasis vidaus produktas“ trumpinys ir koeficientas prie kintamojo x_2 ir t. t.

Tyrimo objektas – vidutinis Lietuvos darbo užmokestis.

Tyrimo tikslas – surinkus duomenis ir atlikus jų analizę sukurti VDU ekonometrinį modelį.

Tyrimo metodai: duomenų rinkimas (Lietuvos statistikos departamento duomenų bazė bei kiti šaltiniai), skaičiavimai SPSS programa, rezultatų analizė ir apibendrinimas.

Pradinis modelis

Sudarius kintamųjų, kurie turi įtakos vidutinio darbo užmokesčio dydžiui, sąrašą, pirmasis uždavinys – surinkti statistinius šių ekonominių rodiklių duomenis ir juos įvertinti. 1-oje lentelėje yra pateikti anksčiau minėtų kintamųjų reikšmės 2000–2016 metais Lietuvoje.

1 lentelė. *Ekonominių rodiklių reikšmės Lietuvoje 2000–2016 metais*

Metai	Darbo našumas	Bendrasis vidaus produktas, mln. Eur	Nedarbo lygis, proc.	Infliacija, proc.	Tiesioginės užsienio investicijos, mln. Eur	Minimalus bruto darbo užmokestis, Eur	Aukštąjį išsilavinimą turinčiųjų asmenų procentas nuo užimtųjų skaičiaus	Šešėlio mastas, proc.	Vidutinis bruto darbo užmokestis, Eur
2000	3,83	13368,2	16,4	1,4	2704,27	124,54	26,46	31	281,2
2001	4,11	14194,5	17,4	2	3087,9	124,54	29,79	32	284,5
2002	4,43	15202,2	13,8	-1	3818,29	124,54	28,33	32	293,6
2003	4,9	16668,5	12,4	-1,3	3967,62	130,33	29,03	32	310,6
2004	5,44	18237,7	11,4	2,9	4689,7	144,81	31,94	32	332,9
2005	6,38	21002	8,3	3	6920,7	159,29	32,47	31,1	369,6
2006	7,41	24079	5,8	4,5	8377,2	173,77	31,55	30,6	433,2
2007	9,04	29041	4,2	8,1	10282,7	173,77	33,21	29,7	522
2008	10,27	32696	5,8	8,5	9190,6	173,77	35,76	29,1	623,2
2009	8,57	26935	13,8	1,3	9206,2	246,18	39,3	29,6	595,5
2010	9,18	28028	17,8	3,8	10031	246,18	43,37	29,7	575,8
2011	10,41	31263	15,4	3,4	11028,9	246,18	42,99	29	592,5
2012	11,22	33348	13,4	2,8	12100,6	246,18	42,57	28,5	615,1
2013	11,89	35002	11,8	0,4	12719,9	289,62	43,18	28	646,3
2014	12,53	36590	10,7	-0,3	12746,5	299,76	43,79	27,1	677,4
2015	12,92	37331	9,1	-0,1	13496,8	325	45,41	25,8	714,1
2016	13,53	38560	7,9	1,7	12781,9	380	46,22	30	770,8

(šaltinis: sudaryta autorių pagal Oficialios statistikos departamento duomenis ir Žukauskas, 2006)

Analizuojant 1-oje lentelėje pateiktus duomenis, pastebėta, kad nereguliarumas atsiranda nagrinėjant 2008 ir 2009 metus. Statistinė šių duomenų analizė patvirtina, kad, remiantis stebėjimo įtakos indeksu h_i , šio laikotarpio duomenys gali būti traktuojami kaip išskirtys (Čekanavičius ir kt., 2002). Įdomu pastebėti, kad standartizuotų liekanų bei Kuko matas šio laikotarpio duomenų

neinterpretuoja kaip išskirčių. Viena iš priežasčių, kodėl šios išskirtys nėra pastebimos – nedidelis duomenų skaičius.

Eliminavus 2008 ir 2009 metų duomenis kaip išskirtis ir atlikus skaičiavimus gaunama tokia regresijos lygtis:

$$VDU = 0,04x_1 + 4,887x_2 + 3,229x_3 + 1,178x_4 - 0,005x_5 - 67,566x_6 - 3,588x_7 - 2,083x_8 - 44,215. \quad (2)$$

Standartizavus gautosios lygties (2) koeficientus, gaunamas modelis:

$$VDU = 2,077x_1 + 0,116x_2 + 0,045x_3 + 0,568x_4 - 0,11x_5 - 1,356x_6 - 0,15x_7 - 0,023x_8 + C. \quad (3)$$

Analizuojant gautą modelį (3), kuriame įtraukti visi anksčiau paminėti kintamieji, galima pastebėti daug prieštaringų rezultatų. Pavyzdžiui, gauta lygtis rodo, kad našumas ir investicijos daro neigiamą įtaką atlyginimo augimui, t. y. augant našumui ir tiesioginėms investicijoms atlyginimas mažėja. Ši lygtis matomą prieštaravimą patvirtina ir statistiniai skaičiavimai, nors kai kurios statistikos ir rodo gerus rezultatus. Naudojant SPSS programą gaunama ANOVA F kriterijaus statistika 323, taigi hipotezę, kad visi koeficientai lygūs nuliui galima atmesti. Daroma išvada, kad dalis modelio koeficientų nėra lygūs nuliui. Sudaryto modelio modifikuoto determinacijos koeficiento reikšmė yra gana didelė (0,995), taigi lygtis esantys nepriklausomi kintamieji gana gerai aprašo priklausomą kintamąjį. Gautoji Durbin-Watson statistikos reikšmė yra artima dvejetui (gauta reikšmė lygi 1,842) leidžia daryti išvadą, kad modelio liekanos nekoreliuoja (Bilevičienė ir kt., 2011; Cronk, 2016). Šis rezultatas patvirtina, kad liekanos tenkina vieną iš daugialypės regresijos prielaidų – nepriklausomumo sąlygą. Didžiausia sudaryto modelio problema – multikolinearumas, dėl kurio ir kyla daugiausia nekorektiškų išvadų. Panagrinėjus VIF bei dalinių koreliacijos koeficientų reikšmes (žr. 2-ą lentelę) galima daryti išvadą, kad multikolinearumas tarp veiksmų lygtis (3) yra gana didelis (Čekanavičius ir kt., 2002; Janilionis, 2011).

2 lentelė. Pradinio modelio (2) koeficientai

Kintamieji	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai	t	Reikšmingumo lygmuo	Koreliacija			Kolinearumo statistika	
	B	Standart. paklaida	Beta			Empirinė	Dalinė	Pusdalinė	Tolerancija	VIF
Konstanta	-44,215	170,715		-0,259	0,804					
Našumas	-67,566	73,580	-1,356	-0,918	0,394	0,994	-0,351	-0,018	0,000	5665,746
BVP mln. Eur	0,040	0,029	2,077	1,372	0,219	0,991	0,489	0,027	0,000	5949,653
Nedarbas, proc.	4,887	2,349	0,116	2,080	0,083	-0,284	0,647	0,041	0,124	8,089
Infliacija, proc.	3,229	2,548	0,045	1,267	0,252	0,043	0,459	0,025	0,299	3,341
Tiesioginės užsienio investicijos, mln. Eur	-0,005	0,012	-0,110	-,389	0,711	0,974	-0,157	-0,008	0,005	208,986
Minimalus DU, Eur	1,178	0,399	0,568	2,951	0,026	0,972	0,769	0,058	0,010	96,110
Išsilavinimas, proc. nuo užimtų	-3,588	3,437	-0,150	-1,044	0,337	0,960	-0,392	-0,020	0,019	53,655
Šešėlis, proc. nuo BVP	-2,083	5,054	-0,023	-0,412	0,694	-0,848	-0,166	-0,008	0,123	8,159

(šaltinis: sudaryta autorių SPSS programa)

Remiantis turimais rezultatais galima daryti išvadą, kad modelį reikia koreguoti, nes VDU lemiantys veiksniai yra tarpusavyje susiję ir nagrinėti jų visų įtakos VDU dydžiui nėra prasmės. Norint sudaryti tikslesnį modelį, reikia pašalinti dalį kintamųjų arba priklausomus kintamuosius pakeisti tiesiniais dariniais, siekiant kad priklausomas kintamasis priklausytų nuo didesnio regresorių skaičiaus.

Remiantis pradine prielaida VDU priklauso nuo tiesioginių investicijų ir darbo našumo, todėl šių kintamųjų pašalinimas galėtų turėti įtakos modelio tikslumui. Atlikus duomenų statistinę analizę (šalinant vienus kintamuosius ir nagrinėjant kaip tai veikia likusiųjų priklausomumą), nuspręsta kintamąjį BVP (bendrasis vidaus produktas) išreikšti kintamųjų TI (tiesioginės užsienio investicijos) ir N (darbo našumas) tiesiniu dariniu. Taip pat pastebėta, kad pašalinus kintamuosius SL (šešėlio mastas) ir IS (išsilavinimo koeficientas) žymiai pagerėjo lygties statistiniai parametrai.

Naudojant SPSS programą nustatyta, kad geriausiai su statistiniais įverčiais modelis dera tada, kai jis apibrėžtas šiais kintamaisiais: BVP (bendrasis vidaus produktas), INF (infliacija), NED (nedarbo lygis) ir MDU (minimalus darbo užmokestis), kai BVP yra tiesioginių investicijų ir našumo funkcija.

Pagrindinio modelio analizė

Galima nagrinėti modelį, kuriame vidutinis darbo užmokestis priklauso nuo keturių nepriklausomų kintamųjų: nedarbo lygio, infliacijos, minimalaus darbo užmokesčio bei bendrojo vidaus produkto, kai bendrojo vidaus produkto kintamasis yra tiesioginių užsienio investicijų ir darbo našumo tiesinis darinys (BVP_M).

Bendrojo vidaus produkto tiesinį darinį galima sudaryti naudojant dvilypės regresijos lygtį, kai bendrasis vidaus produktas yra priklausomas kintamasis, o tiesioginės užsienio investicijos ir darbo našumas yra regresoriai. Sudarius tokį modelį gaunama, kad šio modelio ANOVA p-reikšmė lygi nuliui, todėl hipotezė, kad abu tiesinio darinio koeficientai lygūs nuliui atmetama. Remiantis gautais rezultatais (žr. 3-ią lentelę) galima teigti, kad priklausomas kintamasis priklauso nuo abiejų regresorių, t. y. tiesioginių investicijų ir našumo.

3 lentelė. Priklausomo kintamojo BVP_M koeficientai

Kintamieji	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai	t	Reikšmingumo lygmuo	Koreliacija			Kolinearumo statistika	
	B	Standart. paklaida	Beta			Empirinė	Dalinė	Pusdalinė	Tolerancija	VIF
Konstanta	4643,072	264,234		17,572	0,000					
Tiesioginės užsienio investicijos, mln. Eur	0,652	0,123	0,287	5,283	0,000	0,991	0,836	0,051	0,032	31,741
Našumas	1873,359	142,362	0,715	13,159	0,000	0,998	0,967	0,127	0,032	31,741

(šaltinis: sudaryta autorių SPSS programa)

Bendrojo vidaus produkto tiesinę priklausomybę nuo tiesioginių užsienio investicijų ir darbo našumo charakterizuojanti lygtis yra tokia:

$$BVP_M = 0,652u_1 + 1875,359u_2 + 4643,072, \quad (4)$$

čia u_1 yra tiesioginių užsienio investicijų kintamasis, u_2 – darbo našumo kintamasis.

Standartizavus koeficientus (5) lygtis yra tokia:

$$BVP_M = 0,287u_1 + 0,715u_2 + \alpha. \quad (5)$$

Iš gautosios lygties (5) galima daryti išvadą, kad bendrojo vidaus produkto dydžiui žymiai didesnę poveikį turi našumas, nei tiesioginės investicijos. Ši lygtis, BVP išreiškianti TI ir N tiesiniu dariniu, pakankamai tiksliai aprašo duomenis, nes gauto modelio determinacijos koeficientas yra labai didelis (0,999). Be to Durbin-Watson statistikos reikšmė 2,259, o to pakanka, kad būtų galima

priimti hipotezę su reikšmingumo lygmeniu 0,05, patvirtinančią, kad paklaidos yra nepriklausomos, t. y. autoregresijos nėra.

Remiantis 3-ios lentelės skaičiais (t statistikos reikšmės) galima teigti, kad apibrėžiant BVP_M abu veiksniai yra svarbūs. VIF reikšmės patvirtina, kad multikolinearumas nėra visai pašalintas. Problema ta, kad dauguma VDU nusakančių kintamųjų sieja priklausomybės ryšys, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad multikolinearumas ne visada stipriai iškraipo rezultatą. Juolab, kad kintamųjų koreliacijos koeficientų reikšmės pakankamai geros.

Įvedus kintamojo BVP_M tiesinį darinį kintamaisiais TI ir N , sudaromas naujas VDU skaičiavimo modelis:

$$y = BVP_M x_1 + NED x_2 + INF x_3 + MDU x_4 + \varepsilon = VDU + \varepsilon. \quad (6)$$

Atlikus skaičiavimus gaunama daugialypės regresijos lygtis:

$$VDU = 0,012x_1 + 1,691x_2 + 4,461x_3 + 0,776x_4 - 21,11. \quad (7)$$

Lygtis su standartizuotais koeficientais:

$$VDU = 0,647x_1 + 0,04x_2 + 0,063x_3 + 0,374x_4 + \alpha. \quad (8)$$

Remiantis gautąja (8) lygtimi galima daryti išvadą, kad tiesioginės investicijos ir darbo našumas (o tuo pačiu ir BVP) daro didžiausią įtaką vidutinio darbo užmokesčio dydžiui. Minimalaus darbo užmokesčio įtaka taip pat gana didelė.

SPSS programa gautų skaičių pagalba galima detaliau analizuoti gauto modelio (7) koeficientus. Gautas koreguotasis determinacijos koeficientas (0,995) leidžia teigti, kad modelis gana gerai aprašo duomenis. Šis parametras yra būtina, bet ne pakankama sąlyga, kad patvirtintų modelio tinkamumą. Galima pastebėti, kad sudarant VDU dydžio skaičiavimo modelį buvo naudojama nedaug duomenų (duomenų skaičius tik kelis kartus didesnis už kintamųjų skaičių), todėl vietoj determinacijos koeficiento yra naudojamas koreguotas determinacijos koeficientas. Modelio ANOVA p -reikšmė yra lygi nuliui, todėl naudojami kintamieji yra tinkami priklausomam kintamajam VDU aprašyti. Hipotezė, kad visi koeficientai lygūs nuliui nepasitvirtina. Gautojo modelio Durbin-Watson statistikos reikšmė 1,548 (su patikimumo lygmeniu 0,05), taigi hipotezė apie liekanų nepriklausomumą negali būti nei patvirtinta nei atmesta.

Nagrinėjant gautojo modelio (7) SPSS koeficientus (žr. 4-ą lentelę), matyti, kad tarp kintamųjų multikolinearumas yra, bet nebe toks didelis. Klausimas kyla tik dėl kintamojo NED , kadangi $Stjudento$ statistikos reikšmė yra mažesnė už 2,5.

4 lentelė. Priklausomo kintamojo VDU koeficientai

Kintamieji	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai	t	Reikšmingumo lygmuo	Koreliacija			Kolinearumo statistika	
	B	Standart. paklaida	Beta			Empirinė	Dalinė	Pusdalinė	Tolerancija	VIF
Konstanta	-21,110	18,418		-1,146	0,278					
BVP_1 (pagal TI ir N)	0,012	0,001	0,647	8,757	0,000	0,992	0,941	0,164	0,064	15,575
Nedarbas, proc.	1,691	0,914	0,040	1,850	0,094	-0,284	0,505	0,035	0,743	1,347
Infliacija, proc.	4,461	1,627	0,063	2,741	0,021	0,043	0,655	0,051	0,667	1,498
Minimalus DU , Eur	0,776	0,151	0,374	5,151	0,000	0,972	0,852	0,096	0,066	15,069

(šaltinis: sudaryta autorių SPSS programa)

Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad BVP_M ir MDU statistikų VIF reikšmės gal kiek per didelės. Tai rodo, kad modelyje multikolinearumas nebuvo visai pašalintas, bet derinant šią

statistiką su Stjudento statistika, matyti, kad minėtieji kintamieji modelyje turėtų būti paliekami remiantis tiek ekonomine logika, tiek ir modelį pagrindžiančiomis statistikų reikšmėmis.

Išvados

Straipsnyje sudarytas ir aptartas modelis, kuris galėtų būti naudojamas vidutinio darbo užmokesčio dydžiui skaičiuoti, esant įvairioms kintamųjų reikšmėms. Pavyzdžiui, remiantis šiuo modeliu, jei nedarbo lygis 5,5 procento, infliacijos lygis 2,3 procento, minimalus darbo užmokestis 500 Eur, darbo našumas 16,5 procento ir tiesioginės investicijos 16 600 mln. Eur, vidutinis darbo užmokestis turėtų būti apie 954 eurus.

Remiantis sudaryto modelio statistine analize galima tvirtinti, kad straipsnio pradžioje nustatyti vidutinį darbo užmokestį apibūrinantys veiksniai yra priklausomi ir tik kai kurie iš jų (infliacija, minimalus darbo užmokestis, nedarbas) gali būti traktuojami kaip nepriklausomi kintamieji, priklausomam kintamajam VDU apibrėžti. Teiginys, kad vidutinis darbo užmokestis priklauso nuo (1) modelyje nurodytų kintamųjų nėra pakankamai pagrįstas, kadangi minėti kintamieji yra priklausomi.

Geriausiai su statistiniais įverčiais modelis dera tada, kai jis apibrėžtas šiais kintamaisiais: bendrasis vidaus produktas, infliacija, nedarbo lygis ir minimalus darbo užmokestis, o bendrasis vidaus produktas yra išreškiamas tiesioginių užsienio investicijų ir darbo našumo funkcija. Sudarytas modelis gerai dera su duomenimis ir gali būti naudojamas prognozėms.

Literatūros sąrašas

Bilevičienė, T., Jonušauskas, S. (2011). *Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose*. Vilnius, MRU. ISBN 978-9955-19-242-8.

Cronk, B. (2016). *How to use SPSS statistics: a step-by-step guide to analysis and interpretation*. Glendale: Pyczak Publishing. ISBN 978-1-936523-44-3

Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2002). *Statistika ir jos taikymai 2*. Vilnius, TEV. ISBN 9955-491-16-7.

http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/Janilionis_IV/jan_IV.html&course_file=jan_IV_1.html

Janilionis, V. (2011). *Daugiapės regresinės analizės taikymas socialiniuose tyrimuose*. Lietuvos HSM duomenų archyvas:

Krstić, G., Sanfey, P. (2011). *Earnings inequality and the informal economy: Evidence from Serbia*. Economics of Transition. Volume 19 (1): 179-199. <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=0d6f4471-cea7-4524-a44e-96936780fb0a%40sessionmgr104&hid=128>

Oficialios statistikos portalas. <https://osp.stat.gov.lt/>

Raziulytė, S. (2011). *Darbo užmokesčio ir jį lemiančių veiksnių analizė Lietuvos pavyzdžiu*. Jaunųjų mokslininkų darbai, Nr. 4 (33). ISSN 1648-8776.

Schneider, F. (2004). *The size of the shadow economies of 145 countries all over the world: first results over the period 1999 to 2003*. IZA Discussion Paper No. 1431.

Žukauskas, V. (2016). *Lietuvos šešėlinė ekonomika*. Vilnius, Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2016 (4). ISSN 2424-5453. <http://www.llri.lt/wp-content/uploads/2016/12/LSE-2015-versija-internetui.pdf>

ECONOMETRIC MODEL OF AVERAGE SALARY

Annotation

The dynamics of the average salary is affected by various economic and social factors. The aim of the paper was to determine the main factors, then analyze statistics data and present the econometric model of average salary in Lithuania, which is suitable for forecasting. The model was made of applying multiple linear regression method. According to the calculation, there is a linear dependence between some regresses. For this reason, some regresses were removed from the model, whereas others – were expressed by linear combination. These actions essentially improved the statistical reliability of the model. By using SPSS program it was established the model best fits with statistical estimates when it is defined according the following variables: GDP, inflation, unemployment rate, minimum salary and GDP is expressed by direct foreign investment and job efficiency function. The model matches well with the data and could be used for making forecasts.

Keywords: salary, GDP (Gross Domestic Product), unemployment rate, inflation, investment.

Informacija apie autorius

Gintautas Bareikis, mokslų daktaras, docentas, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto docentas. Mokslinių interesų kryptys: tikimybinė skaičių teorija, investicijų matematika. El. paštas: gintautas.bareikis@mif.vu.lt

Rita Martišienė, magistrė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto Studijų organizavimo skyriaus vedėja, lektorė. Mokslinių interesų kryptys: kompiuterinių technologijų taikymai praktinėje veikloje, studijų organizavimo kokybė. El. paštas: r.martisiene@ekf.viko.lt

Inga Pašiušienė, magistrė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto Studijų skyriaus vedėja, lektorė. Mokslinių interesų kryptys: taikomosios matematikos dėstymo metodikos tobulinimas, studijų organizavimo kokybė. El. paštas: i.pasiusiene@ekf.viko.lt

ABSOLVENTŲ PASIRENGIMAS PROFESINEI VEIKLAI: BANKININKYSTĖS STUDIJŲ PROGRAMOS TAIKOMASIS TYRIMAS

Laima Steiblienė¹, Ignas Dzemyda²

¹Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas, ²Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetas

Anotacija

Darbo rinkos pokyčiai skatina aukštesnias mokyklas intensyviau ir kūrybiškiau siekti tikslo – rengti specialistus tokioms profesijoms, kurios bus reikalingos darbo rinkoje ne tik šiuo metu, bet ir po kelerių metų, kada besimokantieji įsijungs į darbo jėgos pasiūlą. Tam reikalinga turėti ateities darbo poreikių viziją, kvalifikacijų pokyčių tendencijas, nes nuo būsimų darbuotojų kvalifikacijų ir turimų žinių priklauso jų konkurencinis pranašumas, įsitvirtinimas ir išsilaikymas darbo rinkoje. Straipsnyje pateikti respondentų apklausos rezultatai, atskleidžiantys gebėjimų charakteristikas reikalingas dirbant banke.

Reikšminiai žodžiai: profesija, absolventas, kompetencija, bendrieji gebėjimas, įgūdžiai.

Įvadas

Temos aktualumas ir problema. Dabartinėje darbo rinkos situacijoje aiškiai matyti, kad darbdaviai, nustatydami būsimo darbuotojo kompetenciją, didelę reikšmę teikia ne tik jo specialybės žinioms ir įgūdžiams – jie ypač vertina bendražmogiškas intelektines savybes. Paminėtos tendencijos būdingos ir bankų rinkai. Reikia ugdyti naujos kartos bankininką, gebantį dirbti kintančios rinkos sąlygomis, sprendžiantį iškilusias kompleksines problemas ir priimančią racionalius vadybos sprendimus. Reaguojant į naujus veiklos reikalavimus ir perkeltiant juos į Bankininkystės studijų programą, būtina gerinti studijų kokybę, daugiau dėmesio skiriant studijų programai atnaujinti. Straipsnyje pateikiami profesiniai reikalavimai teoriniu lygiu ir analizuojami gauti socialinių partnerių atsiliepimai ir charakteristikos reikalingos būsiamam banko darbuotojui.

Straipsnio tikslas – apžvelgus šiuolaikiniam profesiniam orientavimui keliamų reikalavimų teorinius aspektus, išsiaiškinti socialinių dalininkų nuomonę apie Bankininkystės studijų programos absolventų pasirengimo praktinei veiklai lygį.

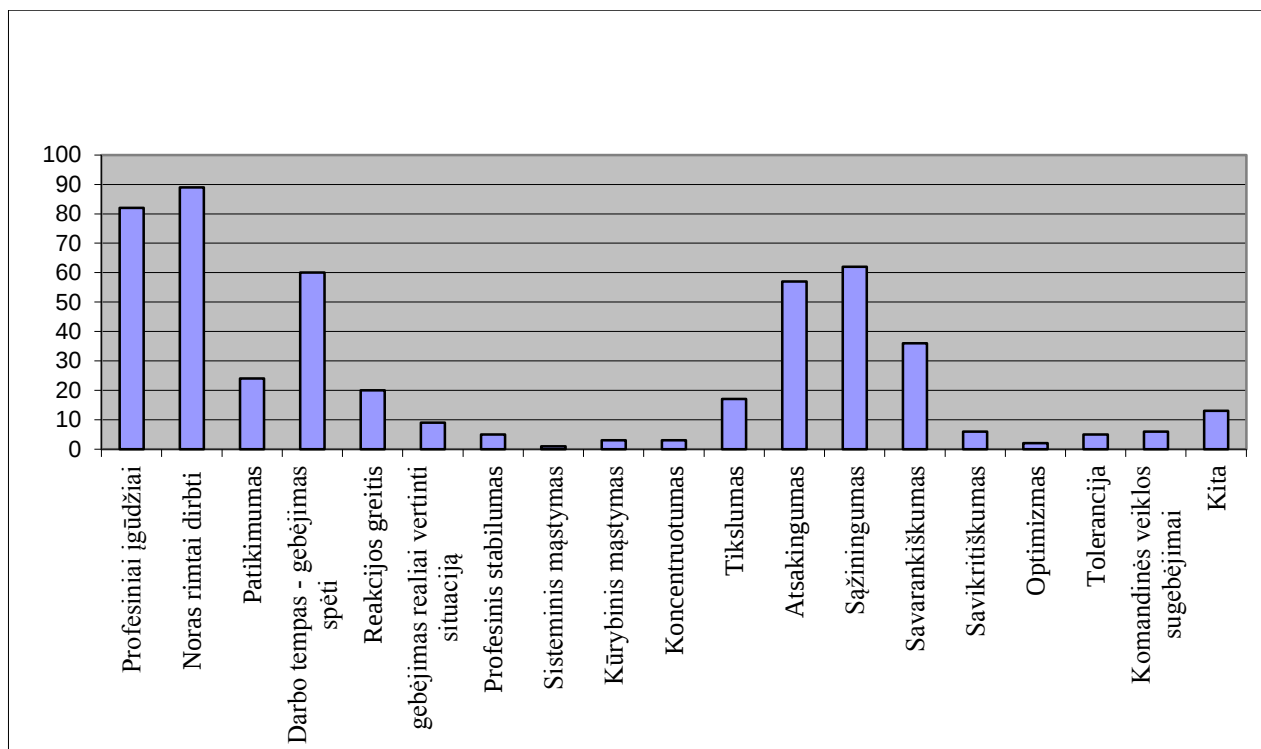
Tyrimo metodai: literatūros šaltinių analizė, anketinė apklausa ir rezultatų analizė.

1. Ugdytinio tapsmo specialistu teoriniai aspektai

Šiandien svarbu sekti ir analizuoti darbo rinkoje vykstančius pokyčius, susijusius su profesiniu rengimu ir gautus rezultatus kūrybiškai integruoti į formuojamas profesinio rengimo struktūras. Taip pat reikia įvertinti šalies mokslo pasiekimus, kritiškai analizuoti studijų veiklą ir rezultatus. Įvertinus profesinio rengimo vystymąsi, dabartiniu metu Europos šalyse keliami bendrieji tikslai. Europos Komisija nurodo (European Vacancy Monitor, 2011): pritaikyti pagrindines kvalifikacijas darbo rinkos poreikiams ir priartinti praktinę profesinę mokymą prie įmonėse ir organizacijose vykstančių realių procesų.

Reforma savaime yra sudėtingas, netolygus, dažnai prieštaringas ir glaudžiai susijęs su visuomenėje vykstančiais pokyčiais vyksmas, kuriam būdinga ne tik sisteminė kaita, bet ir nenumatyti poslinkiai bei padidėjęs sumanymų ir iniciatyvų. Kaita pasireiškia viena iš dviejų jai būdingų formų: **natūrali kaita** – tai nuoseklus, labai pastebimas perėjimas nuo esamo būvio prie naujesnio, ir **planinga kaita**, kai siekiama sustabdyti savaimeinę įvykių raidą ir įvesti naują tvarką (Brazienė R., Mikutavičienė I., 2013).

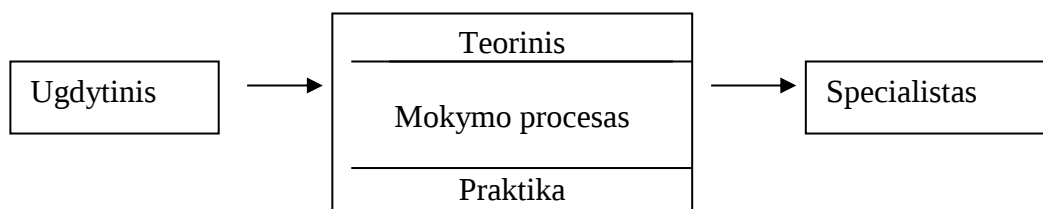
Dabartinėje situacijoje aiškiai matyti (žr. 1-ą paveikslą), kad darbdaviai, nustatydami būsimo darbuotojo kompetenciją, didelę reikšmę teikia jo specialybinėms žinioms ir įgūdžiams, be to, jie ypač vertina bendražmogiškas intelektines savybes.

1 pav. Svarbiausios būsimųjų darbuotojų savybės, proc.

(šaltinis: Darbo rinkos politikos priemonių užimtumui įvairiomis ekonomikos raidos ciklo sąlygomis tyrimas. 2011)

Pagrindinis šiandienos dėstytojo tikslas – atrasti būdus skatinti ir sudaryti sąlygas studentui, kad jis pasiektų dabartinį laikmetį atitinkantį išsilavinimą, išugdyti blaiviai mąstantį, dorą ir atsakingą už savo kompetencijas specialistą [1]. Dėstytojo ir studento vaisingas bendradarbiavimas tiesiogiai priklauso nuo pedagoginių ryšių tarp jų (žr. 2-ą paveikslą). Dėstytojas privalo sudominti savo dalyku ir padėti įsisąmoninti disciplinos svarbą. Be to, imponuoti studentams savo kompetencija, profesine kvalifikacija, kūrybiškumu, gebėjimu perteikti savo žinias, pasitelkiant pedagoginę patirtį.

2 pav. Ugdytinio tapsmas specialistu

(šaltinis: Brazienė, R.; Merkys, G. Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: teorinės prielaidos ir empiriniai radiniai. Filosofija. Sociologija, 2013.)

Beržinskienė D. ir Rudytė D. (2013) teigia, kad jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką yra kompleksiškas, daugiatis reiškinys, kurį lemia daugybė tarpusavyje sąveikaujančių veiksnių: demografiniai rodikliai (jaunimo dalis bendroje šalies gyventojų populiacijoje), lokalios ir globalios darbo rinkos struktūros (lankstumas, ekonominis cikliškumas), darbo užmokesčio reguliavimo mechanizmai ir pan. Autoriai, kaip svarbų aspektą, įvardija ir švietimo sistemos organizavimą bei asmens charakteristikas. Absolventų integravimosi į darbo rinką sėkmė priklausys ne tik nuo darbo rinkos tendencijų, darbo pasiūlos, bet ir nuo to, kiek jaunas žmogus bus ištobulinęs reikiamas karjeros valdymo kompetencijas. Užsienio mokslininkai taip pat nagrinėja asmeninės karjeros valdymo svarbos temas ir teigia, kad karjeros valdymo kompetencijos yra susijusios su būsima karjeros sėkme (M. Kuijpers, B. Schyns, J. Scheerens, 2006).

Bankininkystės studijų programa yra viena iš seniausių studijų programų. Ji susideda iš finansų studijų krypties pagrindų, bendrųjų koleginių studijų dalykų, bankininkystės studijų

krypties žinių gilinimui skirtų specializacijų bei Kolegijos nustatytų ir studentų laisvai pasirenkamų modulių, skirtų kitų studijų sričių žinioms gilinti. Mokomieji dalykai susieti tarpdalykiniais integraciniais ryšiais. Programos vykdymas grindžiamas logišku ir nuosekliu dalykų išdėstymu bei pirmuosiuose semestruose įgytų žinių ir įgūdžių perkėlimu į vėlesnius studijų programos vykdymo etapus. Mokomoji ir baigiamoji praktikos vyksta realiomis sąlygomis imitacinėje įmonėje „VIKO bankas“ ir Lietuvoje veikiančiuose bankuose. Koleginių studijų paskirtis – paruošti studentą praktinei profesinei veiklai, todėl praktiniams užsiėmimams skiriama ne mažiau kaip pusė kontaktnio darbo apimties. Visas praktinis mokymas, įskaitant praktinius užsiėmimus, mokamąją ir baigiamąją profesinės veiklos praktiką, sudaro apie 40 proc. studijų programos apimties (9).

2. Bankininkystės studijų programos absolventų pasirengimo profesinei veiklai tyrimo analizė

Kintančios darbo rinkos sąlygos ir darbdavių keliami reikalavimai būsimiems darbuotojams verčia atsižvelgti ir koreguoti studijų procesą, kad jis užtikrintų aukštą aukštųjų mokyklų rengiamų specialistų lygį. Siekiant studijų kokybės užtikrinimo, aktualu stebėti absolventų įsidarbinimą, išryškinti pagrindines absolventų įsidarbinimo (neįsidarbinimo) priežastis.

Tyrimo metodas – ekspertinė apklausa.

Tyrimo objektas – Bankininkystės studijų programos absolventų pasirengimas profesinei veiklai.

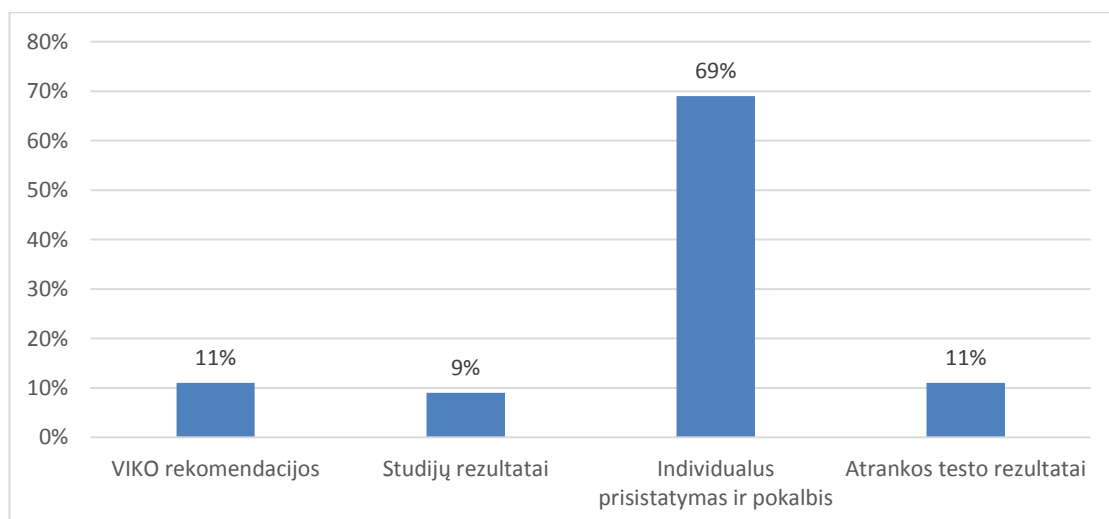
Tyrimo tikslas – išsiaiškinti socialinių dalininkų nuomonę apie absolventų pasirengimą praktinei veiklai lygį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti darbdavių pasirinkimo būsimų darbuotojų banke pagrindinius kriterijus.
2. Pateikti absolventų profesinį parengimo lygį.

Tyrimo imtis ir vieta. Tyrime dalyvavo 36 banko darbuotojai, dirbantys AB „DNB“, AB „SEB“, Swedbank, Danske Bank, Citadelė ir užimantys labai įvairias pozicijas. Tai klientų aptarnavimo padalinių vadovai, departamentų vadovai, klientų aptarnavimo vyr. specialistai. Tyrimo pradžioje buvo išsiaiškinta, kad tyrimo vykdymo metu (tyrimas vyko 2016 metų rugsėjo–spalio mėn.) Bankininkystės studijų programos 69 absolventai atliko praktiką bankuose.

Pirminiu tyrimu siekta išsiaiškinti, pagal kokius kriterijus darbdaviai renkasi būsimus darbuotojus. Buvo gauti tokie rezultatai (žr. 3-ią paveikslą):

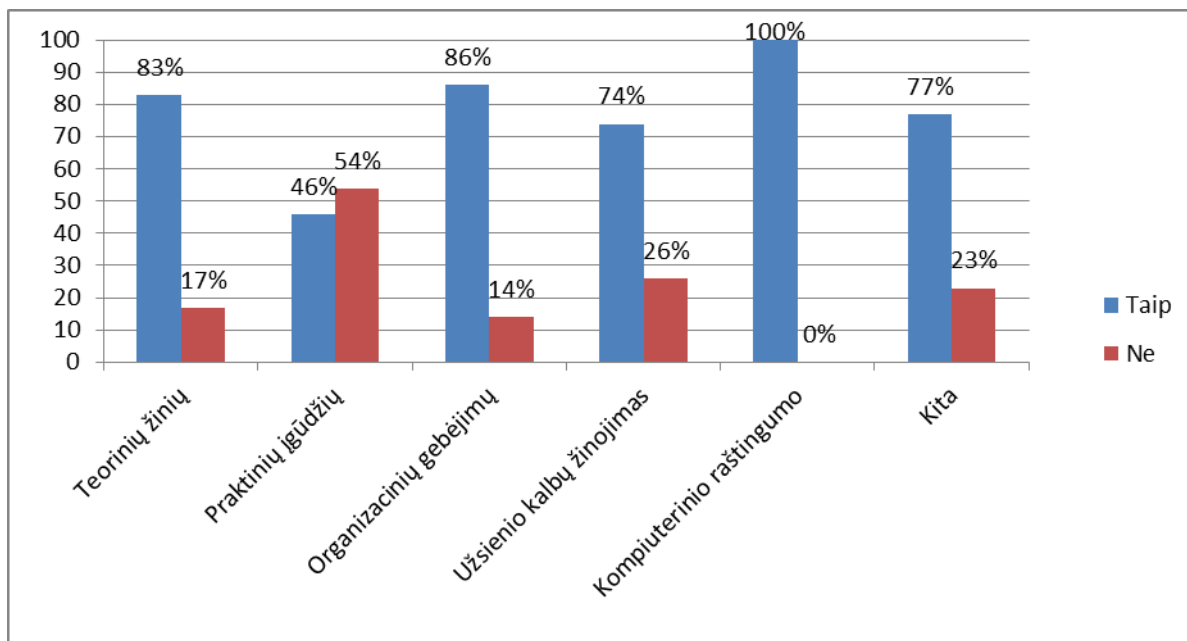

3 pav. Kriterijai pagal kuriuos atsirenkamas būsimas banko darbuotojas, proc.

Respondentai būsimą specialistą renkasi iš individualaus pokalbio (atsakė 69 proc.), antroje vietoje nurodė, kad pagal „VIKO EKF rekomendacijas“ ir „atrankos testo rezultatus“ – atsakymai

po 11 proc. Mažai įtakos turėjo studijų rezultatai – taip atsakė tik 8,6 proc. Išvada: absolvento komunikabilumas – tai vienas iš svarbiausių prioritetų renkantis būsimą darbuotoją.

Aukštojoje mokykloje ugdomos profesinės kompetencijos. Jos susideda iš atskirų sudėtinių veiklos kompetencijų, kurių ugdymas siejamas su atsaku į verslo aplinkos ir darbo rinkos poreikius. Atliktame tyrime darbdaviams buvo užduotas klausimas: Kokių gebėjimų turi turėti būsimasis banko darbuotojas? Atsakymų pasiskirstymas matyti 4 paveiksle.

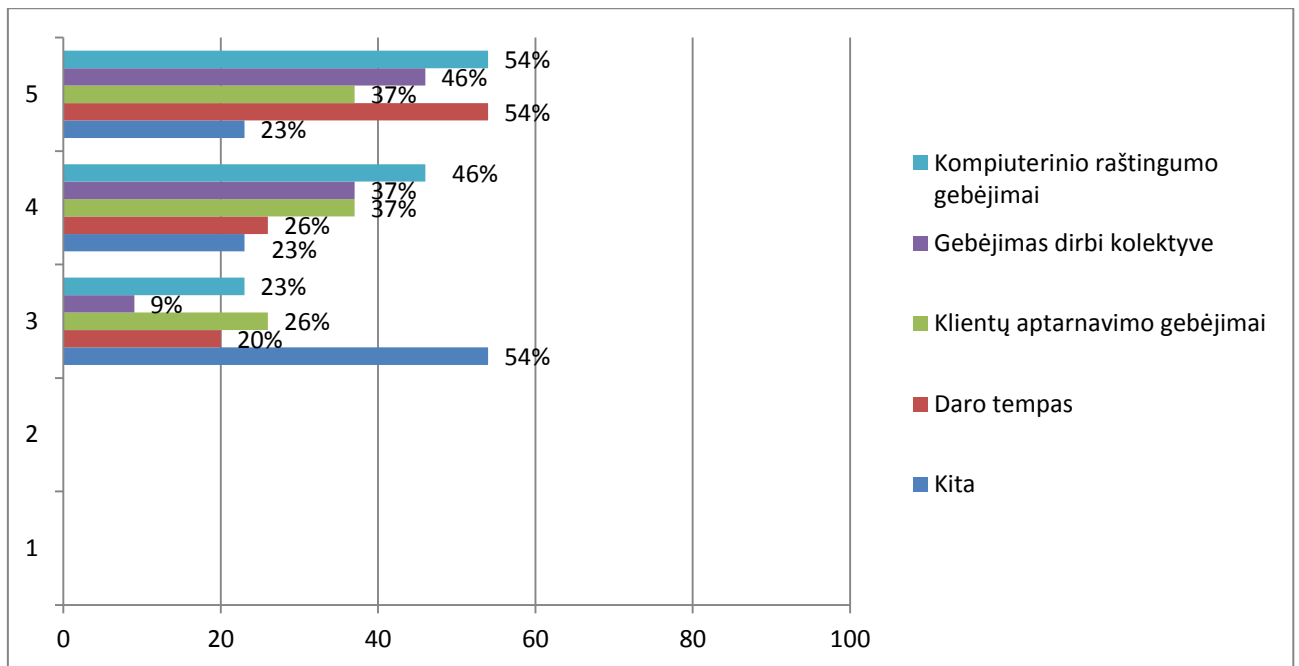

4 pav. Respondentų nuomonių apie absolventų teorines ir praktines žinias pasiskirstymas, proc.

Absolventas, būsimas banko darbuotojas turi turėti bendrųjų gebėjimų, t. y. teorinių žinių, organizacinių gebėjimų, mokėti užsienio kalbą, turėti kompiuterinį raštingumą. Banko darbuotojai nurodė, kad teorinių žinių praktinėje veikloje reikia: „taip“ nurodė 83 proc., „ne“ – 17 proc. Dirbant banke reikia „įgytų praktinių žinių“: „taip“ – 46 proc, „ne“ – 54 proc. respondentų. Labai svarbu, kad absolventas turėtų organizacinių gebėjimų: „taip“ atsakė 86 proc., „ne“ – 14 proc. Vienareikšmiškai respondentai pasisakė, kad dirbant banke reikia užsienio kalbų ir kompiuterinio raštingumo. Apibendrinant galima teigti, kad aukštosios mokyklos suteiktos mokslo žinios yra akcentuojamos darbdavių ir išlieka kaip vienas iš pagrindinių bruožų darbo efektyvumui didinti.

Bankininkystės studijų programa siekia ugdyti profesinius gebėjimus, **reikalingus sėkmingai profesinei karjerai**. Profesiniai bendrieji gebėjimai – kas tai? Visi mokslininkai, analizuodami bendrųjų kompetencijų ugdymą aukštosiose mokyklose, teikia išvadą, kad bendrosios kompetencijos, palyginti su įgūdžiais, turi platesnes, abstraktesnes reikšmes, yra sudėtingesnės sandaros ir pasireiškia aukštesniais suvokimo ir taikymo lygmenimis.

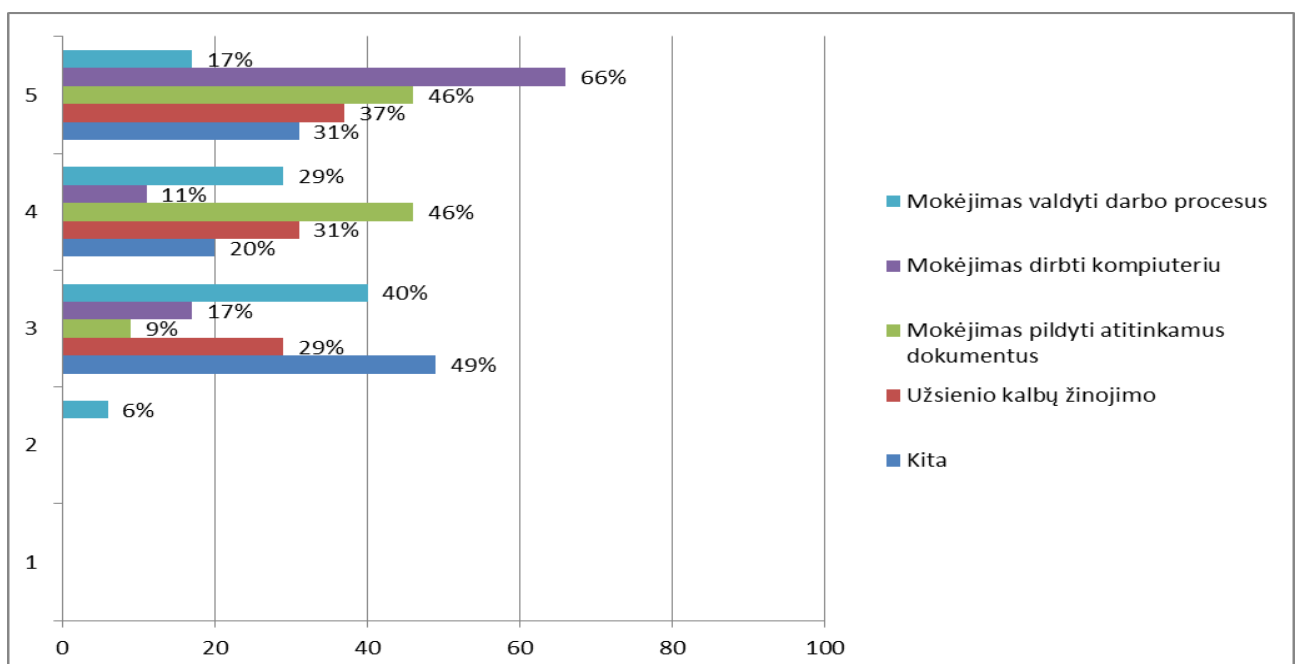
Pirmiausiai buvo išsiaiškinta, kokių bendrųjų profesinių gebėjimų turi turėti Bankininkystės studijų programos absolventai (žr. 5-ą paveikslą).

5 pav. Respondentų nuomonės apie profesinių bendrųjų gebėjimų lygį pasiskirstymas, proc.

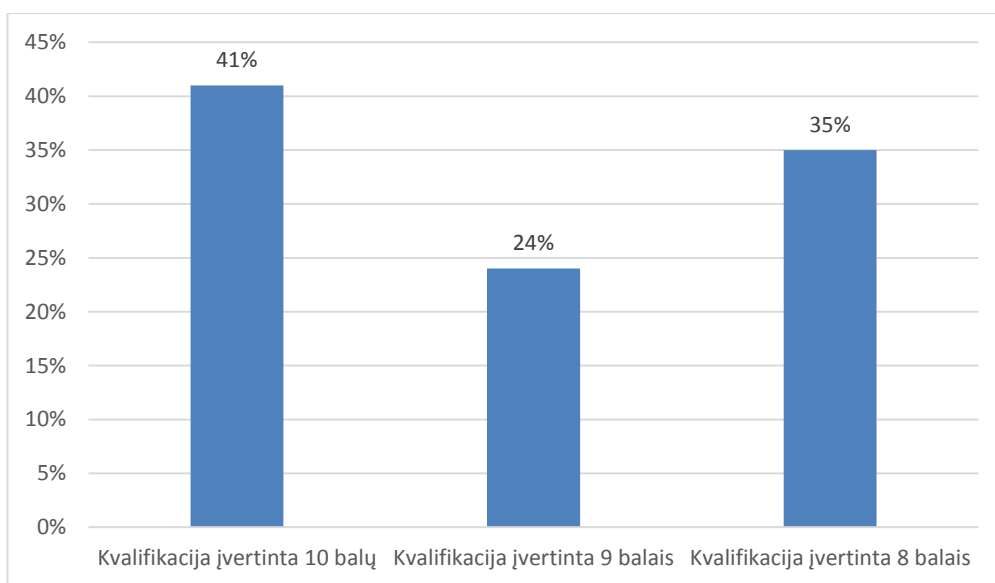
Socialiniai dalininkai išskyrė šiuos pagrindinius profesinius bendruosius gebėjimus: „gebėjimas dirbti kolektyve“, „darbo tempas“, „klientų aptarnavimas“. Banko darbuotojai privalo išlaikyti tam tikrą darbo tempą. Tai pažymėta aukščiausiu lygiu penkiabalėje sistemoje, toliau seka „sugebėti bendrauti ir aptarnauti klientus“ bei „išmanyti kompiuterinį raštingumą“. Apibendrinant galima teigti, kad visi respondentai labai gerai įvertino paminėtas kompetencijas. Tai parodo šios studijų programos aukštą dėstytojų kokybės lygį.

Be bendrųjų profesinių gebėjimų labai svarbūs ir praktiniai įgūdžiai. Jie įvardijami kaip dalykinės kompetencijos ir yra susiję su konkrečia profesine veikla. Profesiniai gebėjimai – tai praktiniai įgūdžiai, gebėjimas bendrauti su klientais, mokėjimas valdyti darbo procesus, mokėjimas pildyti atitinkamus dokumentus, gebėjimas motyvuoti žmones ir kitos savybės. Šios kompetencijos lemia ne tik personalo konkurencinį pranašumą, bet ir visos įmonės (šiuo atveju banko) verslumą, sėkmę versle. Absolventų dalykinių kompetencijų žinojimo lygis matomas 6-me paveiksle.

6 pav. Respondentų nuomonės apie praktinių įgūdžių lygį pasiskirstymas, vnt.

Studijų tikslai yra išreikšti siekiamais studijų rezultatais ir numatomomis ugdyti kompetencijomis. Kompetencija – dinamiškas žinių, gebėjimų, vertybių ir požiūrių derinys, leidžiantis tinkamai, efektyviai atlikti tam tikrą darbą (Bulajeva T., Teresevičienė M. 2011). Visa tai mokslininkai apibrėžia kaip pagrindines kompetencijų grupes: dalykines ir bendrąsias kompetencijas. Dalykinės kompetencijos susijusios su konkrečia profesine veikla ir studijuojamomis dalykinėmis sritimis. Bendrųjų kompetencijų pagrindą sudaro perkeliameji gebėjimai, kurie reikalingi studijoms sėkmingai baigti ir įgyti tokią kvalifikaciją, kuri leistų lengvai įsidarbinti, padėtų toliau mokytis ir tobulėti. Respondentams buvo užduotas klausimas, kuriuo siekiama sužinoti, ar sumanus, gerai apgalvotas kompetencijų derinys užtikrina visavertį profesinį pasirengimą (žr. 7-ą paveikslą).

7 pav. Respondentų nuomonės apie studentų pasirengimo profesinei veiklai lygi pasiskirstymas, proc.

Būsimųjų banko darbuotojų pasirengimo profesinį lygį respondentai įvertino taip: „puikiai“ atsakė 41 proc., „labai gerai“ – 24 proc. ir „gerai“ – 35 proc. respondentų. Visi darbdaviai sutiko, kad Bankininkystės studijų programos absolventai turi visas reikalingas kompetencijas dirbti bankuose.

Išvados

1. Darbo rinka yra atvira sistema, kuriai įtaką gali daryti įvairūs tiek kokybiniai, tiek kiekybiniai veiksniai, todėl darbo jėgos pasiūlos ir paklausos suderinamumą veikia konkrečių jos komponentų dinamika. Šiandieniniam absolventui neužtenka turėti atitinkamų teorinių, praktinių žinių bei įgūdžių. Sėkmingą absolventų integraciją į darbo rinką lemia jauno žmogaus asmeninės savybės, charakteristikos ir bendrieji gebėjimai.

2. Atliktas tyrimas leidžia daryti prielaidas, kad darbdaviai absolventus praktinei veiklai renkasi pagal individualius pokalbius, rekomendacijas ir atrankos testo rezultatus. Absolventai turi pakankamai teorinių žinių ir organizacinių gebėjimų. Moka užsienio kalbų. Asmeninės savybės turi įtakos jų profesinei veiklai, tai – atsakingumas, aktyvumas darbe, dalykiškumas (nurodyta teorinėje dalyje). Pagal gautus tyrimo rezultatus galima teigti, kad Bankininkystės studijų programos studentai yra visiškai pasirengę profesinei veiklai.

3. Kita vertus, šiandieninė švietimo politika orientuojasi į mokymąsi visą gyvenimą. Pagrindinis motyvas – tik nuolatos tobulėjantis asmuo gali išlikti konkurencingas darbo rinkoje ir duoti didesnę ekonominę naudą tiek įmonei, tiek valstybei. Taigi būtinas tęstinis mokymasis yra būtinas garantas išlikti konkurencingoje bankų darbo rinkoje.

Literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas Nr. XI-242. 2009 m. balandžio 30 d. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/ti/docs/istatymas/MSI.pdf>

Brazienė, R.; Mikutavičienė, I. Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: švietimo, darbo ir užimtumo politikos aspektas. Viešoji politika ir administravimas, 2013, t. 12, Nr. 1, p. 108–119.

Beržinskienė, D.; Rudytė, D. Jaunimo padėties Baltijos šalių darbo rinkose dinamių pokyčių lyginamoji analizė. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, 2008, Nr. 3(12), p. 39–47.

Bulajeva T., Teresevičienė M. ir kt. Studijų programų atnaujinimas: kompetencijų plėtotos ir studijų siekinių vertinimo metodika. Vilnius: VU, 2011. P.5, 12, 21.

Europos komisija. European Vacancy Monitor. Briuselis, 2011.

Vilniaus kolegijos direktoriaus įsakymas dėl Bankininkystės studijų programos tikslo, kompetencijų ir studijų rezultatų aprašo patvirtinimo. 2016.05.13. Nr. V-133.

GRADUATES' READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES: APPLIED RESEARCH IN BANKING STUDIES

Annotation

This article presents learner rollover specialist theoretical aspects, banking program graduates readiness for professional activity survey analysis. Topic of the article is new, because today it is important to track and analyze the changes in the labor market related to the professional growth of the results obtained to creatively integrate vocational training into shaped structures. It also needs to evaluate country's achievements in science, critical analysis of the study, results. The evaluation of vocational training development in the current year in European countries becomes overall objective. The European Commission refers to the need to adapt the basic qualifications to labor market needs and practical training closer to companies and organizations taking place in real processes. The main purpose of today's teacher - to find ways to encourage and enable students to hit the current epoch corresponding education, develop sober thinking, honest and responsible for professional competence. Banking studies program is one of the oldest programs. It consists of a field of study financial framework, the general college subjects, banking study field knowledge and the optional subjects. Subjects of integration link interdisciplinary connections. In order to study quality assurance, it is important to track graduates' employment, highlight the reason employability of graduates. Therefore, a study was conducted to find out stakeholders' views on graduates' readiness for practical activity. The study involved 36 respondents expressed the view that graduates are opting for practical activities by individual interviews, recommendations and screening test results. All graduates are satisfied. They desire their qualification at each level. Graduates sufficient theoretical knowledge, organization skills, are well aware of foreign languages. They received basic skills. The study showed that personal characteristics affect employment.

Keywords: profession, graduate student, competence, general abilities, skills.

Informacija apie autorius

Laima Steiblienė, veiklos sritys: rinkos tyrimai, profesinio lauko tyrimai, edukaciniai tyrimai. El. paštas: l.steibliene@gmail.com

Doc. dr. Ignas Dzemyda, veiklos sritys: strateginis valdymas, procesų valdymas, regionų plėtra. El. paštas: ignas.dzemyda@ef.vu.lt

3. DRAUDIMO RINKOS PLĖTROS PERSPEKTYVOS IR IŠŠŪKIAI

DRAUDĖJO ELGSENOS, RENKANTIS DRAUDIMO PASLAUGAS, VEIKSNIAI LIETUVOJE

Nijolė Kašėtienė

Vilniaus kolegija

Anotacija

Šis straipsnis susijęs su draudimo paslaugų vartotojų elgsena Lietuvoje. Pirmiausia apibūdinama draudimo paslaugų vartotojų elgsenos samprata. Remiantis finansinių paslaugų rinkodaros teoretikų ir praktikų mokslinių tyrimų rezultatais, tiriama Lietuvos draudėjų elgsena, renkantis draudimo bendrovę, bei draudėjų lojalumo problemos. Mokslininkai nagrinėja vartotojų elgseną paslaugų arba finansinių paslaugų rinkoje, prie kurių priskiriamos ir draudimo paslaugos. Finansinių paslaugų specifika ta, kad paslaugų vertinimo procesas yra palyginti sudėtingas, reikalaujantis atitinkamo vartotojų išprusimo. Pastarųjų elgsena šiame procese gali būti skirtinga, pavyzdžiui, nepakankamai išmanydamas finansinių paslaugų produktų turinį, vartotojas gali pasirinkti ne geriausią, o pirmą jam priimtina alternatyvą. Tyrimų rezultatai parodė, jog draudėjų draudimosi motyvus ir tradicijas apsprendžia atitinkamos šalies draudimo paslaugų rinkos išsivystymo lygis.

Remiantis anketinės apklausos rezultatų analize, įvertinamos draudėjų elgsenos apraiškos Lietuvos draudimo paslaugų rinkoje. Tiriant draudėjų elgseną, siekta sužinoti kriterijus, taikomus vertinant draudimo bendroves. Kuo sudėtingesni draudimo paslaugų produktai, tuo draudėjai daugiau reikšmės teikia draudikų įvaizdžiui ir reputacijai. Tyrimai rodo, jog teigiama draudikų reputacija ir įvaizdis suteikia draudėjams didesnę pasitikėjimą ir saugumą.

Draudimo rinkoje vyksta pokyčiai, aštrėja konkurencija, atsiranda nauji rinkos dalyviai, tuo pačiu keičiasi ir vartotojų elgsena. Tyrimai parodė, kad Lietuvos draudėjų elgsenai akivaizdžiai turi įtakos neigiama draudimo paslaugų patirtis, sovietinės sistemos įtaka, neigiamas požiūris į draudimo paslaugas, nesidomėjimas draudimo paslaugų pasiūla.

Reikšminiai žodžiai: draudėjo elgsena, lojalumas, draudimo paslaugų pasirinkimo motyvai.

Įvadas

Vartotojai tampa pagrindiniu konkurencinio pranašumo šaltiniu, nes be gaunamų pajamų paslaugų įmonės gali iš jų sulaukti idėjų. Problema yra draudimo bendrovėms taikyti efektyvias priemones, skatinančias klientus tapti lojaliais. Draudimo bendrovės, prisitaikydamos prie Lietuvos draudėjų elgsenos specifikos, dažnai parduoda tik „kainą“. Daugumai draudėjų tai lieka svarbiausias veiksnys, pasirenkant draudimo bendrovę.

Draudime, kaip ir kiekviename versle, būtina siekti sukurti vartotojui tinkamas sąlygas, kuriose jis jaustųsi gerai, ir tokiu būdu padidinti apyvartos rodiklius. Vartotojų elgsenos supratimas padeda įmonėms parengti rinkodaros strategijas ir nustatyti tikslinę rinką. Pateikus vartotojui labiausiai jo poreikius atitinkančias paslaugas bei įgijus pasitikėjimą, įgijamas konkurencinis pranašumas rinkoje. Tokiu atveju vartotojas gali tapti lojaliu vartotoju prekiniam ženklui.

Dažniausiai vartotoją skatina veikti ne vienas veiksnys, ne vienas motyvas, o motyvų visuma. Draudimo bendrovėms svarbiausia suvokti, kaip ir kodėl individai veikia tam tikromis su vartojimu susijusiomis sąlygomis ir kokie vidiniai bei išoriniai veiksniai apibrėžia tokią jų elgseną. Draudėjai, kuriems svarbiausias motyvas yra draudimo kompensacija, draudimo paslaugas suvokia kaip savitą investiciją: sumokėta nedidelė draudimo įmoka (premija) yra tarsi investicija į saugesnę ateitį, kai sudaroma galimybė kompensuoti gerokai didesnius nuostolius. Jautrūs rizikai draudėjai gali įsigyti draudimo polisą dėl savo įpročio mažinti netikrumą ateityje.

Lojalumas suvokiamas kaip dimensija, apimanti elgesio ir pozicinius komponentus. Pozicinis aspektas atspindi vartotojo požiūrį į įmonę, o elgesio dimensija atskleidžia dažną ir įprastą apsipirkimą, pirkimų kiekį, dydį, seką, galimumą. Tyrimų rezultatai atskleidžia, kad vartotojų pasitenkinimas dar negarantuoja, jog paslauga patenkintas draudėjas liks lojaliu ir nepereis pas konkurentus. Draudėjai savaime lojaliais netampa – lojalumas yra santykių tarp draudiko ir vartotojo pasekmė, todėl vienas iš pagrindinių įmonėms tikslų – kuo tiksliau nustatyti vartotojo poreikius ir viršyti jų lūkesčius. Draudėjų bei draudikų santykiai yra mokslininkų tyrimo objektas: Ulbinaitė, A. et al.(2013), Kinduryš, V. (2008), Grublienė, V. et al. (2014).

Straipsnio tikslas – išnagrinėti Lietuvos draudimo paslaugų vartotojų elgseną, renkantis draudimo bendrovės paslaugas, pagrindžiant atlikto empirinio tyrimo rezultatais.

Objektas – draudėjų elgsenos veiksniai Lietuvoje.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti veiksnių svarbą ir poveikį draudėjams, renkantis draudimo bendrovę;
2. Išskirti vartotojų lojalumą skatinančius veiksniai;
3. Pateikti Lietuvos draudėjų elgsenos tyrimo rezultatus.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, žvalgybinės anketinės apklausos rezultatų sisteminimas ir apibendrinimas.

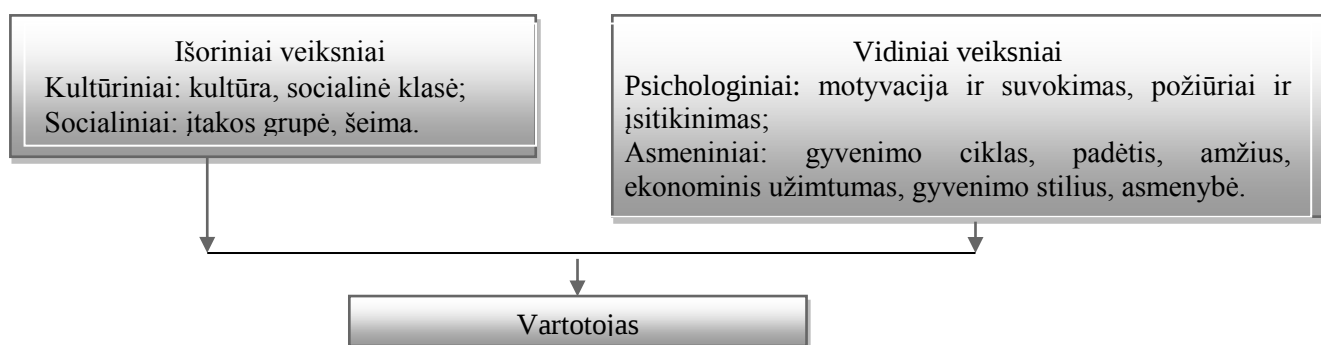
1. Draudėjų elgsenos tyrimo metodologija

Draudėjo elgsenos tyrimai padeda nuspėti vartotojo tikslus, poreikius ir nuomonę po produkto įsigijimo. Tai paprastas būdas, kuris gali padėti geriau suprasti esamus ir potencialius vartotojus. Tokiu būdu stengiamasi padidinti pardavimus ir plėsti verslą bei vystyti rinkodaros planus. Elgsenos tyrimu siekiama identifikuoti vartotoją tam, kad jis teikiamą paslaugą vertintų geriau už kitą.

Draudėjų elgsena apibūdinama kaip draudėjų protiniai samprotavimai ir fiziniai veiksmai, kuriais siekiama patenkinti atsiradusius draudimo paslaugų vartojimo poreikius ir išspręsti iškilusias problemas, susijusias su atitinkamų draudimo paslaugų produktų paieška, vertinimu, pasirinkimu, pirkimu, vartojimu arba jų atsisakymu. Finansinių paslaugų vartotojams itin svarbu yra žinios apie norimas pirkti paslaugas ir jų turinio bei savybių ir naudos suvokimas. Būtent tai daro poveikį visam sprendimo priėmimo procesui, ypač iki finansinių paslaugų įsigijimo.

Draudėjai, norėdami sumažinti savo netikrumo jausmą, ieško draudimo paslaugose apčiuopiamumo elementų. Jie vertina paslaugų teikimo vietą, fizinę aplinką, draudimo personalą (ypač bendraujant su draudėjais), komunikavimo priemonėmis skleidžiamą informaciją, draudimo įmokų dydį ir pan. 2016 m. Lietuvos rinkoje buvo 23 veikiančios draudimo bendrovės (9 draudikai, vykdančios gyvybės draudimo veiklą ir 14 draudikų, vykdančių ne gyvybės draudimo veiklą (Lietuvos bankas, 2016). Šalyse, kuriose draudimas yra savaime suprantamas dalykas, draudimo paslaugomis naudojasi kur kas dažniau nei šalyse, kurių draudimo rinka tėra pradinės raidos stadijos.

Siekiant suprasti draudėjų elgesį, ekspertai nagrinėja pirkimo sprendimo procesus, išorinę bei vidinę aplinkas, t. y. draudėjų veikiančius išorinius ir vidinius veiksniai (1 pav.).

1 pav. Vartotojų elgseną lemiantys išoriniai ir vidiniai veiksniai
(šaltinis: Kinduryš, V., 2008)

Kiekviena valstybė turi savo papročius, tradicijas, taisykles, todėl įmonėms, ypač užsienio šalių, svarbu žinoti, kaip vartotojai reaguoja į tam tikras prekes ar paslaugas, ir kaip jomis naudojasi, vartoja. Tiriant Lietuvos kultūrą, svarbu atsižvelgti į motyvus, kurie ją formuoja:

- lietuviškasis identitetas;

- sovietinės sistemos įtaka;
- vakarietiškos kultūros įtaka.

Kiekvieno draudėjo elgesys priklauso nuo įvairių veiksnių, susijusių su jo asmenybe, užimtumu bei gyvenimo būdu: poreikis, motyvacija, suvokimas, požiūriai, įsitikinimas, gyvenimo ciklas, padėtis, amžius, ekonominis užimtumas, gyvenimo stilius ir asmenybė veikia žmogaus draudėjo elgesį.

V. Kindurys teigia, jog draudėjams, kuriems svarbiausias motyvas yra draudimo kompensacija, draudimo paslaugas suvokia kaip savitą investiciją į saugesnę ateitį, kai sudaroma galimybė kompensuoti nuostolius, sumažinti riziką. Draudėjų draudimosi motyvai parodo kiekvienos šalies draudimo paslaugų rinkos išsivystymo lygį. Šalyse, kuriose draudimas suprantamas kaip savaiminis dalykas, draudimo paslaugomis naudojasi kur kas dažniau nei šalyse, kurių draudimo rinka yra besivystanti (Kindurys, V., 2008). Pavyzdžiui, Lietuvoje butus apdraudę kelis kartus mažiau draudėjų, negu Didžiojoje Britanijoje ar Skandinavijoje. Taip yra todėl, kad išsivysčiusiose šalyse vartotojų pajamos didesnės nei Lietuvoje, jiems svarbiau rizikos tikimybės sumažinimas.

Lietuvos gyventojų požiūris į draudimo paslaugą ir draudimo suvokimas yra teigiami, tačiau atlikti tyrimai rodo, kad žmonės visgi draudimu naudojasi vangiai. Lietuvoje jokio savanoriškai įsigyto draudimo neturi 37 proc., o Latvijoje – 39 proc. gyventojų. 2015 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. rinkos ir visuomenės nuomonės tyrimų bendrovė „Spinter tyrimai“ atliko tyrimą, kuriame dalis dalyvavusių asmenų teigė, turintys abejonių, ar įvykus nelaimei gaus draudimo kompensaciją, tačiau statistika rodo, kad draudimo išmokų suma auga, todėl galima manyti, kad vis dėlto žmonių abejonės yra pagrįstos ne faktais, o žinių stoka (Gyventojų draudimo indeksas, 2016). Rinkodaros specialistams viena iš užduočių yra įtikinti vartotoją ir pelnyti jo pasitikėjimą dėl draudimo išmokų mokėjimo tikimybės, nes tik įsitikinęs draudėjas, kad visi turimi teiginiai ir faktai yra teisingi, įsigys paslaugą. Siekiant maksimaliai patenkinti vartotojų poreikius, reikia tiek didinti vartotojų suvokimą apie paslaugas, tiek ir ugdyti pasitikėjimą. Tokiu būdu stiprėtų abipusiai šalių tarpusavio santykiai ir bendradarbiavimas.

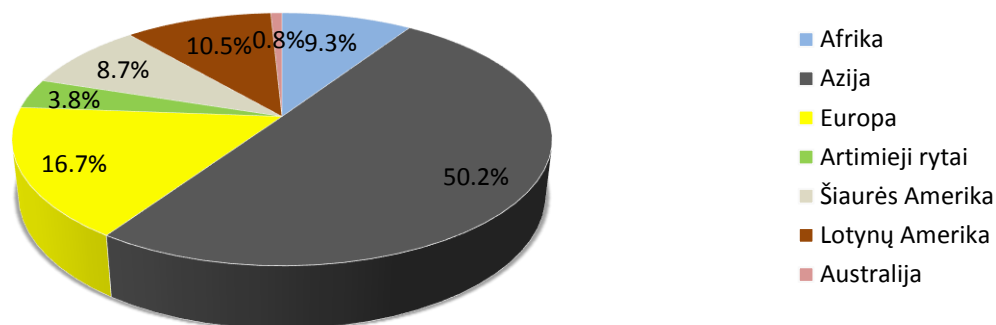
Ulbinaitė, A. ir kiti mokslininkai (2013) analizuoja Lietuvos gyventojų draudimo paslaugų įsigijimo sprendimo procesą dviem etapais: įsigijimo polinkis ir sprendimas. Draudėjų elgseną veikia įvairūs veiksniai: draudimo sąlygų priimtinumai, draudimo paslaugų teikėjo kompetencija, vartotojų požiūris į draudimą pinigine prasme, vartotojų draudimo patirties pozityvumas ir draudimui mokamų įmokų sumos sumažinimo galimybė. Vartotojų elgseną veikia ir vartotojų demografinės ir socio-ekonominės charakteristikos. Vyrų ir moterų draudimo pasirinkimo motyvai yra skirtingi. Įsigydami draudimo paslaugas, brandūs asmenys išimtinai rūpinasi draudimui mokėtinų įmokų sumos sumažinimo galimybe, o jaunuoliams (studentams) bei jauniems suaugusiems reikalingiausias pasitikėjimas draudimo paslaugų teikėjo kompetencija. Platesnį veiksnių spektrą vertina didesnių miestų gyventojai.

Draudėjai, kuriems yra būdingas pasitikėjimas išskaičiavimu, pasikliauja paslaugų teikėju suinteresuotumu nesusigadinti reputacijos. Draudėjai, kurių pasitikėjimas pagrįstas žiniomis, išreiškiamas gebėjimu numatyti veiksmus. Tobulinant šį pasitikėjimo lygį, svarbu efektyvi komunikacija – vartotojai geranoriškai dalinasi informacija apie įmonę, o įmonė atitinkamai turi reaguoti į vartotoją. Taip pat draudėjų pasitikėjimas gali būti paremtas identifikacija, kur tikima, kad įmonė veiks pagal jų interesus (Žvirelienė, R., Bučiūnienė, I., 2008). Draudėjai yra labai skirtingi, taigi sunku rasti tinkamą kalbos ir elgesio būdą su atskirais asmenimis, todėl stengiamasi juos sugrupuoti į tam tikrus tipus, į kuriuos būtų galima kreiptis su standartizuota pasiūla.

Vidiniams vartotojų elgsenos veiksniams priskiriamas ir draudėjo gyvenimo raidos ciklas, kurį charakterizuoja šeimos savybės, amžius, padėtis, vaikų skaičius ir jų amžius, pajamų lygmuo. Skirtingos gyvenimo raidos ciklo stadijos priskiriamos skirtingoms elgesio savybėms ir pirkimo procesui.

Elektroninė rinka yra santykinai jauna, tačiau ji auga labai greitai, teikdama potencialiai naujų galimybių tiek verslui, tiek vartotojams. Pasaulio statistikos duomenimis (žr. 3 pav.) 3,68

mlrd. pasaulio gyventojų 2016 m. birželio 30 d. naudojo internetu, iš kurių 645 mln. – Europos šalių gyventojai (Internet usage statistics, 2016).

2 pav. Interneto vartotojų populiacija pagal žemynus 2016 m. birželis
(šaltinis: Internet usage statistics, 2016)

Susiformavo nauja vartotojų karta, kuriai internetas tapo neatsiejama kasdienybės dalis. Vartotojai turi pakankamai pajamų, tačiau neturi laiko, kurį galėtų skirti apsipirkti, todėl jie ieško patogumo ir greičio. Virtualioje erdvėje reikalaujama, kad informacija būtų prieinama per 1–5 sekundes. Jei tai užtrunka ilgiau, vartotojai praranda kantrybę ir eina ieškoti greičiau veikiančių konkuruojančių tinklalapių, siūlančių tas pačias paslaugas. Rinkodaros specialistams draudėjų elgsenos tyrimas internetinėje prekyboje yra labai aktualus ir reikalingas, rengiant rinkodaros strategijas. Tiriant išskiriamas svarbus aspektas, lemiantis vartotojų požiūrį į elektroninę komerciją, tai – kultūriniai veiksniai. Vakarų kultūra, prie kurios priskiriama ir Lietuva, pasižymi individualizmu, o Rytų kultūra – kolektyvizmu (Lai, J., He, P. 2013). Pasak individualistų, visuomenė yra individų visuma, o ne savarankiškai veikiantis subjektas. Tai priešinga kolektyvizmui doktrina, iškelianti individo vertę ir teigianti, kad egzistuoja tam tikri kolektyviniai interesai, nesusiję su kolektyvui priklausančių individų asmeniniais interesais. Remiantis kultūriniais skirtumais ir vartotojų pirkimu internete tirti Amerikos ir Kinijos gyventojai. Nustačius, kad individualistai daugiau dėmesio skiria specifinėms produktų savybėms nei kolektyvistai, išskirti abiejų kultūrų elgesio skirtumai ir panašumai perkant internetu (Lai, J., He, P. 2013):

- amerikiečiams ir kinams svarbi kaina elektroninėse parduotuvėse;
- kinų pirkėjų atsiliepimuose yra daugiau neigiamų nuomonių nei amerikiečių;
- Amerikos vartotojai dažniau teikia rekomendacijas kitiems asmenims nei kinai;
- amerikiečiams svarbu patobulintų prekių savybės, o kinams svarbiau, kad didesnis dėmesys būtų skiriamas aptarnavimui.

Lietuvoje piliečiai vis labiau pamėgsta pirkti internetu. Tačiau Lietuvoje 2016 metais internetu pirkė trečdalis šalies gyventojų (33 proc.), tai kur kas mažiau nei ES (55 proc.) (E-commerce statistics for individuals, 2016). Panaši situacija ir Lenkijos rinkoje: amžiaus veiksnys turi įtakos pirkimo įpročiams. Daugiausia draudėjų paslaugas perka biure ar telefonu (Borda, M., Jedrzychowska, A. 2012).

2. Draudėjų lojalumas

Labiausiai draudikai vertina draudėjų lojalumą. Tačiau svarbu įvertinti ir draudėjų elgsenos, keičiant draudiką, ypatumus, kurie susiję su jo keitimo išlaidomis ir tam tikromis kliūtimis. Draudėjų elgseną nekeisti draudimo bendrovių lemia šie veiksniai: tikrumas, susijęs su teigiamu turimos patirties vertinimu, priimtiniu pasitenkinimo dabartinės draudimo bendrovės paslaugomis lygiu, socialiniai ryšiai, kai draudėjas gerai sutaria su draudimo bendrovės personalu, paslaugos atkūrimas, kuris patiriamas teigiamai išsprendus problemą ar patenkinus pateiktą skundą.

Metodologiškai svarbu išskirti lojalumo aspektus: elgsenos lojalumas, kurį veikia vartotojo ketinimai, susiję su pakartotiniais pirkimais, paslaugų teikėjo keitimu, požiūrio lojalumas, apimantis

teigiamą vartotojo nuomonę apie bendrovę, polinkį ją rekomenduoti savo draugams, šeimos nariams ir kitiems asmenims.

Draudimo bendrovė laikoma patikima, jeigu yra žinoma, užimama rinkos dalis auga, ilgai veikia rinkoje, turi gerą reputaciją, pirmąją reitinguose ir pan. Bendrovės pasirinkimą taip pat skatina išskirtinis jos įvaizdis, prestižinė reputacija. Draudiko konkurencinis profilis turėtų būti analizuojamas pagal tiesiogiai konkurencingumui įtakos turinčius veiksnius: rinkos dydis, personalo darbo kokybė, padėtis inovacijų ir pažangos srityje, draudimo paslaugos internetu, kainų konkurencingumas, finansinė padėtis. Sėkmė priklauso ir nuo klientų lojalumo, bendrovės pavadinimo ir įvaizdžio, bendrovės patirties, reklamos ir rėmimo veiksmingumo bei paslaugų asortimento.

Geriems draudiko ir draudėjo santykiams nuo draudimo sutarties sudarymo pradžios iki jos galiojimo pabaigos yra svarbus abipusis pasitikėjimas ir įsipareigojimas. Tiek draudikai, tiek draudėjai vieni kitiems privalo išsamiai ir tiksliai atskleisti visus faktus apie draudžiamą riziką ir jos padengimo dydį. Paprastai išprususių, gerai išmanančių draudimo paslaugų produktus draudėjų elgsena skiriasi nuo tų, kurie su draudimo paslaugomis susipažinę paviršutiniškai.

Draudimo rinkoje yra konkuruojama ne tik kaina, bet ir sąlygomis, aptarnavimo kokybe, suteikiamomis nuolaidomis, žalų atlyginimo kokybe ir greičiu, techninėmis galimybėmis, įvaizdžiu, pridėtiniais produktais ir kitais elementais, nes draudėjai supranta, kad svarbu ne tik kaina, bet ir draudimo sąlygos, žalos atlyginimo procesas. Įmonė teikianti kokybiškas paslaugas, laimi vartotojų palankumą, prisirišimą ir taip didina rinkos dalį. (Grublienė, V. *et al.*, 2013).

Draudėjai, rinkdamiesi draudikus, remiasi: paieškos kriterijais (draudimo įmokų ir išmokų dydis, taikomos nuolaidos ištikimiesiems klientams, lojalumo programos, teikiamų paslaugų visuma, filialų ir atstovybių skaičius, jų išsidėstymas ir darbo laikas, bendrovės fizinė aplinka bei šiuolaikinių technologijų lygis ir pan.); patirties kriterijais (draudimo sutarties sudarymo sąlygos; spartus draudiminių įvykių tyrimas ir žalos apmokėjimas, draugų ir šeimos narių rekomendacijos, aptarnaujančio personalo mandagumas, paslaugumas bei profesionalumas ir žinios); pasitikėjimo kriterijais (draudiko patikimumas, žinomumas, pasiekiamumas rinkoje, finansinė padėtis, reputacija ir įvaizdis). Alternatyvių draudimo bendrovių pasirinkimą veikia ir asmeninės draudėjų savybės.

Lojalumas įmonės prekės ženklui yra vienas iš būdų padidinti įmonės akcijų vertę. Lojalūs klientai yra pelningi klientai. Tačiau ar draudikai išsiaiškina draudikų norus: kaip draudikai turėtų klientus premijuoti ar atsilyginti už lojalumą? Pavyzdžiui, tai galėtų būti lojalumo taškai, nuolaidos, grąžinama tam tikra pinigų suma. 62 proc. gyvybės draudėjų tokie lojalumo skatinimo būdai būtų priimtini. (Yuen, L. 2014).

3. Lietuvos draudėjų elgsenos tyrimo rezultatų analizė

Draudimo rinkoje gausu įvairių tiekėjų, įnirtingai konkuruojančių tarpusavyje, siekiančių visais įmanomais būdais sudominti draudėją. Todėl kiekvienos bendrovės svarbiausias uždavinys – išsiaiškinti vartotojų motyvus perkant paslaugas. Tik gerai pažinus vartotoją, galima tapti konkurencinga bendrove rinkoje.

Tyrimo objektas – draudėjų elgsenos motyvai.

Tyrimo tikslas – ištirti Lietuvos draudėjų elgsenos motyvus, darančių įtaką pirkimams.

Tyrimo uždaviniai:

1. Nustatyti veiksnių svarbą Lietuvos draudėjų sprendimams, renkantis draudimo bendrovę;
2. Išskirti veiksnius, skatinančius draudėjus tapti lojaliais tam tikrai bendrovei;

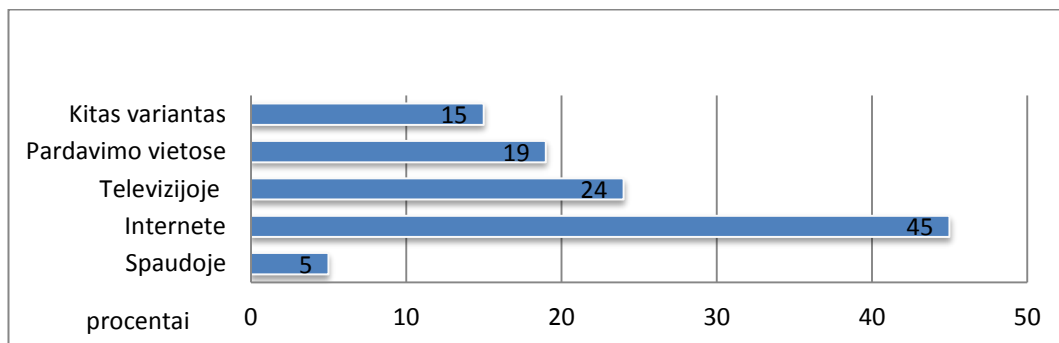
Tyrimo metodas – žvalgybinė anketinė apklausa.

Tyrimo dalyvavo 96 Lietuvos gyventojai. Tyrimo laikotarpis: 2016 m. gegužės–birželio mėnesiai. Draudėjų elgsenos tyrimo metu buvo apklausti įvairaus amžiaus ir skirtingų lyčių Lietuvos miestų gyventojai. Apklausoje dalyvavo 78 moterys (72 proc.) ir 30 vyrų (28 proc.). Aktyviausia amžiaus grupė, dalyvavusi tyrime, buvo 20–25 metų amžiaus (59 proc.). Mažiau aktyvūs respondentai – 40 metų ir vyresni gyventojai (14 proc.). o neaktyviausi – jaunesni nei 20

metų (7 proc.). Dauguma respondentų – iš Vilniaus (28 proc.), Jurbarko (27 proc.) ir Kauno (23 proc.).

Lietuvos gyventojams draudimas dar nėra būtinybė. Dalis gyventojų (22 proc.), neturinčių draudimo sutarčių, teigia, jog dar nebuvo pagrindo naudotis draudimo paslaugomis ar neturi pakankamai pajamų, o, svarbiausia, draudimo paslaugos jiems neatrodo reikalingos. Didžioji draudėjų (58 proc.) dalis draudimo bendrovėse sudarinėja draudimo sutartis privalomai.

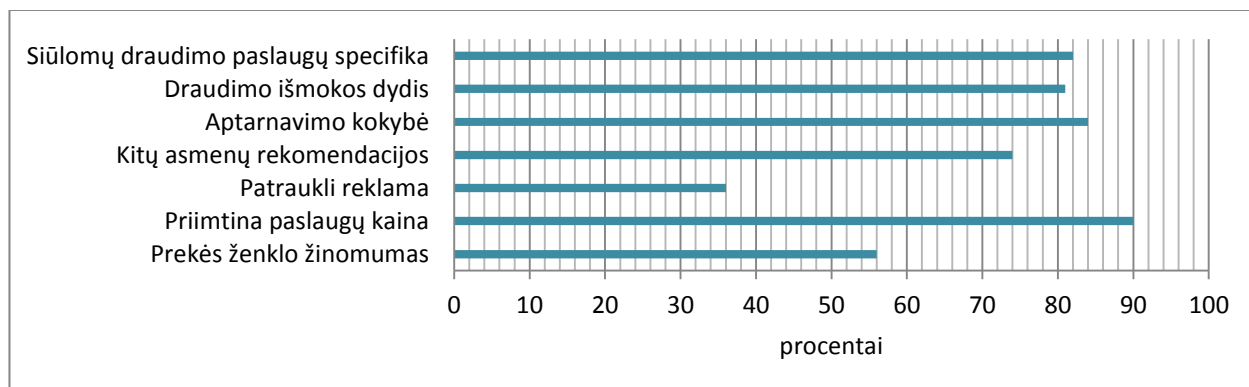
2016 metų pradžioje internetu naudojosi apie 82 proc. šalies gyventojų, todėl dėsninga, kad didžioji dalis gyventojų (42 proc.) draudimo bendrovių prekišius ženklus pastebi internete.

3 pav. Draudimo bendrovių prekišius ženklų atpažinimas informacinėse priemonėse

Draudimo bendrovės nepakankamai aktyviai tiesiogiai bendrauja su draudėjais, nes tik 14 proc. draudėjų gauna pranešimus ar skambučius į mobiliuosius telefonus.

Draudėjai Lietuvoje labiausiai jautrūs kainai. Kaina yra pagrindinis motyvatorius, pasirenkant draudimo bendrovę.

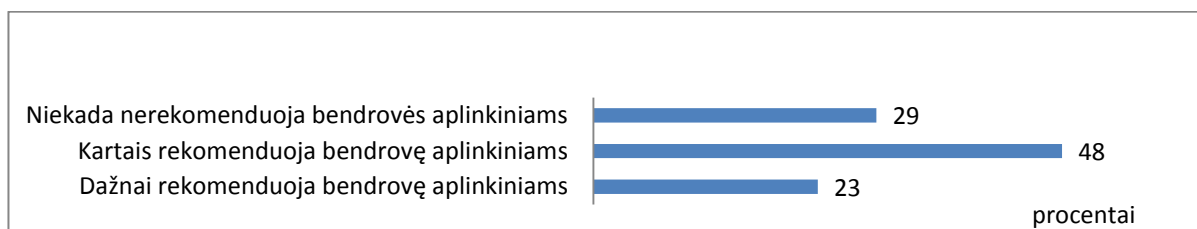
4 pav. Veiksnių svarba renkantis draudimo bendrovę

Vis dažniau draudėjai atkreipia dėmesį į aptarnavimo kokybę (84 proc.), siūlomų draudimo paslaugų specifiką (82 proc.) bei draudimo išmokos dydį (81 proc.). Lietuvos gyventojams mažiau aktualus veiksnys, renkantis draudimo bendrovę, yra prekės ženklo žinomumas (56 proc.) ir patraukli reklama (36 proc.).

Draudėjams didžiausią įtaką, renkantis draudimo bendrovę, daro šeimos nariai (40 proc.). Šeimoje praleidžiama daugiausiai laiko, tarp šeimos narių yra stiprus ryšys, pasitikėjimas, todėl ir priimami sprendimai yra bendri. 19 proc. draudėjų savarankiškai priima sprendimą, tačiau yra linkusių (17 proc.) dalintis patirtimi su draugais, skaityti atsiliepimus internete (17 proc.), klausti kolegų (7 proc.).

47 proc. draudėjų yra lojalūs pasirinktai draudimo bendrovei, tačiau palyginti didelė draudėjų dalis (40 proc.) nėra ištikimi. Lojalūs vartotojai vidutiniškai apie 8 metus bendradarbiauja su pasirinkta draudimo bendrove. Didžiąją dalį vartotojų išlikti ištikimais draudimo bendrovei skatina teikiami specialūs pasiūlymai ir nuolaidos (61 proc.) bei laiku išmokamos draudimo

išmokos (20 proc.) ir žalų administravimas (11 proc.). Tačiau net lojalūs draudėjai nėra linkę teikti rekomendacijų aplinkiniams apie bendrovės teikiamas naudas, konkurencinius pranašumus.

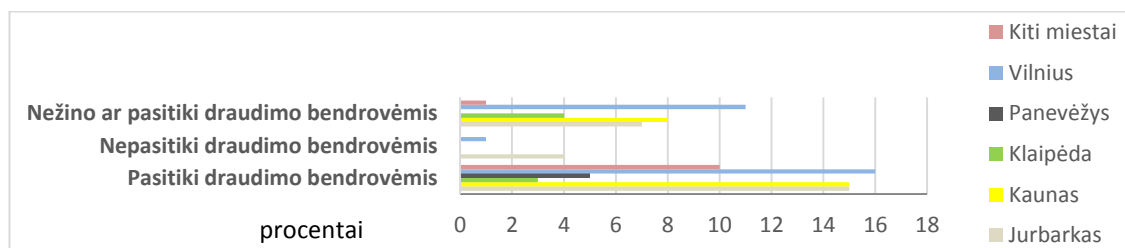

5 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal teikiamų rekomendacijų dažnumą

Vartotojai (48 proc.) pasirinktą draudimo bendrovę rekomenduoja aplinkiniams retais atvejais. Tik penktadalis respondentų (23 proc.) dažnai rekomenduoja aplinkiniams, o likusioji apklaustųjų dalis visai to nedaro.

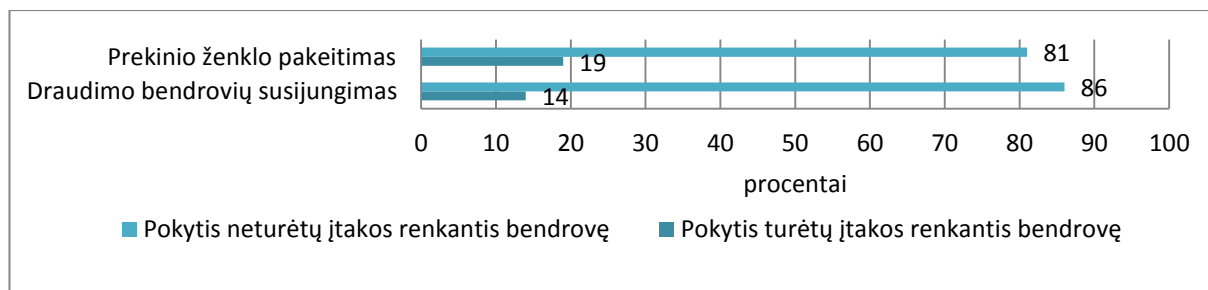
Sparčiai keičiasi technologijos, keičiasi vartotojo įpročiai, tačiau 63 proc. draudėjų vis dar mieliau renkasi įsigyti draudimo polisą tradiciniu būdu nei internetu. Toks pasirinkimas yra tiesiog per ilgą laiko tarpą tapęs įpročiu. Draudėjai nesirenka draustis internetu dėl baimės prarasti pinigus ir asmeninių duomenų saugumo, o kartais draudėjams nepakanka informacijos apie elektronines draudimo paslaugas.

Lietuvos draudėjų požiūriui į draudimo paslaugas neabejotinai daro įtaką patirtis, įgyta sovietinėje sistemoje. Draudėjai pakankamai įtariai vertina draudimo bendrovių veiklą. Tik 64 proc. respondentų, perkančių draudimo paslaugas, šią vykdomą veiklą laiko patikima. Įvaizdžio ir reputacijos stiprinimas lieka vienas iš svarbiausių draudimo bendrovių strateginių uždavinių.

6 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal pasitikėjimą draudimo bendrovėmis

2015 metais pasikeitė Lietuvos ne gyvybės draudimo rinkos struktūra – susijungė dvi stambios ne gyvybės draudimo rinkos dalyvės. Prekės ženklo keitimas ar bendrovių susijungimas gali sutrikdyti klientus.

7 pav. Respondentų nuomonės apie bendrovių susijungimus ir prekių ženklų keitimus pasiskirstymas

Draudėjai (81 proc.) nesureikšmina prekinio ženklo pakeitimo ir mano, jog tai neturėtų turėti įtakos renkantis draudimo bendrovę. Kai kurie draudėjai (14 proc.) aiškinasi reorganizavimo

priežastis, kokios bendrovės susijungė, tačiau nepatikusi prijungta bendrovė gali paskatinti keisti prekinį ženklą.

Išvados

1. Draudėjų elgsenos tyrimai, jos pokyčių įvertinimas ir prognozavimas draudimo bendrovėms suteikia vertingos informacijos, kurią jos panaudoja skatindamos klientus draustis, kurdamos naujus draudimo paslaugų produktus. Įmonės, norėdamos sėkmingai plėtoti savo verslą, privalo suprasti ir pažinti draudėjus. Draudėjų elgseną lemia išoriniai ir vidiniai veiksniai. Draudėjų elgsenai poveikį daro visuomenė ar tam tikra jos grupė, kurioje ji gyvena. Socialinė padėtis, ypač finansinė padėtis turi įtakos sprendimams draustis. Šeima yra reikšminga draudėjui priimant sprendimus, nes šeimoje formuojama vertybių sistema. Plintantis internetinės prekybos būdas keičia vartotojų įpročius. Tačiau pakankamai didelė Lietuvos draudėjų dalis (63 proc.) nesidraudžia internetu dėl asmeninių duomenų nesaugumo ir baimės prarasti pinigus.

2. Lojalumas prekiniam ženklui padeda užtikrinti verslo sėkmę. Bendrovės, norėdamos didinti vartotojų lojalumą, teikia jiems lanksčius pasiūlymus, gerą aptarnavimą, prieinamą kainą. Lojaliems ir ištikimiems klientams daromos nuolaidos. Tokia lojalių klientų išlaikymo politika pasiteisina, nes 47 proc. draudėjų yra ištikimi pasirinktai draudimo bendrovei. Lojalumui didelę įtaką daro laiku išmokamos draudimo išmokos.

3. Draudėjams sudėtingiau įvertinti poreikį draustis, suvokti draudimo paslaugų teikiamą naudą. Draudėjams reikia specialių žinių ir patirties vartojant draudimo paslaugų produktus. Tačiau draudėjams būdingas inertiškumas ir įpročių laikymasis. Lietuvos draudėjai (63 proc.) įpratę sudaryti draudimo sutartis tradiciniu būdu. Draudėjai, pasirinkdami draudimo bendrovės ženklą, analizuoja paslaugų kainas (90 proc.), siūlomų draudimo paslaugų specifiką, aptarnavimo kokybę (84 proc.), tariausi su šeimos nariais (40 proc.). Draudėjai nelinkę rekomenduoti pasirinktos draudimo bendrovės kitiems asmenims, nors jie (64 proc.) teigia, jog pasitiki draudimo bendrovės veikla. Net 48 proc. respondentų mėgstamą draudimo bendrovę rekomenduoja tik retais atvejais. Draudėjų elgsenai nereikšmingą įtaką turi prekės ženklo žinomumas ir patrauklios reklamos. 2015 m. Lietuvos ne gyvybės draudimo rinkoje susijungė dvi rinkos dalyvės. Galima teigti, jog draudėjų elgsenai (86 proc.) tai neturėjo jokios įtakos, susijungimas nepakeitė jų nuomonės ir toliau naudotis bendrovės paslaugomis.

Literatūros sąrašas

E-commerce statistics for individuals, 2016. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/E-commerce_statistics_for_individuals

Internet usage statistics, 2016, <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>

Lai, J.; He, P. (2013). Impact of national culture on online consumer review behavior [interaktyvus]. *Global journal of business research*, 7(1): 109-115. <http://www.theibfr2.com/RePEc/ibf/gjbres/gjbr-v7n1-2013/GJBR-V7N1-2013-11.pdf>

Yuen, L. (2014). Customer Centricity - What do customers want? [interaktyvus]. *Journal of the Australian & New Zealand Institute of Insurance & Finance*. 37(5): 14-17.

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=26&sid=daa36bed-b940-4cef-a22b-8fb4b10e0573%40sessionmgr120&hid=123&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=bth&AN=108832806>

Borda, M.; Jedrzychowska, A. (2012). Attitudes and decisions of the motor insurance buyers in Poland. [interaktyvus]. *Business and Economic Horizons*, 8(2): 23-32

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=30&sid=daa36bed-b940-4cef-a22b-8fb4b10e0573%40sessionmgr120&hid=123&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=bth&AN=93814331>

Gyventojų draudimo indeksas. <https://www.swedbank.lt/lt/articles/view/2361>

Grublienė, V. et al. (2014). Paslaugų kokybės sąsajos su AB „Lietuvos draudimas“ konkurencingumu [interaktyvus]. *Journal of Regional Formation & Development Studies*, 1(11): 100-112. <http://web.b.ebscohost.com/bsi/detail/detail?vid=34&sid=9c90cb70-5e9c-485a-b462-99c6bd1d1617%40sessionmgr198&hid=115&bdata=JnNpdGU9YnNpLWxpdmU%3d#AN=95428539&db=bth>

Kindurys, V. (2008). Teoriniai draudėjų elgsenos tyrimo aspektai ir jos apraiškos Lietuvos gyvybės draudimo paslaugų rinkoje. *Journal of Economics*, 81: 52-73. <http://www.draudimas.com/allpics/draudejo%20elgsena.pdf>

Lietuvos bankas. <https://www.lb.lt/draudikai>

Ulbinaitė, A., Kučinskienė, M., Le Moullec, Y, (2013). Determinants of Insurance Purchase Decision Making in Lithuania. *Journal of Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 24(2): 144-159.
<http://www.inzeko.ktu.lt/index.php/EE/article/view/3439/2465>
Žvirelienė, R.; Bučiūnienė, I. (2008). *Santykių marketingo dimensijų vaidmuo išlaikant vartotojus* [interaktyvus]. *Journal of Business: Theory and practice*, 9(4): 272-280.
<http://www.btp.vgtu.lt/index.php/btp/article/viewFile/1648-0627.2008.9.272-280/pdf>

POLICYHOLDER BEHAVIOR FACTORS CHOOSING INSURANCE SERVICES IN LITHUANIA

Annotation

The paper is about the consumers' behaviour regarding the insurance services in Lithuania. First, the concept of insurance services and consumer behaviour is described. According to theoretic and practical financial marketing service research results, the behaviour of Lithuanian policyholders choosing insurance company and loyalty problems are analysed. The scientists are analysing consumer's behaviour in financial service market, which includes insurance services. The specific of financial services is relatively complex evaluation process, which requires appropriate consumers education. The latter behaviour in this process is different, for example, the lack of the knowledge about the products in financial service, may influence customer to choose not the best, but the first an acceptable alternative. The study results showed that the reasons and traditions of policyholders are determined by the level of development of the insurance services market in a country.

According to the questionnaire analysis, the manner of attitude of policyholders is evaluated in Lithuanian insurance market. Examining the behaviour the aim was to know the criteria used to evaluate the insurance companies. The more complex insurance products, the bigger importance to the policyholder takes insurers' image and reputation. The study shows that positive reputation of insurers provides to policyholder greater confidence and security.

Changes are taking place in the insurance market, competition increases, new market players appear and consumers' behaviour is changing. According to a survey, the factors that clearly make the biggest impact on policyholder behaviour are related with a negative experience of insurance services, soviet system influence, negative attitude and disinterest to the insurance services.

Informacija apie autorę

Nijolė Kašėtienė, Vilniaus kolegijos lektorė, tyrimo sritys: organizacijos kultūra, mikroklimatas, vartotojų elgsena. El. paštas: n.kasetiene@ekf.viko.lt

MAKROEKONOMINIŲ RODIKLIŲ KITIMO ĮTAKA DRAUDIMO RINKAI

Irena Pažėrienė

Vilniaus kolegija

Anotacija

Straipsnyje tiriama makroekonominių rodiklių pokyčių įtaka draudimo rinkai 2012–2016 metais, įvertinamos rinkos raidos perspektyvos. Tyrimo objektas – Lietuvos draudimo rinkos pokyčiai. Tyrimo tikslas – išnagrinėti ir įvertinti makroekonominių ir socialinių veiksnių kitimo poveikį draudimo rinkai. Tyrimas apima šiuos aspektus: draudimo rinkos aplinką; makroekonominius rodiklius; draudimo rinką apibūdinančius tiesioginius ir išvestinius rodiklius. Apžvelgus draudimo ir draudimo rinkos teorinius aspektus, apibrėžta draudimo rinka, išskirti jai įtaką darantys veiksniai. Antroje dalyje atlikta Lietuvos draudimo rinkos analizė, apskaičiuoti bei įvertinti makroekonominiai veiksniai, darantys įtaką draudimo rinkai. Atlikta PEST (politinių bei teisinių, ekonominių, socialinių bei kultūrinių, technologinių veiksnių) analizė parodė, jog teisinė, ekonominė bei technologinė aplinkos Lietuvoje yra palankios draudimo rinkos plėtrai: teisinė aplinka pakankamai palanki, svarbiausi ekonominę būklę atspindintys rodikliai (BVP, našumas, tiesioginės užsienio investicijos, transporto priemonių skaičiaus augimas šalyje) rodo ūkio atsigavimą, kas turėtų prisidėti prie draudimo sektoriaus augimo, technologinės aplinkos vystymasis gerina draudimo prieinamumą. Politinė aplinka jau daugybę metų nestabili: tai didina neapibrėžtumą bei riboja plėtros galimybes. Socialinę ir kultūrinę aplinkas nusakantys veiksniai daro tiek teigiamą, tiek neigiamą įtaką draudimui: didėjantis žmonių sąmoningumas didina draudimo apimtį, tačiau blogėjanti demografinė padėtis bei didėjanti socialinė atskirtis gali neigiamai paveikti šio verslo raidą Lietuvoje. Koreliacinė analizė atskleidė, jog svarbiausias ekonominis Lietuvos draudimo plėtrą lemiantis veiksnys – BVP ir jo dinamika. Siekiant spartesnės draudimo rinkos plėtros reikėtų mažinti priklausomybę nuo su transporto draudimu susijusių pajamų ir didinti kitų draudimo produktų populiarumą. Daug potencialo plėstis turi nekomercinio turto draudimas. Reikėtų akcentuoti ne tik su materialiuoju turtu susijusių draudimo paslaugų svarbą – ypač sveikatos, civilinės atsakomybės (bendrosios, asmeninės).

Reikšminiai žodžiai: draudimo rinka, draudimo veiklos vertinimo rodikliai, draudimo vertinimas, ne gyvybės draudimas, gyvybės draudimas.

Įvadas

Lietuvos, kaip ir bet kurios kitos valstybės, ekonominiam išsivystymui didelę įtaką daro draudimo rinka, nes draudikai atlieka rizikos perkėlimo ir nuostolių prevencijos funkcijas. Tai užtikrina stabilumą tiek kasdienėje veikloje, tiek versle.

Temos aktualumas. Draudimo rinka glaudžiai susijusi su kitais finansų rinkos segmentais, o jos vystymasis su bendru valstybės makroekonominiu išvystymo lygiu. Jos funkcionavimas užtikrina verslo, kitų fizinių bei juridinių asmenų finansinę apsaugą įvykus draudimo įvykiams, sudaro galimybę asmenims sukaupti lėšų būsimiems tikslams pasiekti. Draudimo rinkos kaip sistemos struktūrą ir dydį lemia rinkos dalyvių elgsena ir jų motyvai, todėl tokios rinkos išsivystymas skiriasi kiekvienoje šalyje.

Įvairūs mokslininkai (Bernat et al., 2007; Lezgovko et al., 2008; Aidukienė et al., 2010; Azman-Saini et al., 2011) analizuoja ne tik esamą draudimo sektoriaus situaciją, bet ir bando identifikuoti veiksnius, darančius įtaką draudimo rinkos plėtrai. Įvairių autorių nuomone draudimo rinkos bei visos šalies ūkio išsivystymo lygį atspindintys veiksniai bei rodikliai veikia vienas kitą, tad ekonomiškai stiprioje valstybėje draudimo rinka paprastai išvystyta geriau negu besivystančiose ekonomikose, kur šios rinkos įtaka visam šalies ūkiui gerokai mažesnė. Lietuvos draudimo sektoriaus išsivystymo lygio atsilikimas net ir nuo kaimyninių valstybių leidžia formuluoti prielaidą, jog mūsų šalyje draudimas dar turi didelių augimo perspektyvų. Svarbu išsiaiškinti, kokie makroekonominių veiksnių pokyčiai daro įtaką rinkai bei nustatyti potencialias, dar neišnaudotas draudimo rinkos plėtros galimybes bei nišas.

Tyrimo problema. Kokie veiksniai ir kaip jie veikia draudimo sektoriaus plėtrą Lietuvoje?

Tyrimo objektas – Lietuvos draudimo rinkos pokyčiai.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti ir įvertinti makroekonominių ir socialinių veiksnių kitimo poveikį draudimo rinkai.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti draudimo rinką bei identifikuoti draudimo rinką sąlygojančius veiksnius.
2. Nustatyti ir įvertinti veiksnių, darančių įtaką draudimo rinkai pokyčius.
3. Įvertinti Lietuvos draudimo rinkos plėtros perspektyvas.

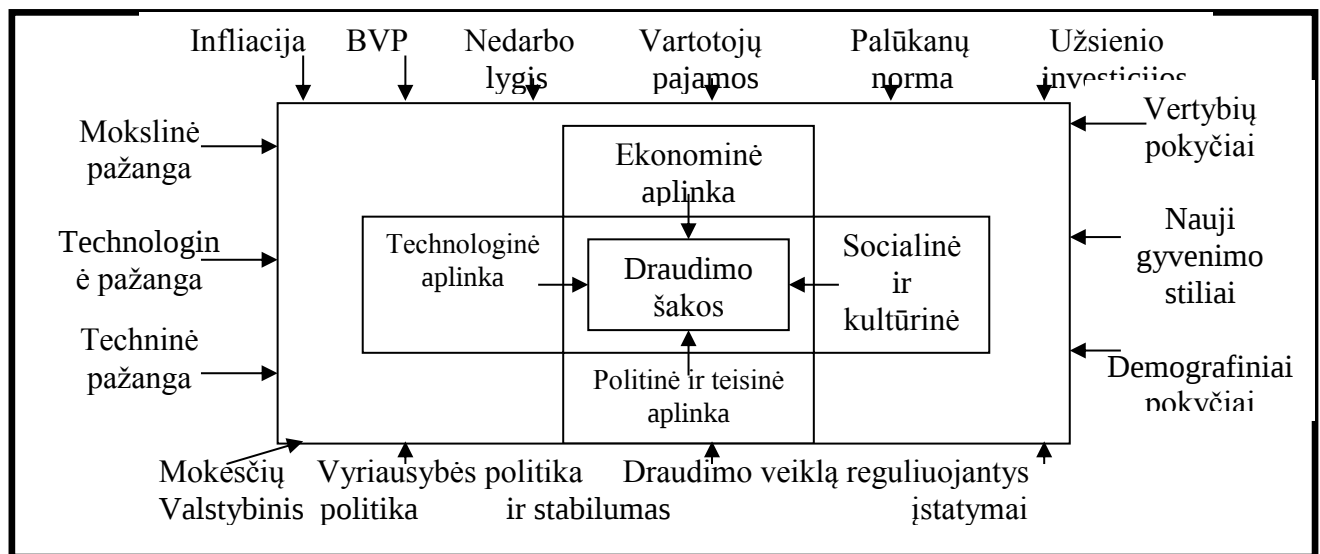
Tyrimo hipotezės. Pirmoji hipotezė (H_1): Lietuvos draudimo sektoriaus plėtrą lemia ne tik ekonominė, bet ir politinė, teisinė, socialinė, kultūrinė bei technologinė aplinkos. Antroji hipotezė (H_2): svarbiausias ekonominis Lietuvos draudimo plėtrą lemiantis veiksnys – nedarbo lygis ir gyventojų skaičiaus mažėjimas.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų lyginamoji analizė ir sintezė, koreliacinė draudimo rinkos plėtros veiksnių analizė ir grafinis pateikimas.

1. Draudimo rinka ir veiksniai, lemiantys jos pokyčius

Draudimo rinka yra finansų rinkos dalis, todėl ir draudimo sistema yra glaudžiai susijusi su finansų sistema bei yra neatskiriama jos dalis (Buškevičiūtė, E., Požėlaitė, R. 2001). Draudimo sistemą nagrinėja daugelis autorių – D. Farny, L. Reitman, K. Bagdonavičius, T. Boobier ir kiti, – kurie ją apibūdina skirtingai. L. Reitman (1992) draudimo sistemą apibūdina kaip sudedamąjį gamybinių santykių elementą, susijusį su materialinių nuostolių atlyginimu visuomeniniame gamybos procese. Konkrečiau ir aiškiau apibūdina K. Bagdonavičius (2000): ji apima visumą motyvuotų ūkio subjektų, susijusių priklausomybės ryšiais ir veikiančių draudimo rinkoje pagal tam tikrą tvarką.

Draudimo sistemą veikia ne tik finansų sistema, ekonomika, valstybė, bet ir kitos išorinės aplinkos sistemos. Draudimo verslą veikiančias aplinkos sąlygas galima skirstyti į makroaplinkos (žr. 1-ą paveikslą) ir šakos aplinkos veiksnus.

1 pav. Draudimo verslo aplinkos veiksmų modelis

(šaltinis: Buškevičiūtė, E., Požėlaitė, R. Draudimo verslo plėtros prielaidos Lietuvoje. Inžinerinė ekonomika, 2001, Nr. 6(26))

Šakos aplinka ir jos dalyviai yra veikiami tarpusavyje susijusių ir viena kitai darančių įtaką politinių, ekonominių, socialinių ir technologinių jėgų. Ekonominės verslo aplinkos veiksmus tikslinga sieti su ekonominiais šalies rodikliais (Pearce (1991)): šalies BVP, pirkėjų pajamomis, kaupimo lygiu, prekių kainų lygiu, kredito gavimo galimybėmis (Buškevičiūtė, E., Požėlaitė, R. 2001). Norint nagrinėti detaliau, reikėtų paminėti, kad draudimo paslaugų verslo plėtros mastas ir sparta priklauso nuo: atitinkamos valstybės ekonominės raidos lygio ir spartos; gyventojų realiųjų pajamų augimo ir gyvenimo lygio; visuomenės poreikio didinti socialinės apsaugos galimybes ir rizikos padengimą; gyventojų požiūrio į draudimo paslaugų plėtojimą (Kinduryš, V. 2002).

Draudimo verslo ir rinkos plėtrai daro įtaką daugelis išorinės aplinkos veiksnių, kuriuos tikslinga išanalizuoti plačiau.

Mokslinėje literatūroje išskiriami įvairūs draudimo rinką lemiantys veiksniai: vieni mokslininkai pabrėžia teisinio reguliavimo mažėjimą, globalizaciją bei technologijų vystymąsi (Bernat ir Grundey, 2007, Meidan, 1996), kiti akcentuoja makroekonominių procesų, finansų rinkų bei vartojimo įtaką (Aidukienė ir Simanavičienė, 2010). Apibendrinus nagrinėtą mokslinę literatūrą, galima išskirti šias dažniausiai minimas grupes – ekonominę, politinę, teisinę, socialinę, kultūrinę bei technologinę (Hussels et al., 2005, Esho et al., 2004, Kindurys, 2002, Buškevičiūtė ir Poželaitė, 2001). Svarbiausi mokslinėje literatūroje išskiriami tokie ekonominiai veiksniai, kaip BVP, infliacija, palūkanų norma, nedarbo lygis, vartotojų pajamos, užsienio investicijos, eksportas, transporto priemonių skaičiaus dinamika, draudimo paslaugos kaina bei kokybė.

Teisinė ir politinė aplinka. Labai svarbus faktorius draudimo sektoriuje yra teisinė aplinka, kadangi santykis tarp draudėjo ir draudiko egzistuoja sutarties pagrindu bei apibrėžta įstatymų rinkiniais.

Hussels et al. (2005) teigia, jog svarbiausi politinių bei teisinių draudimo rinkos veiksnių tema parašyti straipsniai – La Porta et al (1997, 2000) bei Levine (1998, 1999). Pasak autoriaus, šių mokslininkų tyrinėjimai atskleidė, jog palanki teisinė aplinka, suteikianti investuotojams tinkamą apsaugą, skatina finansinio tarpininkavimo sektoriaus plėtrą bei viso šalies ūkio augimą. Hussels et al. (2005) taip pat teigia, jog efektyvi teisinė sistema atlieka draudimo sektoriaus apsaugos funkciją, t. y. draudėjai turi galimybę lengviau įrodyti teisę į nuosavybę, o draudikams atsiranda galimybė lengviau išieškoti skolas iš trečiųjų šalių, kai reikia atlyginti nuostolius, padarytus draudimo kompanijų klientams, dėl trečiųjų šalių didelio neatsargumo ar aplaidumo.

Buškevičiūtė ir Poželaitė (2001) kaip svarbiausius politinės bei teisinės aplinkos veiksnius, darančius įtaką draudimo rinkai, išskiria mokesčių politiką, draudimo veiklą reguliuojančius įstatymus, valstybinį reguliavimą bei vyriausybės politiką ir stabilumą (žr. 2-ą paveikslą). Autorės nuomone, mokesčių politika reikšmingesnę įtaką daro gyvybės draudimo rinkai.

Ekonominiai veiksniai. Dauguma autorių pripažįsta stiprų finansinio sektoriaus bei ekonomikos augimo ryšį. Jie laikosi nuomonės, jog gerai funkcionuojančios finansinės institucijos, pvz., draudimo bendrovės, padeda efektyviau paskirstyti kapitalą, skatina taupymą, kapitalo formavimą, kas galiausiai nulemia produktyvesnę, sparčiau augančią ekonomiką (Hussels et al., 2005).

Kindurys (2002) teigia, jog draudimo paslaugų rinka auga sparčiai ir tolydžiai tuomet, kai šalyje vyrauja stabili politinė ir ekonominė padėtis, ką atspindi tokie gerėjantys šalies makroekonominiai rodikliai kaip augantys BVP, eksportas ir investicijos į svarbias ūkio šakas. Autorius taip pat tvirtina, kad dėl įvairių finansinių krizių mažėja šalies ekonominis aktyvumas, tuo pačiu traukiasi ir draudimo rinka, kadangi prastėjant finansinei padėčiai, vartotojai (tiek fiziniai, tiek ir juridiniai asmenys) pirmiausia visuomet atsisako tų paslaugų, kurios nėra būtiniausios (pvz., draudimo).

Buškevičiūtės ir Poželaitės (2001) nuomone, viena iš keturių draudimo verslo makroaplinkos jėgų – ekonominė. Autorės skiria šešis svarbiausius veiksnius bei rodiklius, atspindinčius draudimo rinkos plėtrą per ekonominių veiksnių prizmę: BVP, vartojimo kainų indeksas (infliacija), nedarbo lygis, palūkanų norma, užsienio investicijos bei vartotojų disponuojamos pajamos (žr. 1-ą paveikslą).

Socialiniai veiksniai. Anot Hofstede (1995), draudimą vartotojai gali vertinti labai individualiai ir subjektyviai. Jis tvirtina, jog draudimo poreikis priklauso nuo šalies kultūros bei poreikio naudotis draudimu kaip rizikos valdymo priemone.

Buškevičiūtė ir Poželaitė (2001) svarbiausiais socialiniais veiksniais, lemiančiais draudimo rinką laiko gyventojų demografinę padėtį bei jos tendencijas (gyventojų pasiskirstymas, migracija ir pan.), asmenų prioritetus skirstant savo pajamas. Autorės taip pat išskiria gyvenimo stiliaus bei vertybių pokyčių įtaką draudimo rinkai.

Technologiniai veiksniai. Buškevičiūtė ir Poželaitė (2001) išskiria mokslinę, technologinę pažangą, technines naujoves kaip reikšmingą draudimo rinką lemiantį faktorių. Autorės pažymi, jog

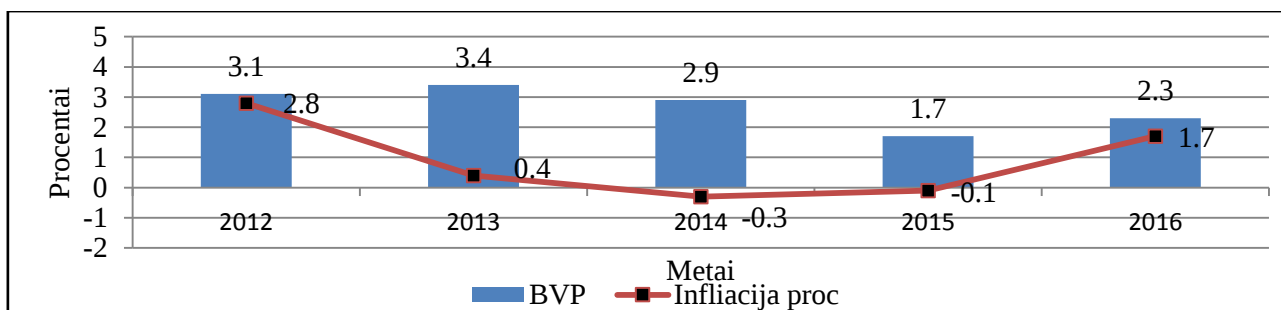
reiktų atsižvelgti į šių technologijų kintamumo spartą bei jų prieinamumą. Jos tvirtina, kad technologiniai faktoriai pasireiškia per naujų produktų kūrimą bei esamų tobulinimą, kas nulemia įvairius pokyčius: kainų, reklamos ir t. t. Verta išskirti milžinišką interneto įtaką. Interneto dėka atsirado nauji draudimo pardavimo bei reklamos kanalai, itin išaugo informacijos sklaida bei sparta, atsirado galimybė sumažinti draudimo pardavimo kaštus, taigi ir kainą galutiniam draudimo paslaugos vartotojui.

Dauguma mokslininkų (Buškevičiūtė et al., 2001; Aidukienė et al., 2010; Lezgovko et al., 2012) bei draudimo rinką analizuojančios institucijos (Europos centrinis bankas, Lietuvos bankas, Swiss Re) išskiria, analizuoja bei vertina tokius svarbiausius draudimo rinkos situaciją bei plėtros tendenciją atspindinčius rodiklius, kaip gyvybės ir ne gyvybės draudimo šakų pasiskirstymas rinkoje, draudimo įmokų, išmokų bei pasirašytų sutarčių dinamika (tiesioginiai rodikliai), draudimo tankis, skvarba, išsiplėtimas bei koncentracija (netiesioginiai). Šių rodiklių dinamika rodo, jog mūsų šalies draudimo rinka dar smarkiai atsilieka ne tik nuo ekonomiškai stiprių pasaulio šalių, bet ir nuo Vidurio bei Rytų Europos regiono, kuriam patys ir priklausome, valstybių.

Apibendrinant galima teigti, kad draudimo rinka – tai ypatinga socialinė-ekonominė terpė, tam tikra ekonominių santykių sritis, kur pirkimo–pardavimo objektas yra draudimo apsauga, jo formuojama paklausa ir pasiūla. Kadangi saugumo poreikis yra vienas iš pagrindinių žmogaus poreikių, tai spartus ekonomikos augimas ir plėtojimas, naujų rizikos rūšių atsiradimas lemia vis didėjančią draudimo paslaugų paklausą, kartu ir augančią bei įvairėjančią draudimo paslaugų pasiūlą. Norint, kad normaliai vystytųsi draudimo verslas labai svarbus yra pragyvenimo lygio kėlimas, kuris gerina šalies gyventojų gyvenimo materialines sąlygas. Akivaizdu, kad draudimo verslo plėtros mastas ir sparta tiesiogiai priklauso nuo: gyventojų realiųjų pajamų augimo ir gyvenimo lygio; atitinkamos valstybės ekonominės raidos lygio ir spartos; visuomenės poreikio didinti socialinės apsaugos galimybes ir rizikos padengimą; gyventojų požiūrio į draudimo paslaugų plėtojimą.

2. Veiksnių, darančių įtaką draudimo rinkai, pokyčiai 2012–2016 metais

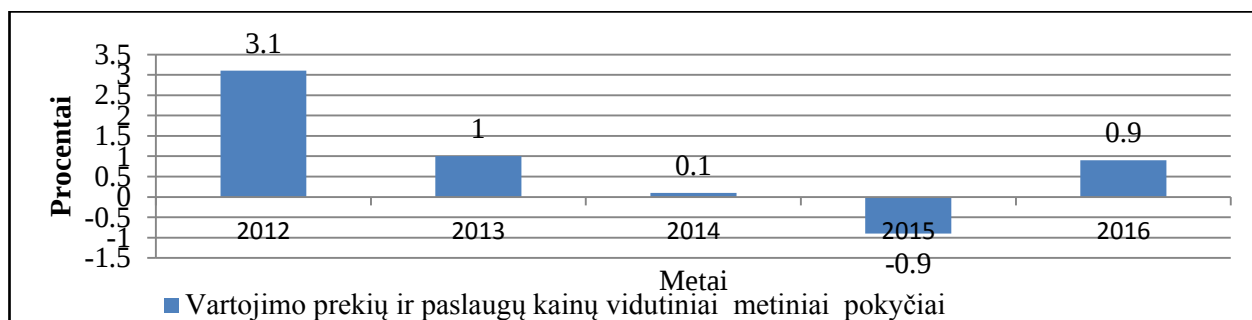
Makroekonomika padeda suvokti, nuo ko priklauso šalies ekonomikos kilimas ir ką reikia daryti, kad būtų pasiekti pakankamai stiprūs ir stabilūs gyventojų gyvenimo lygio kėlimo tempai, ekonominė laisvė. Svarbus ir ekonominis saugumo jausmas. Sparti ekonomikos plėtra sudaro prielaidas ne tik tiesiogiai didinti valstybės gamybinį potencialą, bet ir spręsti socialines problemas, pavyzdžiui, didinti darbo jėgos užimtumą. Ekonomikos augimas – tai šalies ekonomikos gamybinių pajėgumų didėjimas, kurį apibūdina nacionalinio produkto apimtys didėjimas (žr. 2-ą paveikslą) bei kiti svarbūs rodikliai. Kadangi makroekonominiai ir socialiniai rodikliai yra tarpusavyje susiję, todėl tikslinga juos analizuoti kartu.

2 pav. Realiojo BVP ir infliacijos pokytis 2012–2016 metais
(šaltinis: Oficialiosios statistikos portalas, 2017)

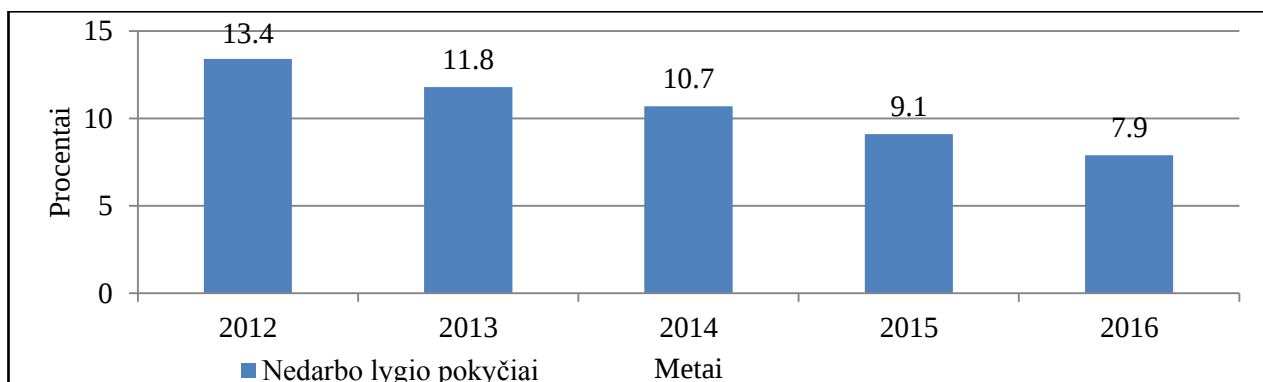
BVP yra svarbus socialinis ekonomikos aktyvumo rodiklis, kurį būtina analizuoti, norint įvertinti ekonomikos stabilumą ir gerovę. Per analizuojamą 2012–2016 metų laikotarpį didžiausias BVP buvo 2013 metais – 3,4 proc., mažiausias 2015 metais – 1,7 proc. BVP dinamikai didelį poveikį daro infliacija ir nedarbas. Infliacija apibūdinama kaip piniginio vieneto perkamosios galios

mažėjimas, pasireiškiantis ilgalaikiu vidutinio bendrojo kainų lygio kilimu. Infliacija 2014 metais buvo didžiausia – 0,3 proc., tai lėmė realiojo BVP smukimą, t. y. ekonomikos lėtėjimą (žr. 3-ią paveikslą).

3 pav. Vartojimo prekių ir paslaugų kainų vidutiniai metiniai pokyčiai 2012–2016 metais
(šaltinis: Oficialiosios statistikos portalas, 2017)

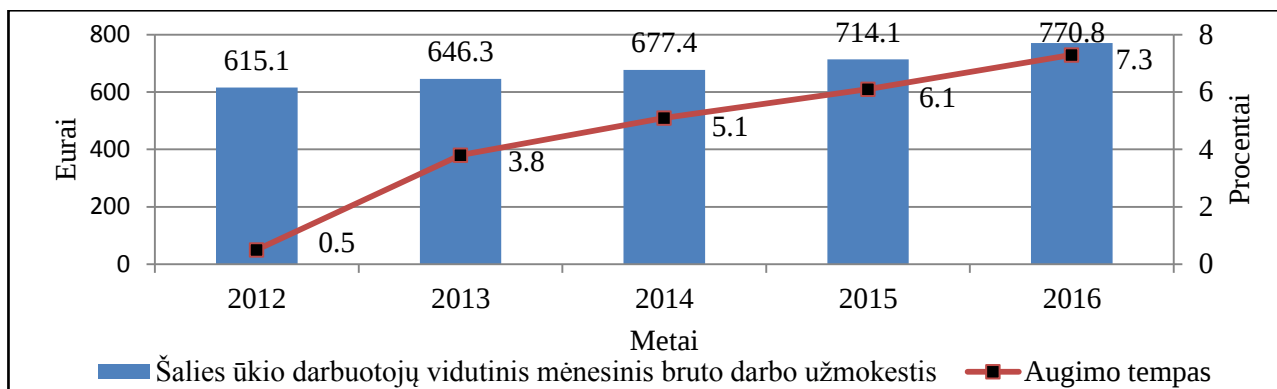
Vartojimo prekių ir paslaugų kainos krito iki 2015 metų, o 2016 metais staigiai kilo. Iš vidutinių metinių (metai palyginti su ankstesniais metais) vartotojų kainų pokyčių matyti, kad 2015 metais kainos buvo mažiausios – krito 0,9 proc. Kitaip tariant infliacija atliko savo vaidmenį, pasireikšdama piniginių vienetų kainų lygio kritimu. 2015 metais vartojimo prekių ir paslaugų rodiklis krito 1,0 proc. (žr. 4-ą paveikslą). Prekių ir paslaugų kainos sumažėjo ir dėl pokyčių darbo rinkoje, kurie skatino gyventojų perkamosios galios mažėjimą. Tokiai situacijai susidarius tikslinga analizuoti darbo rinką.

4 pav. Nedarbo lygio pokytis 2012–2016 metais
(šaltinis: Oficialiosios statistikos portalas, 2017)

Analizuojant nedarbo lygio pokyčius matyti, kad 2016 metai buvo palankiausi šalies gyventojams, nes nedarbo lygis buvo žemiausias – 7,9 proc. Tai veikė ir šalies BVP (2,3 proc.), nes prekių ir paslaugų paklausa padidėjo. Nuo 2012 metų nedarbo lygis mažėjo ir 2016 metais sudarė 7,9 proc. Gerėjant ekonominei padėčiai, nedarbo lygis nuolat mažėjo. Esant tokiai situacijai auga visuomeninė paklausa, verslininkai didina gamybos ir pardavimų apimtį, priima naujus darbuotojus. Pasekmės: padidėjo vartojimas, perkamos ne tik pirmo būtinumo prekės. Natūraliai gyventojai linksta taupyti ir vartoti, o tai gali lemti psichologiniai faktoriai – galimybė greičiau susirasti darbą (žr. 4-ą paveikslą).

Analizuojant užimtų gyventojų skaičiaus pokyčius galima teigti, kad per analizuojamą laikotarpį šalies pragyvenimo lygis nuolat augo, nes didėjo mėnesinis bruto darbo užmokestis (žr. 5-ą paveikslą).

5 pav. Šalies ūkio darbuotojų vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis bei augimo tempai 2012–2016 metais

(šaltinis: Oficialiosios statistikos portalas, 2017)

Šalies ūkio darbuotojų vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis augo per visą 2012–2016 metų laikotarpį ir pasiekė 770,8 eurų. Didžiausias augimo šuolis buvo 2016 metais, kai darbo užmokestis išaugo 7,3 proc. lyginant su 2015 metais.

Tarp svarbiausių socialinio sektoriaus ekonomikos tyrimo problemų yra demografija ir tarptautinė (žr. 1-ą lentelę).

1 lentelė. Gyventojų skaičius ir tarptautinės migracijos srautai 2012–2016 metais

Rodiklis	2012	2013	2014	2015	2016
Gyventojų skaičius, metų pradžioje, tūkst. vnt.	2971,9	2943,5	2921,3	2888,6	2849,3
Imigrantai, vnt.	19843	22011	24294	22130	21358
Emigrantai, vnt.	41100	38818	36621	44533	50978
Neto migracija, vnt.	-21257	-16807	-12327	-22403	-29620
Bendras tarptautinės migracijos rodiklis 1000 gyv.	-7,1	-5,7	-4,2	-7,7	-10,3

(šaltinis: Oficialiosios statistikos portalas, 2017)

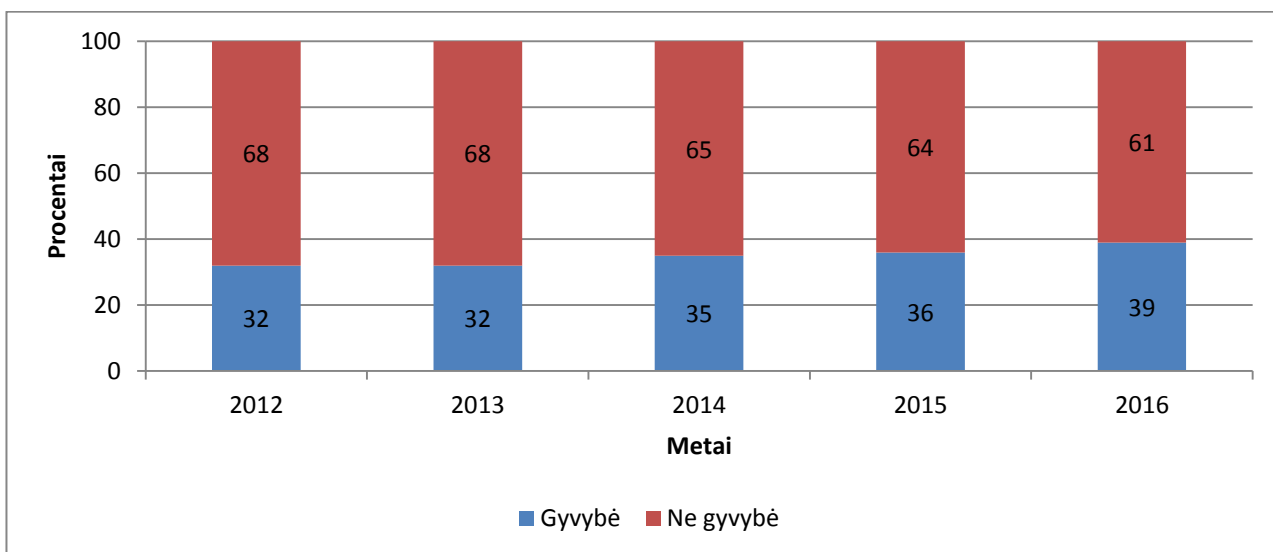
Per analizuojamą laikotarpį gyventojų skaičius nuolat mažėjo ir 2016 metais buvo 2849,3 tūkst. vienetų. Didžiausias imigrantų skaičius buvo 2014 metais – 24 294 vnt., o emigrantų 2016 metais – 50 978 vnt. Bendras tarptautinės migracijos rodiklis 1000 gyventojų didžiausias 2016 metais ir sudarė – 10,3 proc. Nors nedarbo lygis mažėjo (žr. 4-ą paveikslą) migracija augo, tam įtakos turėjo geresnių gyvenimo sąlygų paieška už Lietuvos ribų.

Technologinės aplinkos vystymasis teigiamai veikia draudimo sektoriaus plėtrą. Siekiant kuo geriau patenkinti rinkos poreikius, kuriami nauji ir tobulinami esami produktai (pvz., atsirado laidavimo draudimas, siūlomi kompleksiniai produktai). Derėtų išskirti didžiulę kompiuterinės pažangos bei interneto įtaką draudimo augimui. Šiame amžiuje kompiuterinė technika tapo neatsiejama kiekvienos įmonės, taigi ir draudikų, darbo dalis: sukurtos draudimo poreikius atitinkančios verslo sistemos, leidžiančios efektyviau analizuoti duomenis bei apdrausti klientus. Atsirado bendros apskaitos sistemos (pvz., „Mintak Brokeris“), leidžiančios, lyginti skirtingų draudikų siūlomų paslaugų sąlygas. Atsirado nauji draudimo pardavimo bei reklamos kanalai: draudikai reklamuojasi internetu, taip pat atsirado galimybė apsidrausti internetu, kas turėtų itin paskatinti draudimo plėtrą, gerinti paslaugos prieinamumą. Tuo pačiu mažinami kaštai, kas leidžia draudėjams pasiūlyti patrauklesnes kainas bei efektyvinti draudimo verslą. Su mokslo pažanga atsiranda vis daugiau brangaus turto bei technikos, kurį rizikos valdymo sumetimais norima drausti.

Tiesioginiai draudimo rinkos rodikliai

Gyvybės ir ne gyvybės draudimo šakų pasiskirstymas rinkoje. Vienas iš draudimo rinkos išsivystymo rodiklių – gyvybės draudimo šakos dalis visoje šalies draudimo rinkoje. Paprastai laikoma, jog kuo didesnę rinkos dalį užima gyvybės draudimas, tuo labiau šalies draudimo rinka

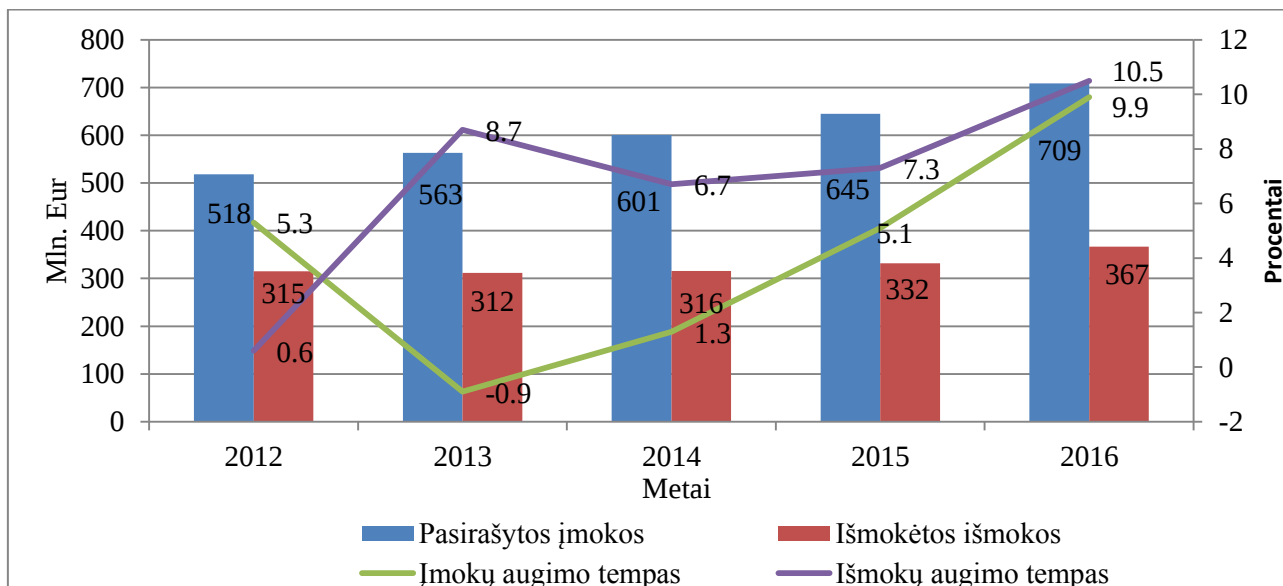
išsivysčiusi. Šių dviejų draudimo šakų pasiskirstymo raida Lietuvoje 2012–2016 metais pavaizduota 6-me paveiksle.

6 pav. Draudimo šakų pasiskirstymas (procentais) Lietuvoje 2011–2016 m.
(šaltinis: Lietuvos banko statistiniai duomenys, 2017)

Per analizuojamą laikotarpį Lietuvoje dominavo ne gyvybės draudimo šaka, tačiau jos užimama rinkos dalis sumažėjo nuo 68 proc. iki 61 proc. Tai leidžia daryti prielaidą, kad augant ekonomikai vis daugiau lėšų gyventojai skiria ne tik draudimuisi nuo gresiančių rizikų, bet ir kaupimui.

Pasirašytos įmokos. Kitas svarbus tiesioginis draudimo rinkos rodiklis yra pagrindinis draudimo įmonių pajamų šaltinis – pasirašytos draudimo rinkos įmokos. Kartu su sudarytų sutarčių skaičiumi pasirašytos įmokos rodo draudimo rinkos aktyvumą.

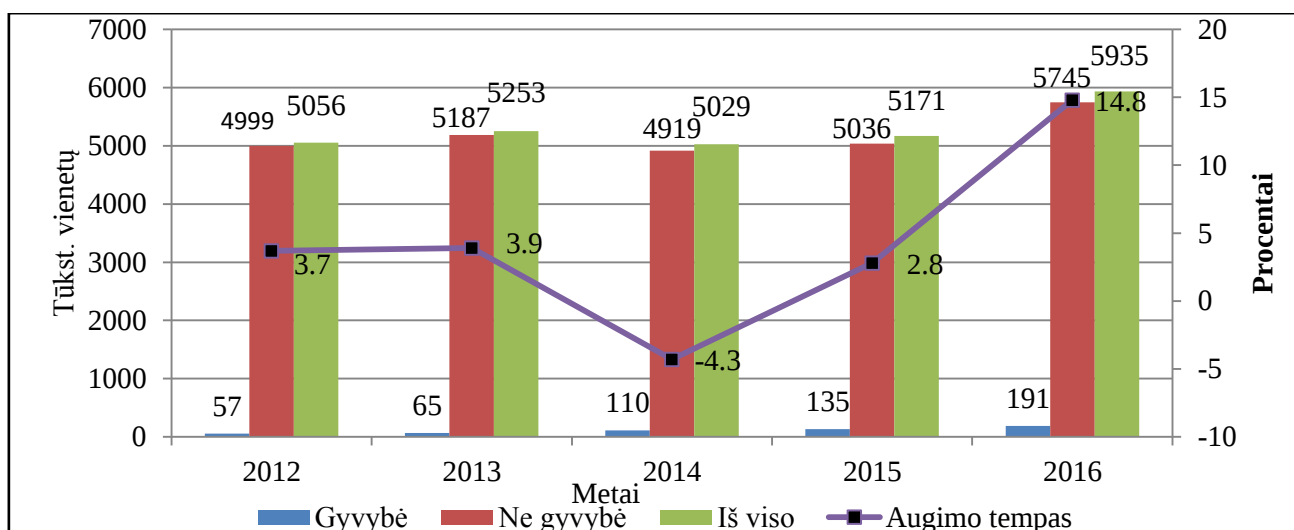
7 pav. Lietuvos draudimo rinkoje pasirašytų draudimo įmokų ir išmokėtų draudimo išmokų pokytis, mln. Eur bei augimo tempas, proc. 2012–2016 m.
(šaltinis: Lietuvos banko statistiniai duomenys, 2017)

Per 2012–2016 metų laikotarpį pasirašytos draudimo įmokos nuolat augo. Nuo 518 mln. eurų 2012 metais iki 709 mln. eurų 2016 metais. Nors augimo tempas buvo sulėtėjęs 2013 metais,

lyginant su 2012 metais, vėliau jis augo ir 2016 metais, lyginanti su 2015 metais, sudarė 9,9 proc. ir buvo didžiausias per analizuojamą laikotarpį (žr. 7-ą paveikslą).

Draudimo išmokos. Per analizuojamą laikotarpį draudimo išmokų dydis svyravo. Nors 2013 metais išmokų suma, lyginant su 2012 metais, sumažėjo 3 mln. eurų, vėlesniais metais augo iki 367 mln. eurų 2016 metais. Per analizuojamą laikotarpį draudimo išmokų augimo tempas buvo spartesnis, negu pasirašytų draudimo įmokų ir 2016 metais sudarė 10,5 proc., lyginant su 2015 metais (žr. 7-ą paveikslą).

Sudarytų draudimo sutarčių skaičius. Pasirašytų draudimo įmokų bei sudarytų sutarčių rodikliai papildo vienas kitą bei atspindi draudimo rinkos aktyvumą. Per analizuojamą laikotarpį ne gyvybės draudimo rinkoje didžiausias sudarytų sutarčių skaičius buvo 2016 metais – 5935,4 tūkst. vnt. arba 14,8 proc. daugiau nei 2015 metais. Tai didžiausias augimo tempas per 2012–2016 metų laikotarpį. Analizuojant sudarytas gyvybės ir ne gyvybės draudimo sutartis pastebima, kad 2014 metais, lyginant su 2013 metais, 5,2 proc. krito ne gyvybės sudarytų draudimo sutarčių skaičius, o gyvybės sudarytų sutarčių skaičius augo 68,4 proc. Per analizuojamą laikotarpį 335 proc. išaugęs sudaromų gyvybės draudimo sutarčių skaičius leidžia teigti, jog gyventojai žymiai daugiau dėmesio skyrė gyvybės apsaugai bei kaupimui (žr. 8-ą paveikslą).

8 pav. Lietuvos draudimo rinkoje sudarytų draudimo sutarčių pokytis bei augimo tempas 2012–2016 metais (šaltinis: Lietuvos banko statistiniai duomenys, 2017)

Netiesioginių draudimo rinkos rodiklių analizė. Draudimo tankis. Draudimo tankis – svarbus draudimo rinkos išsivystymo rodiklis. Jis parodo, kokia bruto įmokų dalis tenka vienam šalies gyventojui.

2 lentelė. Tankis, skvarba ir išsiplėtimas 2012–2016 metais

Rodiklis	2012	2013	2014	2015	2016
Ne gyvybės draudimo rinkos tankis, Eur	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2
Gyvybės draudimo rinkos tankis, Eur	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6
Draudimo rinkos tankis, Eur	1,6	1,6	1,6	1,7	1,8
Ne gyvybės draudimo rinkos skvarba, proc.	118,3	129,8	132,1	141,6	162,5
Gyvybės draudimo rinkos skvarba, proc.	56,0	61,6	73,6	81,7	86,6
Draudimo rinkos skvarba, proc.	174,3	191,4	205,7	223,3	249,1
Ne gyvybės draudimo rinkos išsiplėtimas, vnt.	1,68	1,76	1,68	1,74	2,02
Gyvybės draudimo rinkos išsiplėtimas, vnt.	0,02	0,02	0,04	0,05	0,07
Draudimo rinkos išsiplėtimas, vnt.	1,70	1,78	1,72	1,79	2,09

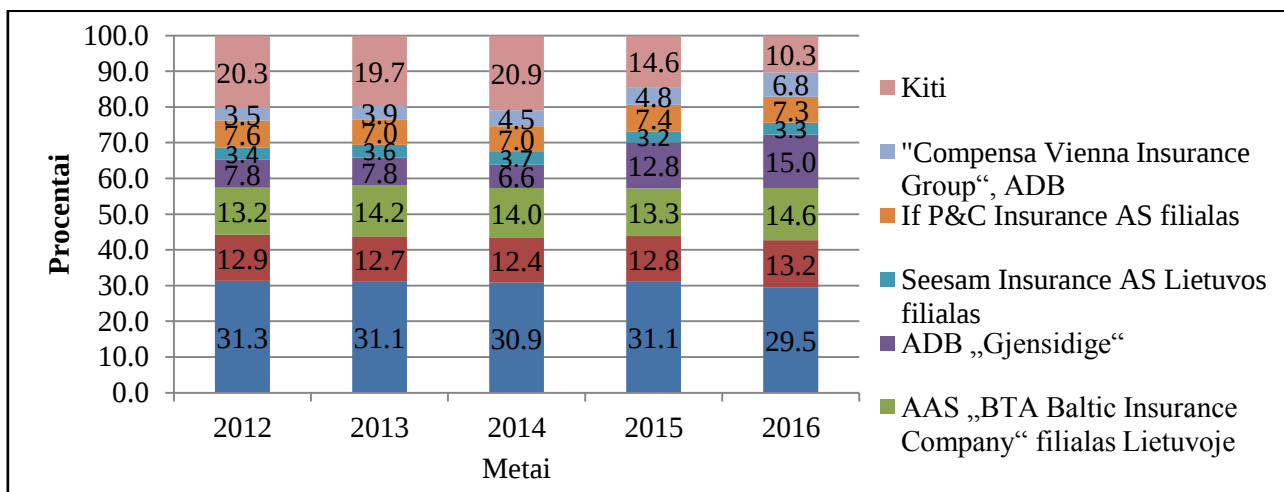
(šaltinis: sudaryta autorės)

2012–2016 m. Lietuvos draudimo tankis augo ir 2016 metais, sudarė 249,1 euro, tame tarpe gyvybės – 86,6 euro ir ne gyvybės – 162,5 euro rinkai, draudimo tankis jau beveik siekė 2007 m. lygį ir sudarė 233 Eur. Per analizuojamą laikotarpį sparčiau augo gyvybės draudimo tankis 54,6 proc., tuo tarpu ne gyvybės draudimo tankis augo 17,3 proc. Tai rodo, kad daugiau gyventojų dėmesio skiria gyvybės draudimui.

Draudimo skvarba – pasirašytų draudimo bruto įmokų bei šalies BVP santykis. Šio rodiklio kaita 2012–2016 m. pavaizduota 2-oje lentelėje. Matyti, jog rodiklis svyravo siaurame 1,6–1,8 proc. intervale bei neturi nei mažėjimo, nei augimas pastebimas nuo 2015 metų. Iš to galima daryti prielaidą, jog Lietuvos draudimo bei BVP kitimas gana glaudžiai siejasi tarpusavyje ir, tikėtina, turi stiprų koreliacinį ryšį (ši hipotezė statistiškai tikrinama vėlesniame skyriuje). Mažiausią reikšmę (1,6 proc.) draudimo skvarba turėjo 2012 m. Per analizuojamą laikotarpį draudimo skvarba augo gana nuosaikiai – tiek gyvybės, tiek ne gyvybės draudimo skvarba padidėjo 0,1 proc. punkto.

Draudimo išsiplėtimas. Šis rodiklis rodo per tam tikrą laikotarpį sudarytų draudimo sutarčių bei šalyje esančių gyventojų skaičiaus santykį. Lietuvos draudimo rinkos išsiplėtimo rodiklio dinamika 2012–2016 m. laikotarpiu pavaizduota 2-oje lentelėje. Draudimo rinkos išsiplėtimo rodiklis per analizuojamą 2012–2016 metų laikotarpį padidėjo nuo 1,7 iki 2,09, t. y. 2012 metais vienam Lietuvos gyventojui vidutiniškai teko 1,7 draudimo sutarties, o 2016 metais – jau 2,9 sutarties. Tam įtakos turėjo pasirašytų sutarčių skaičiaus augimas nuo 5,0 iki 5,9 mln. vienetų. Per analizuojamą laikotarpį Lietuvoje gyventojų sumažėjo beveik 4,1 proc. – nuo 2,9 mln. iki 2,8 mln. Duomenys atskleidžia, jog draudimo sektoriuje pasirašoma vis daugiau sutarčių ir draudimas iš esmės populiarėja, tačiau šis rodiklis neatsispindi draudimo įmokų dydžio ir įvairių juridinių asmenų pasirašomų draudimo sutarčių dalies, kurios dinamika nebūtinai turi koreliuoti su gyventojų skaičiumi.

Koncentracija. Vienas iš geriausiai rinkos koncentraciją apibūdinančių rodiklių yra *Herfindahl-Hirschman* indeksas (HHI), kuris lygus visų rinkos dalyvių rinkos dalių (procentais) kvadratų sumai (Kindurys et al., 2003). Lietuvos draudimo rinkoje per analizuojamą laikotarpį daugiau kaip pusę jos užėmė trys draudimo bendrovės, todėl koncentracija išliko didelė, ji svyravo 57–58 proc. intervale ir vyravo nežymus mažėjimo trendas nuo 57,4 iki 57,3 proc. užimamos rinkos dalies. Per analizuojamą laikotarpį Lietuvos draudimo rinkos koncentracija (HHI) mažėjo. 2012 metais buvo 1875 (stipriai koncentruota), o 2016 metais buvo 1699 (vidutiniškai koncentruota) (žr. 9-ą paveikslą).

9 pav. Ne gyvybės draudimo įmonių koncentracija 2012–2016 metais
(šaltinis: Lietuvos banko statistiniai duomenys, 2017)

Apibendrinant atliktą PEST analizę galima teigti, jog teisinė, ekonominė bei technologinė aplinkos Lietuvoje yra palankios draudimo rinkos plėtrai: teisinė aplinka pakankamai palanki, svarbiausi ekonominę būklę atspindintys rodikliai (BVP, našumas, tiesioginės užsienio investicijos,

transporto priemonių skaičiaus augimas šalyje) rodo ūkio atsigavimą, kas turėtų prisidėti prie draudimo sektoriaus augimo, technologinės aplinkos vystymasis gerina draudimo prieinamumą. Politinė aplinka jau daugybę metų nestabili: tai didina neapibrėžtumą bei riboja plėtros galimybes. Socialinę ir kultūrinę aplinką nusakantys veiksniai daro tiek teigiamą, tiek neigiamą įtaką draudimui: didėjantis žmonių sąmoningumas didina draudimo apimtį, tačiau blogėjanti demografinė padėtis bei didėjanti socialinė atskirtis gali neigiamai paveikti šio verslo raidą Lietuvoje. Atlikta analizė taip pat leidžia patvirtinti jog mūsų šalies draudimo sektoriaus plėtrą veikia ne tik ekonominė, tačiau ir politinė bei teisinė, socialinė bei kultūrinė, technologinė aplinkos.

3. Koreliacinė draudimo rinkos plėtros veiksnių analizė

Lietuvos draudimo rinkos plėtros veiksniai analizuojami remiantis koreliacine analize. Taip identifikuojami svarbiausi veiksniai bei nustatoma jų įtaka. Priklausomas kintamasis Y – pasirašytos draudimo įmokos. Naudojantis anksčiau pateikta informacija analizei atlikti naudojami šių nepriklausomų kintamųjų duomenys:

- Bendrasis vidaus produktas (BVP) – tai visų prekių ir paslaugų, pagamintų naudojant šalies ekonominius išteklius per atitinkamą laikotarpį, rinkos kainų suma (Snieška ir kt., 2005). Šis rodiklis pasirinktas todėl, kad reprezentuoja tiek verslo, tiek ir namų ūkių pajamas: BVP stipriai koreliuoja su įmonių uždirbamomis pajamomis ir pelnu. Nedarbo lygis – tai visų norinčių ir galinčių dirbti, tačiau nerandančių darbo santykis su visa darbo jėga (Snieška ir kt., 2005). Šis rodiklis – vienas iš svarbiausių šalies ekonominę padėtį nusakančių, todėl jis įtrauktas į analizę.

- Infliacija – tai vidutinis kainų lygis, kuris nustatomas iš kainų indekso. Šis rodiklis lemia perkamosios galios kitimą bei bendrą šalies ūkio vystymosi raidą ir būklę. Analizei pasirinkti metų vartotojų kainų pokyčiai palyginti su ankstesniais metais.

- VILIBOR – tai vidutinės tarpbankinės palūkanų normos, kuriomis mūsų šalies komerciniai bankai pasirenge paskolinti lėšų kitiems bankams. Pasirinktas 6 mėn. VILIBOR, nes jis lemia eurais paimtų paskolų palūkanų normą.

- Pirmą kartą Lietuvoje užregistruotų kelių transporto priemonių skaičius (įtraukti lengvieji bei krovininiai automobiliai, puspriekabės, vilkikai ir jų puspriekabės, priekabos). Kaip jau minėta anksčiau, TPVCA bei kasko draudimai sudaro beveik 60 proc. visų pasirašytų įmokų sumos, taigi tikslinga įtraukti kelių transporto priemonių dinamiką atspindinčią statistiką.

- Gyventojų skaičius (vidutiniai metų duomenys). Nekomercinis draudimas užima didelę dalį draudimo rinkos. Taigi daroma prielaida, jog gyventojų skaičiaus dinamika turėtų daryti įtaką pasirašytoms įmokoms: kuo daugiau gyventojų, tuo potencialiai didesnė paklausa draudimui ir atvirkščiai.

Toliau naudojami šie aukščiau aprašytų dydžių sutrumpinimai: Y – pasirašytos draudimo įmokos (mln. Eur); X_1 – BVP (mln. Eur); X_2 – nedarbo lygis (proc.); X_3 – infliacija (proc.); X_4 – VILIBOR (proc.); X_5 – pirmą kartą Lietuvoje užregistruotų kelių transporto priemonių skaičius; X_6 – gyventojų skaičius.

Analizei pasirinktas reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$. Pirmiausia apskaičiuojami Y ir nepriklausomų kintamųjų koreliacijos koeficientai bei jų t kriterijai. Apskaičiuoti dydžiai pateikti 3-ioje lentelėje.

3 lentelė. Koreliacijos koeficientai r bei jų t kriterijai

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
Koreliacijos koeficientas r	0,982	-0,999	-0,853	-0,943	0,969	-0,999
t kriterijus	8,911	-34,777	-2,310	-4,004	5,529	-27,904

(šaltinis: sudaryta autorės)

Remiantis koreliacijos stiprumo interpretacija pagal 3-ios lentelės duomenis, galima teigti, jog X_1 , X_2 , X_4 , X_5 bei X_6 – turi stiprų tiesinį ryšį su pasirašytomis draudimo įmokomis, o tarp Y ir

X_3 koreliacija silpnėsnė. Patikrinkime, ar koreliacijos koeficientai statistiškai reikšmingi. Iškeliame statistines hipotezes:

$$\begin{cases} H_0: r = 0, \\ H_1: r \neq 0. \end{cases} \quad (1)$$

Statistinių hipotezių teisingumui patikrinti apskaičiuojamas dydis $t_{\frac{\alpha}{2}}(n-2) = t_{0,025}(3) = 4,541$. 2-os lentelės duomenys atskleidžia, jog statistiškai reikšmingi koreliacijos koeficientai (absoliutus t dydis viršija 4,541) su Y yra kintamųjų X_1 , X_2 , X_5 ir X_6 . Taigi pasirašytų įmokų ryšiai su BVP, nedarbo lygiu, pirmą kartą užregistruotomis transporto priemonėmis ir gyventojų skaičiumi yra stipriausi. Koreliacija su VILIBOR yra silpnėsnė. Stipriausias tiesinis pasirašytų įmokų ryšys su nedarbo lygiu ir gyventojų skaičiumi. Tai leidžia patvirtinti antrąją darbe iškeltą hipotezę, jog svarbiausias ekonominis Lietuvos draudimo plėtrą lemiantis veiksnys – BVP ir jo dinamika.

Išvados

Draudimas – tai ūkinė komercinė veikla, draudimo veiklos šaka, kurioje veikiančios įmonės verčiasi su draudimo grupėmis susijusia veikla. Mokslinėje literatūroje išskiriamos įvairios veiksmų grupės darančios įtaką draudimo rinkai. Dažniausiai minimos ekonominės, politinės, teisinės, socialinės, kultūrinės bei technologinės grupės.

Atlikta PEST analizė parodė, jog teigiamai draudimo plėtrą Lietuvoje lemia gerėjantys ir atsigaujančią šalies ekonomiką atspindintys makroekonominiai rodikliai: didėja BVP, perkamoji galia, užsienio investicijos, mažėja nedarbas, šalyje santykinai žema infliacija, o žema palūkanų norma skatina vartojimą. Technologinė aplinka lemia efektyvesnį verslo valdymą ir platesnį draudimo paslaugų prieinamumą. Analizė atskleidė pakankamą teisinės aplinkos palankumą draudimo verslui, tačiau plėtrą riboja neapibrėžtumą didinanti nestabili, net prieštaringa politinė aplinka. Socialinės ir kultūrinės aplinkos aspektu draudimo plėtrą labiausiai ribojantys veiksniai: dėl didelės emigracijos prastėja šalies demografinė padėtis, didėja socialinė atskirtis.

Patvirtinta iškelta hipotezė H_1 – Lietuvos draudimo sektoriaus plėtrai įtaką daro ne tik ekonominė, bet ir politinė, teisinė, socialinė, kultūrinė bei technologinė aplinkos.

Atlikta koreliacinė analizė atskleidė, jog Lietuvos draudimo pasirašytų įmokų augimui didžiausią įtaką daro didėjantys BVP (augant sukuriama vertei mažėja būtiniausioms prekėms skiriamų lėšų dalis, didėja finansinio saugumo poreikis), infliacija (smunkant pinigų perkamajai galiai didėja draudimo pajamos, nes pasirašytos įmokos – nominalus dydis; be to, infliacija paprastai atspindi šalies ūkio aktyvumą) bei pirmą kartą Lietuvoje užregistruotų transporto priemonių skaičius (TPVCA privalomasis bei kasko draudimai užima beveik du trečdalius rinkos).

Literatūros sąrašas

- Adkins L.C. (2014). *Using GRETL of Principles of Econometrics, 4th Edition. Version 1.03*. Oklahoma State University. Prieiga per internetą: <http://www.learneconometrics.com/gretl/using_gretl_for_POE4.pdf>.
- Aidukienė L., Simanavičienė A. (2010). *Ekonominio nuosmukio poveikis Lietuvos draudimo rinkai*. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos. Šiauliai, Šiaulių universiteto leidykla, Nr. 1 (17).
- Azman-Saini W.N.W., Smith P. (2011). *Finance and Growth: New Evidence on the Role of Insurance*. South African Journal of Economics, Vol. 79:2.
- Boobier, T. (2016) *Analytics for insurance: the real business of big data*. Hoboken: Wiley.
- Buškevičiūtė, E., Požėlaitė, R. (2001) *Draudimo verslo plėtros prielaidos Lietuvoje*. Inžinerinė ekonomika, Nr. 6(26).
- Jakaitytė T., Marčišauskienė J.(2015). *Lietuvos, latvijos ir lenkijos draudimo rinkų analizė*. Studijos šiuolaikinėje visuomenėje Nr. 6(1). Šiauliai. Šiaurės Lietuvos kolegija.
- Kindurys, V. (2002). *Draudimo paslaugų marketingas*. Vilnius. Vilniaus universiteto leidykla.
- Kindurys, V., Baranauskas M. (2003). *Lietuvos ne gyvybės draudimo paslaugų rinka ir jos raidos perspektyvos*. Ekonomika Nr. 62: 21–33.

Linartas A. (2013). *Lietuvos draudimo rinkos plėtros tendencijos*. Finansų rinkų įžvalgos 1 dalis. Vilnius. Mykolo Romerio universiteto leidykla.

Lezgovko A.(2010). *Draudimo ekonomikos pagrindai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Mėnesio statistika (2017). Lietuvos bankas. Prieiga per internetą: https://www.lb.lt/menesio_statistika_3.

Pagrindiniai šalies rodikliai (2017). Oficialios statistikos portalas. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/>.

Snieska V. et al. (2005). *Makroekonomika. Vadovėlis ekonominių specialybių studentams*. Kaunas. Technologija.

IMPACT OF CHANGES ON INSURANCE MARKET

Annotation

The article deals with influence of changes in macroeconomic indices on insurance market in 2012–2016, evaluation of market development prospects. Subject of research – Lithuanian insurance market changes. Aim – analysis and evaluation of impact of changes in macroeconomic and social factors on insurance market. The study covers the aspects of insurance market environment; macroeconomic indices; direct and derivative indices defining insurance market. Having reviewed theoretical aspects, the factors affecting insurance market are pointed out. The second part deals with insurance market analysis, calculation and evaluation of macroeconomic factors affecting insurance market. PEST analysis showed that legal, economic and technological environment in Lithuania is favourable to insurance market development: legal environment is favourable enough, main economic indices point to economy recovery contributing to growth of insurance industry, technological environment improves availability of insurance. Political situation has been unstable for many years: it increases uncertainty and limits development opportunities. Social and cultural factors have positive and negative impact on insurance: people's awareness increases insurance coverage, worsening demographic situation and social exclusion can adversely affect this business in Lithuania. Correlation analysis revealed most important economic Lithuanian insurance development determinant – GDP and its dynamics. For more rapid development of insurance market dependence on income from transport insurance should be reduced. Non commercial property insurance has lots of potential. Importance of insurance services related to health and civil liability should be emphasized.

Keywords: insurance market, insurance activities assessment indices, insurance assessment, non-life insurance life insurance.

Informacija apie autorę

Irena Adelė Pažerienė, VIKO EKF lektorė, moksliniai interesai: draudimas, perdraudimas. El. paštas: i.pazeriene@ekf.viko.lt

4. INOVACIJŲ POVEIKIS KONKURENCINEI APLINKAI

ANALYSIS OF THE BEHAVIOR OF PLAYERS IN COMPETITIVE ATHLETES IN RELATION TO THE USE OF SPECIALIZED DIETARY SUPPLEMENTS AS A PART OF CREATING AN INNOVATIVE PRODUCT

Adam Popek

University of Physical Education in Cracow

Abstract

Nutrition is one of the supporting way to achieve success in professional sport. This is the reason why the dietary supplements are necessary. Supplements are specially designed substances, with high concentrations of select nutritional elements, serving a particular function within the body. The aim of this study was to analyze the behavior of competitive athletes in relation to the use of specialized dietary supplements designed for professional athletes. The study was conducted using questionnaire method. Respondents were selected randomly from a select group of professional basketball players, from I and II league levels. The data obtained from the survey were analyzed with the use of R 3.2.2. package. The dependence between sets of qualitative variables was determined with the use of χ^2 test or, with Fisher exact test when appropriate e.g. when the expected values in tables were low. For tables bigger than 2 x 2, a generalization of Fisher exact test. Mann -Whitney or Kruskal-Wallis tests, for two or more sets of quantitative variables respectively were used. The information obtained may provide useful feedback to the manufacturers of these products in the context of achieving the quality of these supplements and the development of their innovative market offer.

Keywords: innovative product, questionnaire, dietary supplements, professional athletes

Introduction

Athletes engaged in physical activity at a professional level are faced with the necessity to compete for the highest scores. The availability of technology, the interdisciplinary character of sports, utilizing knowledge derived from different disciplines, offers many ways beyond conventional training, which may have an impact on the result achieved. One of them is nutrition (Manore, Meyer, Thompson, 2009; Jeukendrup, Gleeson, 2010; Becker, Pereira, Pena, Oliveira, Silva, 2016; Cloese, Hamilton, Philp, Burke, Morton, 2016).

Proper nutrition is the basis for functioning of every organism. Athletes have a higher demand for specific ingredients that will facilitate a more effective performance, despite large overloads, providing necessary calories. Specially designed foods, based on a targeted selection of natural ingredients and supplemental measures, provide an excellent alternative, more and more commonly used by professionals (Molinero, Márquez, 2009; Kim, Park, Lim, 2016; Moriones, Santos, 2017).

Supplements are specially designed substances, with high concentrations of select nutritional elements, serving a particular function within the body (Celejowa, 2012; Glenn, Gray, Gualano, Roschel, 2015; Naderi, Earnst, Lowery, Wilson, Willems, 2016).

Compared to conventional forms, their concentration is much higher and, moreover, their manufacturers focus on optimal assimilation in relation to the human digestive system. Hence, the use of supplementation provides noticeable results in a short period of time, creating a very useful and attractive product, from the point of view of a specific group of consumers – athletes (Celejowa, 2012; Ramirez-Campilo, Gonzales-Jurado, Martinez, Nakamura, Penaillo, Meylan, Coniuqueo, Canas-Jamet, Moran, Alonso-Martinez, 2016).

Due to above-average physical activity, the most common formulations are carbohydrates, proteins, protein-carbohydrate mixes and stimulants to the neuromuscular system, containing guarana or caffeine. Also popular are vitamin supplements, which constitute a perfect complement to vitamins assimilated with the ingestion of a conventional diet (Suzic-Lazic, Dikic, Radivojevic, 2011; Ward, Brodige, McNaughton, Sparks, 2017).

The aim of this study was to analyze the behavior of competitive athletes in relation to the use of specialized dietary supplements designed for professional athletes. The study was conducted

using questionnaire method and statistical methods. Respondents were selected randomly from a select group of professional basketball players, from I and II league levels.

Methods of researches

To complete results, survey research method was used. This method is one of the most popular method of completing information in marketing sphere. It is usually carried out by special prepared questionnaire which base on questions or sentences connected with the undertaking problem. Each respondent may have possibility to answer on its own or by marking the answer which is given. The range of questionnaire, amount of tasks depend on researcher. It is highly recommended to make questionnaire understandable and contain as much of content as it is necessary. Not more. All gained knowledge is useful for science but also producers and consumers. It gives the possibility to creating product corresponding to consumers expectations. Furthermore, shows way of development and competition on the market.

The data obtained from the survey were analyzed with the use of R 3.2.2. package (R Development Core Team, 2009). A p-value of 0.05 was required for statistical significance.

The dependence between sets of qualitative variables was determined with the use of χ^2 test (with Yates correction for 2x2 tables) or, with Fisher exact test when appropriate e.g. when the expected values in tables were low. For tables bigger than 2 x 2, a generalization of Fisher exact test given by Agresti was used (Agresti, 2013).

Mann-Whitney or Kruskal-Wallis tests, for two or more sets of quantitative variables respectively were used. Nonparametric test was chosen since quantitative variables showed lack of normality in Shapiro-Wilk test, when split into appropriate groups. Whenever any significant differences between groups in Kruskal-Wallis test were detected, a post-hoc procedure was applied to determine which groups differed. Pairwise Mann-Whitney tests with Bonferroni correction were also used (Rabiej, 2013).

Researches took place from January to July 2016.

Results and discussion

The study was attended by 147 respondents in total, including 51 female and 96 male players.

The analysis of the results based on the responses obtained from respondents was conducted in the following segments:

1. Polish and Lithuanian respondents in total – the "entire population" segment.
2. Polish respondents only – the "Poland" segment.
3. Lithuanian respondents only – the "Lithuania" segment.

Given the segmentation of research, the numeric state of the respondents was as follows:

The "entire population" segment; 147 respondents in total, including 51 female and 96 male players.

The "Poland" segment: total 78; 27 female; 51 male.

The "Lithuania" segment: total 69; 24 female; 45 male.

The distribution of the population by place of study was as follows: 53 % respondents (male and female athletes actively playing basketball in I and II leagues) participated in the research in Poland, and 47 % in Lithuania.

In addition to the analysis of the responses in the "entire population" segment, also examined were the differences in the attitudes of respondents representing segments "Poland" and "Lithuania".

In the following analysis, the results of the statistical calculations are presented in case of the results that were statistically varied, based on the statistical procedures given above.

Table 1 presents data on the percentage of respondents, the system takes into account the proposed segments and the analyzed factors of variation.

1 table. Percentage of individual segments of respondents

	The analyzed factors of variation										
	Gender		Age (years)					Training experience (years)			
Segment of research	F	M	18-21	21-26	27-30	30-35	Over 35	Till 2	2-5	5-10	Over 10
Entire population (%)	35,0	65,0	17,6	23,2	31,7	15,5	12,0	20,3	22,8	38,3	18,6
Poland (%)	18,4	34,6	16,8	22,5	28,3	21,4	11,0	21,7	22,6	39,1	16,6
Lithuania (%)	16,6	30,4	18,5	23,8	35,2	9,5	13,0	19,1	23,3	36,8	20,8

(source: own research)

Question I

Analyzing the responses to the question on the use of specialized dietary supplements designed for professional athletes, we found no statistically significant differences between the possible selectable groups, based on volatility factors. It is worth emphasizing that only two respondents (3.9 %), from the "Poland" segment, aged between 18–21 years, with training experience of up to two years, have not used these preparations.

Question II

All respondents, in the case of the question concerning the need for specialized dietary supplements designed for professional athletes in professional sports, answered in the affirmative, this opinion was expressed even by the two athletes from the "Poland" segment, who do not use supplementation.

In the context of the answers to questions I and II, we could risk the conclusion that these young players belonging to the "Poland" segment, aged between 18–21 years, with training experience of up to two years, have probably not yet begun to supplement their bodies with this type of dietary supplements.

In the following questions (III, IV, V, VI), respondents spoke about types of specialized dietary supplements designed for professional athletes (proteins, carbohydrates, vitamins, sports drinks) that they have used.

Question III

For all respondents, the use of protein preparations was declared by 83.7 %. Similar results were recorded for the "Poland" (85.3 %) and "Lithuania" (82.1 %) segments.

Analyzing the intake of protein preparations with regard to the age of the respondents and their training experience, statistically significant differences were found in the entire population and the other two segments, between the age range of 18–21 years and 30–35 years (p-value is less than 0.05, and so respondents of various ages gave different answers to this question). These results are confirmed in groups representing training experience of 0–2 years and over 10 years (p value is less than 0.05, so the respondents with different training experience gave different answers to this question).

Results are displayed in Tables 2 and 3.

2 table. *Declarations of using protein supplements*

Question III – Answers	18–21 years		30–35 years		p *
	n	%	n	%	
Entire population					
Yes	21	80,77 %	10	45,45 %	p = 0,024
No	5	19,30 %	12	54,55 %	
Lithuania segment					
Yes	10	76,92 %	2	31,25 %	p = 0,027
No	3	23,08 %	4	68,75 %	
Poland segment					
Yes	9	69,23 %	5	35,71 %	p = 0,030
No	4	30,77 %	11	64,29 %	

* χ^2 test

(source: own research)

3 table. *Statistical analysis of the responses of respondents with different training experience to the question regarding the use of protein supplements*

Question III – Answers	0–2 years		Over 10 years		p *
	n	%	n	%	
Entire population					
Yes	26	86,66 %	14	51,85 %	p = 0,018
No	4	11,77 %	13	48,15 %	
Lithuania segment					
Yes	10	73,92 %	8	57,14 %	p = 0,029
No	3	26,08 %	6	42,86 %	
Poland segment					
Yes	15	88,23 %	6	46,15 %	p = 0,024
No	2	47,14 %	7	53,85 %	

* χ^2 test

(source: own research)

Question IV

Use of carbohydrate preparations was declared by 50 % of all respondents, of which 61 % belonged to the "Lithuania" segment, and 39 % to the "Poland" segment. In the present case, there was a statistically significant difference between "Lithuania" and "Poland" segments (p value is less than 0.05, and so respondents from different countries gave different answers to this question). (Table 4).

4 table. Statistical analysis of responses of respondents from different countries (Lithuania and Poland) to the question on the use of carbohydrate supplements.

Question IV – Answers	Lithuania segment		Poland segment		p *
	n	%	n	%	
Yes	42	60,87 %	30	38,46 %	p = 0,012
No	27	39,13 %	48	61,54 %	

* χ^2 test
(source: own research)

The reason for such diversity may be climatic conditions (cooler Lithuanian climate stimulates carbohydrate intake).

A significantly higher consumption of carbohydrate bars by men was discovered, and this difference proved to be statistically significant. This pattern was recorded in the entire population and in other segments of the research (p-value is less than 0.05, so the respondents representing different gender gave different answers to this question). (Table 5).

5 table. Statistical analysis of the respondents representing different sexes to a question regarding the use of carbohydrate supplements

Question IV – Answers	Female		Male		p *
	n	%	n	%	
Entire population					
Yes	16	31,37 %	82	85,42 %	p = 0,033
No	35	68,63 %	14	14,58 %	
Lithuania segment					
Yes	6	25,00 %	39	86,66 %	p = 0,031
No	18	75,00 %	6	13,34 %	
Poland segment					
Yes	10	41,66 %	43	84,31 %	p = 0,032
No	17	58,34 %	8	15,69 %	

* χ^2 test
(source: own research)

Questions V and VI

100 % of respondents have declared use of vitamin preparations and isotonic drinks.

Question VII

In question number seven, respondents were asked about the perceived effects of the use of specialized dietary supplements designed for competitive athletes.

The majority of respondents (81 % total; 79 % of "Poland" segment and 83 % of "Lithuania" segment) indicated the answer "Improvement of psychomotor qualities." Much less – 16 % of the total (17 % in "Poland" and 15 % in "Lithuania" segment), indicated the answer "Improvement of psychomotor qualities." Only 3 % of respondents (3.5 % of "Poland" and 2.5 % of "Lithuania"), indicated the answer "Psychological comfort". None of the respondents have stated observing no effects of dietary supplements designed for professional athletes.

Statistical analysis showed no statistically significant differences between responses of the surveyed groups of respondents.

Questions VIII and IX

In response to questions VIII and IX, respondents had to express their opinion on the possible perceived negative effects of the use of specialized dietary supplements designed for professional athletes.

Only 9 respondents of the total (17.6 %) (3 from "Lithuania" (12.5 %) and 6 from "Poland" (22 %)), have expressed the opinion that carbohydrate and protein preparations contribute to gains in body weight, which in their opinion is an unfavorable result.

The analysis performed has shown no statistically significant difference between the responses of the analyzed groups.

Question X

In response to the question X, the researched athletes were to refer to the factors that influenced their decision to use specialized dietary supplements designed for professional athletes. 59 % of all respondents indicated suggestions of other athletes; 34 % stated their own belief in supplementation effectiveness and 7 % indicated suggestions from the coaching staff.

Given the division of the population into research segments, we found the following distribution of the results obtained:

Answer: "Suggestion of other athletes"

Segment "Poland": 62 %;

Segment "Lithuania": 57 %.

Answer: "My own belief in supplementation effectiveness"

Segment "Poland": 30 %;

Segment "Lithuania": 38 %.

Answer: "Recommendations of the coaching staff"

Segment "Poland" 6: %;

Segment "Lithuania": 8 %.

The obtained results may indicate certain differences between the research segments, pointing to a slightly higher nutritional awareness in the "Lithuania" segment, however they are of a rather random character, as statistical analysis has not confirmed those observations.

Conclutions

Food intended for people practicing sports is a special group of functional foods, covering the increased nutritional requirements of that consumer group. The body of a sportsperson, especially a professional, is subjected to enormous physical and psychological pressure. It is necessary in the case of such people to increase the effectiveness of their body, which can be achieved through the use of appropriate methods of psycho-somatic regeneration, the aim of which is to level the deficit of components necessary for the body, resulting from increased physical activity. The diet of people practicing sports is of utmost importance, both in the preparation for the exertion, during its performance, and after its completion.

In the process of engagement in sports (especially on a professional level), it is impossible to satisfy the body's energy demand solely by consumption of conventional foods. Functional foods designed for athletes are meant to meet the requirements of the organism, providing the necessary nutrients. Most commonly, foods that are specially designed (supplements), are characterized by high concentration of nutrients, a balanced composition, are easily digestible, quickly absorbable and adapted to the increased energy needs of the body. Products of this type include mainly different forms of nutritional proteins, carbohydrate-protein combinations and energy and isotonic drinks.

For several years, there has been a noticeable trend among consumers to consume supplements, in particular energy bars. This increasing consumption, generating a higher demand for this group of foods, provides an opportunity for manufacturers to enter the world markets with their offer, especially if it is a novel offer, and such innovative enterprises are not possible without careful monitoring of the preferences of current and future consumers of this type of food.

As part of this work, utilizing a survey, an attempt was made to analyze the behavior of competitive athletes (playing professional basketball in I and II league), in relation to the use of specialized dietary supplements designed for athletes.

The study was attended by 147 respondents in total, including 51 female and 96 male players.

The analysis of the results based on the responses obtained from respondents was conducted in the following segments: Polish and Lithuanian respondents in total – the "entire population" segment;

Polish respondents only – the "Poland" segment; Lithuanian respondents only – the "Lithuania" segment.

The survey was conducted to provide information that replaces intuition and complements existing manufacturers' experiences and mitigates risk in making decisions regarding existing product offerings and product-related R & D.

The information obtained may provide useful feedback to the manufacturers of these products in the context of achieving the quality of these supplements and the development of their innovative market offer.

Reference list

- Agresti, A. (2013). *Categorical Data Analysis*. 3rd Ed., New Jersey, USA: John Wiley & Sons, Hoboken.
- Becker, L.K.; Pereira, A.N.; Pena, G.E.; Oliveira, E.C.; Silva, M. (2016). Effects of nutritional supplementation on body composition and athletes performance: a review, *RBNE-Revista Brasileira de Nutricao Esportiva*, Vol. 10, Issue 55, pp. 93–111.
- Celejowa, I. (2012). *Zywnienie w sporcie*, PZWL, Warszawa.
- Close, G.L.; Hamilton, D.L.; Philp, A.; Burke, L.M.; Morton, J.P. (2016). New strategies in sport nutrition to increase exercise performance. *Free Radical Biology and Medicine*, Vol. 98, pp.144–158.
- Glenn, J.M.; Gray, M.; Gualano, B.; Roschel, H. (2015). The Ergogenic Effects of Supplemental Nutritional Aids on Anaerobic Performance in Female Athletes, *Strenght and Conditioning Journal*, Vol. 38, Issue 2, pp. 105–120.
- Jeukendrup, A. Gleeson, M. (2010). Sport nutrition: an introduction to energy production and performance. *Human Kinetics No.Ed.2*, 488–499.
- Kim, J.; Park, J.; Lim, K. (2016). Nutrition Supplements to Stimulate Lipolysis: A Review in Relation to Endurance Exercise Capacity, *Journal of Nutritional Science and Vitaminology*, Vol. 62, Issue 3, pp. 141–161.
- Manore, M. Meyer, N.L. (2009). Sport nutrition for health and performance.
- Molinero, O. Márquez, S. (2009). Use of nutritional supplements in sports: risks, knowledge, and behavioural-related factors, *Nutricion Hospitalaria*, Vol. 24 Issue 2, 128–137.
- Moriones, V.S.; Santos J.I. (2017)., Ergogenic aids in sport. *Nutrition Hospitalaria*, Vol. 34, Issue 1, pp. 204–215.
- Naderi, A.; Earnest, C.P.; Lowery, R.P.; Wilson, J.M.; Willems, M.E.T. (2016), Co-ingestion of Nutritional Ergogenic Aids and High-Intensity Exercise Performance. *Sports Medicibe*, Vol. 46, Issue 10, p.1407–1418.
- R Development Core Team (2009). R. A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria: the R Foundation for Statistical Computing, from: <http://www.R-project.org> (accessed on January 16th, 2016).
- Rabiej, M. (2013). *Statystyka z programem STATISTICA*, Helion, Gliwice.
- Suzic Lazic, J. Dikic, N. Radivojevic, N. (2011). Dietary supplements and medications in elite sport–polypharmacy or real need? *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports* 21(2), 260–267.
- Ramirez-Campillo, R.; Gonzalez-Jurado, J.A.; Martinez, C.; Nakamura, F.Y.; Penailillo, L.; Meylan, C.M.P.; Caniuqueo, A.; Canas-Jamet, R.; Moran, J.; Alonso-Martinez, A.M. (2016). Effects of plyometric training and creatine supplementation on maximal-intensity exercise and endurance in female soccer players. *Journal of Science and Medicine in Sport*, Vol.19, Issue 8, pp. 682–687.
- Ward, R.; Bridge, C.A.; McNaughton L.R.; Sparks, S.A. (2017). The effect of acute taurine ingestion on 4-km time trial performance in trained cyclists. *Amino Acids*, Vol. 48, Issue 11, p. 2581–2587.

Information about author

Adam Popek, Master of Sciences, PhD student, nutrition and ergogenic aids in sport, Food Product Development. E-mail address: sport1326@wp.pl

INOVACIJAS LEMIANTYS VEIKSNIAI: TEORINIS ASPEKTAS

Jūratė Zakarienė

Vilniaus kolegija

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjama aktuali inovacijų skatinimo problematika. Temos aktualumą lemia sparčiai besikeičiančios organizacijų veiklos sąlygos. Inovacijos – esminis veiksnys šiuolaikiniame aplinkos pokyčių kontekste, lemiantis verslo organizacijų aukštą konkurencingumo lygio užtikrinimą ir sėkmę. Inovacijų kūrimo, įgyvendinimo ir realizavimo procesas – tai ne atsitiktinis savaime vykstantis reiškinys, tačiau tikslinga ir kryptinga organizacijose valdoma veikla. Straipsnyje teoriniu aspektu analizuojami išoriniai ir vidiniai verslo organizacijose inovacijas lemiantys veiksniai bei inovatyvių pokyčių įgyvendinimo kliūtys, priežastys ir inovacinių pokyčių proceso skatinimo spartinimo ir plėtojimo didinimo priemonės. Tikslas – atlikus mokslinės literatūros analizę, nustatyti pagrindinius organizacijose inovacijas lemiančius veiksnius. Uždaviniai: išnagrinėti inovacijas lemiančius veiksnius; išanalizuoti inovatyvių pokyčių įgyvendinimo organizacijoje kliūtis ir priežastis. Tyrimo objektas – inovacijas lemiantys veiksniai. Remiantis atliktu tyrimu nustatyta, jog vien tiktai makroaplinkos veiksniai bei investicijos į MTTP dar neužtikrina sėkmingo organizacijos ar šalies vystymosi bei aukšto inovatyvumo lygio. Organizacijų konkurencinį pranašumą lemia kūrybiškumas ir intelektas. Todėl tiek valstybės mastu, tiek organizacijos lygmenyje kuriamose ilgalaikėse strategijose žmogus turi būti matomas kaip pagrindinis kuriantis subjektas. Jokia inovacija organizacijoje neįmanoma be kūrybinio proceso, tačiau tam reikalingas ne tik aukštas darbuotojo kūrybiškumo lygis, tačiau ir tinkama terpė jam panaudoti. Esminis veiksnys, lemiantis kūrybiškumą organizacijose – inovatyvi kultūra, kuri sukuria palankias prielaidas ir apima vertybes bei nuostatas imlias naujovėms (lanksčią organizacinę struktūrą, raiškos laisvę, atvirą komunikaciją, organizacinę paramą, bendradarbiaujančias komandas ir kt.). Ekonominio, techninio, technologinio pobūdžio kliūtys – tik dalis priežasčių, lemiančių nepakankamą inovacinių pokyčių įgyvendinimą organizacijose. Kūrybinio potencialo ir inovacijų skatinimo bei panaudojimo galimybė atsiranda tik užtikrinant psichologinę laisvę ir saugumą.

Reikšminiai žodžiai: inovacija, veiksniai, pokyčiai, kūrybiškumas.

Įvadas

Vykstant spartiems aplinkos pokyčiams bei globalizacijos procesams, organizacijos privalo skubiai reaguoti ir ne tik prisitaikyti, tačiau tobulėti, vystytis ir augti, siekdamos išsaugoti savo konkurencingumą nacionaliniu ir tarptautiniu mastu. Inovacijos – pagrindinis ekonominio augimo variklis, sukuriantis prielaidas didinti organizacijų našumą ir rezultatyvumą, taip pat šalies išsivystymą. Todėl valstybiniu bei organizaciniu lygmenimis siekiama skatinti inovatyvių idėjų generavimą ir įgyvendinti produkto technologines, socialines ir kompleksines inovacijas. Siekiant didinti Lietuvos ūkio konkurencingumą, patvirtinta Lietuvos inovacijų plėtros programa 2014–2020 m., kurią įgyvendinus numatoma kurti efektyvią inovacijų sistemą, skatinančią ūkio inovatyvumą. Ši programa parengta siekiant sutelkti valstybės išteklius Lietuvos inovatyvumui didinti ir kurti konkurencingą, aukšto lygio žiniomis, naujausiomis technologijomis, kvalifikuotais žmogiškaisiais ištekliais ir sumania specializacija grindžiamą ekonomiką.

Mokslinėje literatūroje plačiai analizuojama inovacijų reikšmė, ją lemiantys veiksniai ir įgyvendinimo kliūtys. Organizacijų inovacijas ir jas lemiančių veiksnių problematiką nagrinėjo daugelis mokslininkų (Aleknaitė-Bieliauskienė, R., Baležentis, A., Žalimaitė, M., Banevičius, Š., Stripeikis, O., Vveinhart, J., Šimanskienė, L., Pogosian, S., Kuklytė J., Kirstukas, J., Strazdas, R., Bareika, R., Toločkas, E., Ginevičius, R., Paliulis, N.K., Chlivickas, E., Merkevičius J. ir kt.). Daugelio autorių nuomonės išsiskiria įvardijant pagrindinius ir esminius veiksnius, lemiančius inovacijų kūrimą ir įgyvendinimą. Daugelis organizacijų, kaip esminę inovacijų kūrimo, įgyvendinimo ir realizavimo problemą, akcentuoja daugiau ekonomines-finansines ir technologines kliūtis, taip pat makroaplinkos veiksnius, kurių organizacijos negali pakeisti, tačiau privalo įvertinti. Rezervas – vidiniai inovacijas lemiantys veiksniai, kuriuos organizacijos ir jų vadovai privalo ne tik vertinti, tačiau turi galimybę ir keisti bei valdyti. Todėl šių veiksnių įtaką inovacijoms ir jų poveikio būdus analizavo daugelis lietuvių ir užsienio šalių mokslininkų. Šiame straipsnyje keliamas klausimas: kokie veiksniai lemia inovacijų sukūrimą ir įgyvendinimą organizacijose? Tyrimo objektas – inovacijas lemiantys veiksniai. Tikslas – atlikus mokslinės literatūros analizę, nustatyti

pagrindinius organizacijose inovacijas lemiančius veiksnus. Uždaviniai: išnagrinėti inovacijas lemiančius veiksnus; išanalizuoti inovatyvių pokyčių įgyvendinimo organizacijoje kliūtis ir priežastis. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros lyginamoji analizė ir sintezė, statistinė analizė.

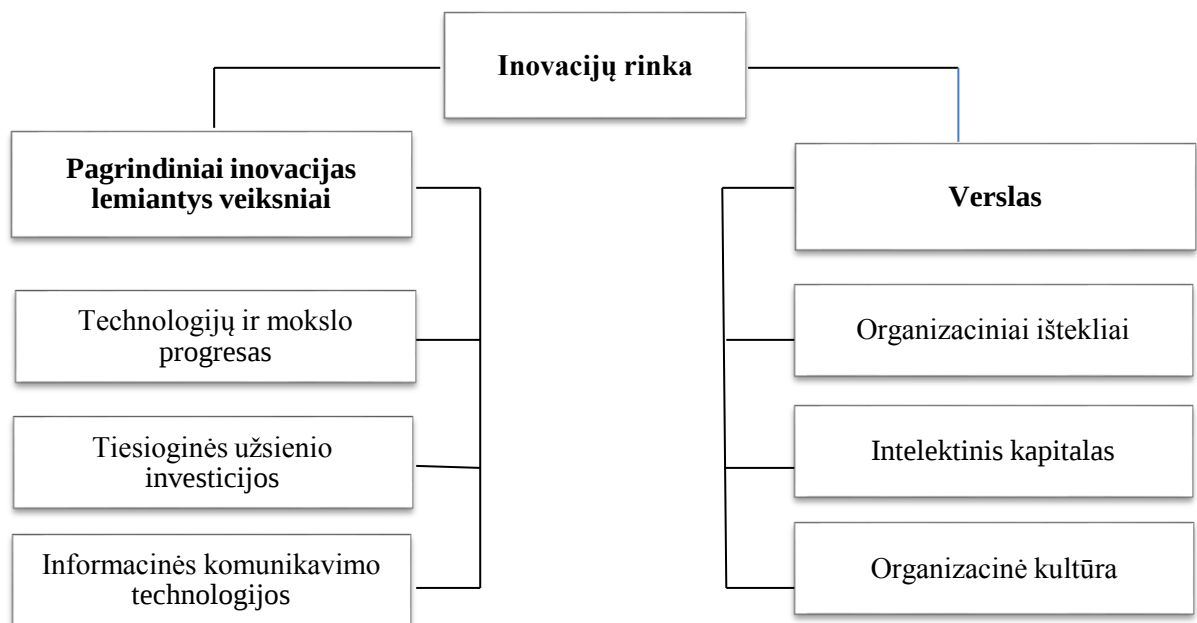
Lietuvos inovacijų plėtros programoje 2014–2020 m. apibrėžiama, jog inovacija – naujų arba iš esmės patobulintų produktų (prekių ar paslaugų) arba procesų, naujų rinkodaros arba organizacinių metodų diegimas verslo praktikoje, organizacijoje arba plėtojant išorės ryšius. Mokslinėje literatūroje nėra vieno inovacijos sąvokos apibūdinimo. Dažnai inovacijos tapatinamos su išradimais, tačiau išskiriamas ir kitoks inovacijos sąvokos interpretavimas. Pasak P. Drucker (1985), inovacija – tai verslininko įrankis, kurio pagalba pokyčiai yra panaudojami kaip galimybė sukurti naujus verslus, produktus ar paslaugas (Stripeikis, O. ir kt., 2012). Inovacija – tai funkcinė, iš esmės pažangi naujovė, orientuota į seno pakeitimą nauju. Jakubavičius ir kt. (2003) pabrėžia inovacijų verslumo pradą, kad inovacija gali būti tik patobulinimas (Vveinhart, J. ir kt., 2016). Daug platesnį požiūrį į inovacijas pateikia ir D. O’Sullivan ir L. Dooley (2009) teigdami, kad inovacija yra didelis ar mažas radikalus produktų arba procesų pokyčių vykdymas, kuris lemia kažko naujo organizacijoje atsiradimą, kas turi pridėtinę vertę vartotojams ir prisideda prie organizacijos žinių gausinimo. Toks požiūris paneigia visuomenėje susiformavusią nuomonę, kad inovacijos – tai išradimas, unikalaus produkto sukūrimas ar radikalus pokytis. Šių autorių nuomonė atskleidžia, kad inovacijomis laikomi ir mažesni pokyčiai, vykstantys įmonėse. Akcentuotina, kad yra neteisingai manoma, jog inovacija – tai visiškai originalumas, visiškai naujovė (Šimanskienė, L., ir kt., 2015). Inovacijos sąvokos gimtine Ališauskas ir kt. (2005) laiko Vidurio Prancūziją, kur buvo naudojamas žodis *inovacyo*, reiškiantis atsinaujinimą arba naujo pavidalo suteikimą esančiam daiktui (Pogossian, S. ir kt., 2012). Tai galima traktuoti kaip esminę savybę, iš kurios sprendžiama, ar tam tikrą reiškinį ar daiktą galima vadinti inovacija. Vveinhart J., Kuklytė J. (2016) remiantis mokslininkų (Filipescu ir kt., 2013; Anišic ir kt., 2013; Fritsch ir Kaufeld-Monz, 2010; Perdomo-Ortiz ir kt., 2009; Godin, 2008; Knašas, 2002; Capello, 2002; Melnikas ir kt., 2000; Watts ir kt., 1998) tyrimais apibrėžia, jog inovacijos – tai efektyvus naujų technologijų, idėjų ir metodų komercinis pritaikymas, kuriant naujus produktus arba tobulinant rinkoje jau seniai esamus išteklius ar procesus.

Inovacijas sąlygojančios priežastys gali būti tiek vidinės, tiek išorinės. Daugelis autorių, analizuodami vidines priežastis, pabrėžia, jog ypač didelę įtaką inovacijoms atsirasti gali turėti personalo kokybinis augimas, kuris gali būti susijęs su bendru visuomenės išsivystymo lygio kilimu, naujų žinių įsisavinimu. Ne mažiau svarbus veiksnys (Kirstukas, J. ir kt., 2012) – kiekybinis organizacijos plėtimasis, atsirandantis dėl paslaugų ir produktų paklausos didėjimo arba naujų rinkų atsiradimo. Tam tikrais atvejais kaip prielaida gali būti organizacijos išsigimimas, atsirandantis dėl organizacijos technologinių, vadybinių, motyvacinių bei organizacinių sistemų stagnacijos ir būtinybės jas keisti. Išorines prielaidas, lemiančias pokyčius, o tuo pačiu ir inovacijų atsiradimą savo darbuose nagrinėjo P. Zakarevičius (2003), R. Ginevičius, N. K. Paliulis (2007), E. Jančiauskas (2006), J. M. Kouzesas, B. Z. Posneris (2003), A. B. Knašas (2004), A. Seilius (2004) ir kt. Apibendrinus galima identifikuoti mokslo atradimų, ekonomikos globalizacijos ir internacionalizacijos, demografinių pokyčių, visuomenės pažangos lygio, neprognozuojamų kitų organizacijų ekonominės ir vadybos veiklos veiksmų įtaką.

Lietuvos mokslo ir inovacijų politikos kaitos gairėse, patvirtintose 2016 m. rugsėjo 27 d. nutarimu Nr. XII – 2654, esamos būklės analizėje pabrėžiama, jog Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos 2016 m. kovo mėn. Lietuvos ekonominės apžvalgos ataskaitoje ir Europos Komisijos 2016 m. vasario 26 d. ataskaitoje Nr. SWD/2016/83 „Šalies ataskaita. Lietuva 2016“ Lietuvai rekomenduojama gerinti inovacijų politikos koordinavimą ir skatinti technologijų kūrimą, didinti švietimo sistemos atitiktį darbo rinkos poreikiams, gerinti mokymo kokybę (Gairės). *Kryptinga pažanga mokslo ir inovacijų srityje yra būtina prielaida*, siekiant iki 2030 m. priartėti prie labiausiai išsivysčiusių Europos Sąjungos valstybių narių ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybių bei užtikrinti inovatyvios ekonomikos augimą, viešojo sektoriaus efektyvumą ir kūrybingos visuomenės ugdymą.

Teoriniu aspektu nagrinėjant veiksnus, turinčius įtakos inovacijų atsiradimui, diegimui ir plėtrai, galima išskirti skirtingus autorių požiūrius, tačiau daugelis jų veiksnus, kaip ir priežastis,

skaido į vidinius ir išorinius. Jansenas ir Harmsenas (2001) išorinei aplinkai priskiria politinius-teisinius (valstybės požiūris į inovacinę veiklą), ekonominius (įmonės ekonominė padėtis, vidinė valstybės ir tarptautinė padėtis), socialinius (nuostatos, tradicijos ir gyvenimo vertybės), technologinius (technologiniai pasiekimai) ir rinkos (padėtis konkurentų atžvilgiu, pripažinimas rinkoje) (Pogosian, S. ir kt., 2012). Vveinhart, J., Kuklytė, J. (2016) šiems veiksniams priskiria teisinę, politinę, socialinę ir ekonominę aplinkas. Daugelis autorių akcentuoja organizacijų bendradarbiavimo svarbą su kitomis institucijomis. L. Baronienė (2008), analizuodama teorines prielaidas inovacinei aplinkai kurti, išskiria šešias pagrindines įtakos grupes, turinčias įtakos ar galinčias turėti įtakos inovacinei aplinkai kurti: organizacijos, diegiančios inovacijas; organizacijos, planuojančios diegti inovacijas; visuomenė; valstybinės institucijos, atsakingos už sėkmingą Lisabonos strategijos įgyvendinimą; esami / potencialūs investuotojai; universitetai bei kitos tyrimus atliekančios organizacijos. Kiekviena iš įtakos grupių turi galimybę užtikrinti inovacinės veiklos aktyvinimą, tačiau labai svarbu įvertinti šių įtakos grupių interesų suderinamumą ir išvengti galimų konfliktų. Pasak A. Jakubavičiaus, R. Jucevičiaus ir kt. (2008), inovacijų infrastruktūros organizacijoms priskiriamos mokslo institucijos, inovacijų ir verslo centrai, mokslo ir technologijų parkai, verslo inkubatoriai, agentūros, finansinės institucijos, konsultacinės įmonės bei asociatyvinės verslo organizacijos (Aleknaitė-Bieliauskienė, R., 2011). Inovacijų infrastruktūros organizacijos vykdo specializuotą veiklą, t. y. teikia paslaugas. Inovacijų infrastruktūros organizacijų ekspertų vertinimu Lietuvoje nustatytos inovacinių paslaugų plėtros kryptys: rizikos ir finansų valdymas tarptautiškumo ir klasterizacijos vystymas, idėjų komercializavimas, verslumo skatinimas, inovatyvių produktų vystymas, kūrybiškumo ir inovatyvumo ugdymas (Baležentis, A. ir kt., 2011). Tiek inovacijų infrastruktūros organizacijų ekspertai, tiek inovatyvių įmonių atstovai svarbiausiomis inovacinių plėtros kryptimis išskiria rizikos ir finansų valdymą ir tarptautiškumo ir klasterizacijos vystymą.

1 pav. Inovacijoms įtaką darantys veiksniai
(šaltinis: Vveinhart, J. ir kt., 2016)

Girniienė (2013) atlikusi mokslinės literatūros analizę ir susistemiusi autorių (Cantner, Joel, Schmidt, 2009; Chen, Huang, 2009; Donate, Guadamillas, 2011; Jensen, Johnson, Lorenz, Lundvall, 2007; Fitjar, Rodriguez-Pose, 2012; Akram, Siddiqui, Nawaz, Ghauri, Cheema, 2011; Xu, 2011; Donate, Guadamillas, 2011; Maqsood, Walker, Finegan, 2007; Zhou, Shalley, 2008 ir kt.) nuomones, identifikuoja, kad vidinėje aplinkoje inovacijų kūrimui gali daryti įtaką tokie organizaciniai veiksniai: žinių vadyba, organizacinė kultūra; organizacinis mokymasis; lyderystė

(vadovavimas); informacinės technologijos; žmogiškųjų išteklių valdymas; motyvacija; kūrybiškumo skatinimas; bendradarbiavimas (komunikacija); organizacijos struktūra; organizacijos dydis ir veikla; organizacijos produkto vystymo komanda; tinklai ir praktikos bendruomenės; konkurencingumas ir rezultatyvumas; rizika bei pokyčiai. Vveinhart, J., Kuklytė, J. (2016) vidinės aplinkos veiksniais priskiria makroekonominis rodiklius ir su verslo sritimi susijusius veiksnus (žr 1-ą paveikslą).

Daugelyje šaltinių, nagrinėjančių inovacijas lemiančius veiksnus, daugiau analizuojama veiksmų grupė, kuri (1-as pav.) įvardijama kaip „pagrindiniai inovacijas lemiantys veiksniai“ ir atliekamas gana gilus šių veiksmų vertinimas. Galima teigti, jog šie veiksniai yra labiau „apčiuopiami“ ir tiksliau išmatuojami taikant konkrečius vertinimo rodiklius, kuriais galima nustatyti ne tik dinamiką, tačiau ir palyginti šiuos rodiklius su kitų šalių analogiškais rodikliais. Pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis 2015 m. tiesioginių užsienio investicijų srautas Lietuvoje sudarė 775,5 mln. Eur arba 2,1 proc. šalies BVP ir, palyginti su 2014 m., padidėjo 893,6 mln. Eur. Taip yra todėl, kad 2014 m. fiksuotas 118,1 mln. Eur investicijų srauto sumažėjimas. 2014 m., palyginti su 2013 m., investicijų srautas krito 2,2 karto ir sudarė 0,5 proc. nuo BVP. Statistikos departamento duomenimis 2015 m. teigiamą tiesioginių užsienio investicijų Lietuvoje srautą nulėmė didėjusios reinvesticijos (647,3 mln. Eur) ir investicijos į nuosavybės priemones (207,9 mln. Eur). Tačiau pagal vienam gyventojui tenkančias užsienio investicijas Lietuva yra tarp mažiausiai užsienio kapitalo pritraukusių šalių: Estijoje vienam gyventojui tenka 15 500 Eur, Latvijoje 7200 Eur, Lietuvoje – 4900 Eur (skaičiuojant 2016 m. I ketvirčio pabaigoje; skaičiuota turto ir įsipareigojimų principu).

Siekdamas įvertinti šalių išsivystymo lygį ir konkurencingumą, Pasaulio ekonomikos forumas (PEF) kasmet atlieka pasaulio šalių konkurencingumo tyrimą, kuriame dalyvauja daugiau nei šimtas valstybių. Lietuva šiame tyrime dalyvauja nuo 2001 m. Pagal inovacijų ir verslo išmanumo subindeksą 2016 m. lyderės pozicijas išlaikė Šveicarija, antroji buvo JAV, trečioji – Vokietija, aplenkusi Japoniją. Lietuva (1-a lentelė) pagal šį subindeksą nusileido 6 pakopomis žemyn ir užėmė 43-ią vietą (2015 m. – 37), Latvija išliko 58-oje vietoje, Estija iš 31-os nusileido į 33-ią vietą. Lietuva pagal verslo išmanumo srities vertinimus iš 39-os vietos nusileido į 42-ą, pagal inovacijų – iš 36-os į 39-ą vietą.

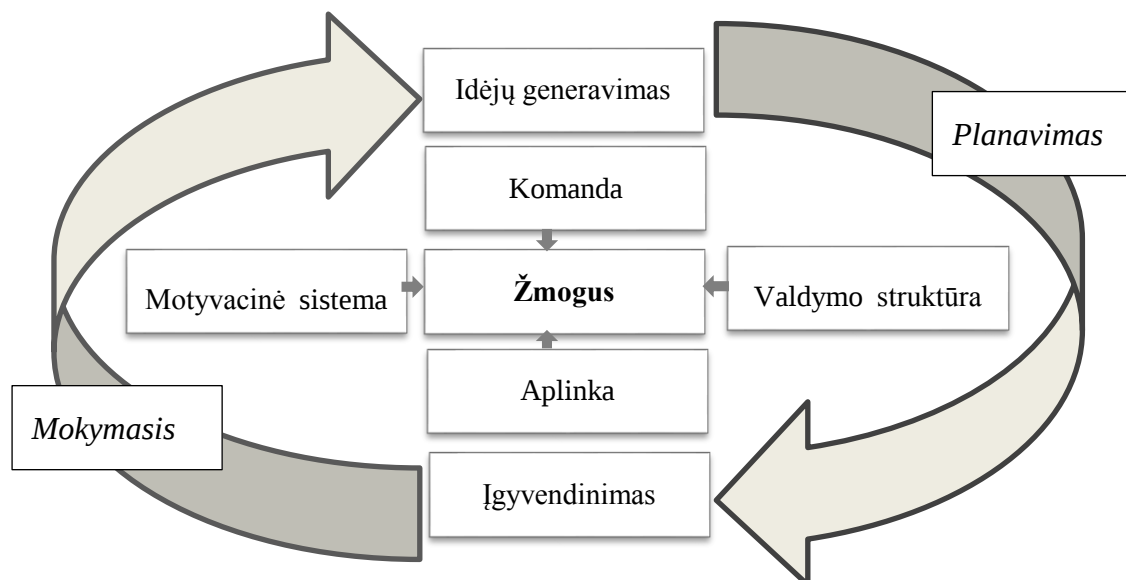
1 lentelė. Lietuvos reitingai pagal BKI komponentus 2011–2016 m.

Rodikliai	Vieta tarp pasaulio šalių					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Vieta pagal BKI / reitingo taškai (vertinimo skalė – 0–7)	44 / 4,41	45 / 4,4	48 / 4,41	41 / 4,5	36/4,5	35/4,6
Pagrindinių reikalavimų subindeksas	49	49	43	37	35	35
Našumą skatinančių veiksmų subindeksas	48	46	47	38	36	36
<i>Aukštasis išsilavinimas ir profesinis mokymas</i>	26	26	27	26	24	26
Inovacijų ir verslo išmanumo subindeksas	48	47	44	44	37	43
Verslo išmanumo	54	56	48	49	39	42
Inovacijos	48	43	44	44	36	39
Tyrime dalyvavusių šalių skaičius	142	144	148	144	140	138

(šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys, 2017)

Daugelis autorių, nagrinėdami vidinę verslo aplinką, kaip esminį veiksni inovacijoms, įvardija intelektinį kapitalą. Pirmasis intelektualio kapitalo sąvoką apibrėžęs Stewatr (1991) įvardijo intelektinį kapitalą kaip organizacijos dirbančiųjų žinių visumą, suteikiančią jai konkurencinį pranašumą rinkoje. Nėra susitarta dėl vienodo intelektualio kapitalo apibrėžimo, skiriasi šios sampratos interpretavimas vadybos, ekonomikos, teisės ir kt. mokslų srityse. Moksliniuose darbuose autoriai pabrėžia intelektinį kapitalą, kaip aiškę organizacijos sėkmę lemiančių nematerialių išteklių, apimančių darbuotojų, ryšių, procesų, inovacijų ir kitus neapčiuopiamus veiksnus. (J. Zakarienės straipsnis). Darbuotojų kapitalas vienaip ar kitaip tapatinamas su

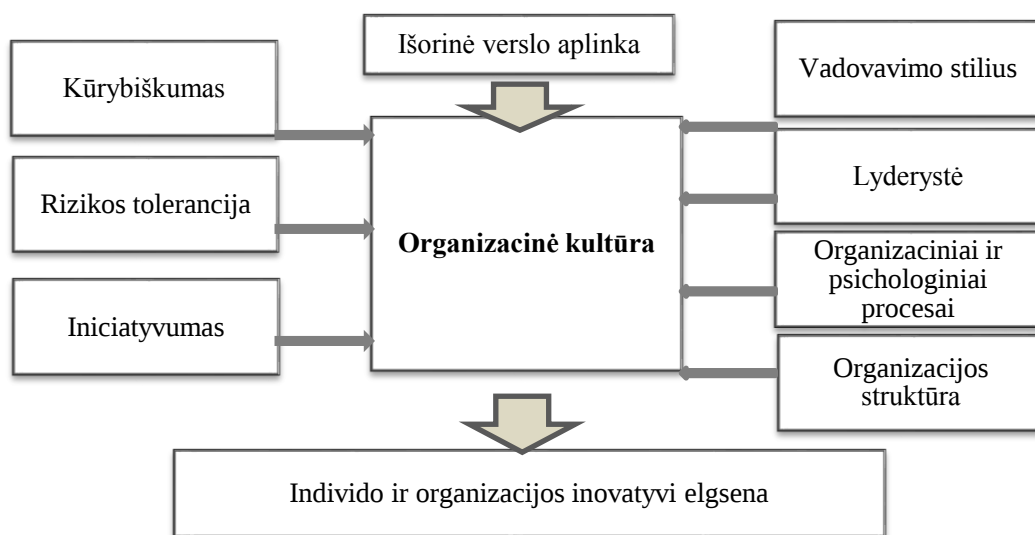
organizacijos žmonių turimais gebėjimais, žiniomis, kuriuos daugelis autorių sutapatina su intelektu (Mikulėnienė, M. ir kt., 2000). E. Chlivicko ir kt. (2009) teigimu, žmogiškieji ištekliai daro tiesioginę įtaką kuriant ir diegiant inovacijas organizacijose, nes dirbdami žmonės įgyja tam tikros srities žinių ir gebėjimų. Manoma, kad apie 90 proc. visų individo turimų žinių pasireiškia neišreikštosios informacijos forma, todėl įmonėms, siekiančioms didinti savo efektyvumą, itin svarbu tobulinti išreikštąsias žinias, pasitelkiant į pagalbą darbuotojų neišreikštąsias žinias. Baughno nuomone, šio proceso sėkmė priklauso nuo vadovų arba lyderių, nes tik motyvacijos bei teigiamo darbo klimato sukūrimas padės darbuotojams dalintis savo patirtimis, įgūdžiais bei žiniomis įgytomis už įmonės ribų (Mačerinskienė, I. ir kt., 2012). Kaip teigia R. Aleknaitė-Bieliauskienė (2008), intelektinio kapitalo ir inovacinės politikos stimulams didžiulės įtakos turi sociokultūrinė terpė, kuriai Lietuvoje neskiriamas reikiamas dėmesys. Mokslas ir švietimas bei intelektinis kapitalas – kultūros plotmės, kurių centre yra žmogus: kuriantis ir kuriamas. Pagal PEF konkurencingumo tyrimo duomenis Lietuva tarp 138 pasaulio šalių 2016 m. ypatingai žemą vietą užėmė pagal šalies gebėjimą pritraukti talentingus specialistus – 111 (2015 m. – 116, 2014 m. – 129) ir šalies gebėjimą išlaikyti talentingus specialistus – 106 (2015 m. – 108, 2014 m. – 119). Aukštas vietas Lietuva užima pagal matematikos ir gamtos mokslų ugdymo kokybę – 26 (2015 m. – 20), vidurinį (28 vieta) ir aukštąjį (29 vieta) išsilavinimą turinčių gyventojų dalies augimą. Aukštojo mokslo ir mokymų srityje Lietuva užima aukštą poziciją, tačiau 2016 m. 7 iš 8 rodiklių šioje srityje Lietuva per metus pablogino. Banevičius (2016) teigia, jog *inovacinių pokyčių diegimo proceso branduolys yra žmogus*, nuo kurio viskas prasideda, kaip jis geba analizuoti didelius informacijos srautus, suvokti, kaip kiekvienas priimtas sprendimas, įvykęs pasikeitimas gali paveikti organizacijos būklę ir į kurią pusę ją pastūmėti. Mokslinėje literatūroje pateikiamas inovacinis pokyčių diegimo procesas, pagal kurį inovatyvi organizacija padidina savo vertę per teisingai naudojamą intelektualinę nuosavybę ir sisteminių požiūrį į inovatyvaus pokyčio diegimo procesą. Nors teorijoje atskaitos tašku laikomas idėjų generavimas, tačiau pagal pateiktą procesą (žr. 2-ą paveikslą) galima teigti, jog pradžių pradžia ir galimybė yra žmogus, nes tik nuo jo priklauso ar bus generuojamos idėjos, o tik vėliau atsiranda planavimas (idėjų pavertimas inovatyviais pokyčiais) ir pokyčių įgyvendinimas bei mokymasis ir adaptacija.

2 pav. Inovacinis pokyčių diegimo procesas
(šaltinis: Banevičius, Š., 2016)

Anot Girnienės, I. (2013), organizacijos kultūra yra vienas iš kritinių veiksnių, lemiančių naujų idėjų analizę, vystymą ar atmetimą. Kuo stipresni ryšiai tarp organizacijos darbuotojų, tuo didesnė tikimybė, kad jiems tarpusavyje bendraujant, diskutuojant naujos idėjos bus įgyvendintos praktikoje ir taps inovacijomis. Tyrėjai (Steele ir Murray, 2004; Quin et al., 2015; Zlatanović ir

Mulej, 2015; Atkočiūnienė, Z. O., 2016; Zakarevičius, P., 2003; Šimanskienė, L., 2002, 2008; V. Vaitkūnaitė, V., 2006; Pruskus, V., 2009; Purlys, Č., 2009; Vveinhardt, J. 2009 ir kt.) pripažįsta, kad vienas svarbiausių inovacijų kūrimo ir konkurencingumo palaikymo veiksnių yra inovacijoms palankios kultūros sukūrimas organizacijoje (Bandzevičienė, 2011). Kaip teigia L. Šimanskienė (2008), organizacinė kultūra – tai sąmoningai vadovybės sukurta kultūra, kuri turi būti labai savita, išsiskirti iš kitų panašių kultūrų. Ji, kaip siejančioji grandis, vienija visų darbuotojų pastangas siekti bendrų organizacijos tikslų, remiantis bendražmogiškomis, emocinėmis, kultūrinėmis vertybėmis. Tam, kad organizacijose būtų sukuriamos, analizuojamos, atmetamos ir diegiamos įvairios inovacijos, būtina atitinkama organizacinė kultūra. Inovatyvi kultūra apima vertybes ir funkcijas, kurios yra imlios naujoms idėjoms. Todėl galima teigti, jog inovatyviai kultūrai besąlygiškai būdingas kūrybiškumas bei palankus ir lankstus vadovų požiūris bei tolerancija, tačiau tuo pat metu kūrybiškumas – vienas iš esminių veiksnių, lemiančių palankios inovacijoms organizacinės kultūros formavimąsi (žr. 3-ią paveikslą). Lietuvos inovacijų plėtros programoje 2014–2020 m. apibrėžiama, jog kūrybiškumas – asmenybės savybių, leidžiančių produktyviu darbu pasiekti originalių, visuomeniškai reikšmingų, kokybiškai naujų veiklos rezultatų kompleksas; tai proto (mentalinis) ir socialinis procesas, apimantis naujų idėjų ir koncepcijų arba naujų ryšių ir sąveikų tarp žinomų idėjų ir koncepcijų atradimą.

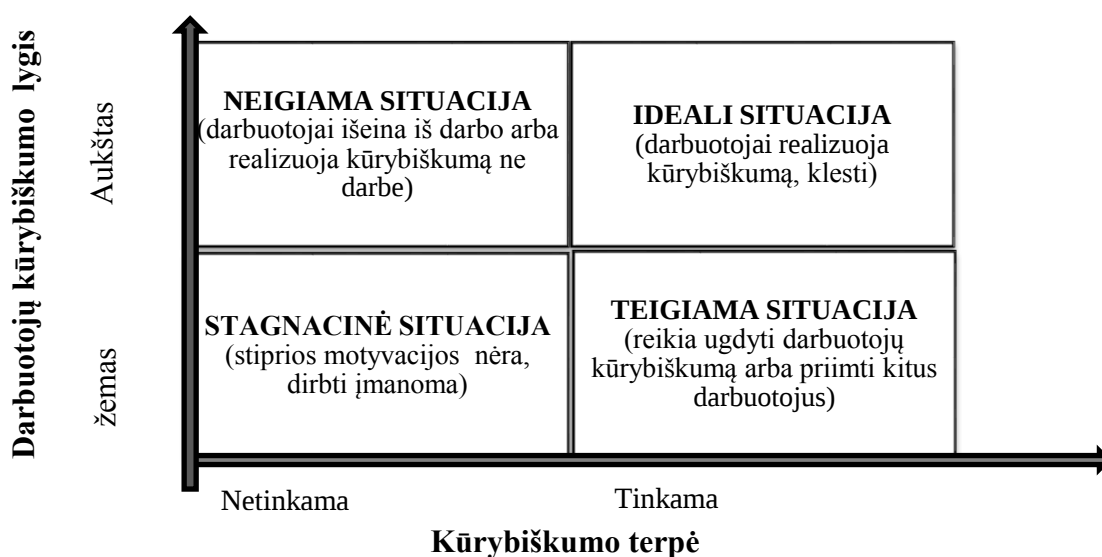

3 pav. Veiksniai, formuojantys inovacijoms palankią organizacinę kultūrą
(šaltinis: Stripeikis, B. ir kt., 2011)

Tai rodo, jog kūrybiškumas – inovatyvios organizacinės kultūros sąlyga, tačiau siekiant skatinti kūrybiškumą turi būti suformuota inovatyvi organizacinė kultūra. Moksliniuose darbuose, vertinant prielaidas lemiančias kūrybiškumą, paprastai išryškinamas individualus lygmuo, t. y. individo savybės, patyrimas, gebėjimai, asmeniniai bruožai. Remiantis kūrybingumu, kaip individo savybe, nurodoma į jo kognityvines savybes (intelektas) arba asmenines – motyvaciją. Asmenybės tyrimai dažnai įtraukia vidinę motyvaciją kaip esminę kūrybingo individo savybę – kūrybingas individas turi polinkį vadovautis vidiniais interesais (Černevičiūtė, J. ir kt., 2014). Rogersas (2005) kūrybingumą laikė bendražmogiška žmogaus savybe. Autorius teigia, kad pagrindinis veiksnys kūrybingumui atsiskleisti yra asmenybės poreikis aktualizuoti save, išskleisti savo potencialias galimybes ir patirti pasitenkinimą kuriant. Amabile T. M. (1998) išskyrė tris sudėtines kūrybiško rezultato prielaidas: kompetenciją, kūrybiško mąstymo įgūdžius ir vidinę motyvaciją. Jo požiūriu, visi kūrybiškumo palaikymo skalių veiksniai yra tiesiogiai susiję su vidine motyvacija, t. y. vidinė motyvacija – svarbi kūrybiškumo pasireiškimo sąlyga (Bandzevičienė, R., 2011). Vidinė motyvacija yra priešinga išorinei motyvacijai ir apima tokius vidinius stimulatorius kaip stiprus susidomėjimas veikla ir jos vystymu (Girdauskienė, L., 2011). Vidinė motyvacija dažniausiai yra vienas svarbiausių kūrybiškumo skatinimo veiksnių. Rogersas (2005) nurodo šias vidines sąlygas, kurių

reikia kūrybai: atvirumas patirčiai; ekstensionalumas; vidinė vertinimo kryptis; gebėjimas neišprastai derinti sąvokas ar gaunamos informacijos elementus (Zabieliavičienė, I., 2012).

Anot A. Jashapara (2011), naujos idėjos nepakanka inovacijoms kurti. Idėjų kūrimas turi būti plėtojamas ir integruojamas į organizacijoje vykstančių procesų, veiklų ir politikos kontekstą (Girnienė, I., 2013). Pasak R. Strazdo, R. Bareikos, E. Toločkos (2010), kūrybiškumas turi būti nagrinėjamas kaip organinė kūrimo sistemos dalis, turinti gyvosios sistemos bruožų. Šiai sistemai būdingas balansas tarp jos sudėtinių elementų, t. y. išteklių (kūrybiškumo, aplinkos, informacijos, laiko, medžiagų), perdirbimo (problemos suvokimo, idėjų generavimo, idėjų vertinimo ir atrankos, idėjų realizavimo / plėtojimo), rezultatų ir suvartojimo. Jeigu žmogaus kūrybiškumo lygis toks, kokio ir reikia tam tikro lygio kūriniam kurti, sistema subalansuota ir veikia puikiai. Tačiau, kaip teigia Amabile ir kt. (1996), ne mažiau svarbu pastebėti ir kontekstą, kuriame reiškiasi kūrybiškumas, nes socialinė aplinka gali daryti įtaką ir kūrybiškumo lygiui, ir kūrybiško elgesio dažniui (Bandzevičienė, R., 2011). Todėl organizacinė kultūra taip pat daro įtaką individualiam kūrybiškumui ir organizacijos inovatyvumui. Sąlygos, kurios yra sudaromos organizacijoje kurti ir išnaudoti kūrybiškumą, straipsniuose apibrėžiamos kaip kūrybiškumo terpė (žr. 4-ą paveikslą).

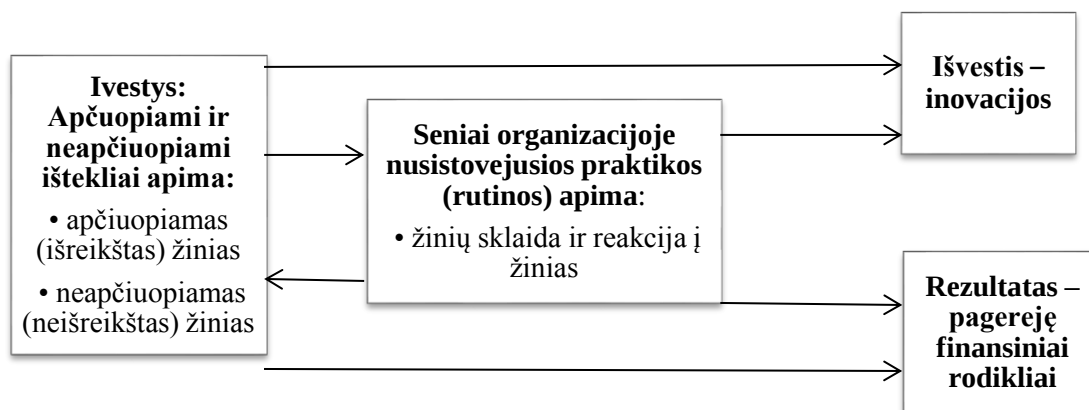

4 pav. Darbuotojų kūrybiškumo lygio ir kūrybiškumo terpės matrica
(šaltinis: Strazdas, R. ir kt., 2010)

Kūrybiškumas klesti tuomet, kai yra aukštas darbuotojo kūrybiškumo lygis ir tinkama terpė jam panaudoti. Kitais atvejais būtina gerinant darbuotojo kūrybiškumo gebėjimus arba naikinti problemas, atsiradusias kūrybiškumo terpėje. Kūrybiškumo skatinimo ekspertas A. B. VanGundy (2008) visus metodus, kuriais galima skatinti kūrybiškumą, skirsto į formalius (skiriami idėjų generavimo procesui aktyvinti) ir neformalius (kūrėjo kūrybiškumo gebėjimams ugdyti). Ilgalaikis efektas gali būti pasiektas tik taikant neformalius kūrybiškumo skatinimo metodus, kurie lavina kūrybiškumui būdingas savybes. Tačiau tai – ilgalaikis procesas, kurio rezultatai pasireiškia tik po ilgo laiko (Strazdas, R. ir kt. 2010). Pasak G. Beresnevičiaus (2006) išsiskiria skirtingas psichologų požiūris į kūrybiškumo lavinimo problemą: vieni autoriai (Cattell ir Horn (1964), P. Baltes ir kt.) teigia, jog kūrybiškumo išlavinti negalima, nes jis susijęs su amžiumi, o kiti – teigia atvirkščiai, jog kūrybiškumą galima išlavinti, ir yra sukūrę nemažai euristinių metodų, kuriais galima daug greičiau rasti problemos sprendimą ar sugeneruoti daug naujų idėjų.

Moksliniuose darbuose išskiriamas ne tik individualus, tačiau ir komandinis kūrybingumas bei analizuojamas jo poveikis organizacijos inovatyvumui. Kaip teigia Girdauskienė (2011), tyrimų duomenys rodo, jog egzistuoja įdomus ryšys tarp grupės narių pastovumo ir inovatiškumo: kuo ilgiau tie patys nariai dirba kartu, tuo mažesnis inovacijų skaičius. Tad, galima daryti prielaidą, kad kūrybiškumas yra tiesiogiai priklausomas nuo individualių kūrėjų ar jų grupių rotacijos ir

cirkuliacijos. Komandinis kūrybingumas traktuojamas kaip greitai prisitaikantis prie kintančios aplinkos veiksnys, sukuriantis dar palankesnes ir veiksmingesnes prielaidas inovacijoms. Komandoje sukaupiama įvairių sričių žinios ir patirtis, tačiau būtinas komandos narių suderinamumas ne tik profesinės kompetencijos srityje, tačiau ir asmeninis suderinamumas, kuris apima suvokimą, atvirumą ir idėjiškumą. Anot J. Černevičiūtės, R. Strazdo (2014), kolektyvinis kūrybingumas nurodo į reiškinį, kai idėjos atsiranda žmonėms keičiantis žiniomis – kūrybinė veikla išauga iš santykių tarp individo ir jo darbo bei ryšių tarp individų. Ypatinę vaidmenį čia atlieka žinių vadyba, nes ji užtikrina tiek vidinių, tiek išorinių išreikštų žinių pasiekiamumą ir panaudojimą organizacijoje (žr. 5-ą paveikslą).

5 pav. Konceptualus žinių, inovacijų ir rezultatyvumo sąsajų modelis
(šaltinis: Girnienė, I., 2013)

Kaip teigia Girnienė, I. (2013), dalijimasis neišreikštomis žiniomis yra būtinas procesas siekiant inovatyvumo. Dalis organizacijų praranda labai didelį kūrybinį potencialą nesuvokdamos neišreikštų žinių kiekio apimčių ir nesugebėdamos jomis disponuoti. Esant kolektyviniam kūrybingumui kiekvienas individas ne tik formuoja paskesnę kitų indėlį, bet ir suteikia naują reikšmę kitų praeities indėliams. Rogerso nuomone, įvertinant inovacijų komandų galimybes, būtina įvertinti sąlygas, kurios užtikrina psichologinę laisvę ir saugumą: ar pripažįstamas asmens vertingumas be jokių išankstinių sąlygų ir reikalavimų; ar nėra kitas asmuo vertinamas pagal savo susikurtą vertybių sistemą; ar sugebama empatiškai priimti kitą asmenį (Zabieličienė, I., 2012). Kaip teigia Bandzevičienė (2011), inovacija kur kas daugiau priklauso nuo to, kas vyksta grupės ir organizacijos lygmenyse. Tarpasmeninė sąveika, dinamika tarp inovacijos žaidėjų ir organizacijos bei aplinkos komponentų tampa svarbiausiais veiksniais. Tik tuo atveju, jei pripažįstama asmeninė žmogaus laisvė bei pažiūros atsiranda galimybė panaudoti kūrybinį potencialą formuojant inovacijų komandas.

Išvados

Vien tikrai makroaplinkos veiksniai bei investicijos į MTTP dar neužtikrina sėkmingo organizacijos ar šalies vystymosi bei aukšto inovatyvumo lygio. Organizacijų konkurencinį pranašumą lemia kūrybiškumas ir intelektas. Intelektinis kapitalas – esminė jėga, lemianti inovacijų atsiradimą, plėtotę bei organizacijų konkurencinį pranašumą. Todėl tiek valstybės mastu, tiek organizacijos lygmenyje kuriamose ilgalaikėse strategijose žmogus turi būti matomas kaip pagrindinis kuriantis subjektas. Jokia inovacija organizacijoje neįmanoma be kūrybinio proceso, tačiau tam reikalingas ne tik aukštas darbuotojo kūrybiškumo lygis, tačiau ir tinkama terpė jam panaudoti. Esminis veiksnys, lemiantis kūrybiškumą organizacijose, – inovatyvi kultūra, kuri sukuria palankias prielaidas ir apima vertybes bei nuostatas imlias naujovėms (lanksčią organizacinę struktūrą, raiškos laisvę, atvirą komunikaciją, organizacinę paramą, bendradarbiaujančias komandas ir kt.).

Ekonominio, techninio, technologinio pobūdžio kliūtys – tik dalis priežasčių, lemiančių nepakankamą inovacinių pokyčių įgyvendinimą organizacijose. Kūrybinio potencialo ir inovacijų skatinimo bei panaudojimo galimybė atsiranda tik užtikrinant psichologinę laisvę ir saugumą. Todėl didelį dėmesį būtina skirti žmogiškųjų išteklių vadybai, naikinant socialinio-psichologinio pobūdžio kliūtis ir siekiant išlaikyti bei pritraukti talentingus specialistus. Darbuotojų pasipriešinimas inovaciniams pokyčiams, taip pat jų praradimas gali ne tik padidinti organizacijų išlaidas, bet ir jas sužlugdyti.

Literatūros sąrašas

- Aleknaitė-Bieliauskienė, R. (2011). Intelektinis kapitalas ir inovacijos kaip aktualus sociokultūros diskursas. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*. (2): 176–186.
- Aleknaitė-Bieliauskienė, R. (2008). Sociokultūros – intelektualinio kapitalo ir inovacinės politikos sąveikos paradigma: šiandienos aktualijos. *Socialinis darbas*. 7(2): 5–13.
- Baležentis, A., Žalimaitė, M. (2011). Lietuvos inovacijų infrastruktūros organizacijos: inovacinių paslaugų plėtros kryptys. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 4 (28): 35–42.
- Banevičius, Š. 2016. Inovatyvių pokyčių vertinimas verslo organizacijoje. *Studijos šiuolaikinėje visuomenėje*. 7 (1): 63–75.
- Bandzevičienė, R. (2011). *Inovacijų vadybos psichologija*. Vilnius. Mykolo Romerio universitetas.
- Baronienė, L. (2008). Teorinės prielaidos inovacinės aplinkos kūrimui. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 2 (13): 23–30.
- Černevičiūtė, J., Strazdas, R. (2014). Kūrybingumo sampratų raida: nuo genijaus į kūrybines sistemas. *Coactivity: Philosophy, Communication*. (2): 113–125.
- Chlivickas, E., Papšienė, P., Papšys, A. (2009). Žmogiškieji ištekliai: strateginio valdymo aspektai // Verslas, vadyba, studijos. 19 (4): 51–69.
- Giedraitis, A. (2011). Gamybinės įmonės darnus vystymasis per organizacinės kultūros ir darbuotojų vertybių suderinamumą. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 2 (26): 69–75.
- Ginevičius, R., Paliulis, N.K., Chlivickas, E., Merkevičius, J. (2006). *XXI amžiaus iššūkiai: organizacijų ir visuomenės pokyčiai*. Vilnius.
- Girdauskienė, L. (2011) Ar reikia kūrybinės organizacijos lyderiams ugdyti darbuotojų lojalumą? *Ekonomika ir vadyba*. 16: 743–752.
- Girnienė, I. (2013). Žinių vadybos ir inovacijų sąsajos: konceptualūs požiūriai. *Informacijos mokslai*. (64): 75–89.
- Kirstukas, J., Rakštys, R., Serva, E., Vaznonis, B. (2012). *Inovacijų ir techninių pokyčių ekonomika*. Aleksandro Stulginskio universitetas.
- Kouzes, J. M., Posner, B. Z. (2003). *Iššūkis vadybai*. Kaunas.
- Knašas, A. B. (2004). Organizacija ir „Trigubos spiralės“ veiksniai. *Tiltai*. 4: 23–29.
- Lietuvos mokslo ir inovacijų politikos kaitos gairės. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimas (2016). žiūrėta 2017 m. vasario 19 d., prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/37b98880861511e6b969d7ae07280e89>
- Lietuvos statistikos departamentas. Žiūrėta 2017 m. vasario 17 d., prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=94245>
- Mačerinskienė, I., Bartuševičienė, I. (2012). Įmonės intelektualinio kapitalo vertinimo modelio taikymo ypatumai. *BUSINESS SYSTEMS and ECONOMY*. 2 (2): 95–106.
- Malinauskaitė, J. (2012). Organizacijos kultūros įtaka organizacijos veiklos rezultatams. *Mokslas- Lietuvos ateitis*. 1–7.
- Mikulėnienė, M. Jucevičius, R. (2000). Organizacijos intelektualinis kapitalas: sandaros ir pagrindinių sąvokų interpretacija. *Socialiniai mokslai*. 3 (24): 65–75.
- Pogossian, S., Dzemyda, I. (2012). Inovacijos versle ir jas lemiantys veiksniai teoriniu ir politiniu aspektu. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 1 (25): 63–76
- Strazdas, R., Bareika, R., Toločkas, E. (2010). Kūrybiškumo skatinimo plėtojant inovacijas metodiniai aspektai. *Mokslas – Lietuvos ateitis*. 2 (4): 77–82.
- Stripeikis, B., Ramanauskas, J. (2011). Inovacijoms palankios organizacinės kultūros veiksniai. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*. 1 (25): 224–230.
- Šimanskienė, L., Paužuolienė, J., Paužuolis, V. (2015). Inovatyvios organizacinės kultūros bruožai smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. (73): 63–81.
- Taljūnaitė, M. (2010). Intelektinio kapitalo kaita: sąvoka, tyrimai ir politiniai modeliai. *Filosofija. Sociologija*. 21(2): 160–168.
- Vveinhart, J., Kuklytė, J. (2016). Suminio inovacijų indekso ir jį lemiančių veiksnių analizė Lietuvoje. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*. 10 (2): 31–45.
- Zabieliavičienė, I. (2012). Inovacijų komandos kūrybingumo veiksniai. *Verslas: teorija ir praktika*. 13(2): 167–175.

THE DETERMINANTS OF INNOVATION: THEORETICAL ASPECT

Annotation

In the contemporary context of environmental change, innovations are the key factor that determines high level of competitiveness and success of business organisations. The process of development, implementation, and realisation of innovations is not a spontaneously occurring random phenomenon but rather an expedient and purposeful organisationally-managed activity. The article analyses the theoretical aspects of internal and external determinants of innovation in business organisations as well as the obstacles in implementation of innovative changes, causes thereof, and the instruments for promoting, accelerating, and increasing development of the process of innovative changes. The aim is, by means of analysing the scientific sources, to identify the key determinants of innovation in business organisations. The objectives are as follows: to define the notion of innovation; to single out the determinants of innovation; to analyse the obstacles in implementation of innovative changes in organisations and causes thereof. The object of study is the determinants of innovation. The study conducted found that macro-environmental factors and investments in research and development alone do not guarantee successful development nor a high level of innovation in the organisation or state. Organisation's competitive advantage is determined by creativity and intelligence. Therefore, long-term strategies that are in development both on state and organisational level should perceive man as a primary creative entity. No innovation in an organisation is possible without the creative process, however it requires not only a high level of creativity in employees but also an appropriate environment for its application. The crucial factor determining the creativity in organisations is innovative culture that creates favourable prerequisites and embraces values and attitudes receptive to novelty. Obstacles of economic, technical, and technological nature are but a portion of causes of insufficient implementation of innovative changes in organisations. An opportunity for stimulating and applying creative potential and innovation emerges only when psychological freedom and security is ensured.

Keywords: innovation, factor, changes, creativity.

Informacija apie autorę

*Jūratė Zakarienė, VIKO EKF lektorė, moksliniai interesai: žmoniškųjų išteklių aspektas, įmonių veiklos analizė.
El. paštas: j.zakariene@ekf.viko.lt*

5. KŪRYBIŠKUMO, INOVACIJŲ IR VERSLUMO DERMĖ

VILNIAUS KOLEGIJOS EKONOMIKOS FAKULTETO STUDENTŲ VERSLUMO UGDYMO TYRIMAS

Olga Buckiūnienė, Danguolė Ignatavičiūtė, Artūras Vitas

Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami įvairių autorių požiūriai į verslumą, verslą bei verslininkus. Taip pat analizuojamas Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentų verslumo ugdymas, kurio pagrindu daromos išvados apie respondentų požiūrį į verslą, verslumą bei savo verslo kūrimą ateityje. Straipsnyje pateikiamas respondentų verslumo ugdymo vertinimas.

Tyrimo objektas – Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentų požiūris į verslumą ir jo ugdymą.

Tyrimo tikslas – pateikti ir įvertinti Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentų požiūrį į verslą bei verslumo ugdymą.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, duomenų rinkimas, anketavimas, lyginimas, grafinis vaizdavimas ir apibendrinimas.

Tyrimo esminės išvados:

1. Laiko save versliais apie 43,45 proc. respondentų;
2. Asmenybės bruožai reikalingi verslininkui yra pasitikėjimas savimi, ryžtas ir kūryba;
3. Po studijų planuoja turėti savo verslą tik 17,13 proc. apklaustų respondentų.

Reikšminiai žodžiai: verslumas, verslininkystė, verslininkas, verslas.

Išvadas

Moksliniai tyrimai verslumo ugdymo vertinimo srityje atliekami gilinantis į studentų galimybių nuosavo verslo kūrimo problemas. Šiame tyrime išryškintos ir identifikuotos esminės kliūtys, su kuriomis susiduria studentai, ketinantys kurti ir vystyti nuosavą verslą.

Šiandieninis laikotarpis siejamas su žinių ekonomika, žmoniškųjų išteklių savybių ugdymu formuojant šiuos rinkai būtinus įgūdžius: jaunimo verslumo skatinimas, kūrybiškumo idėjos realizavimas, mokėjimas efektyviai spręsti išylančias problemas. Šiuolaikinė ekonominė situacija reikalauja ne tik teorinių verslo kūrimo žinių, bet ir asmeninių būsimo verslininko gebėjimų ir mokėjimo realizuoti verslo idėją.

Temos aktualumas. Lietuvoje vis labiau tampa aktualus jaunimo verslumo ugdymas aukštojoje mokykloje, nes studentai baigę studijas, savo karjerą sieja su samdomu darbu, o ne su nuosavo verslo kūrimu.

Tyrimo objektas – Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentų požiūris į verslumą ugdymą.

Tyrimo tikslas – pateikti ir įvertinti Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentų požiūrį į verslumą ir verslo kūrimą.

Siekiant numatyto tikslo, sprendžiami tokie uždaviniai:

1. Apibrėžti verslumo, verslo ir verslininko sąvokas.
2. Apžvelgti mokslinę literatūrą verslumo tematika.
3. Atlikti studentų verslumo tyrimo analizę.
4. Atskleisti studentų požiūrį į verslumą ir nuosavo verslo kūrimą.

Tyrimo metodika. Vertinant ir analizuojant studentų galimybių verslumo problemas, taikyti šie tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, duomenų rinkimas, anketavimas, lyginimas, grafinis vaizdavimas ir apibendrinimas.

Verslumas yra susijęs su kūryba, ryžtu, drąsa bei atkaklumu, todėl buvo nuspręsta atlikti Ekonomikos fakulteto studentų apklausą ir atskleisti jų požiūrį į verslą ir verslumą. Verslumo svarba mūsų visuomenėje tampa vis aktualesnė, nes priimti teisiniai dokumentai, tokie kaip „Nacionalinė jaunimo politika 2011–2019 m. plėtros programa“, „Nacionalinės jaunimo politikos 2011–2019 m. plėtros programos įgyvendinimo 2011–2013 m. priemonių planas“, „Nacionalinė jaunimo verslumo ugdymo ir skatinimo programa 2008–2012 m.“ ir kiti dokumentai, kurie atkreipia

dėmesį į būtinumą ugdyti verslumą jaunimo tarpe. Jauni žmonės turi būti skatinami ir ugdomi kūrybingai siekti savo karjerą sieti ją ne tik su samdomu darbu, bet ir su savo verslo kūrimu. Todėl aukštoji mokykla turi suteikti pakankamai žinių apie verslumą, nes jaunimas yra mūsų ateitis ir nuo jo potencialo priklauso Lietuvos ekonominis potencialas.

Verslumo teoriniai aspektai

Dabartinė ekonominė situacija vis labiau reikalauja iš jaunimo būti versliais ir veržliais. Visuomenės pažanga labai priklauso nuo verslo ir jo galių, o tam gali pasitarnauti ir šiuolaikinis jaunimas. Todėl reikia ugdyti šiuolaikinio jaunimo verslumo dvasią. Studentų verslumas yra tyrinėtas įvairių autorių darbuose. Kaip teigia Živilė Labutė ir Irena Žemaitytė (2014), verslumo sąvoka įvairių autorių darbuose, pateikiama skirtingai – ir pati sąvoka kildinama iš angliško žodžio „entrepreneurship“, kuris siejamas su naujų galimybių atradimu, savirealizacija ir ekonominės ar socialinės naudos kūrimu. Anot Laimutės Gegieckienės ir Aldonos Graikšienės (2009), verslumas gali būti apibūdinamas kaip šiuolaikinė darbo rinka, reikalaujanti aukštos kvalifikacijos specialistų, o ypač didėjanti konkurencija, inovacija skatina švietimo institucijas atkreipti dėmesį į verslumą ir bendrųjų kompetencijų ugdymą mokymo procese. Mokslas yra lemiamas veiksnys, darantis įtaką šalies ekonominei ir socialinei raidai. Užimtumo didinimas Lietuvoje priklauso nuo verslo vystymo, smulkaus ir vidutinio verslo skatinimo bei verslumo ugdymo įvairių lygių švietimo institucijose. Nagrinėjant studentų verslumą reikia išsiaiškinti verslumo, verslo bei verslininkystės sąvokas. Anot Laimutės Gegieckienės ir Aldonos Graikšienės (2009), verslumas gali būti apibūdinamas kaip:

- esminis mąstymo būdas ir esminės socialinės, vadybinės bei asmeninės kompetencijos, leidžiančios turimas žinias pritaikyti kasdieniniame gyvenime, tai yra konkretūs gebėjimai, suteikiantys galimybę ne tik organizuoti verslą, bet ir priimti riziką už padarytus sprendimus – įgytos ir įgimtos žmogaus savybės, leidžiančios jam novatoriškai mąstyti ir aktyviai bei rizikingai veikti visose gyvenimo situacijose;
- siekimas naujų idėjų, projektų įgyvendinimo, tai sugebėjimas sėkmingai organizuoti ir valdyti savo gyvenimą bei verslą, pelningai gaminti prekes ar teikti paslaugas;
- naujos rizikingos veiklos kūrimo ir naujai sukurtos rizikingos veiklos pelningumo augimo procesas.

Vilius Misevičius (2010) verslumą apibūdina, kaip vadovavimo ir organizavimo gebėjimus, būtinus įmonės savininkams, kad jų bendrovė pagamintų daugiau reikiamų prekių, teiktų paslaugas ir nebankrutuotų.

Zina Gineitienė (2005) verslumą nusako kaip gamybos veiksnį, kurio turinys – žmogaus gebėjimas susieti kapitalą, darbą ir gamtinius išteklius (žemę), organizuoti verslą, įgyvendinti inovacijas, rizikuoti savo turtu ir geroje siekiant pelno. Autorė pateikia tokią verslininko sampratą:

- tai asmuo disponuojantis kapitalu ir, siekiantis jį padidinti, ieškantis naujų pelningų veiklos krypčių, pasitelkiantis dalykines, žmogiškąsias savybes;
- tai žmogus, kuris trokšta gyvenime ką nors pasiekti, įgyti savarankiškumo ir pan.;
- tai žmogus didinantis ne vien savo, bet ir nacionalinį turtą, kuriantis naujas darbo vietas.

Verslumo koncepcija rodo, kokios galimybės yra, ir kaip jos išnaudojamos. Schumpeter nuomone, galimybės atsiranda iš verslininko vidaus inicijuoti pokyčius ekonomikoje. Verslininkas yra novatorius, kuris sukrečia ir suardo ekonominę pusiausvyrą pasikeitimų, ir technologijų perversmų laikais (de Jong, Marsili, 2010).

Pateiktos verslumo bei verslininko sąvokos yra išsamiai analizuojamos tokių autorių kaip A. Župerka, E. Župerkienė (2011), V. Pilipavičius (2014), L. Paulionienė (2007), Abreu M., Grinevich V. (2013), Bergmann H., Hundt Ch., Sternberg R. (2016), Fayolle A., Liñán A. (2014), Shirokova G., Osiyevskyy O., Bogatyreva K. (2016) ir kituose darbuose. Aurimas Župerka ir Erika Župerkienė straipsnyje „Studentų verslumo ugdymo tyrimas Vakarų Lietuvos regione“ ištyrė šio regiono studentų verslumo ugdymą. Panašus studentų verslumo ugdymo tyrimas buvo atliktas 2016 m. ir Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultete.

Siekiant išsiaiškinti požiūrį į verslumo ugdymą, buvo atliktas studentų ugdymo tyrimas ir Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultete. Šiuo tyrimu norima išsiaiškinti, kaip studentai sieja savo žinias ir gebėjimus su nuosavo verslo kūrimu. Tam tikslui buvo parinktas kiekybinis duomenų rinkimo metodas – anketavimas. Tyrime dalyvavo 145 Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentai. Tyrimas buvo atliktas 2016 m. gegužės mėnesį.

Studentų verslumo tyrimo rezultatai

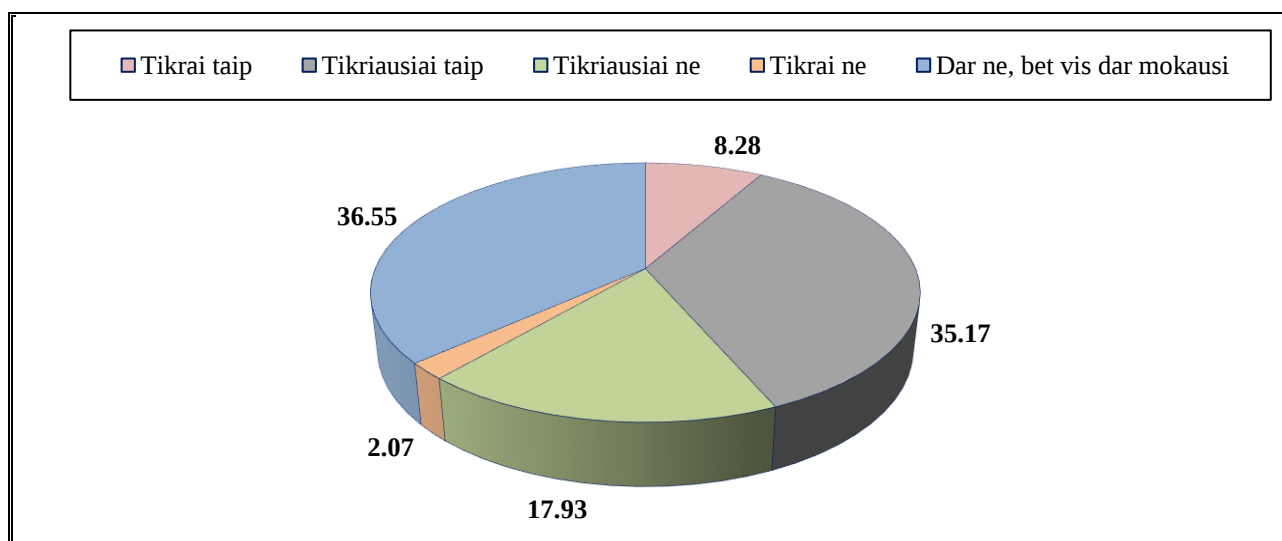
Sudarant tyrimo anketą buvo naudoti tokie klausimai:

- Kaip pasirenkant atsakymą, kuris siūlomas iš dviejų ar daugiau atsakymų pasirinkimo;
- Kaip atsakymų vertinimas pagal svarbumo skalę, kurioje vertinimas vykdomas nuo 1 – mažiausiai reikšmingas; 3 – daugiausiai reikšmingas.

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kaip Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentai supranta verslumą, kokių turi teorinių žinių apie verslą, verslininkystę ir jų požiūrį į nuosavo verslo kūrimą.

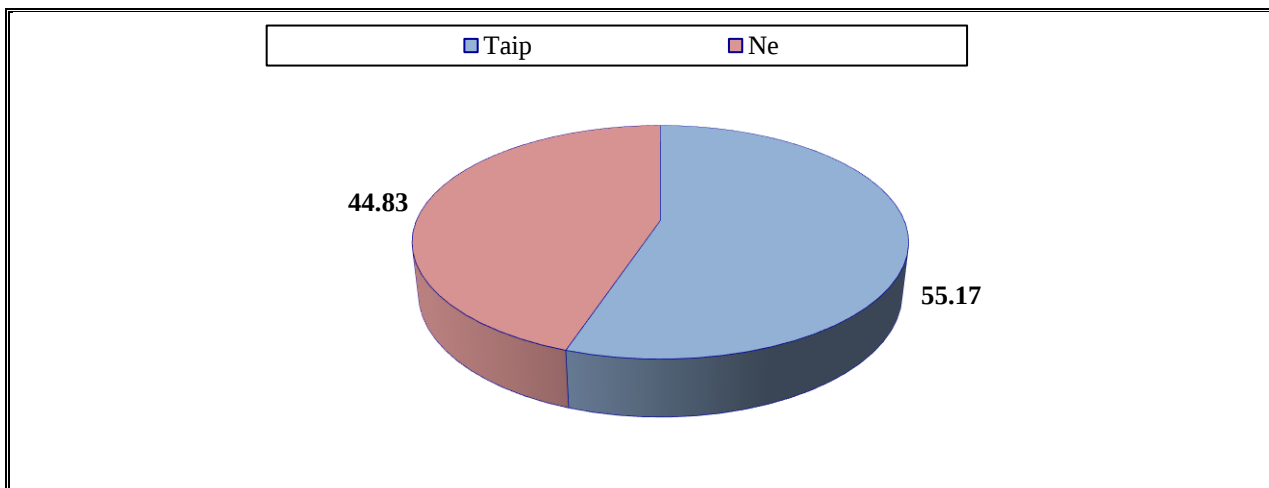
Tyrimo dalyvavę respondentai buvo skirstomi pagal amžių, lytį, studijų kryptis, studijų formą, pakopą bei gyvenamąją vietą. Pagal amžių 94,48 proc. respondentų buvo nuo 19 iki 22 metų amžiaus, 4,14 proc. nuo 23–25 metų ir 1,38 proc. nuo 26 iki 30 metų amžiaus. Iš viso apklausoje dalyvavo 145 nuolatinių studijų studentai, studijuojantys pagal Buhalterinės apskaitos, Finansų ir Verslo ekonomikos studijų programas. Pagal dabartinę gyvenamąją vietą 84,83 proc. gyvena mieste ir 15,17 proc. kaimo vietovėje.

Pirmuoju klausimu siekta išsiaiškinti respondentų verslumo įsivertinimą. Kaip matyti iš 1-ojo paveikslo, 36,55 proc. respondentų dar mokosi verslumo, kita dalis (35,17) proc. pripažįsta, kad tikriausiai yra verslūs, tuo tarpu 17,93 proc. teigia, jog nėra verslūs, o 8,28 proc. studentų įsitikinę, kad yra verslūs.

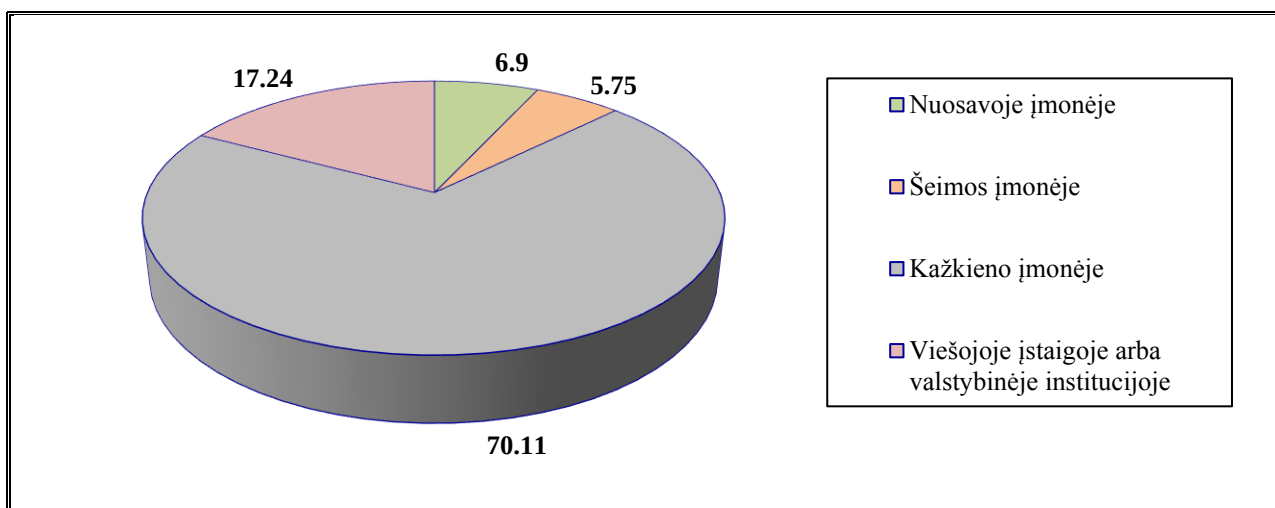

1 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal verslumo vertinimą, proc.
(šaltinis: sudaryta autorių)

Siekiant nustatyti studentų gebėjimą derinti studijas ir darbą, antruoju klausimu nustatytos respondentų studijų derinimo galimybės. Daugiau nei pusė (55,17 proc.) studentų studijų metu dirbo. Tai rodo studentų suinteresuotumą įgyti patirties, įgūdžių ir asmeninių savybių darbo atmosferoje.

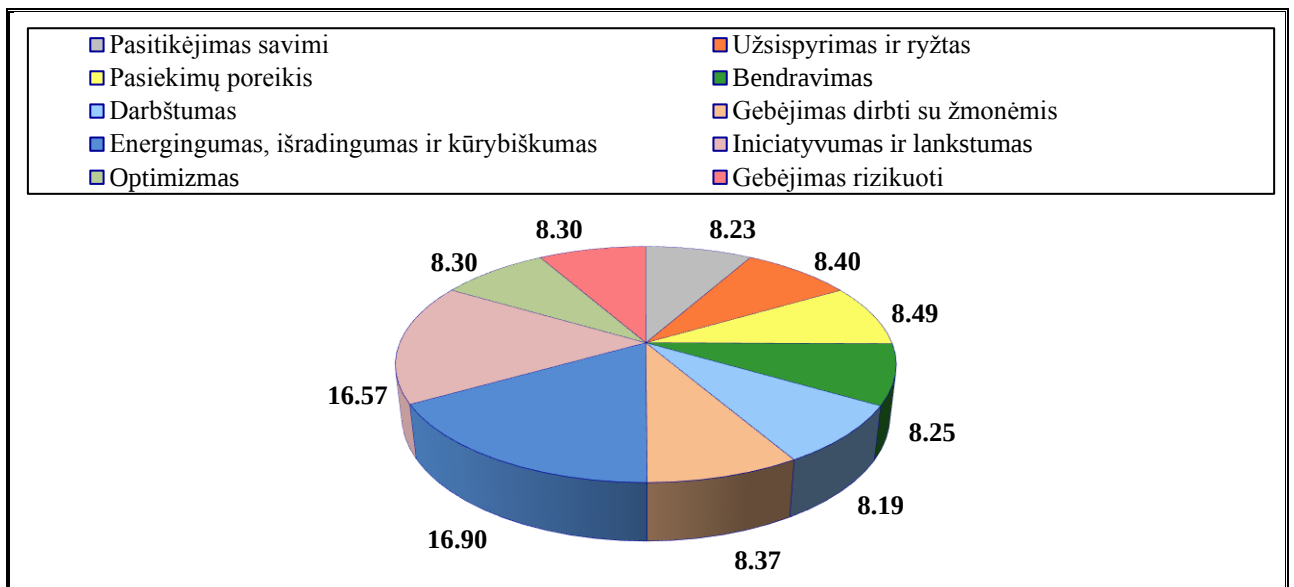
2 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal studijų derinimo galimybes, proc.
(šaltinis: sudaryta autorių)

3 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal darbo vietą, proc.
(šaltinis: sudaryta autorių)

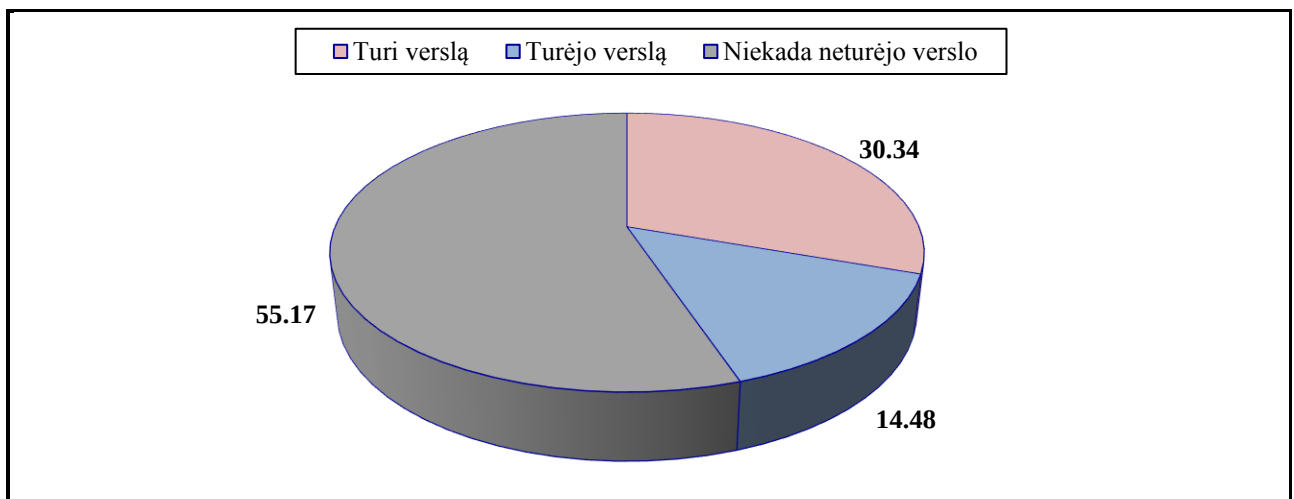
Kaip matyti iš 3-iojo paveikslo, didesnę dalis (70,11 proc.) respondentų dirbo įmonėje, tuo tarpu 17,24 proc. studentų dirbo viešojoje įstaigoje arba valstybinėje institucijoje. Taigi, 87,35 proc. respondentų dirba samdomais darbuotojais. Nuosavoje ir šeimos įmonėje atitinkamai dirbo 6,9 proc. ir 5,75 proc. studentų.

Siekiant išsiaiškinti studentų nuomonę apie verslaus žmogaus asmeninių savybių ir įgūdžių svarbą, respondentų prašyta įvertinti savybes, taikant mažiausiai ir daugiausiai reikšmingą vertinimo skalę. Apibendrinti rezultatai yra pateikti 4-ajame paveiksle.

4 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal asmeninių savybių reikšmingumą versliam žmogui, proc.

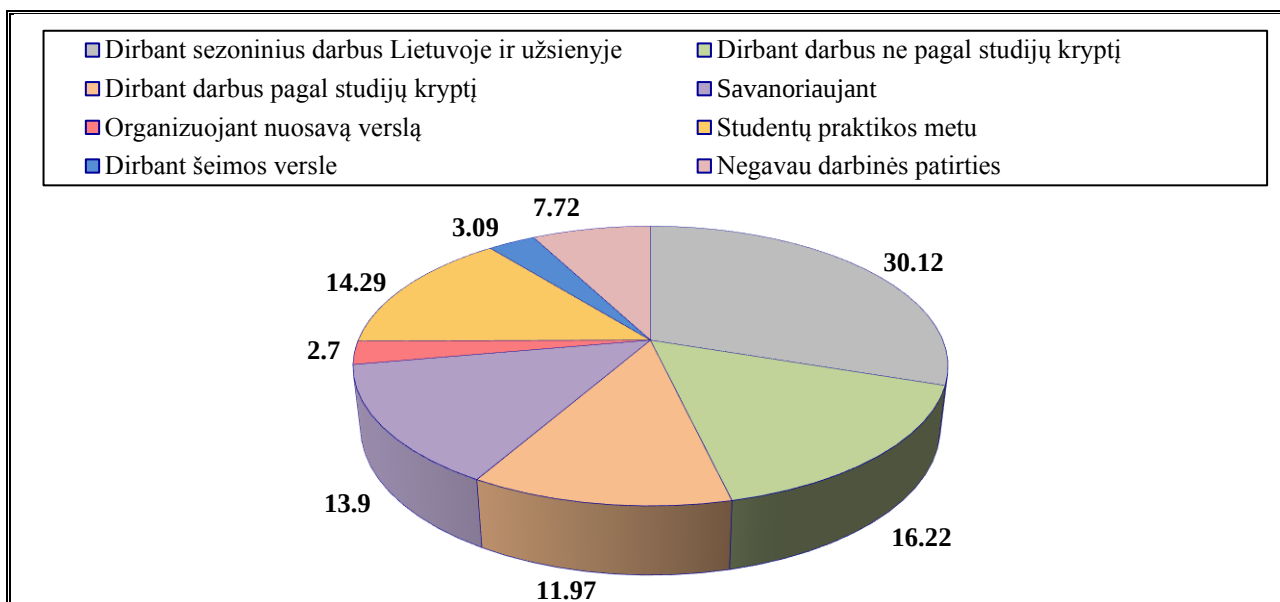
Svarbiausiomis savybėmis studentai išskyrė energingumą, išradingumą ir kūrybiškumą, taip pat iniciatyvumą ir lankstumą (atitinkamai 16,90 proc. ir 16,57 proc.). Kitos asmeninės savybės (gebėjimas rizikuoti, pasitikėjimas savimi, bendravimas, užsispyrimas ir ryžtas) respondentų išskirtos apylygiai – 8–9 proc. intervale.

5 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal šeimos narių verslo plėtojimą, proc.
(šaltinis: sudaryta autorių)

Kaip matyti iš 5-ojo paveikslo, 55,17 proc. studentų teigė, kad tėvai arba kiti šeimos nariai niekada neturėjo savo verslo, tuo tarpu 30,34 proc. atsakė, kad turi savo verslą ir likusieji 14,48 proc. respondentų teigia, kad turėjo verslą.

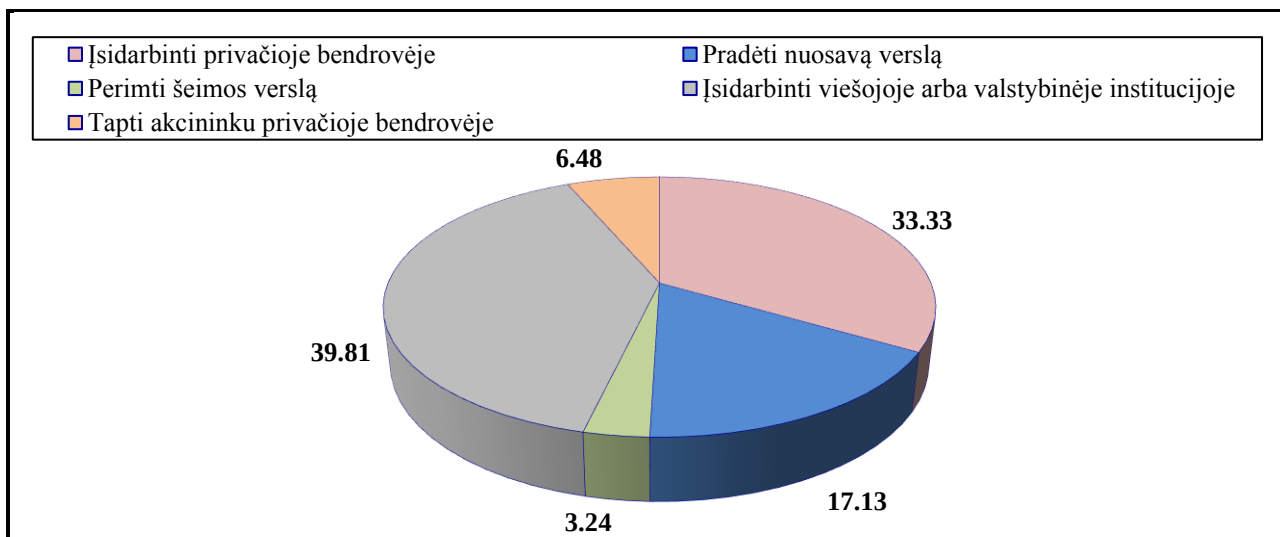
Darbo patirtis – vienas būtiniausių įgūdžių, reikalingų sėkmingam ir perspektyviam darbui ateityje. Tuo tikslu tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kokiais būdais studentai įgijo darbo patirties.

6 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal įgytos darbo patirties būdus, proc.
(šaltinis: sudaryta autorių)

Kaip matyti iš 6-ojo paveikslo, 30,12 proc. patirties studentai įgijo dirbdami sezoninius darbus Lietuvoje ir kitose šalyse. Įgytą patirtį 16,22 proc. studentų išskyrė dirbant darbus, kurie nesusiję su pasirinktomis studijomis, tuo tarpu 11,97 proc. studentų darbo patirties įgijo, dirbdami pagal savo studijų kryptį, o 14,29 proc. – studentų praktikos metu.

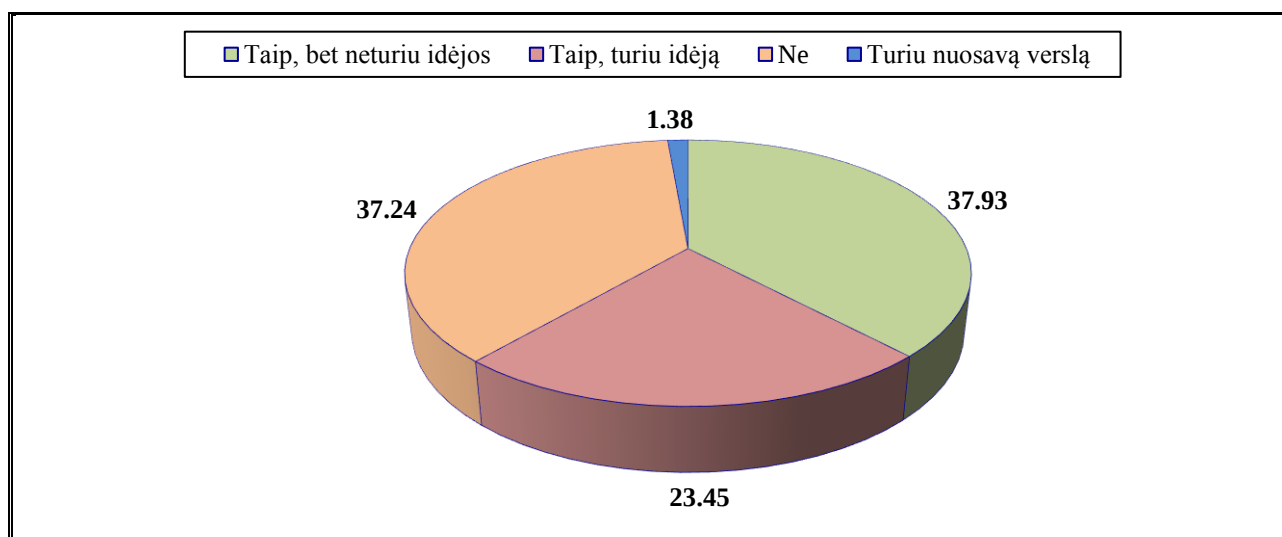
Vienas esminių studijų baigimo rezultatų – studentų įsidarbinimas. Kaip jau minėta anksčiau, apklausiamų respondentų veiklos sritis – buhalterinė apskaita, finansai ir verslo ekonomika, t. y. viešųjų ir privačiųjų finansų kryptys, todėl tyrimo metu atskleistas studentų požiūris į darbo galimybes.

7 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal planuojamą darbo vietą baigus studijas, proc.
(šaltinis: sudaryta autorių)

Didesnė dalis (39,81 proc.) studentų po studijų baigimo tikisi dirbti viešojoje arba valstybinėje institucijoje, t. y. minėti studentai savo ateitį norėtų sieti su viešųjų finansų sritimi. Tuo tarpu trečdalis apklaustųjų linkę darbo ieškoti privačiose bendrovėse, o 17,13 proc. sieks pradėti nuosavą verslą ir tapti versliomis asmenybėmis.

Tyrimo metu siekta atskleisti studentų nuomonę apie nuosavo verslo kūrimą ateityje. Atsakymų pasiskirstymas matomas 8-ajame paveiksle.

8 pav. Respondentų nuomonių pasiskirstymas dėl verslo kūrimo
(šaltinis: sudaryta autorių)

Dalis studentų (37,93 proc.) ateityje planuoja kurti verslą, tačiau šiandien dar neturi idėjos, kurią galėtų plėtoti, kita vertus 23,45 proc. respondentų, planuojančių turėti verslą jau turi ir idėją, 1,38 proc. jau turi verslą, o likusi dalis (37,24 proc.) studentų nesvarsto galimybių ir perspektyvų užsiimti verslo kūrimu. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, nustatyta, kad 30,34 proc. respondentų išmano visus formalumus, susijusius su verslo kūrimu, o 55,17 proc. susipažinę su informacija, koks yra išteklių poreikis, norint pradėti ir valdyti nuosavą verslą.

Taip pat respondentai, atsakydami į kitus pateiktus klausimus, nurodė, kad didžiausios kliūtys pradėti verslą yra lėšų trūkumas – 29,81 proc.; baimė patirti nesėkmę – 22,36 proc.; 21,18 proc. teisinį reglamentavimą ir biurokratiją, o verslo idėjų trūkumą nurodė – 16,83 proc. Planuoja pradėti verslą iš karto po studijų tik 2,76 proc., o neplanuoja iš viso savo verslo – 35,86 proc.

Išvados

1. Mokslinės literatūros analizė rodo, kad Lietuvoje yra nemažai straipsnių ir tyrimų, kuriuose nagrinėjamas verslumo ugdymas studentų tarpe. Tai rodo, kad tokie tyrimai yra aktualūs ir būtini siekiant įvertinti studentų verslumo ugdymo rezultatus.

2. Išnagrinėjus įvairių mokslininkų verslumo, verslo ir verslininko sampratos apibūdinimus, galima teigti, kad verslumas – tai gebėjimas kurti verslą bei asmens savybės, kurios būtinos verslininkui.

3. Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakulteto studentų verslumo ugdymo tyrimo rezultatai rodo, kad:

- 35,17 proc. respondentų teigia esantys verslūs;
- studijų metu dirbo apie 55,17 proc. studentų, iš kurių nuosavoje įmonėje ar šeimos versle tik 12,65 proc.;
- pagrindinės savybės, reikalingos verslininkui, įvertintos taip: energingumas ir kūrybiškumas (16,93 proc.), iniciatyvumas ir lankstumas (16,57 proc.), pasitikėjimas savimi (8,25 proc.), užsispyrimas ir ryžtas (8,4 proc.), gebėjimas dirbti su žmonėmis (8,37 proc.), optimizmas (8,31 proc.), gebėjimas rizikuoti (8,31 proc.) ir kiti;
- 55,17 proc. respondentų artimųjų niekada neturėjo nuosavo verslo; 61,38 proc. respondentų ateityje planuoja kurti nuosavą verslą; 30,34 proc. išmano formalumus susijusius su verslo kūrimu ir 55,17 proc. kokių reikia išteklių, pradedant nuosavo verslo kūrimo procedūras.

Vyriausybė, siekdama skatinti studentus kurti verslą, turi: suteikti finansinę paramą, mažinti mokesčius, didinti socialines garantijas ir taikyti kitas ekonomines priemones.

Literatūros sąrašas

- Abreu M., Grinevich V. (2013). The nature of academic entrepreneurship in the UK: Widening the focus on entrepreneurial activities. *Research Policy*, ISSN 0048 – 7333, Volume 42, Issue 2, March 2013, pp. 408–422.
- Bergmann H., Hundt Ch., Sternberg R. (2016). What makes student entrepreneurs? On the relevance (and irrelevance) of the university and the regional context for student start-ups. *Small Business Economics*, ISSN 1573 – 0913, Volume 47, Issue 1, pp 53–76.
- De Jong J.P.J., Marsili O. (2010). Schumpeter versus Kirzner: An empirical investigation of opportunity types. *EMI Research Reports*. H 201004, January. Retrieved January 25, 2017 from: <http://ondernemerschap.panteia.nl/pdf-ez/h201004.pdf>
- Fayolle A., Liñán A. (2014). The future of research on entrepreneurial intentions. *Journal of Business Research*, ISSN 0148-2963. Volume 67, Issue 5, pp. 663–666.
- Gegieckienė, L.; Graikščenė, A. (2009). *Verslumas*. Vilnius: UAB CIKLONAS.
- Gineitienė, Z. (2005). *Verslo kūrimas ir valdymas*. Vilnius: Rosma
- Labutė, Ž.; Žemaitaitytė, I. Verslumo ugdymosi galimybės universitetinėse studijose // Socialinių mokslų studijos = *Societal Studies*: mokslo žurnalas / Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-2244. 6 (3), p. (2014), p. 579–587. <https://www3.mruni.eu/ojs/societal-studies/article/view/4056>
- Misevičius, V. (2010). *Verslo organizavimo įvadas*. Kaunas: LKKA.
- Pilipavičius, Vytautas. Jaunimo verslumo veiklinimas: profesinologinės įžvalgos // Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai = *Management Theory and Studies for rural business and infrastructure development*: mokslo žurnalas / Aleksandro Stulginskio universitetas, Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. Akademija. ISSN 1822-6760. T. 36, nr. 1 (2014), p. 116–124. Prieiga per internetą: <http://mts.asm.lt/mtsrbid/article/view/805/831>
- Shirokova G., Osiyevskyy O., Bogatyreva K. (2016). Exploring the intention–behavior link in student entrepreneurship: Moderating effects of individual and environmental characteristics. *European Management Journal*, ISSN 0263-2373, Volume 34, Issue 4, pp. 386–399.
- Zukarevičius, P.; Župerka, A. Studentų verslumo ugdymas aukštosiose mokyklose. // Organizacijų vadyba: *Sisteminiai tyrimai*: / ISSN 1392-1142. (2011), p. 60. Prieiga per internetą: https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/1047/ISSN2335-8750_2011_N_60.P6 141-153.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Židonis, Ž. Verslumo skatinimo politika Lietuvoje: produktyvi, neproduktyvi ir destruktivi antreprenerystė // *Viešojo politika ir administravimas* // Mykolo Romerio universitetas // ISSN 1648-2603 nr. 26 (2008). Prieiga per internetą: https://mruni.eu/upload/iblock/31e/1_z.zidonis.pdf
- Župerka, A. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. // Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai = *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*: mokslo žurnalas / Aleksandro Stulginskio universitetas, Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. Akademija. ISSN 1822-6760. T. 26, nr. 2 (2011), p. Prieiga per internetą: <http://vadyba.asu.lt/26/279.pdf>
- Župerka, A.; Župerkienė, E. Studentų verslumo ugdymo tyrimas Vakarų Lietuvos regione. // *Regional formation and development studies* // ISSN 2029-9370, T. 6, nr. 1. Prieiga per internetą: <http://journals.ku.lt/index.php/RFDS/article/view/547>

STUDY OF STUDENTS' ENTREPRENEURSHIP EDUCATION AT VILNIAUS KOLEGIJA ECONOMICS FACULTY

Annotation

The article analyses different authors approaches to entrepreneurship, business and entrepreneurs. It also analyses students' entrepreneurship education at the faculty of Economics of Vilniaus kolegija / University of Applied Sciences, there are given the conclusions about the respondents' attitudes towards business and entrepreneurship and their own business development in the future. This article presents the evaluation of the respondents' entrepreneurship education.

The research object: students' of Vilniaus kolegija / University of Applied Sciences Faculty of Economics attitude to entrepreneurship and its education.

The aim of the study: assess and present students' of Vilniaus kolegija / University of Applied Sciences Faculty of Economics attitude to business and entrepreneurship education.

The study methods: analysis of scientific literature, data collection, questionnaires, comparison, graphic representation, summary.

Conclusions: 1) 43,45 percent of the respondents consider they are business-oriented; 2) personality features of entrepreneur's are self-confidence, determination, creativity; 3) only 17,13 percent of interviewed respondents are planning to have their own business after their studies.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneur, business.

Informacija apie autorius

Olga Buckiūnienė, lektorė, finansų valdymas, viešieji finansai. El. paštas: o.buckiuniene@ekf.viko.lt

Danguolė Ignatavičiūtė, lektorė, informacinės technologijos, verslo finansai. El. paštas: d.ignataviciute@ekf.viko.lt

Dr. Artūras Vitas, docentas, verslo ekonomika. El. paštas: a.vitas@ekf.viko.lt

POSTAWY PRZEDSIĘBIORCZE STUDENTÓW Z POLSKI I LITWY – WYBRANE ASPEKTY BADAŃ PORÓWNAWCZYCH

ENTREPRENEURIAL ATTITUDES OF STUDENTS FROM POLAND AND LITHUANIA – SOME ASPECTS OF COMPARATIVE STUDIES

Irena Łacka¹, Olga Buckiūnienė²

¹*West Pomeranian University of Technology in Szczecin, irena.lacka@zut.edu.pl*

²*Vilniaus kolegija, University of Applied Sciences, o.buckiuniene@ekf.viko.lt*

Abstract

The entrepreneurship is one of the crucial factors which have an impact on the dynamics of social and economic development and the creation of competitive advantage in micro-, mezo-, and macro-scales. This makes up a human feature expressed in their creative and active conduct towards surroundings and also the endeavour to achieve many objectives of which: independent, implementation of their own vision and the need to have achievements etc. In the countries which went through the system transformation (for instance in Poland and Lithuania), the entrepreneurship needs to be supported and promoted. It is necessary to develop the competence of entrepreneurship amongst the representatives of the young generation. Every year, subsequent graduates of Universities come to the labour market of these countries. Every year, some may start trials to create and run their own businesses. The purpose of research presented in the paper was to find out whether and in which degree students from Poland and Lithuania (from two universities - West-Pomeranian University of Technology in Szczecin and Vilnius University of Applied Sciences) show entrepreneurial attitudes. The article is theoretical and empirical. The methods of subject-matter literature and comparative analysis were used for the research. Apart from the presentation of theoretical aspects of entrepreneurship, the authors discussed the results of their international research of entrepreneurship. They conducted it in 2016 in two groups of Polish and Lithuanian students. The research allowed to establish their inclination to undertake their own businesses, the motivation for such attitudes and the awareness of entrepreneurship conditions (motivations and barriers). The results confirm the entrepreneurship of both respondent' groups under research and the positive motivation to create their own companies.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurial attitudes, students, conditions.

Introduction

The entrepreneurship is one of the key competences in the modern economy. It makes up a basis for the social and economic development. It is of importance for the population and for the individuals. A society with entrepreneurial abilities makes up a necessary condition to build a modern and competitive economy which, by developing, creates the appropriate environment and impulses to an advancement in entrepreneurship. Entrepreneurial attitudes in such a society do not limit to selected few entities, but are represented by many members of social groups, belonging to various demographic categories (gender, age, education, place of residence). Not all inhabitants of a country have at their disposal the potential for entrepreneurship, that is why the education in this field is important along with the support of such attitudes, doing away with barriers and influencing young people to increase their aptitude to entrepreneurial activities. Graduates of universities are a social group with skills, education, intellectual potential and strong motivation to try to achieve success. This should foster larger inclination of these people to undertake their own business which may be a chance to become independent, to create an alternative for the lack of jobs, a place where the skills and education can be used to fill a market gap, to put into life one's own passions etc.

The importance of entrepreneurship to students and economy and the potential to use such an attitude in the micro-scale inspired the authors to undertake the research on this phenomenon amongst Polish and Lithuanian students. The authors chose the objective to determine whether students from the both states had entrepreneurial attitudes and how they manifested themselves. The other objective was to determine the factors which have an impact on the students' inclination to entrepreneurship. The results of research allowed to compare the degree of entrepreneurship and conditions of entrepreneurial attitudes amongst students from the both states. The comparative research was conducted in May and June 2016 in groups of 145 students from Poland (from Szczecin West-Pomeranian University of Technology, of the Faculties of: Economy, Tourism and Recreation, the Construction) and from Lithuania (students of the Faculty of Economy of Vilniaus kolegija – University of Applied Sciences).

The authors applied the method of diagnostic survey and the questionnaire drawn up for the needs of their research. For the needs of the paper, they also made a study of the specialised literature, a comparative analysis and elements of descriptive statistics. While working on the paper, the authors used domestic and foreign literature on the subject-matter and the results of their own research.

1. Theoretical bases of entrepreneurship

The entrepreneurship is a very complicated category which may be analysed from the point of view of economy, management, psychology or sociology. In the light of economic sciences, scientists research it as a process of actions run in certain conditions with a certain risk and intended to found undertakings, develop new ones or improve those existing. This process is intended to organize and conduct new forms of business which satisfy the needs, make it possible to gain profits, to reproduce things and develop enterprises. Such an attitude allows to establish the role of the entrepreneur in the economic development of micro- and macro- scales (enterprises and their management). As to psychologists, they focus on the research of personal features and nature of individuals which have an impact on their success or failure in business. For sociologists, it is important to analyse social and cultural factors which foster entrepreneurial attitudes. The psychological aspect taken into account, the entrepreneurship makes up a collection of actions and predispositions of a given individual which are shaped under the impact of the environment, difficulties encountered, creative thinking.

Economic research on the entrepreneurship has its roots in the second half of the 18th century in works by classical economists – R. Cantillon (he was the first one to use the word „entrepreneur”), A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say (considered the creator of the notion of entrepreneurship) and J. S. Mille. Achievements of A. Marshall, who added to classical production factors (the ground, the labour, the capital) another one – entrepreneurship – and specified the features and tasks of the entrepreneur), had a great significance for the understanding of the problem of entrepreneurship in the 20th century (Hamilton 1994). Further research over the role of entrepreneur in the market processes was conducted by J. Schumpeter (1934). In his opinion, the entrepreneur is a creative destructor, who uses the resources in a different manner, introduces innovation and fosters development. F. Knight (1921) focused on the risk and uncertainty in the operation of firms and differentiated aptitude to accept them by entrepreneurs (Langlois and Cosgel 1993; Emmett 2011). In his research, I. Kirzner (1973) considered, contrary to J. Schumpeter, that an entrepreneur is an entity which fosters balancing of the market. They use resources of production factors where their imbalance occurs and where they notice chances to gain entrepreneurial profit. This fosters the effective allocation of resources in the market, but does not require innovative actions (de Jong and Marsili 2010).

The interest in the issue of entrepreneurship started to grow from 1970s and 1980s. This was the result of industrial economy transformation into an economy based on knowledge in highly developed countries and the growing importance of small and medium enterprises in the global economy. In the ‘new’ economy, the economic policy was changing and it tried to support entrepreneurship, using it for economic development and innovation. The research on how to shape entrepreneurial attitudes in the population started to gain its importance. The entrepreneurship related to a type of personality which favours creativity, search for challenges, proneness to risk, skill for solving problems, showing initiative, tolerating uncertainty. The features of entrepreneurial person include also the ability to become a leader, flexible thinking and acting, consequence in trying to achieve objectives, the need of achievements, imagination, the need of vision, the ability to learn and striving at their independence, mental resistance, high threshold of stress, intuition (Gołab 2014).

Contemporaneously, the entrepreneurship makes up strongly developed research area of economic sciences. Scientists undertake consideration in local, regional, national and international fields. Such research was conducted in the previous ten years also in the case of students from post-communist countries (Kunasz 2008). In consequence of a particular role of entrepreneurship in economic development, the research undertaken currently refers also to legal, financial, sociological, political and technological aspects. Amongst many research topics, there are such as: educating in the field of entrepreneurship, entrepreneurship of women and family business, creation

of small enterprises and their development, e-entrepreneurship and e-business, innovations, incubations of new firms and networks of enterprises, support to small business, natural environment, sustainable development and entrepreneurship, financing of SMEs and venture capital.

2. Research results

2.1. Characteristic of research group

Research of entrepreneurial attitudes of students included two 145 Polish and Lithuanian student groups educated in West Pomeranian University of Technology in Szczecin and in Vilnius University / Vilniaus kolegija. They filled in the authors' questionnaire. Most Polish students came from the 1st and 2nd degree Faculty of Economy (77.2 %) and the remaining faculties – Tourism and Recreation Faculty, 1st degree (20 people – 13.8 %) and the 2nd degree Construction (13 people – 9 %). The Lithuanian students were at the 1st degree studies.

The authors decided that the selection of the respondents would not be random. The purpose of their research was to establish whether the students of the Faculty of Economy indicate entrepreneurial attitudes, whether they are inclined to run business, in which extent, and by what it is determined. The syllabus of studies at this faculty prepares the graduates to undertake jobs in various sectors and segments of economy and to run independently business. However, in practice, the decisions on founding their own enterprise are adopted by very few. It was justified to determine the degree of inclination to entrepreneurial actions and to become familiar with the determining factors.

Polish university educates also at other faculties, technical included, and that is why the authors decided to conduct the research also amongst students of non-economic faculties, i.e. of Tourism and Recreation and the Construction. It resulted from the observation and talks to the students of these faculties, that they consider themselves entrepreneurial and notice advantages from running their own business. Failing a full preparation to function as entrepreneur, they were ready to start filling in the questionnaire. The information on demographic features of the respondents can be found in Table 1.

Amongst Polish students, respondents aged between 23–25 (58.6 %) prevailed along with those 19 to 22 years old (about 29 %). The group of Lithuanian students was made up mainly by students aged between 19 and 22 (94.5 %). In both cases, the largest parts of those questioned were made up by women (from Poland – 73,1 % and from Lithuania – 84.1 %). The respondents from both the states were mostly residents of towns and cities (about 85.5 %) of those interviewed and were studying at full time studies (77.9 % of Poles and 98.6 % of Lithuanians).

The Lithuanian group was very uniform – as many as 99.3 % studied economy of various specialties. Amongst them, full time studies' students prevailed, whereby this part of respondents in Lithuania made up as many as 98.6 % and in Poland about 77.9 %. The answers related to the degree of studies were a little different, too. In Polish group, students of the 2nd degree of studies (Master Degree) prevailed - their share was about 71 % (103 persons). As to Lithuanian students, they represented first of all 1st degree studies (139 persons, or 95.9 %).

Table 1. Demographic features of respondents (number of people)

State	Age (years)					Gender		Place of origin		Faculty of studies		Type of studies	
	19-22	23-25	26-30	31-40	41-50	F	M	Village	Town / city	Economy	Other	F ¹	E ²
Poland	42	89	7	4	3	106	39	21	124	112	33	113	32
Lithuania	137	6	2	0	0	122	23	22	123	144	1	143	2

¹ F – full time studies, ² E – extramural studies
(source: results of own research)

As many as 65 Poles (44.8 %) claimed, 'rather so', and 26 students (17.9 %) answered 'decidedly so' to the question whether they consider themselves entrepreneurial. Only 4 people (2.8 %)

answered 'decidedly not', and 36 students (24.8 %) claimed that they were still learning how to be entrepreneurial. In the case of Lithuanian students, 12 people (8.28 %) considered themselves to be decidedly entrepreneurial, and 51 people (35.17 %) answered to this question 'rather so'. Compared to the Polish group, a significantly larger group of people who indicated 'rather not' can be noticed (26 students, or else 18 %) and those who are still learning to be entrepreneurial (53 people – 36.55 %). These differences may result from the fact that most Polish students had larger professional experience and belonged to older age groups.

Limited framework of this paper taken into account, the authors presented only selected results of research on respondents' entrepreneurial attitudes. They focused on discussing respondents' pro-entrepreneurial activities, readiness to found their own enterprise and motivations of their decisions along with the awareness of barriers in implementing their idea for business and the chance for success or risk of failure.

2.2. Pro-entrepreneurial activity

At the beginning of the research, the authors focused on an analysis of pro-entrepreneurial activities of students undertaken during studies which facilitated the acquisition of experience necessary for further professional activity. In consequence, they asked questions about the involvement of the students in other forms of activity out of university. They are for instance: professional work, running their own firms, voluntary jobs, activities in scientific clubs, non-governmental organizations, going in for sports.

As many as 100 of Polish students (about 68.96 %) confirmed their activities apart from the basic tasks at the university. In the case of Lithuanian students, the share of such answer was smaller – 42 people (28.97 %). 100 Polish and 84 Lithuanian students answered to the detailed questions on the type of this activity. The most popular form of activity outside the studies was professional work (57 % of Polish students and 23.8 % of Lithuanian students), going in for sports (44 % of Polish and 32.14 % of Lithuanian students). On further positions, there were: work in a family firm (10 % of answers in the Polish group and 2.35 % of answers amongst those from Lithuania), voluntary jobs – more popular in Lithuania (13.1 % of responses) than in Poland (7 %), activity in non-governmental organizations (11.9 % of Lithuanian students and 8 % of Polish students' declarations) and activity in a scientific club (10.71 % of Lithuanian respondents and 5 % of Polish students' responses).

Most of those interviewed indicated that studying, they had been working, primarily in somebody else's enterprise. Amongst Polish students, they made up as many as 75.17 % of those interviewed. In the Lithuanian group this share was less significant and amounted to 55.17 %. The students gained professional experience, first of all, being employed in the country, both regularly and in season, most frequently not in the line of their studies. Apart from that, they used for this purpose student's apprenticeship. Few students had experience from their own enterprises or a job in a family firm. In the case of Polish group, only 7 from amongst 109 students (6.4 %) declared a job in their own firm, and 14 students (12.8 %) gained experience in a family firm. In the case of 84 Lithuanian students who responded to this question – 7.14 % of those questioned (6 people) indicated their own firm as their job and source of professional experience, and 5.95 % (5 respondents) had experience, coming from a job in a family firm.

It results from the interviews that Polish students more frequently than Lithuanians work professionally (in somebody else's enterprises, in family firms or in their own enterprises) and they go in for sports. Students from Lithuania are involved in volunteer actions to a larger extent than Poles, they take part in non-governmental organizations and in scientific clubs. It is assumed that any form of activity apart from the basic duties at university fosters student's own entrepreneurship. This means that students of both interviewed groups show a potential in this field.

During the research, the authors posed a question whether parents (or other family members) of the respondents have and had any business experience. The answers to these questions allowed to

check whether the inclination to entrepreneurship and own business, if any, could be a result of family experiences. Answers to this question are included in Table 2.

Table 2. *Business experience of parents or other family members of the respondents*

State	Parents or other family members					
	Run business		Ran business in the past		Have never run business	
	Number of answers	Per cent share (%)	Number of answers	Per cent share (%)	Number of answers	Per cent share (%)
Poland	59	40,69	37	25,52	49	33,79
Lithuania	44	30,34	21	14,48	80	55,17

(source: results of own research)

It results from the data in Table 2 that Polish students, compared to Lithuanian ones showed a larger experience of their family members in running business. The percentage of respondents whose parents or other family members have been running business or did it in the past was higher in the case of students from Szczecin. This experience most probably fosters a larger inclination to found their own firms. This is also confirmed by the answers of those interviewed on their further activities upon completion of the studies which are contained in Table 3.

2.3. Readiness to start business

Taking into account the assumed research purpose, the authors posed the question whether the students would like to found their own business and when. They were also interested in the barriers which in the opinion of students hinder founding their own firms. Additionally, they asked for the motivation of such a decision. They also wanted to establish, whether students are aware when the first profits can occur, and whether they assume a risk of their enterprises going bankrupt.

It results from the answers obtained that students both from Poland and Lithuania considered founding their own firms. 101 Poles (69.65 %) and 93 Lithuanians (62.76 %) answered so, although most of them had no clear idea of their enterprises. Only a few wanted to found a firm just upon completion of studies. They were 9 students from Szczecin (8.91 %) and 4 students from Vilnius (43 %).

Table 3. *Structure of respondents' answers on plans upon completion of their studies*

Targeted plans on completion of studies	Poland		Lithuania ¹	
	Number of answers	Per cent share (%)	Number of answers	Per cent share (%)
Employment in a private company	55	37.93	72	33.33
Employment in a public or state firm or institution	34	23.45	86	39.81
Opening their own firm	42	28.96	37	17.13
Becoming a shareholder in a private company (joining a company)	7	4.83	14	6.48
Taking over family firm	7	4.83	7	3.24

¹ – Lithuanian students selected a few answers each, that is why the final number of answers granted was 216.

(source: results of own research)

Amongst Polish students, declaring their intention to found their own business, 48 (47.52 %) were not in a position to set out when they would do it and 44 respondents (43.56 %) wanted to do it sometime after the studies (one year, 2–3 years later). In the case of Lithuanian students, the results were different – 55 respondents (59.14 %) did not know when they would start their own firm, and 34

(36.56 %) indicated, that they would do it sometime after studies (one year or 2–3 years later). The results obtained show that the interviewed students from both states indicated a large interest in founding and running their own enterprise although most frequently some time after the studies or in a non-definite future.

As results from the answers of both groups of respondents, the number of those intending to found their own business would grow after simplifying the procedures for firms founding and reducing the largest barriers facing the implementation of ideas for one's own business. For Polish students, such barriers were, first of all: lack of capital to start business, large charges with stand-by costs (for example payments on The Polish Social Insurance Institution) or no idea for business, uncertainty of enterprise's success, unclear legal provisions and fear of bureaucracy. For Lithuanian respondents, the barriers to face were such as: lack of capital for their own business, fear of failure, no idea for business, no entrepreneurial features, unclear legal provisions, bureaucracy. Answers obtained indicate that there are similar hindrances facing those undertaking business being students and graduates in the both states.

All students interviewed stated also their motivation which encouraged them to found their business. In the case of this question, they could select more than one answer and set out the degree of importance of the selected motives. In Table 4, the distribution of answers of those interviewed is presented, describing the motives most important to them. Analysing the answers of Polish and Lithuanian respondents, we can notice that two most important motives of people planning their own business were the same – striving at independence and intention to obtain larger financial benefits. To Polish students, the following were also important in the given sequence: putting their own interests into life, creation of their own jobs and avoidance of unemployment, intention to work flexible working time, taking advantage of their own knowledge and experience and trust in the success of their undertaking.

However, Lithuanian respondents considered important such motives as: idea for business, intention to work flexible working hours, developing their own interests, creation of their own jobs and avoidance of unemployment and trust in the success of their own enterprise in the next sequence. The responses obtained confirm that in both countries the decisions of students to undertake in the future their own business were thought over and positively motivated, although the percentage of indication of potential unemployment as a motivation to found their own company was rather high (27–30 %). Such a distribution of responses confirmed that the students from both the states indicate entrepreneurial attitudes, which results from their personal features.

Table 4. *The most important motives of those planning their business*

Motives	Poland		Lithuania	
	Number of answers	Per cent share (%)	Number of answers	Per cent share (%)
Striving at independence	59	40.69	65	44.83
Intention to gain better financial profits	53	36.55	60	41.40
Developing their own interests	51	35.17	46	31.72
Taking advantage of their own experience	28	19.31	40	27.59
Taking advantage of their own knowledge	35	24.14	35	24.14
Idea for business	35	24.14	49	33.79
Traditions and family business	14	9.65	29	20.00
Acceptance and readiness to bear the risk	11	7.59	26	17.93
Creation of workplaces and avoidance of unemployment	40	27.59	43	29.65
Intention to work in flexible working time	36	24.82	47	32.41
Fear of lacking attractive jobs	17	11.72	25	17.24
Having capital for business	23	15.86	29	20.00
Trust in success of their own enterprises	35	24.14	42	28.96

(source: results of own research)

Students were also asked in what time after starting business, they expect the first profits. 107 Polish students and 85 Lithuanian respondents answered to this question. Not all of them were able to set out when the first profits could appear. Difficulty with the indication of the time horizon related to a larger extent to Polish students. Nearly 40 % of Polish respondents failed to answer this question. The rate of respondents from Lithuania, who had no opinion on this matter was lower and was about 30 %. The structure of responses of the representatives of both the groups can be found in Table 5.

Table 5. Time horizon related to the first profits from business to appear

Period in which the first profits will appear	Poland		Lithuania	
	Number of answers (N = 107)	Per cent share (%)	Number of answers (N = 85)	Per cent share (%)
Immediately	7	6.54	3	3.53
Half a year later	19	17.76	12	14.12
One year later	26	24.30	13	15.29
A few years later	13	12.15	31	36.47
I don't know	42	39.25	26	30.59

(source: results of own research)

The data contained in Table 5 indicate that the students understood it would be necessary to wait for their first profits. Most respondents from Poland were of the opinion, that they could be expected one year after starting the business. As to Lithuanian students, they were less optimistic – they expected the first profits only a few years after opening their own enterprises. When asked whether the respondents assumed the possibility of their firm going bankrupt, 46 (43 %) gave an affirmative response from amongst 107 interviewed Poles. In the case of interviewed Lithuanian students, the share of such an answer was still larger and amounted to 49.41 % (42 answers). The answers obtained prove that the respondents look at the possibility to achieve the profits and the probability of their undertaking's failure rather realistically. However, it needs underlining that Polish students showed a little more optimism in this field although this certainly does not indicate a naive attitude to business activities.

Conclusions

Based on the comparative research, we can claim that most students from Poland and Lithuania consider themselves entrepreneurial. Polish students, compared to Lithuanian ones are more active in acquiring experience, apart from mandatory lessons at the university, in particular, doing professional jobs, going in for sports, and working in a family firm. The Lithuanian respondents developed a pro-entrepreneurial activity, primarily owing to involvement in volunteer activities, acting in non-governmental organizations and scientific clubs. They start professional jobs to a lesser degree, which may result from their age and their degree of studies. The research also showed that Polish students indicate larger inclination to entrepreneurial activities, owing to the experience of their parents or other family members in their own enterprises. This is confirmed by the participation of respondents from Poland and Lithuania, who declared the intention to found their own company after studies.

Students from the both states revealed positive motives, which determine their readiness to found their own business and realistic attitudes to the chances to gain profits and the risk of the enterprise's failure, if any. The responses of both groups of respondents confirm a similarity of entrepreneurial attitudes of Polish and Lithuanian students, both in the field of the readiness to found their own company and barriers which hinder this type of undertaking.

Reference list

- De Jong J.P.J., Marsili O. (2010). Schumpeter versus Kirzner: An empirical investigation of opportunity types. *EMI Research Reports*. H 201004, January. Retrieved January 25, 2017 from: <http://ondernemerschap.panteia.nl/pdf-ez/h201004.pdf>.
- Emmett R.B. (2011). 'Entrepreneur Function' in Modern Enterprise. *Seattle University Law Review*, 34, 1139–1154.
- Gołąb S. (2014). Postawy przedsiębiorcze młodzieży ze środowisk wiejskich na przykładzie studentów kierunków ekonomii i zarządzania Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. (Entrepreneurial attitudes of young people from rural surroundings based on the example of students at the Faculty of Economy and Management of the West-Pomeranian University of Technology in Szczecin) *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, (Scientific Yearbooks of the Association of Agriculture and Agribusiness Economists)* XVI (5), 50–54.
- Hamilton R.T. (1994). The Entrepreneur in Theory and Practice. *Journal of Economic Studies*, 21 (6), 3–19.
- Kirzner I. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Knight F.,H. (1921). *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston: Houghton Mifflin.
- Kunasz M. 2008. Zachowania przedsiębiorcze studentów w świetle badań ankietowych. (Entrepreneurial behaviours of students in the light of questionnaires) *Gospodarka Narodowa, National Economy* 3, 65–86.
- Langlois R.N., Cosgel M. M. (1993). Frank Knight on Risk, Uncertainty, and the Firm: A New Interpretation. *Economic Inquiry*, 31, 456–465.
- Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economics Development*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.

Information about the authors

Irena Łącka, institution: *West Pomeranian University of Technology in Szczecin, Faculty of Economics, Department of Economics and Accounting*. Position: *Vice Dean for Science Matters, Head of Department of Economics and Accounting*. Degree: *Associate Professor (dr hab. inż., prof. nadzw.)*. E-mail address: irena.lacka@zut.edu.pl

Olga Buckiūnienė, lecturer, *finance management, public finance*. E-mail address: o.buckiuniene@ekf.viko.lt

6. REGIONŲ SOCIALINĖS-EKONOMINĖS RAIDOS ASPEKTAI

THE RESEARCH OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Aldona Migala-Warchol

University of Technology in Rzeszów

Abstract

The purpose of this paper is the attempt to use the HDI indicator to research the socio-economic development of the EU countries inhabitants. In this article the synthetic index of the socio-economic development of European Union countries will be presented. It will be calculated through the use of the following determinants: Economics and Finance, Science and Technology, Health, Education and Living Condition for the year 2014. Source data was obtained from Eurostat. This index of the socio-economic development of the European Union, will be created as an arithmetic mean of indicators counted for particular determinants. Index, which will be created, is treated as a modified Human Development Index, due to the fact that it will be completed with the added information.

Keywords: socio-economic development of the European Union countries, Human Development Index, development measurement.

Introduction

Human Development Index (HDI) is a synthetic indicator describing the effects in the terms of socio-economic development of individual countries. This system was introduced by the United Nations for the purpose of international comparisons. The index was developed in 1990 by Pakistani economist Mahbub ul Haq. Since 1993 it is used in the annual reports for the Agenda of the United Nations Development Programme (UNDP).

HDI is a synthetic measure based on the average of indicators covering three basic spheres of life:

1. The sphere of health, which is assessed by the ratio of the average life expectancy.
2. The sphere of education, which is assessed on the basis of the rate of educational attainment, as measured by two indicators of educational designated for the adult population, ie.: literacy (the share of people who could read and write with understanding) and schooling (the average time of education, understood as the average number years of schooling).
3. The sphere of income, which is assessed on the basis of GNP (US \$) per capita, calculated according to purchasing power parity (PPP \$).

However, in this paper will be used the following determinants of socio-economic development:

1. Economy and Finance
2. Science and Technology
3. Health
4. Education
5. Living Conditions

Investment in research, development, education and qualifications are one of the objectives of European Union policy. These key areas are the basis for economic growth and development of knowledge-based economy. The Europe 2020 Strategy sets a vision of the European economy based on the twenty-first century society. It aims to transform the European Union, to one that has a balanced economy, which is designed to provide highly skilled workers, high productivity and social community. Innovation as a core element of this strategy are treated as an engine of economic progress.

Europe 2020 has identified three mutually influencing priorities:

- Smart growth: developing an economy based on knowledge and innovation;
- Sustainable growth: promoting more efficient and more competitive economy;
- Global growth: the development of the economy with highly qualified staff, providing social and geographical cohesion.

The list of indicators used in this paper was expanded to ‘Science and technology’, due to the fact that highly skilled workers are treated as the basis for development and knowledge transfer, as well as they are the key link between technological progress, economic growth and social development.

Another determinant, which is highlighted is health, which is defined as a state of complete physical, mental and social. This definition does not mean so only the absence of disease or infirmity, but also the ability to perform social roles, ability to adapt, or to adapt to changing environmental conditions and how to most effectively cope with these changes. Health is therefore a generator of well-being, joy of life, which is what directly determines the quality of life and degree of satisfaction felt from it. Life expectancy has increased dramatically over the last century due to several factors, among others, reducing infant mortality, increase living standards, improved life style and better education, as well as improved health and advanced medical studies.

Education as a social process is associated with a man of his existence. The definition of this process is derived from the Latin word *educatio*, which means upbringing, education (I. Kłóska, H. Howaniec 2001). Education creates knowledge, skills, values and attitudes (J. Grodzicki 2000). It is essential to maintain civil order, a sense of national unity, maintaining economic growth and reduction of poverty.

Another determinant that was used in this paper are the living conditions. The conditions of human life determines the ability to meet their everyday basic needs in housing, trade, catering, household services, health, education, culture and recreation (M. Tkocz and E. Zuzańska-Zyśko 1996).

A detailed list of indicators used for the construction of indicators for individual determinants of socio-economic development has been given below:

I. Economy and Finance

1. Unemployment rate (-)
2. GDP per capita 1 (+)
3. Indicator of real expenditures per 1 inhabitant (+)
4. The number of poor people per 1000 inhabitants (-)

II. Science and Technology

1. Gross domestic expenditure on R&D (% of total expenses) (+)
2. Human resources in science and technology (% of the active population) (+)
3. The number of patent applications submitted to the European Patent Office per million inhabitants (+)
4. The number of researchers per 1000 inhabitants (+)

III. Health

1. Life expectancy (+)
2. Self-perceived long-standing limitations in usual activities due to health problem (-)
3. Self-reported unmet needs for medical care due to being too expensive (-)

IV. Education

1. Participation rate in education and training (persons aged 25 to 64 years) (+)
2. The percentage of people with at most lower secondary education and with no further education at the age of 18-24 years (-)
3. The percentage of people obtaining a higher education between the age of 20 and 24 years (+)
4. The percentage of people gaining or with higher education aged 15 to 64 (+)
5. The percentage of people with secondary education between the age of 15 to 64 (+)

V. Living Conditions

1. The percentage of people who are unable to meet unexpected financial expenses (-)
2. The percentage of people who are not able to make ‘ends meet’ (-)
3. The rate of people at risk of poverty (-)
4. Share of people living in under-occupied dwellings (+)

Methodology of research

Construction of the synthetic measure of development requires the division of diagnostic variables set to stimulants and destimulants. The sign (+) have been marked variables included in the set of stimulants, while the (-) granted destimulants.

Transformations destimulants to stimulants were made according to the following formula:

$$x_{ij}^{\{S\}} = \max_i x_{ij}^{\{D\}} - x_{ij}^{\{D\}} \quad (1)$$

Where S symbol indicates stimulant, while the symbol D destimulant.

Then, after the transformation destimulants to stimulants the normalization of variables was used according to the following formula:

$$u_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i \{x_{ij}\}} (i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m) \quad (2)$$

where:

u_{ij} – normalized value of the j-th variable for the i-th country,

n – number of countries,

m – number of variables.

Synthetic measure of the socio-economic development was calculated by the following formula:

$$u_i = \sum_{q=1}^r u_{iq}, (i = 1, \dots, n; q = 1, \dots, r) \quad (3)$$

where:

u_{iq} – synthetic variable value for the i-th country calculated on the basis of the variables belonging to the q-th determinant,

r – number of determinants.

In contrast, measures of socio-economic development according to separate determinants were calculated using the following formula¹:

$$u_{iq} = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m u_{ij}, (i = 1, \dots, n; q = 1, \dots, r; j = 1, \dots, m) \quad (4)$$

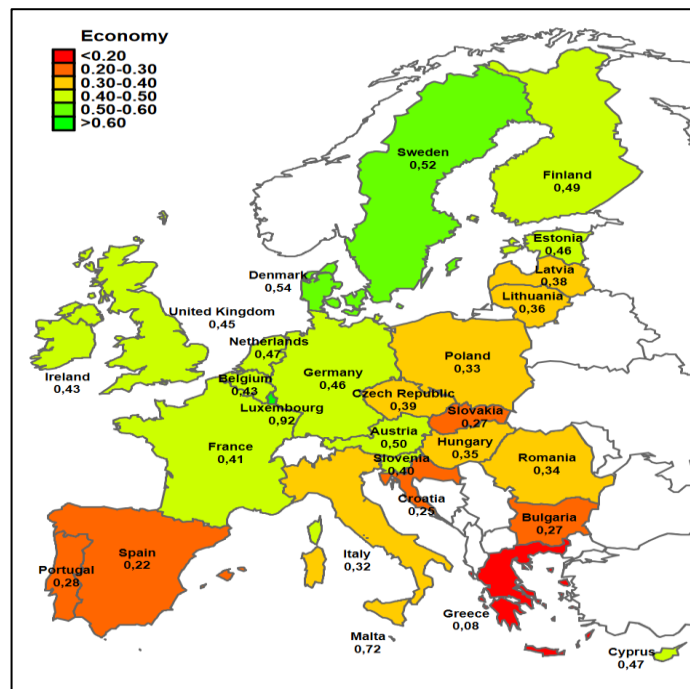
Results of research

The obtained data was used to create the synthetic measure of socio-economic development of the European Union countries as the average measure obtained for the particular determinants. Synthetic measure of socio-economic development was built for the data from 2014. The data were taken from the Eurostat database.

At cartograms (pictures 1–5) are shown the values of synthetic indicators for individual countries in the European Union calculated for distinguished determinants of socio-economic development. Figure 6 shows the values for the synthetic indicator of socio-economic development, while at the figure 7 the HDI is presented.

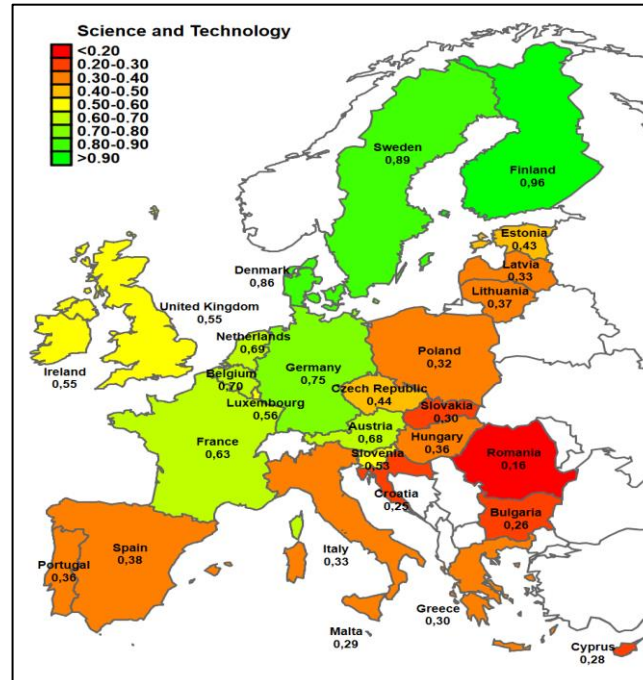
In the area of "Economy and Finance" (picture 1), the highest values characterize countries such as Luxembourg, Malta and Denmark. The lowest Croatia, Spain and Greece. Besides it can be observed that higher values are characterized by the countries of Northern and Western Europe (excluding Spain and Portugal), lower Southern and Eastern Europe.

¹ A. Zeliaś (red.), *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, wyd. AE w Krakowie, Kraków 2000, str. 135

1 picture. Values for 'Economy and Finance' measure
(source: authors concluded)

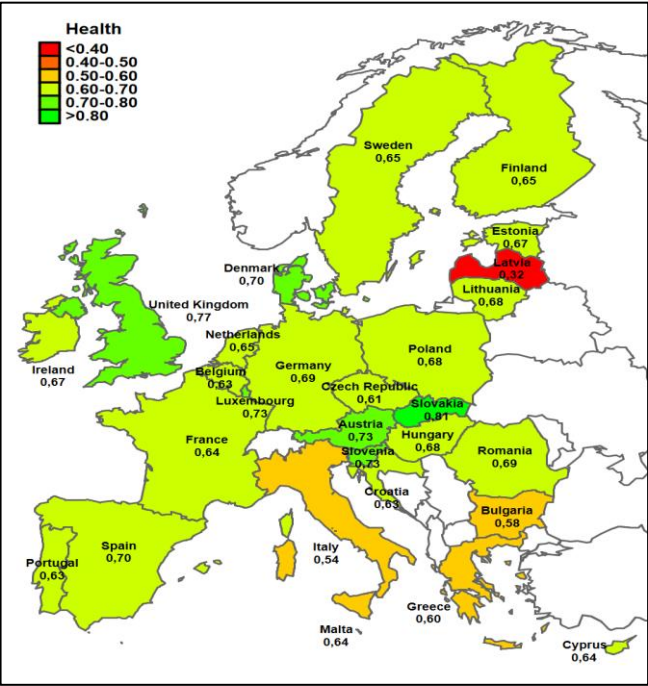
Analysing the value of the meter for the determinants of "Science and Technology" (picture 2) it should be noted that the highest values were observed in Finland, Sweden and Denmark. While the lowest in Bulgaria, Croatia and Romania.

2 picture. Values for 'Science and Technology' measure
(source: authors concluded)

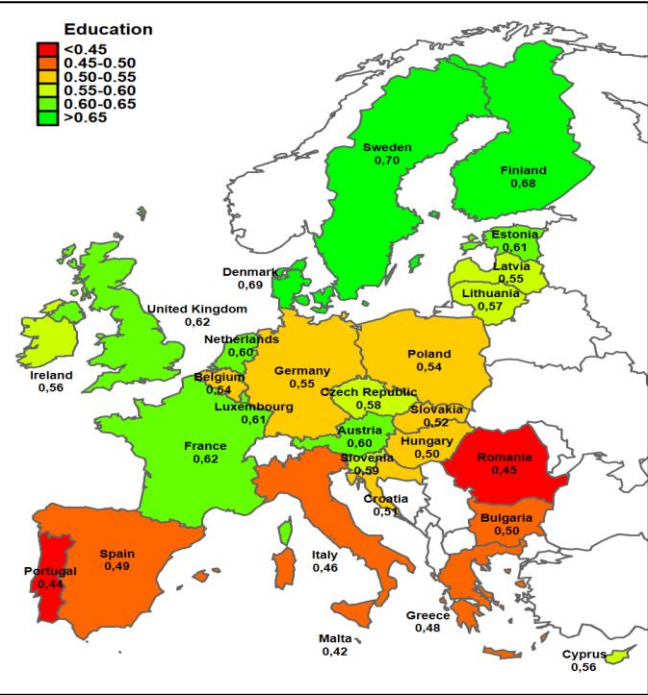
In the case of next determinant, which is health (picture 3) we can see the most even distribution of values. Latvia is an exception here. The highest values in this aspect of socio-

economic development gained Slovakia, the United Kingdom and Slovenia. Lowest: Bulgaria, Italy and Latvia.

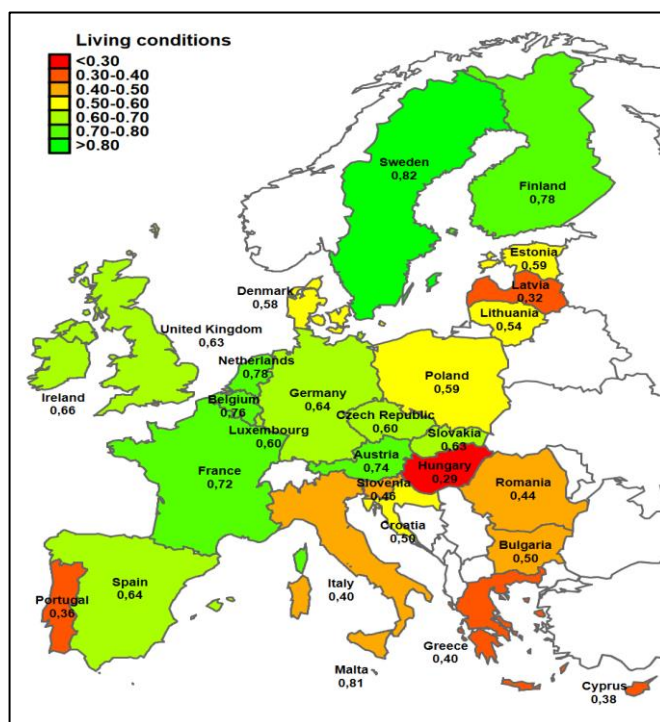
3 picture. Values for 'Health' measure
(source: authors concluded)

For determinant of "Education" (picture 4), the highest value of the meter were obtained for the following countries: Sweden, Denmark and Finland, the lowest for Romania, Portugal and Malta.

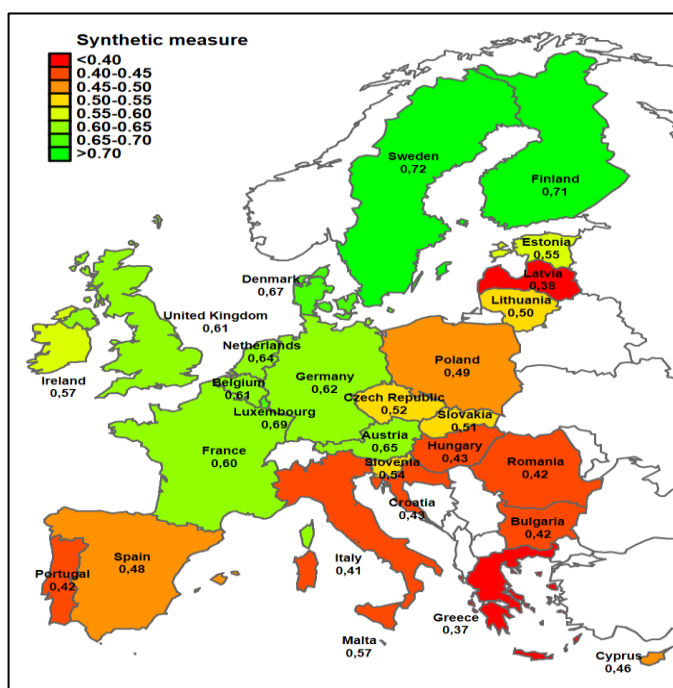
4 picture. Values for 'Education' measure
(source: authors concluded)

In the case of determinant "Living conditions" (picture 5) lowest values characterize the countries of South Europium, Portugal and Latvia, the highest Sweden, Malta and Finland.

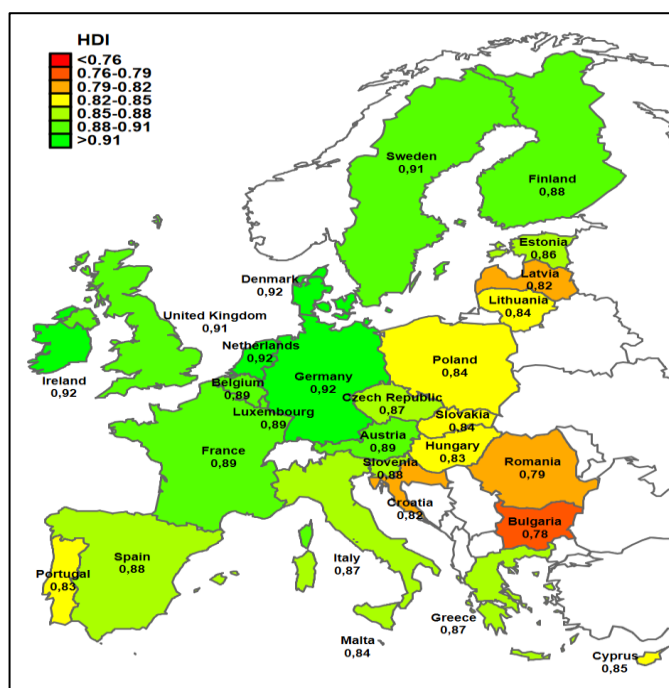

5 picture. Values for 'Living conditions' measure
(Source: authors concluded)

Picture 6 has been presented for the synthetic measure of living standards. Lower values for a synthetic measure the standard of living achieved the countries of Southern Europe and Eastern Europe, the higher Northern and Western Europe (except Spain and Portugal). At the picture 6 you can see a vertical division of Europe in this case.

6 picture. Values for the synthetic measure of socio-economic development
(source: authors concluded)

7 picture. Values for the HDI Index
(source: authors concluded)

However for Human Development Index HDI (presented at picture 7) was obtained a horizontal division of the EU countries. Positioning of individual countries according to both indicators and all the determinants are presented in Table 1.

1 table. Positioning the EU countries according to the synthetic indicator of socio-economic development

	I	II	III	IV	V	Synthetic measure	HDI
Sweden	4	2	17	1	1	1	5
Finland	6	1	16	3	3	2	11
Luxembourg	1	9	4	6	14	3	7
Denmark	3	3	6	2	17	4	1
Austria	5	7	5	9	6	5	10
Netherlands	7	6	15	8	4	6	2
Germany	9	4	9	16	9	7	3
Belgium	12	5	23	18	5	8	8
United Kingdom	11	10	2	4	12	9	5
France	14	8	19	5	7	10	9
Malta	2	24	20	28	2	11	21
Ireland	13	11	13	14	8	12	3
Estonia	10	14	14	7	15	13	17
Slovenia	15	12	3	10	21	14	12
Czech Republic	16	13	24	11	13	15	17
Slovakia	24	23	1	19	11	16	19
Lithuania	18	16	10	12	18	17	21
Poland	21	21	11	17	16	18	20

	I	II	III	IV	V	Synthetic measure	HDI
Spain	27	15	7	23	10	19	13
Cyprus	8	25	18	13	25	20	18
Hungary	19	18	12	21	28	21	24
Croatia	26	27	22	20	19	22	26
Bulgaria	25	26	26	22	20	23	28
Portugal	23	17	21	27	26	24	23
Romania	20	28	8	26	22	25	27
Italy	22	20	27	25	23	26	14
Latvia	17	19	28	15	27	27	25
Greece	28	22	25	24	24	28	16

(source: authors concluded)

The highest positions for the synthetic indicator of socio-economic development achieved Nordic countries: Sweden, Finland and Luxembourg. Lowest Italy, Latvia and Greece. In the case of HDI in the top positions are: Denmark, the Netherlands, Ireland and Germany. The lowest values obtained: Croatia, Romania and Bulgaria.

In the area of "Economy and Finance", the highest values characterize countries such as Luxembourg, Malta and Denmark. The lowest Greece. Analysing the value of the meter for the determinants of "Science and Technology" it should be noted that the highest values were observed in Finland, Sweden and Denmark. While the lowest in Romania. In the case of next determinant, which is "Health" it can be observed that the highest values in this aspect of socio-economic development gained Slovakia, the United Kingdom and Slovenia. Lowest: Latvia. For next determinant which is "Education", the highest value of the meter were obtained for the following countries: Sweden, Denmark and Finland, the lowest for Malta. In the case of determinant "Living conditions" lowest values characterize the countries of South Europe, Portugal and Latvia, the highest Sweden, Malta and Finland.

In order to examine the relationship between determinants and synthetic indicators of socio-economic development of the EU countries the Spearman's rank correlation coefficients have been calculated. It was obtained that the most correlated with the synthetic index are the determinants of "Science and Technology", "Economics and Finance" and "Living conditions" in the case of the meter HDI is "Science and Technology" and "Education", the third "Economy" and "Living conditions". The relationship between the synthetic index and HDI was obtained at 0.78, which means high positive relationship.

Conclusions

Lower values for the determinants of 'Economics and Finance' granted the countries of Southern Europe and Eastern Europe lower positions, the higher Northern and Western Europe (except Spain and Portugal). Noteworthy is the fact that the values are not too high for the EU. In the case of 'Science and Technology' and 'Education' The EU is divided, like the determinants of 'Economics and Finance'. Values for 'Education', however, are higher. In the case of determinants which is 'Health' you will see a significant improvement in values obtained in principle for all EU countries except Latvia. For determinants of 'Living conditions' lowest values obtained southern European countries, Hungary, Latvia and Portugal. The highest Northern and Western Europe.

It should be noted that there is a high dependency of Spearman's rank correlation coefficient between meter HDI and designated synthetic meter (0.78). The highest correlation with the meter is characterized by a synthetic indicator 'Science and Technology' (0,84) in the case of HDI is also an indicator of 'Science and Technology' (0.85). The lowest correlation is characterized by 'Health'.

In the case of synthetic measure is a moderate dependency (0.44), and in the case of HDI low (0.36).

In summary, that in most cases analyzed countries of Northern and Western Europe perform better compared to other EU countries.

Reference list

- Grabiński T, Analiza taksonometryczna krajów Europy w ujęciu regionów, wyd. AE w Krakowie, Kraków 2003
- Grodzicki J., Edukacja czynnikiem rozwoju gospodarczego, wyd. A. Marszałek, Toruń 2000
- Kłóska I., Howaniec H., Edukacja a rynek lokalny na przykładzie miasta Bielsko-Biała [w:] Czakon D., Kosmala J., Szczepański M.S. (red.), Polska szkoła: edukacja a rozwój lokalny i regionalny, Wydaw. "Śląsk", Częstochowa – Katowice, 2001
- Markowska M., Sobolewski M., Strahl D., Sokołowski A., The regions of visegrad group countries classified regarding their sensitivity to economic crisis (in the labour market area) [w:] Hlavacek P., Olsova P. (red.) Regional Economy and Policy, Univerzita J.E. Purkyne v Usti nad Labem, Czech Republic 2014
- M. Tkocz i E. Zuzańska-Żyśko, Charakterystyka wielkich miast Polski, Wiadomości Statystyczne nr 12, 1996
- Tylka J., Zdrowie menedżera: psychologiczne ramy dla relacji styl życia a zdrowie i choroba, Difin, Warszawa 2000
- Zeliaś A. (red.), Poziom życia w Polsce i krajach Unii Europejskiej, PWE, Warszawa 2004
- Zeliaś A. (red.), Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym, wyd. AE w Krakowie, Kraków 2000

Information about the author

Aldona Migala-Warchol, Ph.D., Assistant Professor at the University of Technology in Rzeszów, scientific interests, research fields: study of quality of life and level of living in Poland, researches of socio-economic development of EU countries, comparative analysis. E-mail address: amigala@prz.edu.pl

EDUCATIONAL MIGRATION AND ITS IMPACT ON DEVELOPMENT OF ACADEMIC CENTRES

Diana Rokita-Poskart

Opole University of Technology

Abstract

The aim of the paper is to present the impact of educational migration connected with taking up tertiary education to the local development of academic cities on the example of one of the academic city in Poland - Opole. Using the theoretical framework and the results of empirical studies there have been shown that the influx of students to the city can influence both the development of the local market of good and services, as well as the real estate market. This category of migration may also affect the development of the local labour market of academic city and may have impact of its demographic situation in long run.

Introduction

Existence of universities located in the local and regional space is treated more and more frequently as an important element of the socio-economic scene and one of the major growth poles, strongly impacting its environment and stimulating its growth (Chakrabarti *et al.* 2003). Universities may influence the development of local and regional economy on multiple levels. On the one hand, universities and other higher education institutions, in line with the premises of the “learning region” concept, create foundations for development of local and regional knowledge-based economy (Godowska 2012; Heffner *et al.* 2011), around which poles of technological progress are formed and business keeps developing (Grzeszczak 1999). On the other hand, universities may significantly influence the local and regional labour market and the market of goods and services (Sevinc 2014). However, one of the most important consequences of existence of universities is the fact of attracting a significant number of students. As noted by R. Florida, universities play an elementary role in fostering regional development on account of the fact that they attract “talented people” to cities and regions and provide ground for attracting investors (Jałowiecki, Szczepański 2006; OECD 2013). Their presence and their “use” of academic cities may offer numerous social, economic, demographic and cultural benefits.

The objective of this article is to present economic and demographic benefits related to students, perceived as educational migrants, who arrive in academic cities. The inflow of new “users” of academic cities may lead, on the one hand, to a greater demand for goods and services at the local market, which increases the demand at the commodity market; however, together with the inflow of students to cities, the demand at the local real property market also grows (Steinacker 2013). On the other hand, the inflow of students to academic cities may have impact of the development of the local labour market. By their willingness to work during term time, the supply of work grows and on account of higher local consumer demand and greater revenues of the companies which are its consequence, the demand for labour also grows (Rokita-Poskart 2016a). What is more, new students may influence the demographic situation of academic centres, as some of them may stay there after graduation, also realising their procreation plans. The above-listed consequences of new “users” of academic cities may lead to economic and also demographic development.

In the relation to the requirements pertaining to the volume of the study, the structure of this article is as follows: in the first place, the case of one academic city in Poland (Opole) was presented, along with a study method. Using this example, possibilities of creation of demographic and economic growth thanks to educational migrations are presented. This was accomplished thanks to the research pursued in Opole among a quota sampled group of full-time and extramural students of all universities located in Opole. The study is completed with a recapitulation and most important conclusions.

Study Area and Method

To show the mechanisms of impact of educational migration on local development, results of empirical studies pursued in one of Polish academic cities, Opole, were used. This city is the capital of the smallest province in Poland with respect to the number of inhabitants and the surface area – the Opole Province, which is located in the South-Western part of Poland. Although the city is not the biggest academic centre in Poland when we take into account the number of students, but at the same time it has the highest share ratio of students per inhabitants among all nonmetropolitan provincial cities in Poland. This may allow to assume that the impact of students, especially the incoming students, have a great impact of the economic development of the city (Rokita-Poskart 2016a).

The above-mentioned studies were conducted between 2013 and 2015 among final year students of all universities located in Opole. Their main objective was to collect information about the amount of expenses of students in the city, the work that they performed during studies and their plans related to the period after graduation. On the basis of analysis of study results, an attempt was made at determining the impact of migrants on the socio-economic development of the Opole academic centre.

When designing the study, there were used experiences related to the pilot study pursued a few years earlier. In the basic study, in line with the prior pilot study, a random survey technique was used, performed during academic classes with highest attendance number of students. On the other hand, in the quota sampling, two basic sampling criteria were chosen – gender and course of studies – full-time or extramural studies. In both cases, a quota corresponding to the data of the Central Statistical Office for the Opole academic centre. Therefore, a sample of 61 % women and 39 % men was adopted, and 65 % of full-time students and 35 % of extramural students. Subsequent criteria that were taken into account was the share of individual study majors in line with the classification of the International Standard Classification of Education and the share of 1st and 2nd degree students in the total number of people commencing tertiary-level education in Opole. In the study, a questionnaire was used containing 23 questions. The questions focused on such issues as the professional activity of students during studies, in particular work that they performed in Opole, the amount and the structure of expenses in the academic city, the plans related to the future work place and place of residence after graduation (Rokita-Poskart 2016b). Out of the total of 1,075 interviewed persons, taking into account the objective and the scope of studies, only questionnaires completed by persons qualified to the group of educational migrants were selected for further analysis (967 persons²). On the basis of study results, we try to determine the impact of educational migration related to tertiary education on the economic and demographic development of the Opole academic centre, in particular the development of the commodity and service market, labour market and the city's demographic situation.

In the first place, the size and the structure of the local demand generated by educational migrants was assessed. This was possible thanks to a quite detailed question contained in the questionnaire, in which the respondents were asked to show the average amount of specific monthly expenses in Opole, including expenses related to accommodation during studies, costs of food, non-alcoholic beverages, alcoholic beverages, clothing, cosmetics and expenses on entertainment and other services used by the students.

Subsequently, using the question pertaining to work undertaken by migrants during studies, the total additional supply of labour notified by migrants in Opole was assessed. Later, based on study results pertaining to the size and the structure of consumption demand of migrants, the total number of work places that have arisen in the local economy thanks to the expenses of educational migrants was evaluated. In this place, the assessment concept of multiplier effects was used

² Study results allowing to determine the share of migrants commencing studies in Opole at approx. 90 % with slight (approx. 2–3 %) divergences corresponded to the information obtained from two largest public universities located in Opole. According to such data, the share of educational migrants in the total number of students commencing studies at such universities amounted to approx. 87–88 %.

(Rokita-Poskart 2016a). Furthermore, using data pertaining to the declarations of educational migrants related to the willingness to reside in Opole after graduation, we made attempt to determine their potential impact on the demographic development of the city in a longer time perspective.

Impact of Educational Migration on Development of Academic Centre (Opole Case)

One of the channels of economic impact of migrants is the commodity and service market. The results of empirical studies show that an average educational migrant in Opole spends PLN 705.00 on average monthly. Extrapolating the study results onto the entire estimated population of educational migrants in Opole, it is possible to assume that in the scale of a whole academic year, the total demand generated by migrants' amounts to approx. PLN 142.2 million. To illustrate this amount, it may be compared to the volume of demand on the part of city residents. If the amount of expenses of city residents is estimated at approx. PLN 1 billion³, then comparing it with the amount of migrants' expenses in Opole allows for ascertainment that the total consumption demand of migrants in Opole constitutes approx. 15 % of the total expenses of Opole residents. This allows for a modest declaration that the commodity and service market in Opole may be, in a certain degree, determined by migrant students; at the same time, it may be surmised that they influence its development. Diagram 1 presents the structure of annual demand of educational migrants in Opole.

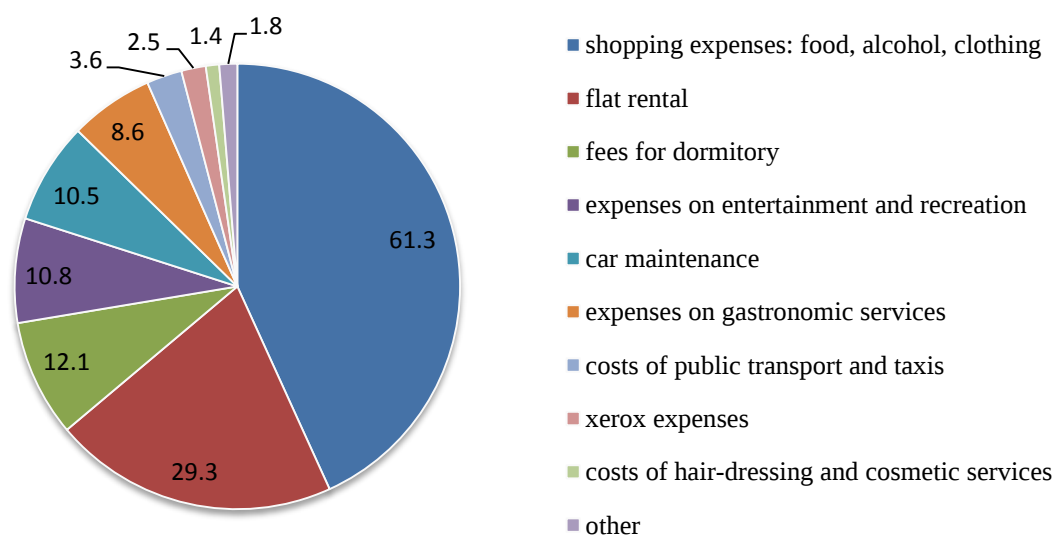

Diagram 1. Structure of demand notified by educational migrants in the Opole academic centre (in PLN million)

(source: prepared on the basis of results of the author's own research)

Based on the presented study results, it is to be estimated that students could assign PLN 61.3 million for purchase of goods at the local market and approx. PLN 29 million on purchase of services. Therefore, it may be assumed that the some local enterprises, primarily these for which the target group are students, is determined by the demand voiced by the migrant students in the city; this is confirmed by the study results presented in this article, as well as in-depth interviews with entrepreneurs. Apart from the impact of students on the development of the broadly-understood commodity and service market, it is also worth emphasising that the inflow of students also influences the local real property market. As indicated by certain studies, students create a

³ Public statistics lack data pertaining to the concept demand for individual units of local government. Therefore, this estimate uses data of the Central Statistical Office pertaining to the consumption expenses of an average member of a household in the Opole Province (Study of Household Budgets, 2015).

significant part of demand for rental of flats in academic cities (Student Market Review 2016, Braunschweig 2016, Ogur 2011). In Opole, *incoming* students assign approx. PLN 30 million on flat rental in the scale of the academic year which, in a major part, constitutes an additional income for households providing rental services, thence creating an additional demand and income effect.

Another channel via which educational migrants may influence the economic development of an academic centre is the labour market. The inflow of educational migrants to academic centres influences greater supply of labour, as pursuance of educational plans in an academic centre is often accompanied by performance of work. The results of empirical studies show that out of the total number of all migrant students, 25.7 % of them commenced work in Opole (Diagram 2).

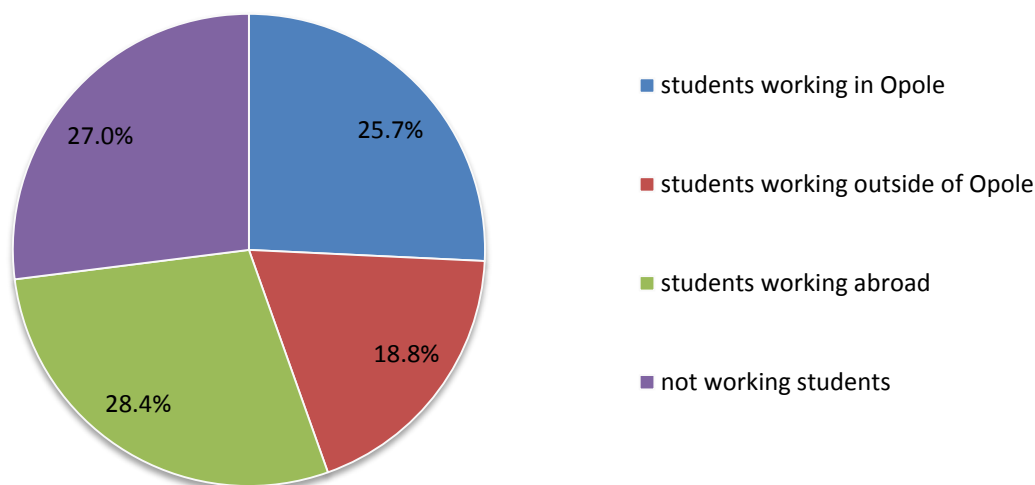

Diagram 2. Forms of professional activity of educational migrants
(source: prepared on the basis of results of the author's own research)

Extrapolating the obtained study results onto all educational migrants, it may turn out that approx. 5,600 educational migrants worked in Opole. A majority of them held seasonal jobs in trade and service companies, flexibly adjusting to the changing needs of employers. Furthermore, it may be assumed that students, on account of the character of work performed by them, fill the gaps at the local labour market improving its operation and development.

The labour market in an academic centre may additionally develop thanks to higher revenues of companies generated by the students' expenses. If the migrant students generate a significant demand impulse, in relation to this, companies may record additional demand for work and create additional work places. In line with the adopted concept of assessment of multiplier effects, it may be assumed that in the Opole academic centre, thanks to the expenses of incoming students, 485 work places could have been created only in the first stage of impact of the multiplier effect. Several dozen or even several hundred more work places may be created in the local economy thanks to the expenses made by people having work thanks to the demand of educational migrants. Furthermore, it is worth emphasising that students often take up work positions which are created in companies that notify additional demand for work resulting from higher revenues generated thanks to the expenses made by students in the academic centre (Rokita-Poskart 2016).

Students may influence the economic development of an academic centre not only in a short-term perspective, i. e. at the moment of commencing studies, but also in a long-term period. It is necessary to assume that some of them will decide to stay in the city after graduation, work there and effect their consumption and investment expenses and realise their procreation plans. The results of studies performed in Opole and pertaining to this subject are presented in Diagram 3.

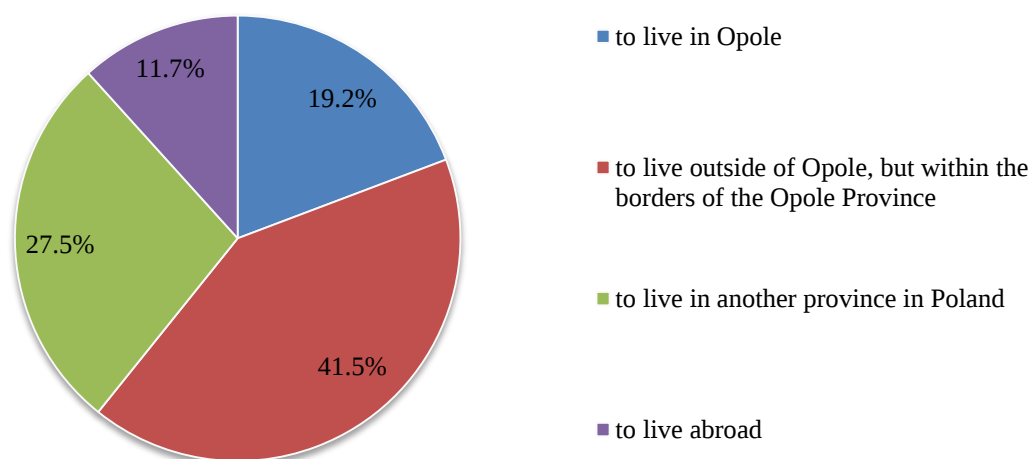

Diagram 3. *Migrants' plans referring to the intended place of residence*
 (source: prepared on the basis of results of the author's own research)

As shown by the study results, almost 20 % of students treated as educational migrants declared their willingness to stay in the city after graduation. If these plans are implemented, this could offer a number of benefits for the city. First of all, the fact of residence in the city could, in a longer period, slow down of the negative demographic processes which are observed in Opole and manifested by a decreased number of residents and smaller population growth. In the future, more beneficial demographic transformations could also be influenced by the fact of implemented procreation plans by the students. Secondly, additional residents offer benefits in the form of additional consumption demand, but they may also generate investment demand at the real property market, contributing to the establishment of new work place. Thirdly, additional city residents may generate greater revenues to the city budget; and fourthly, they may increase the local work force. It is interesting to note that over 27 % of interviewed educational migrants declared willingness to work in Opole after graduation. This testifies to the fact that some of them intend to live outside of Opole, but work in the city.

Conclusions

Universities are treated as catalysts of local and regional development. Without doubt, one of the major consequences of location of universities in academic cities is the influx of students. Students may generate a number of benefits for academic centres. This article mainly shows the economic and demographic benefits which may form a strong foundation for the development of academic centres. Benefits of typically short-term and long-term nature were indicated. On the one hand, thanks to the students, consumption demand is stimulated, which determines the functioning of the entire local commodity and service market; the presence of students strongly determines the development of the real property market, in particular the rental market. What is more, students also influence the development of the labour market – both on its supply and demand side. On the other hand, students may also impact the development of academic centres in a long-term perspective. Some of them will decide to stay in the city after graduation – and they will realise their consumption and investment expenses, they will work, pay taxes and implement their procreation plans in the city.

The above-listed consequences do not only refer to the analysed Opole academic centre, but all academic cities in Poland and in the world, which experience an intense influx of new city users in relation to universities located within their areas. This influx and use of cities by students may

form a basis for economic, social and demographic development, both in a short-term and long-term perspective.

Reference list

- Badanie budżetów gospodarstw domowych (2015) January 28, 2017, from <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2015-r-9,10.html>
- Bajerski A. (2013) *Przegląd wybranych teorii rozwoju regionalnego* [in:] *Rola obszarów metropolitalnych w polityce regionalnej i rozwoju regionalnym*, Kisiała W., Stępiński B. (eds.) Poznań: Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu.
- Braunschweig L. (2016) *The Impact of Knowledge-Intensive Employment Centers on the Rent Structure of Rotterdam*, Rotterdam: Erasmus School of Economics.
- Chakrabarti A.K., Rice M. (2003), *Changing Roles of Universities in Developing Entrepreneurial Regions: The case of Finland and the US*, Massachusetts Institute of Technology, IPC Working Paper Series: 1–18.
- Godowska M. (2012) *Region uczący się – uwarunkowania i determinanty rozwoju na przykładzie województwa małopolskiego*, „Przedsiębiorczość-Edukacja” 8: 278–286.
- Grzeszczak J. (1999) *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, Wrocław: Prace Geograficzne PAN nr 173.
- Heffner K., Klemens B. (2011) *Struktury klastrowe w gospodarce przestrzennej – wybrane korzyści i problemy rozwoju w skali lokalnej i regionalnej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 241: 56–64
- Jałowiecki B., Szczepański M.S. (2006) *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jończy R. (2003) *Migracje zarobkowe ludności autochtonicznej z województwa opolskiego. Studium ekonomicznych determinant i konsekwencji*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Jończy R., Rokita-Poskart D., (2014) *Educational migrations as a factor of the depopulation of the intermetropolitan region*, “Economic and Environmental Studies” 14 (1): 9–22.
- Local Bank Data, Retrieved February 8, 2017, http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks
- OECD (2013), *Higher Education in Regional and City Development: Wrocław, Poland 2012*, OECD Publishing.
- Ogur J. D. (2011) *The Impact of Colleges and Universities on Local Rental Housing Markets*, “American Journal of Economics and Sociology”, 32: 387–394.
- Rauziński R. (2012) *Śląsk Opolski regionem kryzysu demograficznego* [in:] *Spółeczeństwo Śląska Opolskiego 1945–2011–2035 – aspekty społeczne, demograficzne i rynku pracy*, Rauziński R., Sołdra-Gwiżdż T. (eds), Opole: PIN – Instytut Śląski
- Rokita-Poskart D. (2016a) *Educational migration and the labour market*, “Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics” 5 (1): 6–17.
- Rokita-Poskart D. (2016b) *Konsekwencje migracji edukacyjnych w gospodarczym pejzażu miasta akademickiego (na przykładzie opolskiego ośrodka akademickiego)*, „Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny” 3 (161): 205–222.
- Rokita-Poskart D. (2016c) *Pracować i studiować? Aktywność zawodowa studentów opolskiego ośrodka akademickiego (na podstawie wyników badań empirycznych)* [in:] *Edukacja młodzieży a rynek pracy*, A. Zagórska (eds.) Opole: Uniwersytet Opolski.
- Sevinc H. (2014) *The role of universities in local economic development: a case of TRA2 region in Turkey*, “Research Journal of Business and Management” 1 (4): 448–459.
- Steinacker A. (2005) *The Economic Effect of Urban Colleges on their Surrounding Communities*, “Urban Studies” 42 (7): 1161–1175.
- Strategia rozwoju województwa opolskiego do 2020 r.* (2012), Opole: Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego
- Student market review (2016), Retrieved January 28, 2017, from <http://www.knightfrank.co.uk/resources/commercial/brochure/knight-frank-student-market-review-2016.pdf>
- Wiedermann K. (2008) *Koncepcja efektów mnożnikowych w wyznaczaniu wpływu przedsiębiorstw na otoczenie społeczno-gospodarcze* [in:] *Problematyka badawcza geografii przemysłu*, Ziolo Z., Rachwał T. (eds.) Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG nr 11, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie.
- Zajdel M. (2001) *Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy*, „Studia prawno-ekonomiczne” 83: 397–421.

Abstract in English

The aim of the paper is to present the impact of educational migration connected with taking up tertiary education to the local development of academic cities on the example of one of the academic city in Poland – Opole. Using the theoretical framework and the results of empirical studies there have been shown that the influx of students to

the city can influence both the development of the local market of good and services, as well as the real estate market. This category of migration may also affect the development of the local labor market of academic city and may have impact of its demographic situation in long run.

Information about the author

Diana Rokita-Poskart (d.rokita(at)po.opole.pl) is an Assistant Professor at Opole University of Technology, Opole, Faculty of Management and Economics, Luboszycka 7, 45-036 Opole, Poland. E-mail address: d.rokita@po.opole.pl

R&D ACTIVITY IN POLAND AS COMPARED TO THE EUROPEAN UNION

Marzena Szewczuk-Stępień

Opole University of Technology, Faculty of Economics and Management

Abstract

The article shows the R&D activity in Poland in comparison to the European Union and describes the development based on R&D investments in Poland. In particular, there are presented the amount of R&D expenditures and their relation to GDP in Poland in comparison to other European Union countries. Additionally, the article presents the amount of entities which are carrying out R&D operation in Poland. The theoretical study was prepared on the basis of reference literature on the subject, whereas the empirical section relies on statistical data (Central Statistical Office of Poland, Eurostat). On account of availability of comparable data, the author decided to focus on years 2010–2015. The basic method of analysis was descriptive statistics, mainly the indicator method.

Introduction

It's well known that competitiveness and market advantage we can get with a lower price or products and services diversification. When the costs reduction is not enough then entrepreneurs are looking for unique forms of competition, mainly through implementation of innovation. Innovations in company start from creative ideas, which mostly are the result of research-and-development works both in companies and research units. New technologies and process changes are basic need for companies as the Internet or working capital. Investors and entrepreneurs are looking for new solutions and tool which can help in professional selection of company, financing and making new solutions. More and more companies creating their own R&D departments and centers of modern services with different profiles such as: shared service centers, R and D centers and other (Szewczuk-Stępień, Wiktorski, 2016).

The level of innovation of companies and universities in Poland is still low. It is because of an insufficient and not adapted to the market expectations supply of technology from universities and too little interest when it comes to innovative solutions and lack of knowledge as far as entrepreneurs are concerned. On the other hand, we should point out the potential, which have both - research centers as well as companies (Adamska, Dymek, 2015).

Cooperation of science and business, national/regional smart specializations, development and innovation implementation are the main features that should create R&D&I sector in Poland by 2020. Realization of those actions aims to increase the impact of still developing R&D&I sector on economy situation. Access to research infrastructure and wide range of instruments that financing innovations are the unique opportunity for dynamic development in companies which may strengthen Poland on the economic map of Europe.

The purpose of this article was to present the current picture of R&D activity in Poland and to highlight the potential for further development. The theoretical study was prepared on the basis of reference literature on the subject, whereas the empirical section relies on statistical data (Central Statistical Office of Poland, Eurostat). On account of availability of comparable data, the author decided to focus on years 2010–2015. The basic method of analysis was descriptive statistics, mainly the indicator method. Data are presented in tabular layout with short commentary. The study closes with conclusions and observations.

1. R&D Activity: Basic Definitions

Development of research and development constitutes a key activity boosting the growth of innovative economy. This activity consists in the conduct of systematic creative work, which is implemented with the aim of increasing knowledge resources and finding new potential for utilising

knowledge. Research and development activity (R&D) is primarily focused on development of new products and processes. Research and development work encompasses creative work undertaken in a systematic manner with the aim of increasing the pool of knowledge and using such resources to create new applications. R&D is a term encompassing three types of activities: basic research, applied research and experimental development. Basic research constitutes experimental or theoretical activities undertaken primarily with the aim of acquiring new knowledge about the bases of phenomena and observable facts, without focus on any specific application or use. Applied research also includes original research work undertaken with the aim of acquiring new knowledge. However, it is primarily oriented on a specific practical objective. Experimental development constitutes systematic work relying on the existing knowledge procured as a result of research activity and/ or practical experience and aimed at development of new materials, products or devices, initiation of new or significant improvement of already existing processes, systems and services (Frascati Manual, 2002).

2. Challenges of the 2014–2020 Perspective for Poland

In line with the provisions of the Europa 2020 strategy, the following objectives have been designated in the process of strategic planning and management in Europe; these objectives are to be accomplished by the end of the current financial perspective, i. e. by 2020 (Europa 2020, 2010):

- 1.7 % GDP assigned to R&D (share of the private sector in the financing of R&D: 50 %);
- 45 % persons aged 30–34 with higher education;
- accomplishment of critical mass in areas and sectors of key importance for Poland's competitiveness: smart specialisation;
- reinforcement of linkages between science and business;
- increase in the degree of internationalisation of the Polish science and higher education and improvement of the position of Polish universities on the international scale;
- development of modern scientific personnel and improvement of the quality of curricula with respect to their better adjustment to quantitative and qualitative changes at the labour market.

The aim is to reinforce the cooperation between science and business, increase private expenditure on R&D, focus on priorities (smart specialisations that reflect the economic and research potential) and ensure optimal use of the existing R&D infrastructure also by the economic milieu. In 2016, the European Commission published a report entitled “European Innovation Scoreboard” determining the level of innovation of individual European states. In the report⁴, the Commission experts took into account three main categories of indicators and eight different dimensions in which innovation is manifested. Human resources, open, excellent and attractive research systems and finance and support are three dimensions which are determined as beyond the impact and control of a company. Investments of companies, linkages and entrepreneurship are the dimensions which may be influenced by a company, whereas innovators and economic effects are two last dimensions that show the results of companies' activities. In combination, this offers 25 indicators that differentiate all countries and place them on relevant positions in the European Innovation Scoreboard. The countries were divided into four groups: innovation leaders, strong innovators, moderate innovators and modest innovators. The group of European innovation leaders includes Switzerland, Sweden, Denmark, Finland, Germany and the Netherlands. In this group, the result of every country was high above the average value for the European Union countries. The group of strong innovators is a second group that includes Ireland, Belgium, Great Britain, Luxembourg, Austria, Israel, Iceland, France and Slovenia. Moderate innovators is the most numerous group, which also includes Poland. Furthermore, the group also features such countries as Norway, Cyprus, Estonia, Malta, Czech Republic, Italy, Portugal, Greece, Spain, Hungary,

⁴The European Innovation Scoreboard is a source of information about innovative activity of European economies. The scoreboard is a part of the EU strategy for creating a “union of innovations” which is going to support entrepreneurs in transforming their ideas into products and services.

Slovakia, Serbia, Lithuania, Croatia and Turkey. The list is closed by the group of countries which were determined as modest innovators, including Bulgaria, former Yugoslav Republic of Macedonia, Romania and Ukraine.

Table 1 presents the formation of the complex innovation indicator in the European Innovation Scoreboard for selected European Union countries.

1 table. *Composite innovation indicator in the European Innovation Scoreboard (EU 28=100)*

Territorial unit	Years					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Poland	58.5	56.5	57.1	54.9	55.7	55.9
Czech Republic	82.5	85.5	85.2	80.9	82.8	83.1
Estonia	91.8	90.9	97.2	94	91.5	85.9
Lithuania	49.4	49.7	51.6	52.8	55.1	54.1
Germany	127.9	127.4	128.4	126.9	125.1	121.1
Sweden	140.6	138.8	138.0	138.5	137.5	135.0
Finland	131.4	126.6	125.5	123.2	125.7	124.5

(source: Strateg, table generated in the STRATEG app on the basis of individual setting)

The leading economies in the European Union are Scandinavian economies, where the expenditure on R&D is much higher than the EU average; the situation is similar in Germany. Czech Republic is a country to which Poland would like to be compared, yet the Polish expenditure on R&D is much smaller than expenditure made by Czechs.

Nowadays, Poland occupies the 22nd position in the innovation scoreboard of the European Union countries. In comparison to 2015, Poland has improved its score, but by one position only. An in-depth analysis shows that with respect to every factor taken into account, Poland is below the EU average. In particular, linkages/ cooperation, entrepreneurship and research financing systems function weakly. The weakest indicators include the number of non-EU doctorate students and the number of publications in public and private partnership. However, it is worth noting that in comparison to the previous year, the efficiency of 14 out of 25 indicators in the case of Poland has improved. In particular, attention should be drawn to expenditure on research and development in the business sector (15 %) and revenues from the sale of licences and patents from abroad (15 %). The Commission experts also noted a relatively sharp drop of efficiency in the case of innovative collaboration of small and medium-sized companies with others (-12 %) and in the number of SMEs with marketing/ organisational innovations (-9.7 %). For the first time, the report also contains a forecast of the innovation level in the years to come. In the case of Poland, it is expected that the country will improve its efficiency in the area of four indices and will deteriorate with respect to two. This forecast offers a positive evaluation for the subsequent years; if it is assumed that other factors will not change, it is possible that Poland will accomplish a better result from the previous record in 2010.

3. Expenditure on R&D Activities in Poland

As part of financing research and development activity, the following sources of financing are distinguished: funds from the state budget, funds of companies, funds of international organisations and foreign institutions, funds of universities, research and development units and others. The expenditure on R&D may be divided into internal and external. Internal expenditure encompasses the value of research and development work performed by the research infrastructure belonging to a unit. External outlays include the value of research and development work acquired from other entities. Internal gross expenditure on research and development activities pursued in the

area of a given country is determined by GERD⁵ (Gross Expenditure on Research and Development). GERD is the total of expenses incurred on research and development by companies, local governments and the central government, higher education and private non-commercial institutions. In the broadest range of the indicator, also foreign expenses are taken into account (Frascati Manual, 2002). Formation of the GERD in the examined period and the percentage relation between the GERD and the GDP is presented by data collected in Table 2.

At the time when the Polish GDP grew in total by approx. 20 % between 2010 and 2015, the value of internal gross expenditure on research and development activity (GERD) in 2015 reached PLN 18 billion and, in comparison to 2010, grew by 18 %. Intensity of research and development work, measured as a share of internal expenditure incurred on academic research and development work in relation to the GDP reached the value of 1.00 % in 2015 and grew by almost 0.3 percentage points in comparison to 2010.

2 table. GERD and GDP (in current prices) in Poland between 2010 and 2015

Indicator	Years					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GERD (in PLN billion)	10.4	11.7	14.4	14.4	16.2	18.0
GDP (in PLN billion)	1437.3	1553.5	1615.8	1662.0	1728.6	1789.7
Relation between GERD and GDP (%)	0.72	0.75	0.89	0.87	0.94	1.00

(source: author's own study on the basis of: Research and Development Activity in Poland between 2010 and 2015, Central Statistical Office, Local Data Bank)

In the Europa 2020 strategy, the European Commission designated an increase in GERD in comparison to the EU GDP up to 3 % in 2020 as the objective. For Poland, the increase of total expenditure on research and development in comparison to the GDP was determined at 1.7 % in 2020. Operational programmes are going to assist in implementation of the above plans (Smart Development Operational Programme, Knowledge, Education, Development Operational Programme), investment programmes, international programmes (Horyzont 2020), as well as other instruments and incentives. The domestic objective translates to specific objectives, i. e. accomplishment of the level of expenses in the sector of companies 0.8 % and the governmental and higher education sector on the level of at least 0.9 % in 2020 (Europa 2020, 2010). The Polish government expects a particularly high increase in expenditure on research and development in the next years, when the new budget of the European Union is going to be implemented.

In many countries of the European Union characterised by average income, development of competitive and innovative companies is limited due to the lack of capital, knowledge and skills. Even in more developed countries, there are still multiple possibilities of introducing technological improvements. Apart from closer integration with the global system of trade and the use of external sources of knowledge, countries have to develop innovation skills in the area of new products and processes, *inter alia* via research and development so that they address their own needs better and create competitive advantage on the international market. Financial expenditure on research and development described above constitutes one of the main factors of analysis, in particular with respect to the technological progress, the degree of advancement of new technologies and economic growth.

An important issue is the substantive structure of expenditure on research and development. This structure determines the economy's capacity to transform the effects of R&D activities into new technologies and products, which are characterised by a high level of innovation. The currently desired tendency manifests a shift of the burden of financing the expenditure on R&D from the governmental sector to the sector of companies, i.e. entities that are the natural environment for

⁵ Components of GERD: BERD (Business Expenditure on R+D), GOVERD (Government Expenditure on R+D), HERD (Higher Education Expenditure on R+D), PNPERD (Private Non – Profit Expenditure on R+D)

implementing solutions resulting from the pursued research and development work. The share of companies in the financing of research and development in Poland and, for comparison, in the European Union, is presented by data in Table 3.

On the basis of the above data it may be concluded that the average expenditure of the business sector on R&D in relation to the GDP (%) in a given period significantly differs in Poland from the level of this indicator in the European Union. The difference almost reaches 1 percentage point, i. e. 1.26 % GDP in the European Union as compared to 0.34 % of the GDP in Poland. However, it is good to note that the relation of expenditure to the GDP is growing in Poland on a yearly basis (between 2010 and 2015, the value grew almost twice). In the case of governmental and higher education expenditure on research and development activity, the difference is not as significant; in the analysed years, the indicator slightly varied (+/- 0.02 percentage point) to reach the same level in 2015 as in 2010.

3 table. *Level of expenditure on R&D in relation to the GDP between 2010 and 2015*

Indicator		Years					
		2010	2011	2012	2013	2014	2015
Business expenditure on R&D in relation to the GDP (%)	EU (28)	1.19	1.24	1.28	1.29	1.3	1.3
	Poland	0.19	0.23	0.33	0.38	0.44	0.47
Expenditure of government, higher education on R&D in relation to GDP (%)	EU (28)	0.72	0.71	0.72	0.73	0.73	0.71
	Poland	0.53	0.52	0.55	0.49	0.5	0.53

(source: Strateg, table generated in the STRATEG app on the basis of individual settings)

In Poland, the number of units involved in research and development work grows year by year. As shown by data collected in Table 4, in the examined period their number grew almost four times from 4.6 per 100,000 population in 2010 to 11.5 per 100,000 population in 2015.

4 table. *Number of units pursuing R&D activity in Poland*

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Number of units pursuing R&D activity per 100,000 population	4.6	5.8	7.1	8.1	9	11.5

(source: Strateg, table generated in the STRATEG app on the basis of individual settings)

Thanks to an increase in the number of units pursuing research and development activity, new, stable and high-quality work places are created. These are no longer typically production enterprises, but are related to the conduct of regular work also on the international scale. A growth tendency is also recorded in indicators presented in Table 5 and showing employment in R&D.

5 table. *Employment in R&D activity in Poland*

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Share of people employed in R&D as compared to working population in total	0.83	0.86	0.89	0.93	0.96	0.97

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015
(%)						
People employed in R&D (EPC)	81842.5	85218.7	90715.5	93750.8	104359.2	109249.3
People employed in R&D per 1000 professionally active people (EPC)	4.8	4.9	5.2	5.4	6	6.3
People employed in R&D in the business sector (persons)	22710	26700	32381	37996	43185	48963

(source: Strateg, Table generated in the STRATEG app on the basis of individual settings)

The number of people employed in the R&D sector, taking into account businesses, governmental sector, higher education and private institutions, shows a growth tendency. Particularly important is the fact of almost double increase of the number of people employed in R&D in the business sector. Unfortunately, the number of employees in the R&D sector in Poland is still significantly below the average level of employment in the European Union.

The capacity for pursuing innovative activity, including research and development activity, is also constructed on the basis of relations among entities, including collaboration initiatives. Less than 6 % of industrial companies manifest activity related to collaboration in the area of innovation. Between 2010 and 2015, fluctuations of the indicator of approx. 0.5 percentage point were recorded (data collected in Table 6).

6 table. *Share of innovative companies*

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Percentage of industrial companies that collaborated with respect to innovative activity (%)	6.1	5.5	6	5.2	5.6	5.5
Share of innovative companies in the total number of industrial companies (%)	17.1	16.1	16.5	17.1	17.5	17.6
Share of innovative companies in the total number of companies from the service sector (%)	12.8	11.6	12.4	11.4	11.4	9.8

(source: Strategic, table generated in the STRATEG on the basis of individual settings)

On the other hand, the share of innovative companies in the total number of industrial companies continues to grow: in 2015, there were 17.6 % of them. The group of active companies in the area of R&D is relatively limited, yet well invested. The sector of services is, unfortunately, marked by a reverse tendency. In the examined period, the share of innovative companies in the total number of companies from the service sector dropped from the level of 12.8 % in 2010 to the value of 9.8 % in 2015 and this is an undesired situation.

Conclusions

Research and development activity is an important element of innovation policy. The Polish government is gradually introducing new instruments in order to support innovation of businesses and activities of research institutions in the next years in a much greater degree than so far. The structure of operational programmes that use the EU funds for the years 2014–2020 no longer relies on subsidies assigned to investments in fixed assets; work on modern technologies and implementation of innovative solutions, both products and processes, is going to be promoted in the new financial perspective. If addressees of assistance make use of it, it will allow for an efficient

transfer from a traditional economy to a knowledge-based economy; thus, Poland will avoid the trap of average development.

According to the last report of Deloitte, almost a half of entrepreneurs (44 % of respondents) still fail to see direct business benefits from research development and innovative activities. This is a worrying result, in particular due to the fact that observations of world economies show that the future belongs to knowledge-based economies. In principle, large and medium-sized companies are characterised by greater innovation activity. This results from the fact that in general, they have already accomplished a significant accumulation of funds necessary to implement R&D projects, such as capital, maturity of development strategies or qualified human resources. One of the key success factors in commercialisation of R&D projects is also having the so-called network of international contacts among companies – leaders on the market of high technology, but also scientific units. Large companies of this type have resources to create a specific eco-system for the sake of innovation by collaborating with small and medium-sized companies on innovative projects.

Summing up the analyses performed in the study with respect to research and development activity in Poland as compared to the European Union, it has to be ascertained that the examined period of 2010 and 2015 was marked by acceleration in the process of convergence, i. e. approximation of the level of Poland's economic development to the level of EU Member States. However, in comparison to selected countries of the European Union with respect to research and development activity, Poland still occupies a low position.

The value of expenditure on research and development grew between 2010–2015 from PLN 10.4 billion to PLN 18 billion, whereas GERD in comparison to the GDP grew from 0.72 % to 1.00 % in the same period (if this tendency persists, it is probable that in 2020 the total outlays will reach the level of 1.7 % of the GDP stipulated in the strategic documents).

Between 2010 and 2015, the distance between Poland and the average for the European Union was gradually decreasing. The number of research and development units also grew (per 100,000 population from 4.6 in 2010 up to 11.5 in 2015) and the number of people employed in the R&D sector (from 81,842.5 in 2010 to 109,249.3 in 2015). However, the Polish R&D is diverse with respect to the institutional aspect (the majority of researchers in Poland work in the public sector); there is also significant regional diversity. Units pursuing research and development activity are located in major cities (Warsaw, Poznań, Wrocław and Cracow).

Weak cooperation between companies and R&D units is still characteristic for the Polish economy, along with a low share of Polish science (and companies) in international research projects. However, it is comforting that a significant growth dynamics was recorded with respect to the non-public expenditure on R&D. Additionally, it is worth noting that the R&D sector in Poland is a large professional group – currently occupying the 7th position in the EU. In the recent years, the number of students pursuing science and technological study majors grew, also on account of the fact of promoting the idea of the so-called ordered specialties (almost 89,000 of first year students started such studies) and making university education more attractive.

The expenditure on extension and modernisation of the R&D sector infrastructure increased (1,600 laboratories in research centres were set up or modernised; they are used by approx. 13,900 companies; significant role was played by the European Union funds). With respect to the number of scientific publications, Polish scientists hold the 20th position in the world (7th in the EU). There has been a slight increase in the number of patent applications (Poland and abroad). The situation may improve greatly when science will look at innovations in a practical manner – from the perspective of implementation and market facilitation of activities; the entrepreneurs are going to organise and finance their own research and development divisions, whereas the two environments will be united by a joint idea of building knowledge-based economy.

Reference list

Dymek, Ł.; Adamska, M. (2015) Efektywny transfer wiedzy z nauki do przemysłu w województwie opolskim – synteza scenariusza działań projektowych [w] Malik K., Dymek Ł.: Efektywny transfer wiedzy z nauki do przemysłu w województwie opolskim. Uwarunkowania skutecznej współpracy. Warszawa.

- Europa 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 2010.
- Europejska tablica wyników innowacji 2016, from: <http://www.jazlowiecka.pl/1308/1/europejska-tablica-wynikow-innowacji-2016.html>
- Frascati, M. (2002). Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development, OECD, Paris.
- Kurkiewicz A. Czym są prace B+R dla nauki, gospodarki i społeczeństwa – założenia polityki wspierania sektora nauki w Polsce. Ministry of Science and Higher Education, Warsaw 2013, from: http://www.msodi.mazovia.pl/pwn/prezentacje/andrzej_kurkiewicz.pdf
- Polska Badania i rozwój w przedsiębiorstwach 2016, from: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_RD-2016-Poland-PL.pdf
- Research and Development in Companies 2016. Report of Deloitte prepared together with the National Centre for Research and Development and PKO Bank Polski. Warsaw, 2016.
- Szewczuk-Stępień, M.; Wiktorski, T. (2016) Innovative activity in SME sector – the condition and challenges. Case study based on furniture industry. Management of organization in real and virtual environment: opportunities and challenges, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole.

Information about the authors

Marzena Szewczuk-Stępień, PhD. Eng., lecturer at the Faculty of Economics and Management Opole University of Technology, regional development, project management, innovation, knowledge transfer. E-mail address: m.szewczuk-stepien@po.opole.pl

7. TVARIOS EKONOMIKOS PLĖTRA IR PERSPEKTYVOS

CLEANER PRODUCTION (CP) AS A STRATEGY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Stanislav Popek

Cracow University of Economics

Abstract

Cleaner Production is a type of environmentally friendly business management strategy. It was addressed not only to businesses, but also to local government units. Its application facilitates organization managing, targeted to achieve sustainable development. Organizations choosing to voluntarily implement CP strategies constantly strive to reduce pollution, reduce energy consumption and costs associated with environmental charges, through development and implementation of so-called Cleaner Production Projects. One of the main aspects of "Cleaner Production" is to reduce the burden on the environment and the so-called "additional economic effect." This means that projects related to the concept of CP benefit both the environment and the organization. The Cleaner Production strategy, which became the basis for an environmental management system, allows the organizational units of different companies to take voluntary environmental commitments aimed at the good of the environment. An important feature of the Ecological Management System according to Cleaner Production is that it uses the existing databases regarding the impact on environment and the release to the environment required by law. This greatly facilitates each plant in taking voluntary decisions to implement such a system. The aim of the study was to show what the Cleaner Production strategy is and its role in the pursuit of sustainable development based on the a plant producing hospital equipment. The benefits resulting from the strategy, in the form of measurable economic effect, reduced consumption of electricity, heat and water are evident. In addition, there was a decrease in pollutions through emission of gasses, dust and waste products.

Keywords: cleaner production, sustainable development, environmentally management system.

Introduction

With the development of the industry, the approach to environment protection and prevention of its degradation was subject to constant evolution. The growing interest in green issues meant that different organizations have begun to take decisive environmentally friendly actions, supervising the impact of their services and products on the environment. Increased interest in these issues and actions taken are associated not only with the increasingly restrictive laws, but also with care for the environment and with aspirations towards sustainable development, which became the most important formulation of the report of the World Commission of the United Nations before the World Conference RIO'92 (Brauweiler, Kramer and Nowak 2005; Fijał 2005; Gajdzik, Wycislik 2007; Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch 2008; Esquer, Arvayo, Alvarez-Chavez, Munguia-Vega, Velazquez, 2017).

In the fifties of the twentieth century, the process of progressive implementation of environmental strategies for businesses has begun. Activities were limited to reducing the impact of economic activities and living conditions of man on the environment, by reducing the concentration of pollutants discharged into the environment. An expression of this approach was the dilution strategy used until 1960, involving the dilution of pollution loads discharged with sewage, by increasing the flow rates. In the 70s, a method of filtering of pollutants was applied, within the strategy of filtration utilized from 1961 to 1980, which was based mainly on "end of pipe" devices. In case of wastewater treatment, these devices were wastewater treatment plants, in case of air protection – dust filters. In retrospect, this strategy proved to be ineffective, as it failed to reduce the amount of pollution produced, causing only movement from one center to another. Opposite to this approach is the "Cleaner Production" approach, an idea closely related to the concept of sustainable development, born in 1987, based on the application of sustainable production and consumption (Fijał, 2005; Fresner, Bürki, Sittig, 2009; Nilsson, Persson, Rydén, Darozhka, Zaliauskiene, 2007; Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008; Tamošiūnas, Valatkevičius, Grigaitienė, Valinčius, Striūgas, 2016).

Cleaner Production is not a one-off action. Enterprises choosing to voluntarily implement CP strategies constantly strive to reduce pollution, reduce energy consumption and costs associated with environmental charges, through development and implementation of so-called Cleaner

Production Projects (Fresner, Bürki, Sittig, 2009; Nilsson, Persson, Rydén, Darozhka, Zaliauskiene, 2007; Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008; Kim, Sarkar, 2017).

The aim of the study was to show what the Cleaner Production strategy is and its role in the pursuit of sustainable development.

The analysis of source data and detection of cause-and-effect relationships method was used to achieve the goal of the work.

Cleaner Production Strategy

Cleaner Production (CP) is a type of environmentally friendly business management strategy. It was addressed not only to businesses, but also to local government units. Its application facilitates organization managing, targeted to achieve sustainable development (Lulewicz, Miłaszewski, 2008).

One of the main aspects of "Cleaner Production" is to reduce the burden on the environment and the so-called "additional economic effect." This means that projects related to the concept of CP benefit both the environment and the organization. An example of this might be the use of recirculated water in the production cycle, thus reducing the consumption of water resources and reduced charges for its use.

The International CP Declaration defines CP in the following way: "Cleaner Production should be understood as continuous application of an integrated, preventive strategy applied to processes, products and services in order to achieve ecological, economic and social benefits related to health and safety" (Z przyjemnością informujemy..., 2015).

The cleaner production program can be divided into 4 basic principles (Urbaniec, Mikulčić, Duić, Lozano 2016):

1. Precautionary Principle – this approach demonstrates the need for the potential pollutant to prove that its activities or products will not bring harm to the environment. This approach rejects the use of quantitatively calculated degree of risk as the sole factor in deciding whether to use a chemical substance or introduce a new technology.

2. Preventive approach – avoiding damage to the environment is cheaper and more effective than attempts to rebuild after destruction. Prevention requires removal of the source, the cause of the problems, instead of trying to control outcomes. Pollution prevention should replace pollution control.

3. Democratic control – clean production draws in all affected by industrial activity – employees, consumers and local communities. Access to information and involvement in decision-making supports democratic control. As a minimum, local communities must have access to information on industrial emissions and pollution registers, plans for the reduction of toxic substances in the course of production as well as data on the composition of products.

4. Integrated and Holistic Approach – Society must adopt an integrated approach for the use of natural resources and consumption. Contemporary methods of production, ignorant of interrelationships and co-dependencies, allows for the movement of pollutants between air, water and soil. Reduction of emissions associated with the production does not lead in itself to reduction of harmfulness of the product itself. This risk can be reduced by taking into account the entire product life cycle, paying attention to the materials used, the flow of water and energy, and economic impact of switching to Cleaner Production.

Techniques and procedures of waste minimization

Implementation of the Principles of Cleaner Production is mainly based on two basic procedures. The first is WMA (Waste Minimization Assessment), the second – economic review (housekeeping). This therefore requires not only technology- and product- related solutions, but also getting rid of wasteful behaviors within an organization (Fijał, 2005; Fresner, Bürki, Sittig, 2009; Nilsson, Persson, Rydén, Darozhka, Zaliauskiene, 2007; Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008).

CP is an organized program of activities aimed at systematic waste minimization through reduction at the source or use of recirculation. The main purpose of reduction at the source is reduction or elimination of waste, and recirculation is adapting the already generated waste in the form of a substance or product directly or indirectly necessary for production.

Waste minimalization through reduction at the source can be achieved by (Nilsson, Persson, Rydén, Darozhka, Zaliauskiene, 2007; Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008, Urbaniec, Mikulčić, Duić, Lozano, 2016):

- changes in the product, replacing the product and changes in its composition;
- changes in the source material, replacement and saving of raw materials;
- changes in technology, involving changes in the utilized processes, installation equipment and operation parameters and introduction of additional automation;
- application of good operating solutions, understood as adherence to process parameters, proper management and production planning and segregation of waste.

As regards recirculation, it may be carried out inside and outside the plant and encompasses:

- use and re-use by returning to primary process or another process as a substitute material;
- recovery of raw materials or recovery in order to obtain another by-product.

Undertaking measures to minimize waste is influenced by many factors. The first is the cost factor, savings on raw materials and manufacturing costs. Next, there are the ever-changing and increasingly restrictive legal requirements, and the desire to reduce corporate responsibility for environmental problems and thereby improve an organization's image in the local community.

Plants that undertake efforts to minimize waste have to start by determining: the areas where waste and pollution originate from, areas where the consumption of raw materials and energy is higher than necessary. A plant must determine what amount of waste and pollution is produced at various stages of the production process and what can be done to minimize this production. Accordingly, the need arises to make a balance of material and energy for the entire process and each separate step. Such measures are necessary, as they lead to the most effective waste disposal.

There are two procedures for waste minimization, permitting the creation of solutions consistent with the principles of CP (Fijał, 2005; Fresner, Bürki, Sittig 2009; Nilsson, Persson, Rydén, Darozhka, Zaliauskiene, 2007):

- Waste Minimization Procedure (WMA) recommended by UNEP. It is ideal for evaluation and implementation of changes in a single process or plant.
- Life Cycle Assessment LCA is a procedure which consists of tracing the life cycle of a product, starting from its creation until the end of its existence. This allows an evaluation of all components and generated waste and a comparative assessment of products with similar functions and uses.

The use of WMA allows to reduce the amount of waste in a short time, which is associated with a reduction in fees and penalties for the exploitation of the environment, increased utilization of raw materials and energy, thereby increasing the efficiency of the production process and economic efficiency which contributes to the competitiveness of the company on the market.

For a project to succeed, it is necessary to obtain official commitment and support from management. Since a project requires a joint effort of many groups and departments within a company, it is necessary to create a group dealing with issues of project implementation. Such team determines the objectives in line with the adopted policy, which must be practicable and adaptable to the ever-changing requirements. The next stage is to make an assessment, which will facilitate the development of different variants of waste minimization.

The basic element of such an assessment is to gather data on process and equipment. This data should also apply to waste, raw materials used and the quantities of these materials which end up as waste, process efficiency and control, methods used to reduce waste.

After the technical and economic analysis is complete, the most beneficial way of minimizing waste is selected.

The technical evaluation that is carried out allows to determine whether this option is applicable in a particular case and takes into account, among others, the security of the system in

relation to employees, the quality of the product, the adjustment of equipment to procedures and production volumes. The economic evaluation, on the other hand, allows to determine the benefits for the plant resultant from the choice of a particular variant.

The project should produce returns by reducing the costs necessary for the disposal of waste and by saving raw materials used. For a waste – minimization program to be effective, it must constitute an integral part of the company's activities (Fresner, Bürki, Sittig, 2009).

Cleaner Production Strategy as an element of Environmental Managements System

The Environmental Management System (EMS) is a measured, orderly arrangement of activities to ensure implementation of the environmental policy of the organization. According to PN-EN ISO 14001: 2005 *Environmental Management Systems* are part of the overall management system, specifying how an organization handles the environment. The system includes organizational structure, planning, responsibility, rules of conduct, environmental policy, procedures, processes and resources needed to develop and implement programs, surveys (PN-EN ISO 14001:2005).

Environmental management systems can be divided into formal and informal. The purpose of formalized systems is to achieve compliance of activities within the enterprise with the requirements of the selected standard.

In the EU, companies implement the following formalized management systems:

- environmental management system compliant with PN-EN ISO 14001: 2005: *Environmental Management Systems. Specification and guidance for use*;
- environmental management system for the European Union – EMAS (Brauweiler, Kramer, Nowak, 2005; Fijał, 2005; Gajdzik, Wyciślik, 2007; Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008).

Informal systems rely on systematic work aimed at continuous reduction of emissions to the environment. The most popular non-formalized system is the cleaner production strategy (Gajdzik, Wyciślik, 2007).

The CP strategy, which became the basis for an environmental management system, allows the organizational units of different companies to take voluntary environmental commitments aimed at the good of the environment (Fijał, 2005; Gajdzik, Wyciślik, 2007).

An important feature of the EMS according to CP is that it uses the existing databases regarding the impact on environment and the release to the environment required by law. This greatly facilitates each plant in taking voluntary decisions to implement such a system (Fijał, 2005; Gajdzik, Wyciślik, 2007).

A well-functioning EMS based on a CP strategy often becomes a basis for the implementation of the ISO 14001 standard, because this standard also prioritizes striving for continuous improvement and pollution prevention, described in point 4.2.b of the standard. ISO 14001: 2005 understands prevention of pollution as "the use of processes, practices, techniques, materials, products, services or energy to avoid, reduce or supervise creation, issue or release of any kind of pollution or waste, in order to reduce negative impacts on the environment". Therefore, the use of the solutions applied in the CP procedures, such as recycling and reduction at the source, allows achievement of objectives and implementation of requirements defined in the ISO 14001: 2005 standard (PN-EN ISO 14001:2005).

Stages of implementation of the Cleaner Production Strategy within an Organization

Implementation of the cleaner production strategy takes place on a voluntary basis. The condition for its application is upholding the principle of continuous improvement, which means taking actions related to systematic reduction of adverse influences on environment. Enterprises that aim to implement a system of voluntary environmental commitments in the field of cleaner production are obliged to respect and accept the principles of the strategy of Cleaner Production.

Enterprises can implement the cleaner production strategy in two ways:

- indirectly – through participation in a training system in cleaner production schools;

- directly – through environmental activities, for a period of at least three years (Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008; Urbaniec, Mikulčić, Duić, Lozano, 2016).

Implementation of an environmental management system based on the CP strategy takes place in stages and requires adequate management and staff preparation to undertake voluntary initiatives, both in organizational and technical and economic terms.

Prior to realization of implementation of the system, a real plan of action must be developed and financial resources obtained for the implementation of this plan. It is important to prepare technical solutions and apply the best solution in sync with the efforts to introduce the best available technique – BAT. All actions must be consistent with the applicable national standards and regulations. The last stage of this preparation is to perform a full economic analysis and calculate the balance of profits and losses for the environment and the plant (Fijał, 2005).

The implementation of an environmental management system according to the CP strategy is associated with the development of a pilot CP project. Its purpose is to reveal and describe the results and opportunities for the company.

Development of pilot project involves four basic steps (Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008; Tamošiūnas, Valatkevičius, Grigaitienė, Valinčius, Striūgas, 2016):

- planning and organization (gaining management support, definition of environmental policy, objectives and staff training);
- assessment and determination of environmental priorities and seeking new solutions;
- analysis of the conditions of feasibility and choosing the most optimal solution;
- implementation of the project.

The implementation of a pilot CP project is followed by its assessment and verification, which becomes the basis for further action (Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008; Tamošiūnas, Valatkevičius, Grigaitienė, Valinčius, Striūgas, 2016).

The first action for entrepreneurs is the submission of an application, confirming the implementation of cleaner production strategies and applying for a Temporary Certificate of Cleaner Production.

The next step in the implementation of the cleaner production strategy is the process of verification. For this purpose, a company submits an application form, containing:

- a report documenting that the company is implementing a cleaner production strategy; this report contains a description of undertaken and implemented activities in the field of environmental protection within the company, for at least the last three previous years, and also presents the actual effects of the environmental activities of the enterprise;
- the company action plans for environmental protection for the upcoming years (continuous improvement). This application is pre-assessed by an evaluation team at the Cleaner Production Centre.

After the initial assessment of the company, a verification audit is carried out, involving Cleaner Production experts. Companies that receive a positive assessment from the Cleaner Production Centre may apply for entry in the Register of Cleaner Production and Responsible Entrepreneurship.

A registered company is required to present an annual ecological report. An entry in the Register of Cleaner Production and Responsible Entrepreneurship can be applied for by companies that (Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008; Tamošiūnas, Valatkevičius, Grigaitienė, Valinčius, Striūgas, 2016):

- implement and apply the cleaner production strategy in their operations;
- can document a systematic (at least 3 years) reduction of adverse impact on environment, resultant from actions taken and / or manufactured products and can present plans for further environmental measures;
- operate in accordance with environmental protection legislation;
- timely submit required environmental reports;
- have signed the International Cleaner Production Declaration;
- have filed a statement of support for the program of the UN Secretary General.

Companies entered into the Register of Cleaner Production and Responsible Entrepreneurship are authorized to use the cleaner production logo approved by the UNEP (Schaltegger, Bennett, Burritt, Jasch, 2008).

Cleaner Production Tools

Various tools – organizational, technical and economic have been developed for implementation of the CP strategy. The most commonly used tools include (Brauweiler, Kramer, Nowak, 2005):

- EInA (Environmental Input Analysis) is an assessment of the impact of human activity on the environment. It is carried out in the product planning or modification phase.
- LCA (Life Cycle Assessment) is an analysis of the product life cycle. It is used to measure and assess the environmental pollution.
- EnTA (Life Technology Assessment) is an analysis of the impact of technology on the environment and human health.
- ChA (Chemical Assessment) is a risk analysis using chemical substances.
- WA (Waste Assessment) is an analysis of waste management.
- EnA (Energy Audit) is the analysis of energy consumption.
- Ecodesign is about introduction and development of design methods, aimed at minimization and complete utilization of factors at the entrance into the process.

Verification of the implemented CP Strategy. The effectiveness of the Environmental Management System in a company may be assessed in several ways (Brauweiler, Kramer, Nowak, 2005):

- By comparing the environmental indicators (energy consumption, emissions, waste).
- By comparison with the requirements of EMAS or ISO 14001.

Implementation of the Cleaner Production Principles is economically very profitable, greatly reducing the costs of raw materials, energy, fees and penalties for exploitation of the environment and improving the competitiveness of the company.

Particular benefits from the implementation of the CP strategy are (Fijał 2005; Fresner, Bürki, Sittig, 2009):

Economic:

- direct (financial) benefits for the company – cost reduction as a result of: rational management of raw materials and resources, savings on energy, materials, reduced waste production, reduced generated pollution; reduced risk of legal sanctions through control of compliance with legal requirements (elimination or reduction of fines for exceeding or breach of the conditions of environment exploitation, reduction of fees for economic exploitation of the environment); ability to benefit from convenient bank loans, possibility of lowering insurance rates;
- indirect benefits – taking advantage of market opportunities: creating a source of competitive advantage; use of market niches; ensuring quality of products and processes; penetration into new market segments; long-term product stabilization.

Ecological:

- improvement of the state of the natural environment;
- improvement of the ecological credibility of the company in the eyes of local administration and customers;
- identification of possibility of more efficient use of raw materials, primarily in the areas of waste and wastewater, and energy and water consumption;
- improvement of the level of protection of the environment through a systematic analysis of strengths and weaknesses, development of environmental objectives and programs;
- minimization of risks (accidents and failures), by developing clear process and structural determinations.

Social:

- building relationships based on trust with the environment (authorities, consumers, market partners, banks, insurance companies, environmental groups), through open dialogue with all involved parties (external communication).;
- building relationships based on trust with employees;
- increased motivation among employees and their identification with the measures undertaken by the company in the field of environmental protection;
- increased environmental awareness of employees, which contributes to increased safety in the workplace.

Organizational:

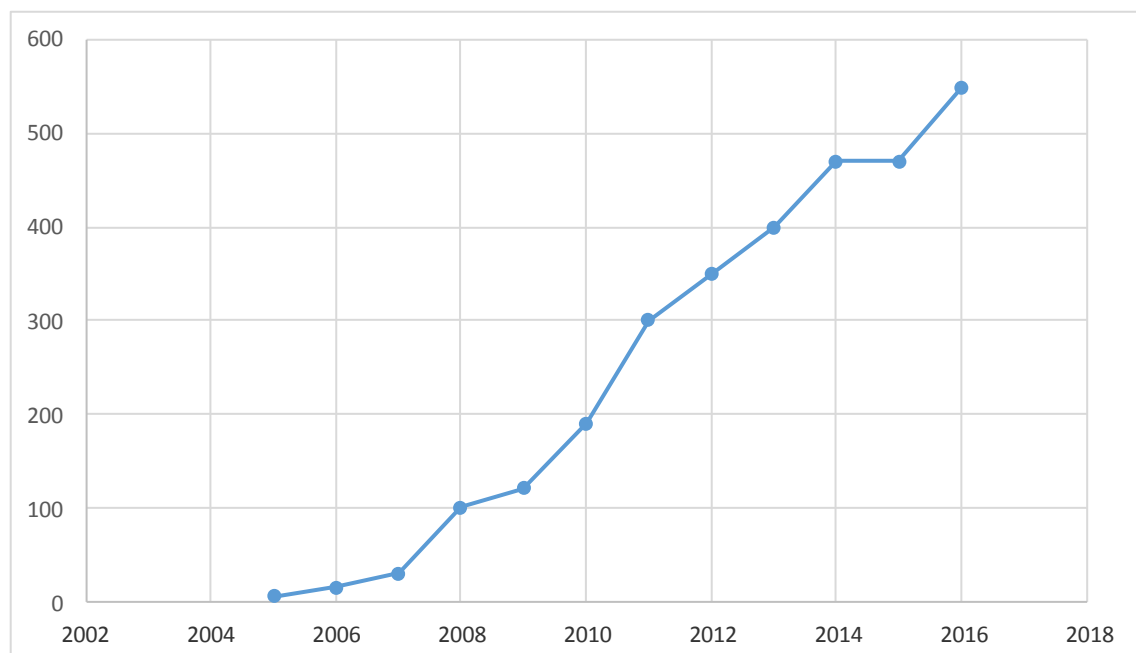
- improvement of the company by developing instructions for the ongoing processes and workstations, and general determinations within the area of employee responsibility;
- providing legal security;
- organizing management in the field of environmental protection.

Analysis of the functioning of a CP strategy in a plant producing hospital equipment

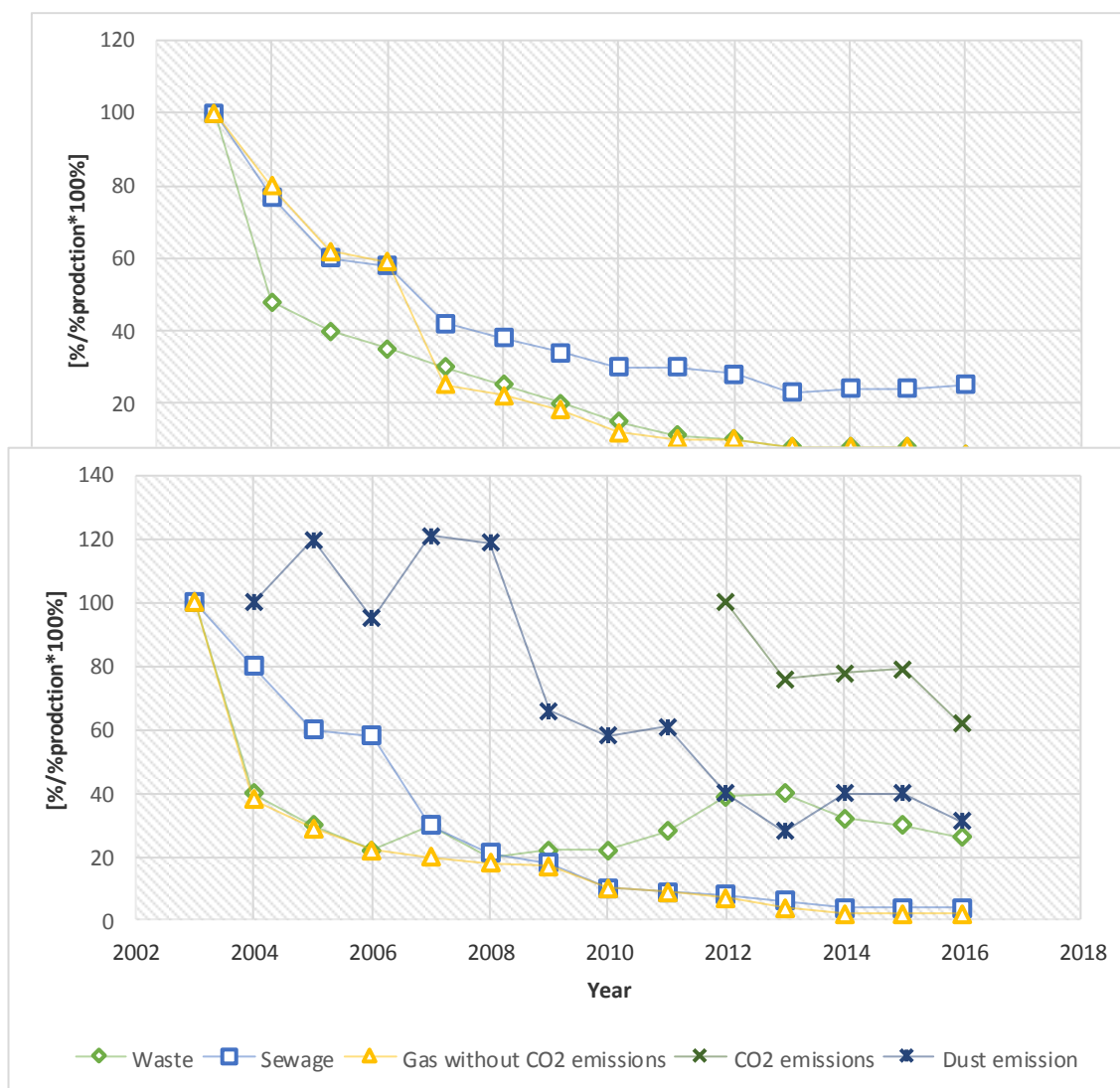
The goal of the work was to analyze the company's data, covering the period of 5 years before and 6 years after the implementation of the CP.

Main objectives of environmental policy: maintaining full compliance with legislation in the area of environmental protection; reducing the environmental impact by using recycled materials, reducing emissions to air, water; design and implementation of new investments, taking into account their impact on the environment, consistent with the CP strategy; training employees in order to stimulate their activity in the field of environmental protection. Investments in the area of environment protection: building of solar collectors; construction of a rainwater processing plant; monitoring of water consumption; construction of an oil and gas – fueled boiler house; heat recovery from carpentry ventilation; modernization of the compressed air installation (reducing water and energy consumption); segregation of industrial waste and municipal waste; modernization of the pre-painting surface preparation process (reducing solvent consumption and the amount of hazardous waste).

The following charts (Picture 1 and 2) show the analysis of ecological and economic achievements of the company X granted a CP Certificate.

1 picture. The cumulative economic impact of the strategy CP
(source: own research based on www.programcp.org.pl/polpcp.htm /18.06.2016/,
www.programcp.org.pl/polpcp.htm /29.03.2016/)

2 picture. Indicator intensification of cleaner production
(source: own research based on www.programcp.org.pl/polpcp.htm /18.06.2016/,
www.programcp.org.pl/polpcp.htm /29.03.2016/)

The benefits resulting from the strategy, in the form of measurable economic effect, reduced consumption of electricity, heat and water are evident. In addition, there was a decrease in pollutions through emission of gasses, dust and waste products.

Conclusions

1. Cleaner Production is the main strategy in line with the concept of sustainable development which is based on the Environmental Management System.
2. The idea of Cleaner Production is the opposite of the idea of removing the effects of production on the environment by construction of: sewage treatment plants, gas treatment plants, safe storage of solid waste and elimination of other hazards.
3. Removal of effects is a necessary evil in this approach – the last resort, when all other possibilities offered by the use of CP have been exhausted.
4. The ideal behind Cleaner Production is waste-free production.
5. Cleaner Production is the process of managing and controlling production and services, aimed at preventing and reducing the waste of human labor, raw materials and energy.

6. Implementing the CP strategy offers measurable environmental benefits, such as reduced energy and heat consumption; reduction of emissions to air and water; reduced waste; through use of recyclable materials and closed circuits.

7. Implementation of CP strategy offers tangible economic benefits, such as lower costs – pro-environmental technologies and processes are energy-, water-, raw materials- and material-saving; a company may obtain grants and preferential interest rates on loans based on utilizing environmentally friendly solutions; risks associated with failures and the need to pay compensations are largely reduced; also lower are the penalties for pollution and fees for exploitation of the environment.

8. Utilizing CP strategy brings higher quality into the company – pro-environmental solutions are based on the best available BAT technologies.

9. CP strategy is the simplest way and preparation for introduction of the environmental ISO 14001 or EMAS standards in the company.

Reference list

- Brauweiler, J. Kramer, M. Nowak, Z. (2005). *Międzynarodowe zarządzanie środowiskiem. Tom II: Instrumenty i systemy zarządzania*. C.H. Beck, Warszawa.
- Esquer, J.; Arvayo, J.A.; Alvarez-Chavez, C.R.; Munguia-Vega, N.E.; Velazquez, L. (2017) *Cleaner production in a remanufacturing process of air compressors*. International Journal of Occupational Safety and Ergonomics, Vol. 23, Issue 1, pp. 83–91.
- Fijał, T. (2005). *Ekologiczne i ekonomiczne efekty realizacji strategii czystszej produkcji w wybranych przedsiębiorstwach*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Fresner, J. Bürki, T. Sittig, H. (2009). *Ressourceneffizienz in der Produktion – Kosten senken durch Cleaner Production*, Symposium Publishing.
- Gajdzik, B. Wyciślik, A. (2007). *Wybrane aspekty ochrony środowiska i zarządzania środowiskowego*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Kim, M.S.; Sarkar, B. (2017). *Multi-stage cleaner production process with quality improvement and lead time dependent ordering cost*. Journal of Cleaner Production, CLEANER PRODUCTION, Vol. 144, pp. 572–590
- Lulewicz, A. Miłaszewski, R. (2008). *Strategia czystszej produkcji – narzędzie wdrażania zrównoważonego rozwoju w przedsiębiorstwach*. *Ekologia przemysłowa*, Nr 1, 19–21.
- Nilsson, L. Persson, P.O. Rydén, L. Darozhka, S. Zaliauskiene, A. (2007). *Cleaner Production Technologies and Tools for Resource Efficient Production*, Book 2 in a series on Environmental Management, The Baltic University Press 2007 Printed by Nina Tryckeri, Uppsala.
- PN-EN ISO 14001:2005: *Systemy zarządzania środowiskowego. Specyfikacja i wytyczne stosowania*
- Schaltegger, S. Bennett, M. Burritt, R. Jasch, C. (2008). *Environmental Management Accounting as a Support for Cleaner Production*, in: Schaltegger, S.; Bennett, M.; Burritt, R. & Jasch, C. (Eds): *Environmental Management Accounting for Cleaner Production*. Dordrecht: Springer, 3–26.
- Tamošiūnas, A. Valatkevičius, P. Grigaitienė, V. Valinčius, V. Striūgas, N. (2016). *A cleaner production of synthesis gas from glycerol using thermal water steam plasma*. Journal of Cleaner Production Volume 130, 1, Pages 187–194, Special Volume: SDEWES 2014 – Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems.
- Urbaniec, K. Mikulčić, H. Duić, N. Lozano, R. (2016). *Journal of Cleaner Production*, Volume 130, Pages 1–272, Special Volume: SDEWES 2014 – Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems.
- Z przyjemnością informujemy, że firma BOLIX S.A. w Żywcu objęła swoim patronatem. 2015. Retrieved March 29, 2016, from: www.programcp.org.pl/polpcp.htm

Information about author

Stanisław Popek, Dr hab., Professor, Food Commodity Science, Quality and Environmental Management.
E-mail address: popeks@uek.krakow.pl

8. VERSLO PLĖTROS PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS

ASSUMPTIONS FOR ACCOMPLISHING PURPOSES OF DEVELOPMENT PROJECTS: FACTORS AFFECTING INVOLVEMENT OF EXTERNAL PARTICIPANTS'

Malgorzata Adamska¹, Aneta Kucińska-Landwójtowicz², Marzena Szewczuk-Stępień³

¹Opole University of Technology, Faculty of Economics and Management, ²Opole University of Technology, Faculty of Production Engineering and Logistic, ³Opole University of Technology, Faculty of Economics and Management

Abstract

The article presents general characteristics of an international project entitled "Efficient Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opole Province." The project was implemented in partnership with the Local Government of the Opole Province, the Opole University of Technology, the Opole University and the University of Mannheim. Special attention was paid to issues related to the process of recruiting external project participants. A significant stage in the implementation of project tasks was pairing the project participants in the science – business relation.

The research aspect of the article focuses on presentation and discussion of selected critical success factors in the recruitment process of external project participants along with further cooperation, which were significant for building their involvement in the project. The aim of the article is to present in the first section: the issue related to the recruitment process in the project entitled "Efficient Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opole Province." In the second section, the article presents the results of preliminary analysis of the project participants expectations. The original research was made using assessment questionnaire and personal interviews during the recruitment process. The target group in the study included the enterprises invited to participate in the project.

Keywords: knowledge transfer, cooperation project, project efficiency, involvement of participants.

Introduction

Efficient and well-organised transfer of knowledge forms a basis for the process of building competitiveness of companies in the market in many inter-disciplinary dimensions, such as organisation, technology and marketing (Szewczuk-Stępień, 2014). Companies that start cooperation with scientific and research institutions have created a dynamic environment of regional development for a number of years (Adamska M., Dymek Ł., 2015). Their innovative potential is a major factor for the socio-economic development. Regional institutions by initiating, supporting and coordinating pro-innovative activities contribute to efficient operation of the regional innovation system. This constitutes a key instrument that supports competitiveness in the local and regional dimension and, in a long-term perspective, also on the international scale (Dymek Ł., Szewczuk-Stępień M., Adamska M., 2013).

The aim of the article is to present how important it is to build involvement of all participants of the project – as a key factor for accomplishing purposes of development projects. The effectiveness and efficiency of involvement of all project participants depends upon the depth of trust (Smyth H., Gustafsson M., Ganskau E., 2010).

In 2014, the Management Board of the Opole Province adopted a "Regional Innovation Strategy of the Opole Province Until 2020" (RISOP). Formulation of the RISOP took place in correlation with a series of assumptions previously defined in strategic documents functioning on the national level. The Regional Innovation Strategy (RIS) constitutes an element of a comprehensive system of programming the development of Poland and the region with respect to innovation and knowledge transfer. The vision of the region included in the RIS is as follows: "*The Opole Province is a multi-cultural region of entrepreneurial and creative people who develop innovations with the use of efficient transfer of knowledge*" (Regional Innovation Strategy of the Opole Province Until 2020, 2014).

In this context, special attention should be paid to the activities of regional institutions for the sake of development of cooperation along the science-business line, which may be exemplified

by an international project combining scientific, research and implementation aspects, entitled: “Efficient Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opole Province” which was initiated by the Local Government of the Opole Province. By supporting and coordinating pro-innovative actions, regional institutions promote efficient functioning of the regional innovation system, which is an instrument fostering regional competitiveness. Particular attention should be paid to the support given by the regional institutions to the development of cooperation between science and business. Dependencies between the science – local government – business and pro-development strategies of companies and the efficiency of implementing innovative solutions in the regional transfer of knowledge have key significance in building competitive advantage based on innovation capital (Adamska, 2011).

It has to be stressed that it is not possible to speak of effective and mutually beneficial cooperation if the involved entities are not actually interested in the process. Companies formed the crucial element of the structure, on which the success of project cooperation depended. In projects of this type, building multi-dimensional involvement of all project partners is important; it is not always an easy task on account of the variety of objectives set by individual project participants as crucial with respect to accomplishing the effects that they are striving for. Also understanding a group's norms, language and concerns of the different actors are critical to successful cooperation (Vink P., Imada A.S, Zinkd, 2008). The preliminary analysis of the factors influencing the involvement of the project participants was made during the recruitment process with the use of assessment questionnaire and personal interviews during the.

1. Recruitment and Pairing of Project Participants

Efficient recruitment of entities interested in project participation was a result of performing:

- examination of secondary sources (regional databases of active entities);
- promoting/ popularising the project idea;
- using individual contacts.

The objective set by the Opole University of Technology as a project partner was ***procurement of 100 business entities willing to cooperate with a scientific and research centre and to accept proposals of innovative solutions.***

On the operational level, it was necessary to procure a much greater number of interested entities which would be willing to cooperate as part of the project, on account of the formal and substantive criteria adopted in the Regulations (Regulations for Recruitment and Participation in the Project, 2014). An important assumption was also readiness of the entities for joint development and acceptance of the proposals of innovative solutions offered by the representatives of the scientific milieu.

In total, 134 companies were procured for cooperation in the project. To this end, operational employees initiated various forms of communication with the companies (telephone calls, e-mails, personal contacts). The most effective form included direct contacts of operational employees in the form of a meeting arranged after a prior telephone talk or an e-mail containing information about the project. Application of individual forms of communication separately (telephone call, e-mail, general project promotion, or a visit without prior dispatch of materials) did not offer the expected results. Sending only an e-mail with information about the project met with indifference on the part of entrepreneurs in the majority of cases and did not excite their interest. Personal contact of a university employee and possibility of talking and obtaining answers to questions pertaining to the objectives and assumptions of the project and its adjustment to the entrepreneurs' expectations were the most efficient forms of recruitment, as they required involvement of entrepreneurs already at this stage and allowed for most extensive presentation of benefits related to participation in the project. In the course of evaluation of the recruitment process, it was assessed that in total, the academics made 1,640 contacts with companies.

In the course of preparing the recruitment regulations and recruitment and evaluation forms, three groups of premises were suggested with the aim of enhancing success both of the recruitment process and the future success of the entire project.

1.1. Formal Assumptions

The adopted formal assumptions of the project included:

1. *Compliance with areas (industries) foreseen in the project.*
2. *Size of entities;*
3. *Right to receive de minimis assistance.*

Compliance with areas (industries) foreseen in the project was verified at the stage of formal evaluation of recruitment forms. In the project, companies from **industries of key importance** for the Opole Province received support. The term “industries of key importance” is to be understood as key areas of development, taking into account technology, regional knowledge and potentially key areas of development identified in the Regional Innovation Strategy of the Opole Province Until 2020. In line with the document, the following areas belong there: chemical, construction, and mineral industry; construction services; machine and power-machine industry; fuel and energy; agricultural and food; timber and paper, including furniture; metal and metallurgical; medical and rehabilitation services; tourism services, transport and logistics (Regional Innovation Strategy of the Opole Province Until 2020, 2014).

In line with the provisions of the Regulations for Recruitment and Participation in the Project under the name “Efficient Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opole Province” (Regulations for Recruitment and Participation in the Project, 2014), the following numbers of entities were going to be procured for the project, representing three sizes of economic entities:

- 1) 40 micro-companies;
- 2) 30 small companies;
- 3) 30 medium-sized companies.

Caution shown in the past in approaching this type of relations between science and business was one of the barriers that had to be overcome already at the stage of recruitment of enterprises. The experience of the German partner was applied, as in Germany there are hardly any problems or reluctance in cooperation between science and business. In systems characterised by limited trust, self-government authorities, equipped with proper instruments with which to encourage the establishment and maintenance of innovative contacts, act as an excellent catalyst.

Spatial location, count of the sample and allocation methodology of the sample of 100 companies has shown that procurement of companies in line with the premises of the Regulations pertaining to the size of entities was not necessary to obtain a representative group of companies. However, the number of contacts initiated by university employees (1,640) in relation to the number of actually procured companies (134) shows no willingness of cooperation along between science and business, which may be caused by insufficient knowledge about mutual benefits that result from it.

The last formal premise was the right to receive *de minimis* assistance and, in this respect, at this stage of the recruitment it was sufficient to file a declaration that an entity complied with all criteria making it eligible for participation in the project.

1.2. Administrative Assumptions

The adopted administrative assumptions of the project included:

1. *Possessed implementation potential (science – business);*
2. *Consistency of competences between a university and a business entity.*

In line with the provisions of the Regulations for Recruitment and Participation in the Project under the name “Efficient Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opole

Province”, **formal evaluation** was performed by one evaluator pursuant to a *Formal Evaluation Sheet of the Recruitment Form* and encompassed evaluation of compliance of the submitted applications with requirements specified in the Regulations for Recruitment, whereas the **substantive evaluation** was performed by two evaluators with the use of the *Substantive Evaluation Sheet of the Recruitment Form*. The final grade scored by a company was an arithmetic mean of such evaluations (Regulations for Recruitment and Participation in the Project, 2014).

Both the formal and the substantive evaluation was aimed at best pairing of project participants. In projects focused on efficient transfer of knowledge from science to industry, one of the most important tasks is planning the needs in the area of necessary human capital resources. This results from the fact that both the companies (as project stakeholders) and the personnel managing the project do not possess, at the stage of planning, complete knowledge with respect to their later needs when it comes to utilising it. Project stakeholders are persons or groups which are embedded directly or indirectly in the project impact zones. This group also includes persons who have their “interests” in the implemented project and have the possibility of exerting positive or negative impact on the results accomplished in the project (IFC, 2007).

Project activities take place in a specific socio-economic environment, which requires flexible adjustment of stakeholders to its requirements. In the course of project implementation, such requirements are often subject to significant changes resulting from a change in the company’s priorities, extension or narrowing of planned activities, changes in availability of resources, etc. Therefore, the role of project stakeholders is important at every stage of its life cycle. Making strategic decisions in a company requires analysis of interests by designing a map of interests or behaviour scenarios (Adamska M., Klemens B., Szewczuk-Stępień M., 2016).

1.3. Additional Premises

An additional assumption was also adopted: *Spatial distribution in the region*.

The objective of the project was establishment of cooperation with companies from the entire region of the Opole Province. In spite of the promotion of the project in the entire province, planned spatial distribution in the region has not been accomplished. Nevertheless, the number of companies in individual poviats was not as important for the project’s success as the declaration about willingness to participate and the possibility of involving the resources of external participants.

2. Factors Influencing the Involvement of External Participants

Many of the recruited companies made cooperation dependent upon a declaration that they would be assigned to a university employee with whom they were in contact at the stage of recruitment (an employee who encouraged them to take part in the project). An analysis of the course of the recruitment process indicated the key importance of the “first contact” between external and internal stakeholders. University employees encouraged the companies to participate in the project during a talk, but they primarily presented the potential areas of cooperation, guiding the entrepreneurs to tasks which were possible for implementation as part of the project.

At the recruitment stage, a certain rapport was established between the stakeholders and it formed an excellent basis for building a relation based on trust and understanding the partners’ needs in the course of subsequent cooperation. The original research was made using assessment questionnaire and personal interviews during the recruitment process. It was a preliminary analysis of the factors influencing the involvement of the project participants. The target group in the study included the enterprises invited to participate in the project. At this stage, numerous factors were identified which were conducive for involvement in the project or its absence on the part of external participants.

2.1. Factors Listed Most Frequently in Favour of Joining the Project

In the course of the recruitment process, operational employees collected information pertaining to factors conducive for participation in the project. Such knowledge may be helpful in future initiatives of this type. The most frequently listed factors that are **conducive for participation in the project** include:

- procurement of proposals of innovative solutions,
- getting a “fresh look” on the company’s operation,
- original approach to the company’s problems,
- possibility of cooperation with science and research units, in particular in the context of procuring support for the company’s development in the new financial perspective,
- possibility of solving specific problems of a company, which could increase the company’s competitiveness at the market,
- possibility of using the academic’s assistance, whose work is free of charge from the company’s point of view,
- participation in a project with participation of the R&D sector and, in consequence, procurement of a relevant certificate, which is required for an application for co-financing in the new 2014–2020 perspective,
- possibility of evidencing cooperation with an R&D unit in the process of procuring EU funds;
- possibility of using the knowledge of German partners and their expertise,
- establishment of new contacts thanks to the possibility of working with a foreign partner,
- lack of time for dealing with such areas of the company’s operation as marketing or searching for information and willingness to procure assistance in this respect; willingness to develop activities in areas of company operation which were not tackled before – most often due to lack of time, money or relevant qualifications,
- prior cooperation with the Opole University of Technology,
- participation in an international project,
- no costs incurred by entrepreneurs,
- enhancing competitiveness of own company,
- expanding the range of own products or services,
- curiosity related to effects worked out as part of the project,
- possibility of using the experience during later application for EU funds.

2.2. Factors Listed Most Frequently Against Joining the Project

In the course of the recruitment process, the operational employees also collected information pertaining to factors against joining the project. Becoming acquainted with the motives for not joining the cooperation with a science and research unit will allow for better adjustment of the offer to the actual expectations of entrepreneurs in the future. The most frequently listed factors **against joining the project** included:

- fear of using *de minimis* assistance limit and blocking the potential possibility of applying for public assistance for other activities,
- necessity of devoting some of the employees’ time to cooperation with representatives of the university,
- no funds assigned directly to the company needs – no financial assets for implementing an innovative solution,
- discouragement with prior programmes,
- no interest in programmes financed from the European Union; reluctance towards projects related to the EU programmes,
- necessity of implementing technological innovations that go beyond the specialisation areas of university employees,

- no interest in introduction of changes: “... there are no problems in my company and I do not need innovations”,
- economic and financial restructuring of a company,
- no interest in cooperation with an R&D unit – there is no need to cooperate with a science and research unit: “it is not us who should learn from you, but you should learn from us”,
- no time for project implementation; heap of current tasks and the necessity of focusing on them,
- fear of “paperwork” related to the project; excessively complex participation regulations and “strange” criteria for selection of companies; documentation related to joining the project that was too complex and demanding, requiring a lot of time,
- lack of trust to entities participating in the project,
- reluctance to cooperation,
- no information about the project in the mass media,
- no interest on account of overly general nature of the project; no specific information about the course of implementation of innovations,
- conviction that participation in the project will not change the principles of operation of the company and the market,
- reluctance towards the EU projects resulting from excessive number of documents to be completed,
- no belief in the necessity of cooperating with the area of science,
- failure to see the areas in which it would be possible to develop innovative solutions, which would be interesting for the company,
- no vision of cooperation and possibility of proposing a useful innovative solution in a company,
- no possibility of implementing technological innovations and, in relation to this, no identification of measurable benefits for companies,
- no experience in implementation (participation) in EU projects and fears related to it;
- to short duration of the project, no faith that solutions of actual value for the companies would be developed.

3. Recommendations for future projects

The partnering relationship is mainly based upon trust, dedication to common goals and having an understanding of each other’s individual expectations and values. Expected benefits include improved efficiency and cost-effectiveness, increased opportunity for innovation and continuous improvement of quality products and services (Kao Ch., Huang Ch., Hsu M., Tsai I-H., 2016).

Experiences from the course of the recruitment process allowed for formulation of several key recommendations for similar projects in the future. The first of them is **limitation of the number of entities involved in the project** on account of the necessity of maintaining good ongoing contacts with the entrepreneurs and efficient management of the broadly understood documentation pertaining to the course of the project. Bearing in mind a large number of business entities simultaneously cooperating with the university, the task of building durable business relations was difficult, not always ending with success.

Another recommendation is **more accurate selection of entities** for the project on account of size and industry. Significant “randomness” in selecting project participants caused great disparity between project objectives and actual expectations. Purposive sampling would result in a better recognition of the entrepreneur’s needs and a possibility of devoting (primarily in the entrepreneur’s opinion) more time and involvement on the part of all participants.

The last recommendation worth mentioning is **promoting the idea of a “network of experts”**: the selection of employees of science and research institutions should exclusively depend on the selected research problems. This means that in the future projects, it is necessary to focus on

building interdisciplinary scientific and research teams, due to the fact that cooperation on the level of individual scientific employees does not guarantee availability of the required intellectual potential for the external participants, which significantly weakens their involvement in the project.

Conclusions

The basic factor on which the region's dynamics of development depends is the innovation potential of its companies. Observations of development directions of regional economy of the Opole Province indicate limited possibilities for creating innovations only with the use of internal resources of an organisation. Making use of the potential deriving from external scientific and research units is therefore necessary. A universal assumption for the conduct of cooperation between academics and companies from the region is adoption of principles regulating mutual cooperation, which support significant involvement on the side of external project participants. The most important principles include:

- trust,
- honesty,
- flexibility.

Participants in the project signed an agreement pursuant to which each party became liable for observing **confidentiality principles and rules** important for the other party. None of the parties could be under the impression that ethical principles of cooperation referring to confidentiality were breached.

An equally important element of cooperation was **honesty**, which is a basis in the properly formed relation of science and business. Open and honest formulation of conclusions pertaining to an entity with which a unit was cooperating, as well as the chances and possibilities of proposing an innovative solution to it were indispensable.

All academics were prepared and open to the possibility of **changing the original concept** which was initially believed to be the best way to accomplish success, but was not accepted by the company. A flexible approach was necessary, allowing for the use of various alternative solutions for external problems set by the participants. Finding an adequate innovative solution was possible exclusively if resistance related to conventional and stereotypical thinking was broken.

Cooperation initiated as part of the project among its stakeholders and designated by strategy objectives and expectations of the environment is aimed at reinforcing the image and the reputation of individual groups of stakeholders. Economic practice shows the necessity of building relations between various environments of project stakeholders.

The presented assumptions of the project under the name "Efficient Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opole Province" and experiences resulting from the course of recruitment and subsequent cooperation allow for proposing good practice with respect to building involvement of external participants in subsequent projects of this type in the future. The identified which are conducive for involvement in the project or its absence on the part of external participants are elementary knowledge of planning and organizing effective collaboration in the future.

Reference list

Adamska, M. (2011). Wybrane aspekty zarządzania kapitałem innowacji w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie województwa opolskiego. *Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy*. Nr 4 (26) / 2011: 123–130.

Adamska, M., Dymek, Ł. (2015). *Effective Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opolskie Voivodeship – Synthesis of the Project Action Plan*. Effective Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opolskie Voivodeship – Requirements for an Effective Cooperation. Malik, K., Dymek, Ł. (ed.). Wydawnictwo Difin SA, Warszawa. chapter pp.15–25.

Adamska, M., Klemens, B., Szewczuk-Stępień, M. (2016). *Kapitał ludzki – zasoby wiedzy, umiejętności i kompetencji – oczekiwania interesariuszy projektu*. Projekty regionalne i lokalne – interesariusze projektu, Brandenburg, H. (ed.). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.

Dymek, Ł., Szewczuk-Stępień, M., Adamska, M. (2013). *Stymulowanie współpracy pomiędzy nauką i biznesem przy współfinansowaniu europejskim – przykłady, rezultaty i rekomendacje*. Projekty lokalne i regionalne – współpraca: Nauka-Biznes-Samorząd. Przykłady i studia przypadków. Brandenburg, H., Sekuła, P. (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. chapter pp.11–28.

IFC: Stakeholder Engagement. (2007). *A Good Practice Handbook for Companies Doing Business in Emerging Markets*. International Finance Corporation Washington, D.C.

Kao, Ch., Huang, Ch., Hsu, M., Tsai, I-H. (2016). Success factors for taiwanese contractors collaborating with local chinese contractors in construction Project. *Journal of Business Economics and Management*, Volume 17 (6): 1007–1021 doi:10.3846/16111699.2015.1137486

Regionalna Strategia Innowacji Województwa Opolskiego do roku 2020. Zarząd Województwa Opolskiego. Opole, 1 lipca 2014. 2014, from: <http://rpo.opolskie.pl/wp-content/uploads/2015/04/regionalna-strategia-innowacji-woje%C3%B3wztawa-opolskiego-do-roku-2020.pdf>

Regulamin rekrutacji i uczestnictwa w projekcie pn. „Efektywny transfer wiedzy z nauki do przemysłu w województwie opolskim” realizowany w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013. Załącznik do Uchwały nr 4921/2014 Zarządu Województwa Opolskiego z dnia 15 kwietnia 2014r. from: <http://etw.opolskie.pl/serwis/index.php?id=13236>

Smyth H., Gustafsson M., Ganskau E., (2010). The value of trust in project business. *International Journal of Project Management*. Volume 28, Issue 2, 117–129 <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijproman.2009.11.007>

Szewczuk-Stępień, M. (2004) *Współpraca podmiotów gospodarczych oraz innych partnerów w realizacji przedsięwzięć innowacyjnych. Studium województwa opolskiego – stan, szanse i bariery*. Identyfikacja współczesnych wybranych wyzwań w zarządzaniu organizacjami w środowisku realnym i cyfrowym. Foltys, J., Adamska, M. (ed.) Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole. chapter pp.173–184.

Szewczuk-Stępień, M. Raising the competitiveness of enterprises through the transfer of knowledge from science to economy [in:] Scientia Iuventa 2014. *Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ekonomická fakulta*, Banská Bystrica 2014 – electronic edition, 430–438.

Vink P., Imada A.S, Zinkd K.J. (2008). Defining stakeholder involvement in participatory design processes. *Applied Ergonomics*, Volume 39, Issue 4, 519–526. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apergo.2008.02.009>

Information about the authors

Małgorzata Adamska, PhD. Eng., lecturer at the Faculty of Economics and Management Opole University of Technology, marketing / social marketing / intellectual capital management, customer value management / relationship management / competitive advantage in the XXI. E-mail address: m.adamska@po.opole.pl

Aneta Kucińska-Landwójtowicz, PhD. Eng., lecturer at the Faculty of Production Engineering and Logistic Opole University of Technology, quality management / continuous improvement / innovative projects, improvement of processes in manufacturing companies. E-mail address: a.kucinska@po.opole.pl

Marzena Szewczuk-Stępień, PhD. Eng., lecturer at the Faculty of Economics and Management Opole University of Technology, regional development/knowledge transfer / innovations / R&D / project management. E-mail address: m.szewczuk-stepien@po.opole.pl

FINANCIAL RESULTS OF ENTERPRISE IN CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

Irina Demko, Ruslana Shurpenkova

*Ministry of Education and Science of Ukraine State Higher Educational Institution
"Banking University" Lviv educational institute*

Summary

The question of forming financial results. Considered factors influencing the resultstions financed company. The necessity to analyze systematically the formation, distribution and use of income in order to improve profitability management company. The scheme of the analysis of financial results. Outlined ways to improve the use of profits.

Keywords: income, business, revenue, expenses, revenue management, crisis.

Introduction

Topicality. Competitiveness of enterprises in market conditions largely depends on the financial results obtained. The ability to effectively influence the processes of formation, fair distribution to mobilize their own financial resources and acts as an indicator of success criterion management. Economically, the financial result – this is business income minus expenses. Therefore, to ensure a positive value financial results are among the main tasks in implementing the priorities of the company. It is about effective controls, which are based on – the processes of income in amounts that exceed the costs.

Research objectives: to review the concept and structure of the financial results, the role of profit in enterprise management.

Objective: To explore the features of financial management we have the results company.

Objectives:

- disclose the nature and composition of the financial results of the company;
- identify factors that influence the formation of financial results;
- demonstrate the need for analysis of financial results;
- identify ways of increasing profitability.

Object of study: the financial performance of the company.

Methods: analysis, synthesis, comparison, generalization, comparison. The study was based on the provisions of the dialectical method of knowledge of processes and phenomena in their interaction and development.

1. Formation of financial results

In terms of introducing market relations very important is the fact that level of efficiency of any company describing the financial results obtained as a result of management, which can be both profitsand losses. Financial result-a integrated indicator, which is formed in he comparison of income realism of objects of old enterprise and the cost of their creation.

Indicators of income, expenses and financial results act as key indicators of financial stability and the stability of the company.

The analysis studied the economic literature characteristics of financial results, we conclude that the financial result – a category that reflects the impact of economic activity and is expressed in profit or loss.

The financial results are a major final indicator. Each entity pays special attention to the formation, distribution and use of the financial results of its activities.

Positive financial results are part of society and the income is used for the further development of the company, improving the material conditions of workers. The higher income earned as a result of now, the higher will be the loss.

Financial results of the company (from the sale of its product) are characterized by the following indicators: income, you spendings, profit (before tax and profit after tax - net income).

Financial results of the company and consists of:

- financial results from core activities;
- financial results of financial transactions;
- financial results from ordinary activities of the other;
- financial results emergencies.

Identify financial performance by identifying revenue and related costs.

Revenues – the increase in economic benefits in the form of assets or income reduction commitments that lead to the growth of equity.

The cost – a reduction in economic benefits in the form of an outflow of assets or increase in liabilities that result in decrease in equity (excluding capital reduction due to its removal or distribution owner).

Revenues and expenditures and include:

- 1) revenues from individual property to rent;
- 2) fines, penalties and other sanctions for breach of commercial contracts recognized by the debtor or those which received decision of the their recovery (excluding penalties and interest for late payment to be paid to the budget and off-budget and state target funds) and the amount of compensation for damage;
- 3) income received in Ukraine and abroad from equity participation in activities of other companies, dividends, bonds and other securities and other earning assets belonging to the enterprise;
- 4) gains and losses from the revaluation of inventory of finished products and goods, except as provided by Government;
- 5) revenues from commercial credit;
- 6) proceeds from the sale of foreign currency and the cost of its acquisition;
- 7) loss and lack of inventory above normal attrition in the case where the perpetrators are not installed or in the recovery of the perpetrators denied by the court, and their surplus;
- 8) costs for production orders revoked and the cost of production, which has not given product;
- 9) the cost of maintaining mothballed capacity and facilities, in addition to costs that are reimbursed by other sources;
- 10) guilty uncompensated losses from downtime of internal and external factors, and the payment time workers forced absence;
- 11) losses we deal with container, in addition to the glass;
- 12) the legal costs and arbitration fees;
- 13) payables (between non-state enterprises) and receivables for the which we passed the statute of limitations;
- 14) payment under the legislation for non quotas on creating specialized jobs for the disabled, for refusing to hire within the quota citizens in need of special protection, for violation of terms of information about layoffs due to reorganization, restructuring or liquidation of the company;
- 15) gains and losses on transactions of previous years we found this year;
- 16) uncompensated disaster losses (destruction and damage of inventory, finished goods and other tangible and tsinnoste), stop losses and other product ment, including costs related to the prevention or elimination of its consequences;
- 17) uncompensated losses from fires, accidents and other emergencies caused by extreme situations;
- 18) other income and expenses for operations not directly related to the production and sale of (sales) of goods (works, services).

Financial results are divided first by activity, by which they arise: the profit (loss) from ordinary activities and extraordinary.

Under normal activities to understand any business enterprise, and operations that provide it or resulting from such activities. An example of normal activity is production and sale of products, payments to suppliers and customers, employees, tax authorities, banking institutions and others.

To the ordinary activities of the enterprise also includes exchange differences, writing off impaired stocks, revaluation of short-term investments, economic sanctions on commercial agreements for tax violations, ie operations that accompany normal activities of the company.

By extraordinary activities of the enterprise include transactions that do not occur frequently or regularly and are different from normal operations – for example, natural disaster, fire, technological accidents and so on.

Losses due to extraordinary events such activities are taken into account in the calculation of financial results.

Profit is the main source of financing costs for production and social development of the company, the most significant source of state budget. Therefore, profits generated should be enough not only to meet the financial needs of the enterprise, but also to finance public consumption funds, development of science, education, health and so on. In increasing profit company concerned and the state (*Брікхем, 1997*).

In order to ensure effective management of formation of profit there are several types of company profits, margins, gross, operating, from ordinary activities and net. According to current regulations in Ukraine (standards) of accounting, the total profits of the enterprise consists of income received now from ordinary activities and from extraordinary events. Profit from ordinary activities is approximately 95 % of total income received by firms (*Лойко, 2015*).

Profit is the main quality indicator reflecting economic efficiency of the company, its financial condition, successes and opportunities in the implementation of our program of economic and social development. After all, when profit growth conditions for increasing profitability (*Шляга, 2014*).

The level and amount of profit formed under the influence of many factors affecting it negatively and positively. They are divided into external and internal, extensive and intensive, productive and non-productive. But the most important factor affecting the amount of profit is the change in volume of production and sales. The fall in output in the current economic environment, taking into account a number of opposing factors, such as price increases, inevitably leading to a decline in profits. The conclusion about the need to take urgent measures to ensure the growth of production based on its technical renewal and efficiency you duction (*Романова, 2015*).

So for the first half of 2016 the highest number of profitable large and medium-sized enterprises – 87.5 % – was working in the fields of agriculture, fisheries and forestry. These are the summary data State Statistics Service of Ukraine.

It is noted that the total profits of enterprises of agricultural sector for the first half of 2016 amounted to 520.9 million.UAH. However, the financial result 12.5 % of unprofitable enterprises agricultural sector is 529 million.UAH.

The second is the number of profitable enterprises healthcare – number of profitable companies is 72.2 %, the total financial result of 204 million.UAH. The same rate of 27,8 % of the unprofitable enterprises is 221 million.UAH.

Number of profitable companies in the wholesale and retail trade, repair of vehicles is 71.3 %, and their total financial result – 20.53 billion.UAH. Number of unprofitable enterprises in the industry – 28.7 % of the total financial result – 18.2 billion.UAH.

However, according to the State Statistics Service, the most unprofitable sector of Ukraine's economy is the sphere of "art, sports, entertainment and recreation," which is only 34.2 % of profitable companies with a total financial result of 43.9 million.UAH. The same rate of 65,8 % of the unprofitable enterprises is 1.2 billion. UAH damage.

Of the total number of companies working in the field of real estate, only 49.7 % are profitable, their financial performance – 2.7 billion.UAH. 50.3 % of loss-making companies in this industry have shown a loss of 7.4 billion.UAH.

In transportation and warehousing currently 56 % of companies made a profit of 10.6 billion.UAH. 44 % of unprofitable enterprises showed 6.6 billion.UAH.losses.

Such trends are primarily caused by the economic crisis and military-political instability that exist in Ukraine for a long period.

Profit is a source of increasing equity companies, dividend payments to shareholders (shareholders), creating enterprise funds for its decision and more. The largest company profits and effective use is determined by its rating. However, income is a business management tool. Based on the analysis of return adopted financial management solutions to improve the efficiency of the functions that performs.

In order to improve profitability management company needs to analyze systematically the formation, distribution and use of income. The analysis of financial results are important not only for the company but also for external users of financial, commercial banks, tax authorities, shareholders, owners, managers and others.

2. Analysis of the financial performance of the company: economic importance and essence

Financial results of enterprises is the source of their funds necessary for financial and economic activities in the future. Lack of funds entails the risk of debt, damages or even can lead to bankruptcy and liquidation. Profit as a positive financial result of the company is a prerequisite for the further work of any entity prerequisite for strengthening position on the market to replenish budget by tax revenues that contribute to a better investment, increase business activity of enterprises of different types of economic activity.

Analysis of financial results of enterprises is an important part of management personnel to implement the chosen business strategy, financial viability, and occupies an important place in the external to the enterprise analysts in assessing the investment attractiveness and solvency of counterparties, and assessment of business partners at risk and uncertainty. Based on the results, management decides on the direction of enterprise financing from its own sources, investors – on a portfolio of securities and lenders determine priorities for loans issued.

Financial results – a comparison of regulated tax law income and expenses. The excess of income over expenditure of profit, the reverse phenomenon is characterized by loss (*Ванькович, 2003*).

Objective analysis of financial results – to determine the completeness and quality of their production, assessment of the dynamics of absolute and relative performance, find direction, extent and share the impact of individual factors on the change in revenue and profitability, identify and assess the possible reserves growth.

Sources analytical information a business plan, financial plan, balance sheet, income statement, statement of cash flows, report on equity, accounting data.

Analysis of the results of the company includes the following essential elements:

1. Horizontal analysis of financial results for the reporting period – the study of changes of each indicator for the period.

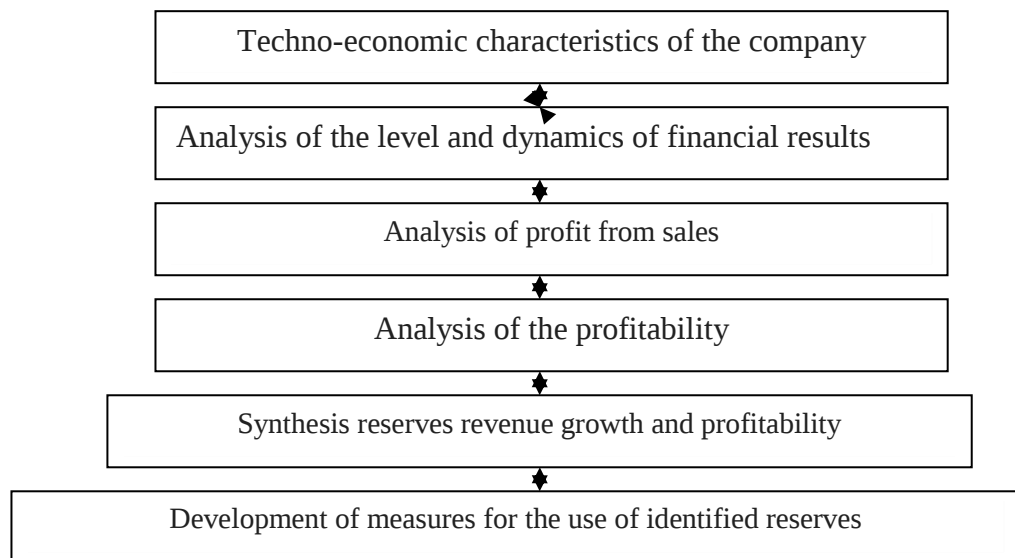
2. Vertical analysis – the study of the structure of the relevant indicators and their changes.

3. Trend analysis – studies in general, the dynamics of the financial performance results for several periods (*Бочаров, 2002*).

The main objectives of the analysis of financial results are:

- assessment of the plan and dynamics of profit;
- impact assessment factors to replace income;
- assess the impact of factors on change of profitability,
- the identification of sources of increased revenue and profitability and development activities for the use of identified reserves.

Therefore, the analysis of financial results is appropriate to present the following chart (picture 1):

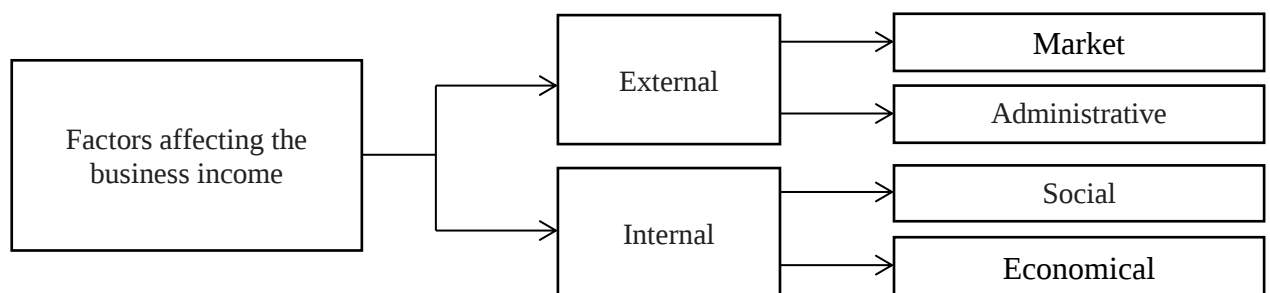
1 picture. Chart analysis of financial results
(source: authors concluded)

The effectiveness of financial and economic activity largely depends on the ability of financial analysis to explore and provide income as a result of movement countervailing cash flows are distributed over time. Therefore, to ensure effective management of the enterprise requires determining the place and role stages of the analytical process not only according to the phases of your process by level electronic system for processing information and based on cause-conditioned relations between the exercise of specific operations and obtaining the relevant profit or loss.

3. By increasing financial results

Income is one of the most important indicators of the efficiency of the company, its stability. It all interested members of the economic process. The size of the business profits of shareholders worried because there is a measure of earned income on invested their capital. Depositors profit guarantee stable income and confidence in the future, as the increased reserves and own funds indicates its stability. Borrowers are also interested in the profits of the company, because in this way increasing their own savings.

Factors that influence on the formation of financial results of the company can be divided in external and internal (Ковбасюк , 2001) (picture 2).

2 picture. Factors that influence on the financial results of the company
(source: authors concluded)

By domestic related factors that depend on the activity is signed ryyemstva and characterize different aspects of his work. Among them you can highlight the following:

1. The quality control staff – improving the classification of staff , improve the conditions of work and so on.

2. The quality of the marketing policy of the enterprise – organizational and technical level of management of production and sales of products, competitive products, the effectiveness of the pricing policy of the company, improvement of business technology.

3. The quality of risk management in the enterprise, in fact including the effectiveness of evaluation and of minimization of risks of the enterprise, reduce business activity by increasing the volume and set no risk of commission operations (*Ковбасюк, 2001*).

The successful operation of the enterprise, of course, depends on the policy, which he guided concept in developing of their own development, from the nature of its activities, products that it offers to clients.

The size of the financial results of the company depends not only on domestic but also on external factors, which consist of market and administrative and include, respectively, the following aspects (*Пшук, 2003*).

Market factors: economic conditions economic activity, the level of engineering and technology, real incomes of population, demographic factors, the structure of the market, competition, demand and supply for products, solvency borrowers etc.

Administrative factors: the levers of state regulation, tax system, financial and monetary policy and others.

To increase the profitability of the enterprise appropriate to carry out activities in the following order: organizational (improvement of industrial structure, improving the organizational structure of management, diversification of production, restructuring of production, etc.); - Compliance (upgrade technical and technological base, re-equipment, improving products produced); - Economic instruments and incentives (improvement of tariff system, forms and pay system, accelerate the turnover of working capital, etc.). If you start to make changes not in that order, the improvement in the efficiency of malopomi will tny my or absent altogether (*Лойко, 2015*).

Through the improvement of domestic enterprises also can be an effective mechanism of financial support construction of profitability, which provides: forecasting earnings to reflect changes of the market environment, the development of flexible financial policy and measures to improve the efficiency of enterprises (*Вахович, 2015*).

The main ways of improving the use of company profits are:

- Determination of priority direction of profits;
- Optimization of the size of funds for consumption fund, including funds aimed at promoting financial workers will increase productivity and consequently – the profit in future periods, and social development of the enterprise;
- Calculation of the optimal size of the reserve fund and referral resources to ensure its growth;
- Optimization of funds allocated to other trust funds, and for other purposes;
- Ensuring the conditions of the enterprise in which income is to be distributed enterprise, not used now to pay fines;
- Drawing up a detailed plan for the use and distribution of profits from certain dates and specific estimate;
- A clear control over the implementation of the objectives in terms of the use and distribution of profits;
- An economic analysis work on the dynamics and factors of profits in the base period, identify the reserves that will help maximize profits and plan formation, distribution and use of profits in subsequent periods (*Вужинська, Блонська, 2008*).

International experience teaches us that real progress towards reforms depends on changes in production and finding effective forms of management.

Today, one of the most important factors in the deterioration of financial results is the crisis. In a crisis, careful planning and analysis of the company can avoid bankruptcy. The main objective of the company is in a crisis not increase profits and stability, solvency, capital preservation. So,

solving problems of an effective system of crisis management is one of the main objectives of the strategic development of modern enterprises (Гончарова, 2002).

To prevent crisis situations in the company most appropriate to be following conversion:

- Improving the production process based on the use of new technologies;
- Rational use of scientific and industrial potential of the enterprise;
- Rational use of production-technical and engineering base;
- Development of new approaches to the study and development of markets;
- Use of advanced environmental technologies of production (development and use of non-waste technology, production of environmentally safe products for consumers, etc.) (Гончарова, 2002).

Conclusions

Financial results – a manifestation of the effectiveness of the entity of entrepreneurial activity. In as the most widespread and universal indicator of financial performance serves profits which as an economic indicator allows you to combine economic interests of the state enterprise as a business entity, workers and business owners.

An important problem of the Ukrainian economy at present is to overcome the recession, restoring normal reproduction process in all its levels, especially given the current political and economic crises. One way to achieve these objectives should be to improve the profitability of enterprises, because profit synthesizes in itself all aspects of the enterprise, describes the effectiveness of its business as a whole, is the result of financial and economic activities.

So, working out the totals of the conducted analysis, it is possible to offer such determination of concept «financial stability management». A financial stability management is the system of measures in relation to forming of the optimal state of financial resources of enterprise that would allow being it solvent and solvent in a long-term prospect. Introduction of the system of measures in relation to a financial stability management will provide the presence of monetary resources for: payments of current liabilities of enterprise, development of his activity, providing of optimal level of liquidity and financial safety of enterprise, support of financial flexibility and financial stability, achievement of financial equilibrium of enterprise in long-term and short-term periods. Unfortunately, the state of financial stability of enterprises Ukrainian industry on modern stage of their functioning is critical. There are the substantial problems related to interpretation of results of calculations of separate indexes of financial stability; by the ambiguousness of its estimation that brings introduction over of new process of management financial firmness to impossibility.

Reference list

- Kovalchuk, T. I. (2010). Evaluation of financial stability of an enterprise. Access: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/64131.doc.htm
- Martunyk, V. M. (2011). Methodological principles of management of trade enterprises financial stability. Science and economic. 4. 27–33.
- Partin, G. O. (2010). Features of influence of basic factors are on financial stability of enterprise in the conditions of crisis. Bulletin of Ukrainian National Forestry University. 20.8. 275–279
- Бочаров, В. В. Управление денежным оборотом предприятий и корпораций. – М.: Финансы и статистика. – 2002.
- Брікхем, Є. Ф. Основи фінансового менеджменту. К.: Молодь. - 1997. – 1000 с.
- Ванькович, Д. В. Удосконалення системи управління фінансовими ресурсами промислових підприємств // Фінанси України. – 2003. – №7. – С.44–50.
- Вахович, І. М. До питання управління фінансово-економічними результатами підприємства / І. М. Вахович, Ю. В. Волинчук // Економічний форум. – 2015. – № 3. – С. 275–279.
- Вужинська, О. І., Блонська В.І. Вдосконалення формування та використання прибутку підприємства // Науковий вісник, 2008, вип. 18.1. – С. 122–128.
- Гончарова, М. Л. Основні завдання антикризового управління підприємством / М.Л. Гончарова // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – 2002. – № 140. – С. 28–32.

Ковбасюк, М. Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств: Навч. посіб. для ВНЗ. – К.: Скарби, 2001. – 334 с.

Лойко, В. В. Шляхи збільшення обсягу прибутку та підвищення дієвості управління прибутком промислового підприємства в сучасних умовах господарювання / В. В. Лойко, Є. С. Несенюк // Міжнародний науковий вісник (International Scientific Journal). – 2015. – № 7.

Пшик, Б. І. Ситуаційне моделювання діяльності підприємства: навч. посібн. / Б. І. Пшик. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 191 с.

Романова, Т. В. Чинники, що впливають на збільшення прибутку підприємств України в сучасних умовах / Т. В. Романова, Є. О. Даровський // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3976>

Шляга, О. В. Прибуток та рентабельність як показники ефективності виробництва / О. В. Шляга, Л. І. Шипуля // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – № 8. – С. 75–81.

Information about the authors

Ruslana Shurpenkova. Ph.D., Associate Professor at the Department of Accounting and Audit of the Lviv Educational Institute of the Higher Educational Institution "Banking University". Science interests: organization and methods of analysis of economic activity. Areas of research: the question of forming financial results; the necessity to analyze systematically the formation, distribution and use of income in order to improve profitability management company. E-mail address: irina.demko@ukr.net

Irina Demko. Ph.D., Associate Professor at the Department of Accounting and Audit of the Lviv Educational Institute of the Higher Educational Institution "Banking University". Science interests: financial reporting as information basis of analysis of the financial state of the enterprise. Areas of research: the question of forming financial result; the necessity to analyze systematically the formation, distribution and use of income in order to improve profitability management company. E-mail address: ruslana.shurpenkova@gmail.com

BENEFITS FROM CLUSTER INITIATIVES FOR ENTREPRENEURS AND OTHER ACTORS OF CLUSTER STRUCTURES

Brygida Klemens

Opole University of Technology

Abstract

This paper analysis functioning of clusters and clusters initiatives and possible benefits which could be achieved by all actors of these particular structures. The main aim of this paper was to indicate benefits transfers for three main actors of structure: entrepreneurs, sector R&D and public authority.

This paper consists of three parts. In the first part an analysis of cluster and cluster initiative can be found, as in the subject literature they are mistakenly pointed as being identical. In the second part main actors of cluster structures were discussed. In the last - third part of this paper advantages, which particular actors of cluster structures could benefit from functioning within cluster, were shown.

This paper is based on a desk research analysis of secondary data (an analysis of Polish and foreign literature) together with empirical researches (in-depth interviews among chosen national cluster initiatives and the local governments questionnaire).

Keywords: cluster, cluster initiatives, benefits, triple helix

Introduction

Contemporary situation in the world in the context of economy, policy or social situation creates challenges for entrepreneurs and public authorities. Functioning in the changing environment generates for many enterprises challenges related to necessity of rapid adaptation to market needs. The situation is extremely dynamic and unstable. Consequently it is understandable, that entrepreneurs more and more often search for the possibility to minimize negative effects of their functioning in the changing environment. One of such possibilities is membership of all various kind of groups – nets or organizations, which insure safety and stabilization. What is more, thanks to economies of scale is definitely easier to deal in unstable environment. This paper discusses specific form of net, which generates benefits not only for entrepreneurs – its members, but also for entities functioning under its influence – in clusters and cluster initiatives.

This paper consists of 3 parts. In the first part an analysis of cluster and cluster initiative can be found, as in the subject literature they are mistakenly pointed as being identical. In the second part main actors of cluster structures were discussed. In the last - third part of this paper advantages, which particular actors of cluster structures could benefit from functioning within cluster, were shown.

The main aim of this paper is to present an opinion on potential advantages from clusters and cluster initiatives for all actors of this kind of structures and, additionally, to draw attention to the fact that each of groups contributes for other actors of cluster receiving at the same time many benefits for itself.

This paper is based on a desk research analysis of secondary data (an analysis of Polish and foreign literature) together with empirical research (in-depth interviews among chosen national cluster initiatives conducted between 2008–2010 and extended between 2015–2016 as well as the local governments questionnaire in Opole province in 2010).

1. Cluster and cluster initiatives idea

Clusters are being understood as specific cooperation network with specific characteristics. Castells is being considered the precursor of contemporary network connections (2007, pp. 267), who observed that contemporary economy should be considered as global, informative and organized network which is being influenced by attitude derived from social, economic and technological changes.

Business network is being understood here as long-term relations of cooperation between coordinated partners in the environment of mutual understanding and trust (Koschatzky, Kulicke, Zenker, 2001, pp. 5). The main characteristic of network is efficient information flow between its units – and, depending on needs – collective actions taken by all units or only part of them (Szczepaniak 2014, pp. 158). Well-functioning network generates a large number of benefits for its members e.g. increase in mutual trust, development of social capital, moderation of social and economic tensions, legal and organizational assistance, knowledge and information transfer (Klemens 2015a, pp. 46–61).

Business network is understood as the complete amount of relation and interactions of enterprise with environment (Anderson, Hakansson, Johanson 1994, pp. 1–15). The main feature of network is its long-term pro-partnership attitude, exceeding the zone of single transactions (Ratajczak-Mrozek, Herbeć 2014, pp. 30). Therefore business network is concentrated predominantly on particular process and the realization of single project is not in its focus.

Contemporarily, the economy is being discussed in the context of network, as being a specific form of connections between different economic actors which is based on correlation, coopetition (simultaneous cooperation and competition) and trust, being understood as key element of social capital (Fukuyama 1995, pp. 112; Ejsmont, Klemens, Moczala 2016). Members of such type of network are entrepreneurs, scientific, administrative, governmental and other institutions. What differentiates business cooperation networks is their unlimited number of members, territorial range or organizational-legal form. Due to creating excellent conditions for innovations, the network became the core of innovation system, because it creates excellent conditions for innovations (Herliana 2015, pp.151–160).

Literature concerning cluster subject is very wide and discussed from the different aspects such as: social network, organizational connections, social capital, benefits from cluster functioning, knowledge and innovation transfer, factors of local and regional development (see Saxenian 1994; Storper 1995, pp. 191–221; Markusen 1996, pp. 293–313; Sorenson, Audia 2000 pp. 424–462; Sölvell 2003; Waxell, Malmberg 2007).

It is believed that the concept of cluster was firstly introduced to the wider opinion by American economist M.E. Porter. Despite of that general opinion, Porter was the one who pointed that theory of cluster idea was created by the end of 19th century, when Alfred Marshall began to study the reasons of production concentration on particular areas (Marshall 1925). In the 80s of the 20th century the development of Italian area – included into region called Terza Italia (north-east and central Italy, mainly: Emilia-Romagna, Tuscany, Umbria, Veneto, Friuli and Trento) was described. Enterprises, which were functioning there, were focused on export of produced goods, on innovation and on new technological solutions research (Chądryński 2007, pp. 166–167). Furthermore they were concentrating their production in small crafts, where an average employment was on the level of 2–3 persons and which could flexibly adjust to the market needs and to international competition rules. It was possible because those small local companies created consistent system connected with numerous bonds and cooperation (Gieżyńska 2006, pp.204). Becattini, who was basing on the Marshall's concept, suggested the concept of industrial districts where he underlined the meaning of economic base and weight of location, social capital, sociology, policy and history in approach to innovative policy (2002).

Consequently it could be said that clusters are geographically located districts with relatively big number of companies and employees and small number of linked sectors which is a result of their specialization (Rosenfeld 1997). What is more, enterprises from regional clusters cooperate with each other and with research-development institutions and other organizations located in different places but still being the part of local network, what, as a result, leads to integration and local cooperation (Ferreira, Estevao 2009).

Territorial scope of cluster is not clearly explicitly stated and could encompass territory of city (Klemens, Derlukiewicz 2014), region, country or even few countries. Clusters which are competing with distant locations in the geographic meaning are the source of long-term economic development. Their reach could exceed local market, what, as a result, could lead to act of

employees recruitment out of less-competitive industry. Economic geography in the time of globalization has its own conditions. It appears that in the economy with well-developed transport, an access to markets is extensive, location is still important issue in the context of competitiveness of area or trade (M.E. Porter 1998). Therefore such factors as: tradition of the manufacturing in particular trade (Klemens 2008, pp. 107–126), developed through many years (even decades) social capital, specialization and knowledge are assigned to particular location and substantially influence on competitiveness of economy.

Clusters are not homogeneous and static, even though some could stay as such for long time. Still, most clusters structure changes. Since the market changes are fast, clusters being focused on dynamic, find themselves in better situation. Dynamic clusters create possibilities for complex development strategies. In the literature a reference to Chinese puzzle could be found, where shape of each component is crucial. It is worth to underline at the same time the way components match to each other and how they could be modified, to improve productivity of available resources (picture 1.).

1 picture. *Clusters as the structures which simplify intermingling of resources*
(source: O. Sölvell, *Clusters. Balancing Evolutionary and Constructive Forces (Redbook)*, Ivory Tower Publishers, Stockholm 2008, pp. 19)

Among the characteristic features of cluster structures the following could be distinguished (see Ketels 2004, pp. 1; Klemens 2015b, pp. 29):

- geographical concentration of enterprises from particular or related trades
- proximity understood as distance which allows to share resources and to disseminate of knowledge,
- connections (formal and informal),
- interactions between subjects of cluster,
- competition and cooperation,
- so called critical mass – sufficient number of participants.

The definition of cluster is being used interchangeably with the definition of cluster initiative, even though they are not synonyms. Cluster is kind of potential occurring in the form of spatial concentration of enterprises, which might not have to be of formal character and its members might not be aware that they function within the cluster. On the other hand the cluster initiative is a purposeful, organized effort, which end effect is more systematized influence on development potential and competitiveness improvement of particular cluster as well as conscious participation of key network players: private entrepreneurs, public actors, authorities and/ or academic units (Sölvell, Lindqvist, Ketels 2003 and Klemens 2016).

Characteristic features of cluster initiatives:

- membership of initiative;
- intensive interactions among various members of initiative (private, public or scientific sector);
- enterprises activities directed towards common objective;
- market maker / manager of initiative along with bureau and head office;

- funding the initiative.

It could be stated that part of cluster initiative would be cluster understood as geographical density of enterprises functioning in particular trade and complementary trades. What is more, cluster as being so potential, that out of it different clusters initiatives in particular trade could arise (Klemens 2016).

2. Main actors of cluster structures

Supporting cluster structures and widely understood entrepreneurship play significant role in interdependence between private, public and research-development sectors. To illustrate relationships between main actors of cluster structures, the subject literature uses idea of *triple helix TH*. This idea was taken from genetic research, when in 1953 L. Pauling and R.B. Corey suggested that DNA model should be presented with the use of 3 mutually twisted spirals - helix (Maciejczak, Musiak 2007). Initially the model of clusters structures consisted of 3 groups of actors cooperating with each other: industry, science and public authorities, therefore this form of triple helix fit into the idea of showing connections occurring in clusters networks. In 1995 H. Etzkowitz and L. Leydesdorff used model of triple helix to present different behaviors in economic, social and cultural networks, indicating particularly cluster networks (Etzkowitz, Leydesdorff 2001; Heffner, Klemens 2011, pp. 54). It was period of stimulating universities and industry to cooperation by authorities in order to achieve higher benefits of knowledge commercialization (Branscomb 1993; Fujisue 1998, pp. 371-381). With the use of this model it is possible to analyze nonlinear interactions between particular helixes and to observe potential synergy effect (Bojar, Machnik-Słomka 2014, pp. 103).

Thereafter the model of triple helix evolved and even was the subject of reviews (e.g.: Shinn 2002; Cooke, Leydesdorff 2006; Carayannis, Campbell 2009). It occurred that in the cluster context, the triple helix concept should be expanded to the model of Quadruple Helix QH with media and civil society included to the system. The literature mentions the concept of Quintuple Helix which includes natural environment with its processes allowing balanced economy development (Carayannis, Barth, Campbel 2012).

3. Benefits of cluster functioning

It is underlined in the literature that clusters generate additional localization advantages: easier and cheaper access to means of production, distribution channels, human resources knowledge and innovations. This type structures functioning is profitable not only for participating entrepreneurs, but also for competitors and cooperants as well as for local authorities and community. Hence an outstanding popularity of cluster structures, especially in the countries and regions, which are seeking possibilities to stimulate and support entrepreneurship development (Klemens, Derlukiewicz 2014).

Discussing the *Triple helix* it can be indicated that each of groups contributes for other actors of cluster and draws various benefits (Table 1).

1 table. The most commonly mentioned transfers of benefits for participants of clusters structures and cluster surrounding

Benefits transfers			
	Entrepreneurs	Local government and inhabitants	Sector R&D, universities
General benefits:	building social capital		
	deeper understanding of mutual needs		
	deeper cooperation		
	liberated transfer of knowledge and information		

Benefits transfers			
	Entrepreneurs	Local government and inhabitants	Sector R&D, universities
	possibility of direct interactions with members from different category actors of cluster (e.g. entrepreneur with scientist)		
Entrepreneurs (give):	subcontracting agreements , client recommendation	promotion of area, e.g. during business meetings, study journeys, trainings	possibility of transferring theory into practice
	cooperative realization of orders, completion of orders realization among complementary companies	work places for local community, graduates, trainees	enabling to conduct research (technological, economic, sociological)
	expert knowledge and hidden knowledge, consulting	paying taxes regularly	possibility of publishing results of conducted research
	contacts	involvement in community development, e.g. sponsorship, social actions, key documents resolving	orders to conduct research
	common market, common suppliers (purchasing groups)	participation in municipal investments, concerning both financial and services area	co-financing of orders
	liberated transfer of information	public and private partnership	participation in research costs
	reduction of uncertainty related to economic activity	assistance in preparing applications for EU funding	possibility for students out of particular region of academic training
		consulting new technologies which are used in municipal investments	
Local government and inhabitants (give):	initiative funding	better quality of life thanks to targeted infrastructural investments	convenient social and technological infrastructure
	arranging necessary infrastructure	more personal contact, overbearing distrust and fear (e.g. for authorities)	funding of laboratory equipment
	promotion of initiative and products of companies during studying journeys, fairs, on the official website of local department	identification of inhabitants needs	lobbying at governmental level for the purpose of creating appropriate study courses
	reconciliation with entrepreneurs strategic documents concerning development of particular area	reconciliation with inhabitants strategic documents concerning development of particular area	ordering specialized tests
	stable taxes policy		sharing municipal buildings and lands for business incubator, technology parks

Benefits transfers			
	Entrepreneurs	Local government and inhabitants	Sector R&D, universities
	assistance with application for funds from the EU		
	companies association		
	appropriate study courses (meeting needs of local enterprises)		
	public and private partnership		
	credit guarantees		
	informing about tenders		
	local government as beneficiary of services		
Sector R&D, universities (give):	sharing the laboratory and necessary equipment	searching and sharing knowledge of new ecological trends in the market, innovative solutions used in municipal investments	joint research
	products certification, standardization of machines, normalization according to EU standards and norms	area promotion in studies	joint projects
	searching and sharing knowledge about new trends, technology innovations	development of key documents elements, opinions, plans	joint studies
	development of new products and technology	development of specialized courses and conferences to meet local community needs	development of new technologies, methods
	staff training		joint patents
	conducting research for the purpose of entrepreneurs e.g. necessary to develop quality of products		knowledge transfer
	studying results of research		staff transfer
	market analysis		
	an assistance in applying for EU funding		
	initiative promotion		

(source: author conclusions based on research).

The most defined benefits are for entrepreneurs. The cause of such situation is the fact that the greater part of structure should be private zone, while clusters should be profitable. It could be

observed that each group, which belongs to structure, brings benefit for other groups and benefits from it at the same time.

While analyzing categories of benefits, it is worth to underline that most of them were diagnosed in the mentality sphere (e.g. building social capital, fear elimination for cooperation).

Overcoming mentality obstacles and understanding that cooperation could bring benefits for all participants of particular process changes into measurable financial effects – lower costs of various activities: marketing, sales, purchases. From the other side network activity allows to improve productivity and profits.

Mentioned in Table 1. aspects are not all benefits of cluster functioning, but they are showing range of those benefits and size of stakeholders group. What is important all actors of cluster can profit from mentioned before benefits. It depends mainly on their involvement in clusters functioning, their attitude and expectations.

Conclusion

Contemporary economy is being treated as network economy which is a specific form of connections between various economic actors and its main feature is correlation, cooperation and trust. Specific form of business network which generates many benefits are clusters. The characteristic feature is geographical concentration of enterprises of the same trade or complimentary trades with strong cooperational connections, related with both formal and informal bonds, allowing to create social capital. In such network good conditions for generating innovations, knowledge and good relations could be found.

What decides on cluster idea popularity are observed positive effects both for industry and local community, region functioning and related sectors (e.g. R&D).

The idea of main actors of cluster evolved from three main stakeholders: industry representatives, public administration and sector R&D to six actors: additional financial sector and supporting institutions and media. It shows vast scope of cluster influence and number of different stakeholders groups benefiting from functioning in particular structure.

Cooperation within clusters network could bring not only many challenges, but also benefits for all actors of those structures. Entrepreneurs functioning within the cluster don't have to be members of cluster initiative to be beneficiary. However membership in this initiative provides greater awareness and more possibilities to use. It could be told that it is the higher level of membership in the process of developing cluster, which creates more possibilities to benefit for initiative members. Dynamically functioning cluster is for the region extremely important, especially in the context of economic downturn.

Reference list

- Anderson J., Hakansson H., Johanson J. (1994). Dyadic Business Relationships Within a Business Network Context, *Journal of Marketing*, vol. 58, no. 4.
- Bojar M., Machnik-Słomka J. (2014). *Model potrójnej i poczwórnej helisy w budowaniu współpracy sieciowej dla rozwoju innowacyjnych projektów regionalnych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, seria Organizacje i Zarządzanie z. 76, nr kol. 1923.
- Branscomb L.M. (1993). The National Technology Policy Debate, L.Branscomb (Ed.) *Empowering Technology: Implementing a U.S. Strategy*. The MIT Press, Cambridge MA, 1993.
- Carayannis E.G., Barth T.D., Campbel D.F. (2012). The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation, *Journal of Innovation and Entrepreneurship*.
- Carayannis E.G., Campbell D.F.J. (2009). "Mode 3" and "Quadruple Helix": toward a 21st century fractal innovation ecosystem, *International Journal of Technology Management* 46.
- Castells M. (2007). *Spółeczeństwo sieci*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Chądryński J. (2007). *Środowiska przedsiębiorczości, Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, J. Chądryński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki, Wydawnictwa Fachowe CEDEWU, Warszawa.
- Cooke P., Leydesdorff L. (2006). Regional Development in the Knowledge-Based Economy: The Construction of Advantages, *Journal of Technology Transfer* 31, 1.

- Ejsmont A., Klemens B., Moczala A. (2016). *Klasy - kooperujące i konkurujące organizacje sieciowe*. Wyd. Texter, Warszawa.
- Etzkowitz H., Leydesdorff L. (2001). *The Triple Helix – University – Industry– Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development*, EASST Review, Vol. 14.
- Ferreira J.M., Esteve C.M.S. (2009). Regional Competitiveness of Tourism Cluster: A Conceptual Model Proposal. *Revista Encontros Científicos – Tourism & Management Studies*, Encontros Científicos Covilha Portugal, n.5 Faro.
- Fujisue K. (1998). *Promotion of academia-industry cooperation in Japan—Establishing the “law of promoting technology transfer from university to industry” in Japan*, *Technovation*, 18, 6.
- Fukuyama F. (1995). *Trust: The Social Virtues & the Creation of Prosperity*, The Free Press, New York 1995.
- G. Becattini, *Small Business and Entrepreneurship in the Thought of Alfred Marshall: On their Empirical Basis and General Meaning*, <http://www.eaward.org/BinaryLoader.axd?OwnerID=ea08feb3-d21c-4e27-a8643e10c75758c5&OwnerType=0&PropertyName=Files&FileName=Prize+Lecture+Becattini.pdf> (05.03.2017).
- Gieżyńska H. (2006). *Klasy - endogeniczny czynnik rozwoju regionalnego, Klasy jako narzędzia lokalnego i regionalnego rozwoju gospodarczego*, red. E. Bojar, Politechnika Lubelska, Lublin.
- Heffner K., Klemens B. (2011). *Zasoby ludzkie w stymulowaniu rozwoju klas w województwie opolskim. Ocena ekspercka, Uwarunkowania i możliwości rozwoju klas i inicjatyw klasowych w województwie opolskim. Ocena ekspercka*, W. Duczmal, W. Potwora (ed.), Seria: Klasy i inicjatywy klasowe w województwie opolskim, tom 3, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole.
- Herliana S. (2015). Regional Innovation Cluster form Small and Medium Enterprises (SME): A Triple Helix Concept. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 169.
- Ketels Ch. (2004). *European Cluster. Structural Change in Europe 3 - Innovative City and Business Regions*, Hagbarth Publication.
- Klemens B. (2008). *Tradycja wytwarzania jako determinanta rozwoju klas i inicjatyw klasowych, Wdrażanie polityki rozwoju regionu. Wybrane programy i projekty*, red. K. Malik, Politechnika Opolska, Opole.
- Klemens B. (2015a). *Impact of Social Capital and Networking on the Development of Innovation in Enterprises. Effective Transfer of Knowledge from Science to Industry in the Opolskie Voivodeship. Requirements for an Effective Cooperation*, K. Malik, Ł. Dymek (ed.), Difin, Warszawa.
- Klemens B. (2015b). *Klasy turystyczne i ich rola w rozwoju obszarów wiejskich*. Biuletyn KPZK nr 256. Uwarunkowania rozwoju turystyki. Wybrane problemy, W. Kamińska (ed.), KPZK PAN, Warszawa.
- Klemens B. (2016) *Funkcjonowanie inicjatyw klasowych - korzyści dla przedsiębiorców w zmiennym otoczeniu, Dostosowanie przedsiębiorstw do zmian otoczenia zewnętrznego*, red. A. Zygmunt, J. Zygmunt, *Studia i Monografie* z. 451, Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, Opole.
- Klemens B., Derlukiewicz N. (2014). Rola struktur klasowych w rozwoju miast w perspektywie 2020 (aspekt turystyczny). *Studia Miejskie*, tom 16.
- Koschatzky K., Kulicke M., Zenker A. (2001). *Innovation Networks: Concepts and Challenges in the European Perspective*, Heildeberg, Physica-Verlag HD.
- Maciejczak M. Muniak R. (2007). *Zastosowanie koncepcji potrójnej helisy w tworzeniu narzędzi informatycznych dla sektora publicznego, X Jubileuszowa Konferencja Komputerowo Zintegrowane Zarządzanie*, Zakopane.
- Markusen A. (1996), *Sticky Places in Slippery Space: A Typology of Industrial Districts*. *Economic Geography*, 72(3).
- Marshall A. (1890/1920) *Principles of Economics*. 8th ed. (1st ed. 1890). London: Macmillan.
- Marshall A. (1925). *Zasady Ekonomiki*, Wydawnictwo M.Arcta, Warszawa.
- Porter M.E. (1998). Location, Clusters, and the "New" Microeconomics of Competition. *Business Economics*, January 1998: 7-13.
- Ratajczak-Mrozek M., Herbec M. (2014). Znaczenie podmiotów usługowych dla meblarstwa w Polsce - perspektywa relacji sieciowych i współpracy, *Studia Oeconomica Posnaniensia*, vol. 2, nr 1 (262).
- Rosenfeld S. (1997). Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. *European Planning Studies*, Vol. 5, No 1.
- Saxenian A. (1994). *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. MA: Harvard University, Cambridge.
- Shinn T. (2002). The Triple Helix and New Production of Knowledge: Prepackaged Thinking on Science and Technology, *Social Studies of Science*, 32, 4.
- Sölvell O. (2008). *Clusters. Balancing Evolutionary and Constructive Forces (Redbook)*, Ivory Tower Publishers, Stockholm.
- Sölvell O., Lindqvist G., Ketels C. (2003). *The Cluster Initiative Green book*. Ivory Tower, Stockholm.
- Sorenson O., Audia P.G. (2000). The Social Structure of Entrepreneurial Activity. Geographic Concentration of Footwear Production in the United States, 1940-1989. *American Journal of Sociology*, 106 (2).
- Storper M. (1994). The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies. *European Urban and Regional Studies*, nr 2.
- Szczepaniak M. (2014). Znaczenie sieci współpracy w rozwoju innowacji społecznych, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, seria "Organizacja i Zarządzanie"*, zeszyt 76, Gliwice.

Waxell A., Malmberg A. (2007). What is global and what is local in knowledge-generating interaction? The case of the biotech cluster in Uppsala, Sweden. *Entrepreneurship & Regional Development*, Vol. 19, No. 2.

Information about the authors

Brygida Klemens, Assistant Professor, Doctor of Economics specializing in clustering; forms of cooperation; social capital; regional and local planning. Scientific interests include the following areas: cluster and cluster structures, co-operation networks, social capital, broadly-understood regional and local development, as well as rural areas development, transfer of know-how and innovation. Author and co-author of articles, strategies on local and regional level and expert opinions. Advisor and frequent member of expert panels. E-mail address: b.klemens@po.opole.pl

ŠIUOLAIKINIO VERSLO GALIMYBĖS IR IŠŠŪKIAI LIETUVOJE

Dalia Prūsaitienė¹, Dalia Švelnytė²

¹Vilniaus kolegija, ²UAB „Lipnios etiketės“

Anotacija

Globalizacija apima rinkas, konkurenciją, kaštus, technologijas ir vyriausybės sprendimus – aplinkybes, kuriančias potencialą ekonominei veiklai. Globalizacijos poveikis skatina verslą ieškoti augimo galimybių. Tyrimo tikslas – atlikti verslo galimybių Lietuvoje analizę, naudojant tarptautinių lyginamųjų tyrimų duomenis. Tyrimo objektas – verslo aplinkos sąlygos Lietuvoje. Straipsnyje taikomi tyrimo metodai: mokslinės literatūros šaltinių analizė, statistinių duomenų apdorojimas ir lyginamoji analizė. Verslo sąlygas vertinančių reitingų įvairovė leidžia palyginti verslo plėtros galimybes įvairiais pjūviais. Globalizacija didina verslo galimybes naudotis pasauline rinka ir ištekliais, kartu atsiranda daugiau verslo iššūkių. Lietuva turi puikią nekilnojamojo turto administravimo sistemą, patogias verslo pradžios procedūras, konkurencingus prekybos muitus, lanksčią darbo užmokesčio nustatymo tvarką, didelį interneto pralaidumą, reikšmingą vietinių tiekėjų skaičių, aukštai reitinguojamas asmens, monetarinę, finansinę bei prekybos laisves. Tai verslo aplinkos galimybės. Verslo plėtrai Lietuvoje grėsmes kelia silpna smulkiųjų investuotojų ir nuosavybės teisių apsauga, komplikuotas prisijungimas prie elektros tinklų, nemokumas, mokesčių sistema, nelankstus darbo santykių reglamentavimas ir valdžios biurokratija, talentingų specialistų stygius, geopolitinė situacija. Lietuvos ateities vizijoje ir Reformų gairėse numatytos verslo aplinkos gerinimo priemonės kuo greičiau turėtų tapti nuosekliais ir realiais pozityvių verslo aplinkos sąlygų pokyčiais Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: verslo aplinkos sąlygos, reitingai, globalizacija, verslo galimybės.

Išvadas

Globalizacija tapo vienu iš svarbiausių ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo reiškinių, apimančiu prekių, paslaugų, kapitalo, technologijų, idėjų, informacijos, kultūrų ir tautų (žmonių) judėjimą, nepaisant valstybių sienų (Šliburytė *et al.*, 2012). Globalizacija lemia vis didėjančią ekonominę atskirų valstybių integraciją, kuri yra skatinama augančios prekybos ir investicijų. Globalizacija apima rinkas, konkurenciją, kaštus, technologijas ir vyriausybės sprendimus – aplinkybes, kurios kuria potencialą ekonominei veiklai. Ji leidžia ekonomiškiau naudoti išteklius ir prisideda prie masto ekonomijos, ūkio restruktūrizavimo, konkurencinio pranašumo didinimo (Kučinskienė, 2012), didina nacionalinių ekonomikų integraciją, lemia inovatyvias verslo formas. Globali ekonomika kuria naują verslo aplinką, skatina globalias inovacijas. Tai verčia pačius verslo subjektus tapti globalesniais. Verslininkai, norėdami išnaudoti savo kūrybinį potencialą, susiduria su intensyvėjančios integracijos ir globalizacijos primetamais iššūkiais, todėl turi veikti aktyviai ir rizikingai.

Globalizacijos poveikis skatina verslą ieškoti augimo galimybių už vietinės rinkos ribų ir tapti globalizacijos proceso dalyviais. Bet kuris verslas tampa integruotu verslu globalioje rinkoje. Tai lemia atsiradimą naujų verslo galimybių (ar grėsmių), kurias reikia laiku numatyti ir tinkamai išnaudoti (arba vengti). Verslo sąlygų vertinimas ir gebėjimas jas išnaudoti – viena svarbiausių sėkmingos verslo raidos sudedamųjų dalių. Verslo sąlygoms matuoti dažniausiai yra atliekami tarptautiniai lyginamieji tyrimai. Tokius tyrimus rengia Pasaulio bankas, Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas, Tarptautinė finansų korporacija, Pasaulio ekonomikos forumas, Economist Intelligence Unit, kitos tarptautinės organizacijos ir privačios kompanijos (Titarenko *et al.*, 2007).

Tyrimo objektas – verslo aplinkos sąlygos Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – atlikti verslo galimybių Lietuvoje analizę, naudojant tarptautinių lyginamųjų tyrimų duomenis.

Straipsnyje naudojami tyrimo metodai: mokslinės literatūros šaltinių analizė, statistinių duomenų apdorojimas ir lyginamoji analizė.

1. Verslo aplinkos sąlygos

Kiekvienas verslas funkcionuoja tam tikroje aplinkoje, jis nėra izoliuotas, tuo pačiu metu jis veikia konkrečiame kontekste, kuris yra unikalus. Išorinė aplinka pirmiausiai yra verslo išteklių šaltinis, kas lemia jo išgyvenimą. Iš aplinkos verslas nuolatos nenutrūkstančiu srautu gauna įvairių išteklių ir paskatų. Ištekliai, perėję per verslo procesų sistemą, tampa galutiniais jo veiklos rezultatais, kurie vėl patenka į išorinę aplinką. Tiek suderinti verslo ištekliai, tiek prisitaikymo prie aplinkos galimybės leidžia verslo subjektui kūrybingai ir novatoriškai veikti, siekti klestėjimo. Dabartinėje dinamiškoje, daugialypėje, sudėtingoje ir pavojingoje (Kučinskienė *et al.*, 2012) aplinkoje verslui būtina adaptuotis prie aplinkos išteklių, įvykių, gebėti atsakyti į globalizacijos iššūkius.

Atskirų šalių verslo subjektai, įsitraukdami į integruotas tiekimo ir gamybos sistemas tarptautiniu mastu, palaipsniui tampa internacionalizuoti ir vis labiau globalizuoti. Siekiant verslo ir aplinkos darnos, svarbu išsilaikyti nuolat kintančioje aplinkoje, susikurti palankią poziciją, lanksčiai reaguoti į išorinės aplinkos teikiamas galimybes ir kylančius pavojus, kad sumažinti riziką ir įgyti partnerių ir vartotojų pasitikėjimą. Gebėjimas įžvelgti ir identifikuoti verslo ir aplinkos sąlygas reikalauja išmokti suprasti ir numatyti verslo aplinkos siunčiamus signalus bei mokėti elgtis pakitusioje aplinkoje, siekiant sumažinti nepalankią aplinkos pokyčių įtaką ar panaudoti šiuos pokyčius konkurenciniam pranašumui įgyti.

Ilgo laikotarpio perspektyvoje verslas gali išgyventi, palaikyti tinkamą potencialą, tik turėdamas tinkamą sąveiką su aplinka. Aplinkos tyrimas, vertinimas ir prisitaikymas yra būtina reakcija į aplinkos jėgas, įgalinanti didinti verslo pridėtinės vertės kūrimo efektyvumą (Žvirblis, 2007). Pagrindinis aplinkos vertinimo tikslas – analizuoti besikeičiančias ir dinamiškas aplinkos jėgas ir priderinti verslo veiklą prie jų. Integruotoje erdvėje veikiantys verslai pirmiausia kreipia dėmesį į valstybės politiką ir galimus pokyčius. Skirtumų tarp nacionalinių politikų nykimas lemia didėjančią politinę, ekonominę, technologinę ir kultūrinę integracijas.

Verslas turi vertinti nuolatinių aplinkos pokyčių sąlygas globalioje erdvėje, žinant, kad aplinkos permainos vyksta nuolat bei greitai ir veiklą veikiančių išorinių veiksnių bei aplinkybių būna labai daug. Aplinkos pokyčiai gali versti racionaliai skirstyti išteklius, ieškoti naujų produktų, ar naujų rinkų, įsigyti naujus verslus, ar priešingai: atsisakyti produkto ar netgi verslo. Verslo aplinkos dinamiškumas ir vykstantys pokyčiai verčia įmones siekti tinkamai adaptuotis aplinkos pokyčių terpėje, analizuoti ir vertinti verslo aplinką. Siekiant integruojantis į globalią erdvę, verslo sąlygos darosi vis sudėtingesnės. Prisitaikymas prie aplinkos pokyčių yra lemiamas sėkmės veiksnys. Taigi, verslui yra būtina gebėti vertinti verslo aplinką ir adekvačiai reaguoti į vykstančius pokyčius.

Verslo sėkmė priklauso nuo gebėjimo priimti verslo plėtros sprendimus, adekvačius sudėtingos ir dinamiškos verslo aplinkos pokyčiams. Spartūs verslo aplinkos pokyčiai lemia būtinybę numatyti ekonomikos vystymąsi ir verslo plėtrą ilgalaikėje perspektyvoje (Kučinskienė *et al.*, 2013), įžvelgiant verslo aplinkos pokyčių tendencijas ir pasirengiant prisitaikyti prie pokyčių, kurie įvyks ateityje. Didelį vaidmenį šiuose procesuose atlieka aplinkos pokyčių valdymas, kuris leidžia priderinti verslo subjekto veiklą prie išorės aplinkos, užtikrinti atitiktį, gebėjimą prisitaikyti prie numatomų dinamiškų aplinkos pokyčių. Tai prisideda prie verslo subjekto nuolatinio konkurencinio pranašumo didinimo rinkoje. Labai svarbu pasirinkti tinkamą veikimo kryptį. Verslo subjekto siekis įsitvirtinti sudėtingoje ir įvairialypėje aplinkoje lemia naują požiūrį į aplinkos analizę ir vertinimą. Verslui svarbu nagrinėti aplinkos vystymosi kryptis, nustatyti galimus pokyčius ir nustatyti juos formuojančius veiksnus.

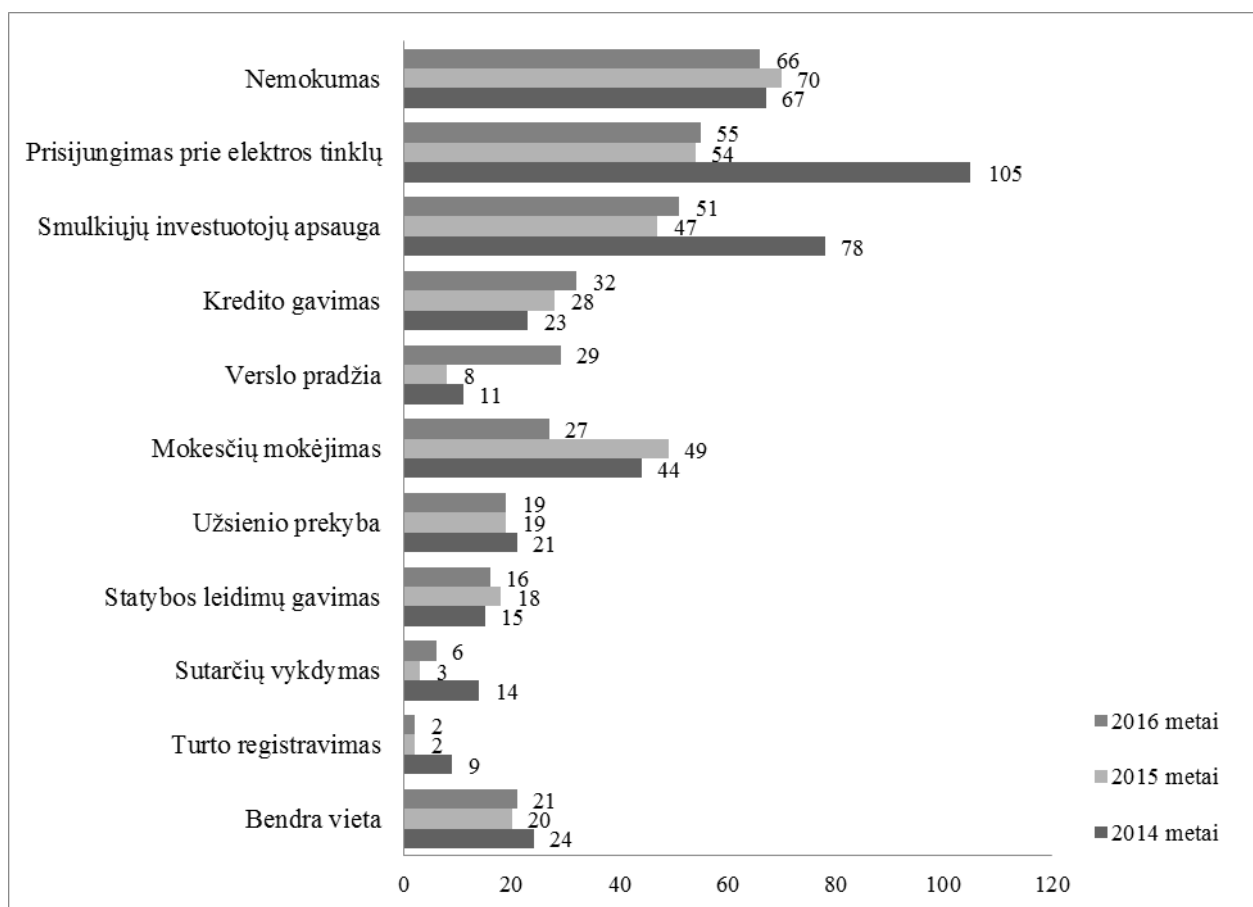
Institucinė aplinka ir infrastruktūra užtikrina inovatyviai ir efektyviai verslo veiklai reikalingus finansinius ir kitokius išteklius, organizacines, technines bei intelektualias paslaugas, skatina verslo plėtrą visuose jo raidos etapuose.

2. Verslo aplinkos vertinimas

Nagrinėjant šalies verslo aplinką globaliame kontekste atskiras apklausų, nuomonių ar rodiklių interpretavimas nėra pakankamas. Svarbu atsižvelgti ne vien tik į kokybinius ar kiekybinius rodiklius, bet taip pat juos palyginti su kitomis šalimis. Siekiant kuo objektyvesnių išvadų, yra tikslinga neapsiriboti vienu kompleksiniu tyrimu, o panagrinėti ir palyginti keletą populiariausių reitingų, išskiriant stipriausias ir silpniausias Lietuvos vietas, o taip pat parodant bendros šalies pozicijos tendenciją bei vietą artimiausių kaimynių – Latvijos, Estijos bei Lenkijos atžvilgiu.

Pasaulio bankas tyrime „Doing Business“ nagrinėja verslo plėtrą skatinančius ar apribojančius veiksnius skirtingose valstybėse ir regionuose bei juos reitinguoja. „Doing Business“ ataskaitoje verslo aplinka vertinama pagal 10 rodiklių: verslo pradžios sąlygas, statybos leidimų gavimą, prisijungimą prie elektros tinklų, turto registravimą, kredito gavimą, smulkiųjų investuotojų apsaugą, mokesčių mokėjimą, užsienio prekybos sąlygas, sutarčių vykdymą, nemokumo indeksą. Sudarant bendrąjį palankumo verslui indeksą, atskiroms sritims yra suteikiami vienodi svoriai (linijinė indeksų sudarymo schema). Bendrojo indekso kitimas rodo, kiek šalies verslo aplinka pasikeitė kitų ekonomikų atžvilgiu (A World Bank Group Corporate Flagship, 2016).

Per pastaruosius trejus metus Lietuvai pavyko pagerinti kai kuriuos rodiklius (1 pav.). Naujausiame Pasaulio banko paskelbtame draugiškiausių verslui valstybių tyrime „Doing Business 2017“ Lietuva prarado vieną poziciją ir užima 21 vietą tarp 190 šalių. Šiame tyrime Lietuva aplenkia tokias valstybes kaip Lenkija, Olandija, Prancūzija, Belgija, tačiau nusileidžia Estijai (12 vieta) ir Latvijai (14 vieta).

1 pav. Lietuvos vieta „Doing Business“ tyrime 2014–2016 metais
(šaltinis: A World Bank Group Corporate Flagship, 2015–2016)

„Doing Business 2017“ tyrime geriausiai vertinama turto registravimo tvarka: mūsų šalis užima antrą vietą. Lietuva priskiriama prie pažangiausių šalių, kurios turi aukščiausios kokybės nekilnojamojo turto administravimo sistemą, kadangi Lietuvoje turto registravimas ir perleidimas iš vienos įmonės į kitą yra palyginti paprastas, greitas ir pigus (Ūkio ministerija, 2016). Pasaulio šalių reitinge Lietuva užima aukštą 6 vietą vertinant sutarčių vykdymo sritį, nors dėl pailgėjusios trukmės fiksuotas kritimas 3 pozicijomis. Didžiausias proveržis (kilimas net 22 pozicijomis) pasiektas mokesčių mokėjimo srityje, kurioje Lietuva pakilo iš 49 į 27 vietą. Pakeitus šio rodiklio vertinimo metodologiją, į vertinimą buvo įtrauktas naujas parametras – procesų po mokesčių deklaravimo vertinimo indeksas. Pagal jį yra vertinami mokesčių perskaičiavimas, permokų grąžinimas ir mokestiniai skundai. Labiausiai Lietuvos pozicija pasikeitė verslo pradžios srityje – iš 8 vietos nukrito į 29. Svarbiausia šio indekso kritimo priežastis – tai, kad ataskaitoje vertinta kita juridinio asmens teisinė forma: ne mažųjų bendrijų, o uždarytųjų akcinių bendrovių steigimo procedūros (Ūkio ministerija, 2016, a). „Doing Business“ vertina šalyje atliktas reformas. Visos Lietuvoje pastaraisiais metais įvykdytos reformos (verslo pradžios, smulkiųjų akcininkų apsaugos, objektų elektrifikavimo, statybos leidimų išdavimo, elektroninių paslaugų spektro išplėtimo srityse) buvo įvertintos teigiamai (A World Bank Group Corporate Flagship, 2015–2016). Tačiau to nepakako, kad Lietuva ženkliai pakiltų bendrame reitinge. Nors situacija ir gerėja, tačiau probleminėmis verslo aplinkos sritimis vis dar išlieka smulkiųjų investuotojų apsauga, prisijungimas prie elektros tinklų ir nemokumas.

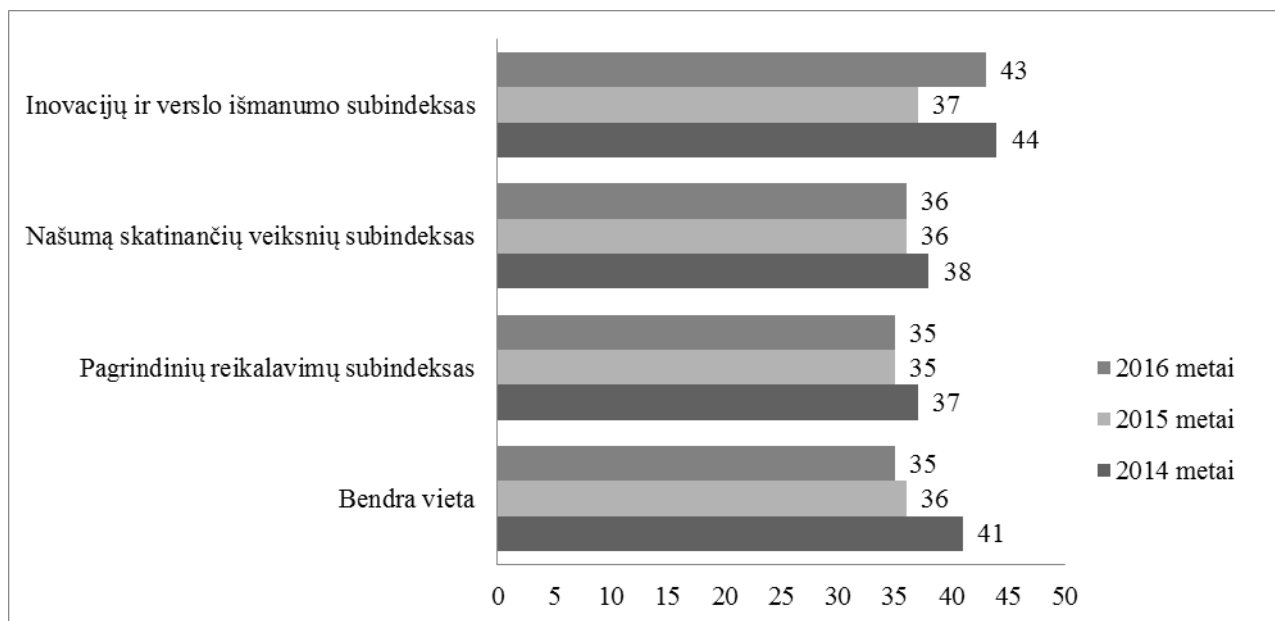
Į Pasaulio banko indeksą vis dar neįtraukiama Lietuvos probleminė sritis – darbo santykiai. Naujame Darbo kodekse numatomas darbo santykių gerėjimas, bet tik nedidelis žingsnis į priekį. Įtraukus į reitingus darbo santykių vertinimą, bendras Lietuvos verslo sąlygų vertinimas gerokai nusmuktų, nes darbo santykių reguliavimas Lietuvoje išlieka griežtas. Tai išlieka viena iš svarbių priežasčių, lemiančių investuotojų pasirinkimą kur investuoti (Žukauskas, 2016).

Pasaulio banko indeksas taip pat nevertina verslui svarbiausio dalyko – paklausos. Šioje srityje Lietuva neatrodo patraukliai: emigracija mažina potencialių mokymų vartotojų skaičių, o nedidelis darbo užmokesčio lygis, nors patrauklus iš sąnaudų pusės, bet, jei įmonė orientuojasi į produkcijos pardavimą vidaus rinkoje, tai nepadeda (Kuodis, 2015). Tikėtina, kad į „Doing Business“ reitingą įtraukus darbo santykių ar rinkos dydžio rodiklius, Lietuvos vieta pasikeistų. Tačiau ji taip pat pasikeistų, jeigu šis tyrimas vertintų kitus, Lietuvai palankius, veiksnus (pavyzdžiui, interneto prieinamumą ir pralaidumą). Todėl yra tikslinga neapsiriboti vienu tyrimu, o nagrinėti ir kitus tyrimus, vertinančius verslo aplinką kitais aspektais.

Tiek darbo santykius, tiek rinkos dydį vertina Pasaulio ekonomikos forumo kasmet skaičiuojamas bendras konkurencingumo indeksas, leidžiantis palyginti verslo sąlygas skirtingose šalyse, apimantis 12 sričių: institucinę aplinką, infrastruktūrą, makroekonominę aplinką, sveikatą ir pradinį išsilavinimą, aukštąjį išsilavinimą ir profesinį mokymą, prekių ir paslaugų rinkos veiksmingumą, darbo rinkos veiksmingumą, finansų rinkos plėtrą, technologinę parengtį, rinkos dydį, verslo išmanumą ir inovacijas.

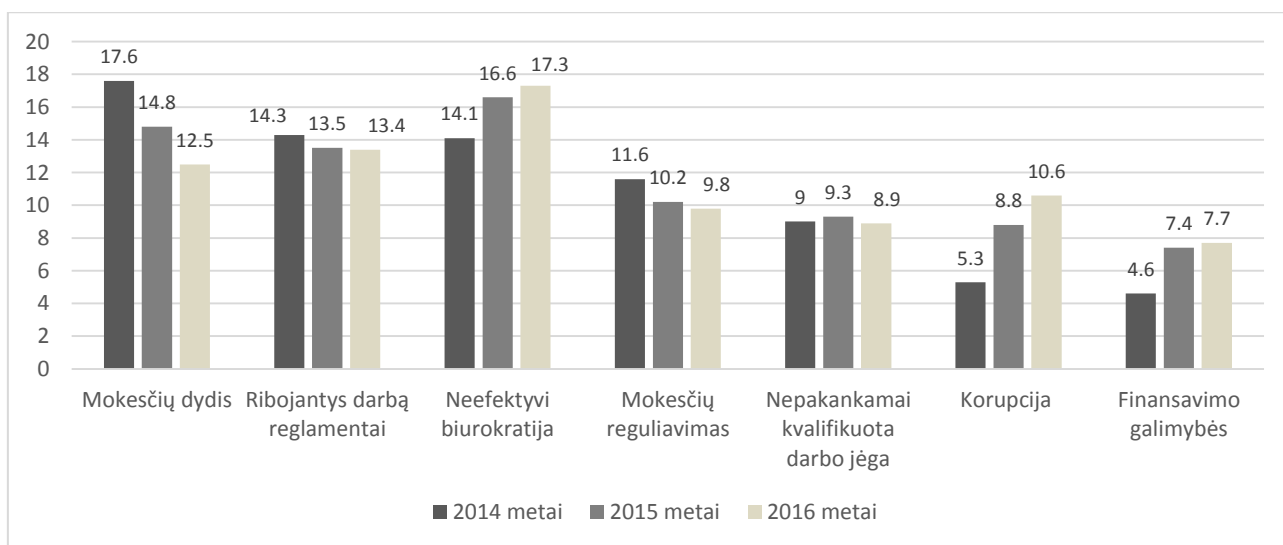
Pasaulio ekonomikos forumo paskelbtame 2016–2017 m. konkurencingumo tyrime Lietuvos konkurencingumas pasiekė aukščiausią kada nors turėtą poziciją: pakilo iš 36 į 35 vietą (tarp 138 šalių). Estija išlaikė 30 vietos poziciją, Latvija smuko iš 44 į 49 vietą, o Lenkija iš 41 pakilo į 36 vietą. Bendras konkurencingumo indeksas skaičiuojamas atsižvelgiant į visų šalių respondentų vertinimus, svarbiausius makroekonominis rodiklius bei įvertintus tris subindeksus: pagrindinių reikalavimų, našumą (efektyvumą) skatinančių veiksnių ir inovatyvumo bei verslo išmanumo. Konkurencingumo tyrimai šalyse atliekami pagal Pasaulio ekonomikos forumo parengtą metodiką. Tyrimui sudaroma atsitiktinė sluoksninė imtis, atsižvelgiant į įmonių dydį (pagal darbuotojų skaičių) ir šias ekonominės veiklos rūšių grupes: žemės ūkio, pramonės ir paslaugų. Įmonės vadovų apklausos rezultatai sudaro 1/3, o statistiniai duomenys – 2/3 tyrimo duomenų (World Economic Forum, 2016).

Per pastaruosius trejus metus Lietuvos vertinimas Pasaulio ekonomikos forumo tyrime po truputį gerėja ir pasiekė aukščiausią poziciją per visą vertinamą laikotarpį (2 pav.).

2 pav. Lietuvos vieta pasauliniame konkurencingumo tyrime 2014–2016 metais
(šaltinis: World Economic Forum tyrimų duomenys, 2014–2016)

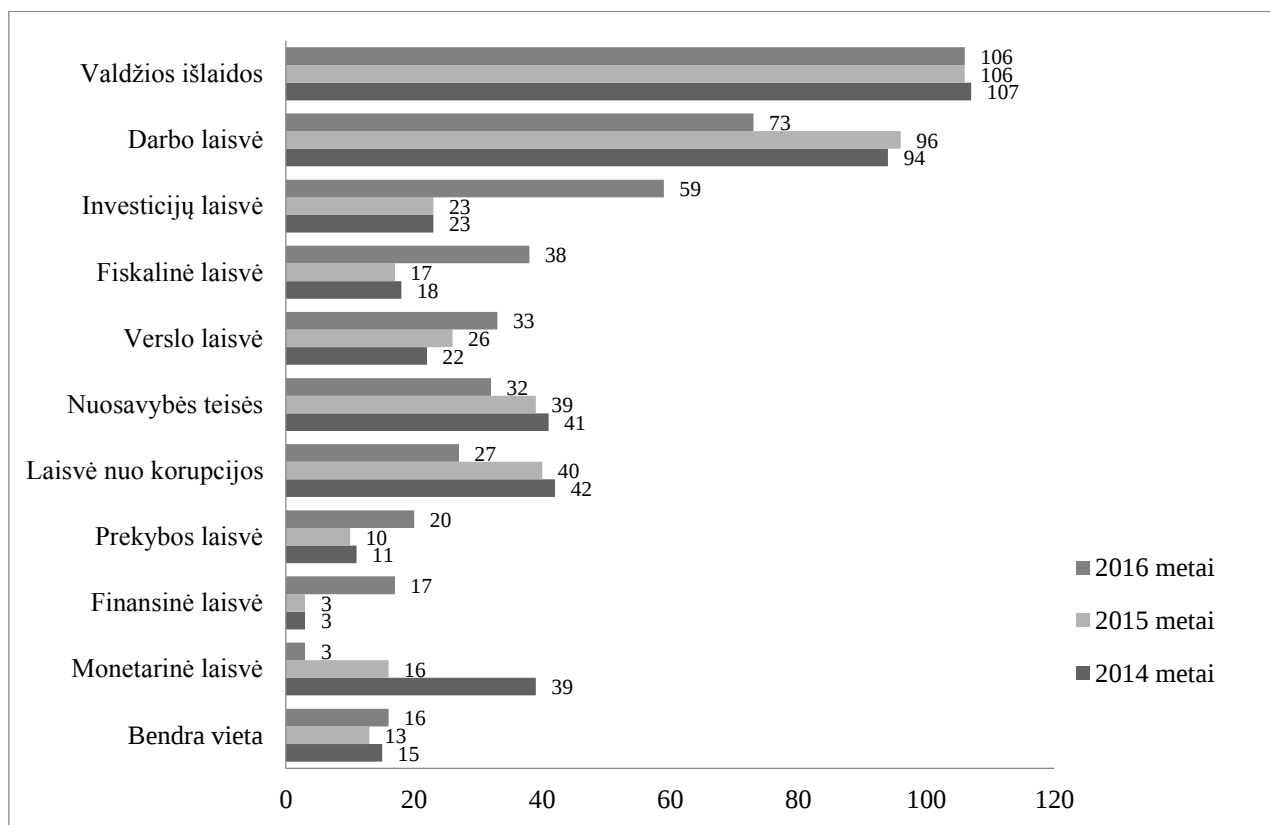
Pasaulio ekonomikos forumo konkurencingumo tyrimo subindeksai apima 114 atskirų indeksų. Lietuva 2016 metais šiame tyrime aukščiausias pozicijas užėmė pagal ŽIV ir AIDS ligų prevenciją (1 vieta), pagal užtęstų procedūrų pradėti verslą nebuvimą (3 vieta), prekybos maito tarifo dydį (5 vieta), terminų pradėti verslą trukmę (13 vieta), darbo užmokesčio nustatymo lankstumą (15 vieta), moterų užimtumą (16 vieta), galimybę naudotis internetu mokyklose (16 vieta), eksporto dalį BVP (17 vieta), importo dalį BVP (17 vieta), interneto pralaidumą (18 vieta), vietinių tiekėjų skaičių (19 vieta). 2016 metais Pasaulio ekonomikos forumo tyrime Lietuva žemiausias pozicijas tarp 138 šalių užėmė pagal pelno mokesčio tarifą (90 vieta), valdžios reguliavimo našta (92 vieta), teisinės sistemos efektyvumą (99 vieta), atleidimo iš darbo išlaidas (105 vieta), šalies gebėjimą išlaikyti talentingus specialistus (106 vieta), šalies gebėjimą pritraukti talentingus specialistus (111 vieta), įdarbinimo ir atleidimo iš darbo tvarką (116 vieta), mokesčių poveikį skatinimui dirbti (121 vieta). Trys pagrindiniai iššūkiai verslo plėtrai Lietuvoje išlieka pelno ir su darbu susiję mokesčiai, nelankstus darbo santykių reglamentavimas ir neefektyvi valdžios biurokratija (Ūkio ministerija, 2016, b). Tai patvirtina ir Lietuvos verslininkų atsakymai į pasaulio konkurencingumo tyrimo klausimą, kas labiausiai trukdo verslo plėtrai (3 pav.).

3 pav. Labiausiai verslo plėtrai trukdantys veiksniai Lietuvoje 2014–2016 metais, proc.
(šaltinis: World Economic Forum tyrimų duomenys, 2014–2016)

Pasaulio ekonomikos forumo tyrimo duomenys buvo renkami, kai Seimas dar nebuvo priėmęs Socialinio modelio reformų. Naujasis Darbo kodeksas galėtų pagerinti Lietuvos pozicijas darbo rinkos veiksmingumo srityje (Investuok Lietuvoje, 2016, b).

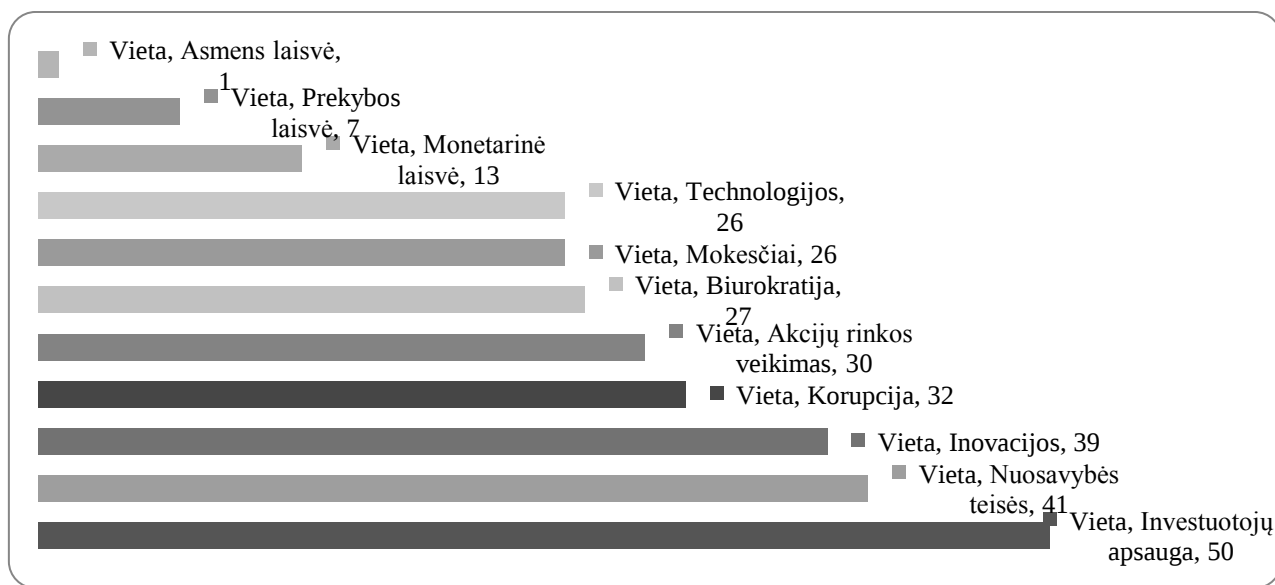
Tačiau tarptautiniai ekspertai jau įvertino Lietuvos naują Darbo kodeksą, kuris turėtų įsigalioti šiais metais (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2017), skaičiuojant šalių ekonominės laisvės indeksą. Šį indeksą, parodantį kuriose šalyse patogiu ir saugu vystyti verslą, kasmet sudaro JAV tyrimų centras „Heritage Foundation“. Ekonominės laisvės indeksas apskaičiuojamas pagal dešimties ją apibrėžiančių veiksnių vertinimo rezultatus. Kiekvienam veiksniai apskaičiuojamas įvertis pagal priskirtus kriterijus. Tuomet veiksnys vertinamas balais nuo 0 iki 100, kur 0 – prasčiausias įvertinimas. Kiekvienas iš vertinamų ekonomikos laisvės veiksnių turi vienodą reikšmingumą, todėl skaičiuojant galutinį šalies įvertį, kiekvienas veiksnio įvertis turi iki 10 proc. dydžio įtakos galutinio balo reikšmei (The Heritage Foundation, 2016). 2017 metais pasaulinis ekonominės laisvės indeksas sudarytas jau 23-ią kartą. Iš viso vertinos 186 šalys. Lietuva jame užima 16 vietą ir lenkia Latviją (20 vieta) bei Lenkiją (45 vieta), tačiau nusileidžia Estijai (6 vieta). Ekonominės laisvės indeksas skaičiuojamas įvertinant šalies nuosavybės apsaugos, korupcijos lygį, atsižvelgiant į fiskalinę drausmę ir valdžios išlaidas, reguliavimo efektyvumą ir rinkos atvirumą. Indeksas apima dešimt ekonominių laisvių. Tik tris iš jų (monetarinę laisvę, laisvę nuo korupcijos ir nuosavybės teises) Lietuvai pavyko pastoviai gerinti per pastaruosius trejus metus (4 pav.).

4 pav. Lietuvos vieta pasaulio ekonominės laisvės tyrime 2014-2016 metais
(šaltinis: The Heritage Foundation tyrimų duomenys, 2014-2016)

Problemine pozicija ekonominės laisvės indekse yra valdžios išlaidos (106 vieta). Tam turėjo įtakos pernai šalį drebinę korupcijos skandalai, kurie sumažino visuomenės pasitikėjimą valdžios efektyvumu ir politinėmis partijomis. Kritikuojamas valstybės įmonių valdymas. Nors valstybinės įmonės veikia neefektyviai, valdžia vis įžūliau reiškia norą užsiimti verslu, perimti verslo funkcijas (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2017). Verslo sąlygas blogina delsimas imtis darbo santykių pertvarkų: avansu įvertintas naujasis Darbo kodeksas nors ir pagerino darbo santykių poziciją indekse, tačiau darbo laisvės vertinimas išlieka taip pat problemiškas.

Prestižinio verslo leidinio „Forbes“ sudaromame ir verslo sąlygas vertinančiame reitinge Lietuva per metus iš 17 vietos pakilo į 15 vietą. „Forbes“ 139 valstybes vertina pagal 11 veiksmų: nuosavybės teises, inovacijas, mokesčius, technologijas, korupciją, asmens, prekybos ir monetarinę laisvę, biurokratiją, investuotojų apsaugos ir akcijų rinkos veikimą. Kasmet sudaromame palankiausių verslui šalių reitinge Lietuva 2016 metais aplenkė Šveicariją, Vokietiją, Jungtines Amerikos Valstijas, Izraelį. Lietuvos užimamos pozicijos pagal šiuos veiksmus svyruoja nuo pirmos iki penkiasdešimtos vietos (5 pav.). Per trejus metus „Forbes“ sudaromame sąraše Lietuva pakilo net per 10 pozicijų. Centrinės ir Rytų Europos regione Lietuva užima 2 vietą ir nusileidžia tik iš 19 į 13 vietą šiemet pakilusiai Estijai. Latvija reitinge užima 25 vietą, o Lenkija – 31 vietą.

5 pav. Lietuvos vieta pagal veiksmus tyrime „Geriausia šalis verslui 2017“
(šaltinis: „Forbes“ tyrimo duomenys, 2016)

Vertindami valstybes „Forbes“ reitingų rengėjai remiasi kitų įtakingų reitingų duomenimis, todėl maži žingsneliai į priekį kiekviename reitinge per keletą metų lėmė solidų Lietuvos šuolį į viršų. Lietuva užima tvirtas pozicijas vertinant asmens, prekybos ir monetarinę laisvę, tačiau rodikliai, vertinantys investuotojų apsaugą, nuosavybės teises ir inovacijas, rodo, kad dar yra kur pasitempti (Investuok Lietuvoje, 2016, a).

Lietuvos pozicijos reitinguose kinta nežymiai. Estija lenkia Lietuvą, o Lietuva nenusileidžia Latvijai ir Lenkijai. Tačiau svarbu paminėti, kad pirmąsias pozicijas užimančių šalių sąrašas taip pat išlieka tas pats. Tai rodo, kad nė viena šalis neketina bloginti savo pozicijų, visos vykdo reformas, imasi priemonių savo šalies įvaizdžiui ir gerovei gerinti. Šalies ekonomikos specialistai didžiausias baimes ir lūkesčius sieja su naujuoju Darbo kodeksu. Tinkamos darbo rinkos ir kitos reformos galėtų pagerinti šalies įvaizdį, verslo aplinką ir aukštesnes pozicijas pasauliniuose reitinguose.

3. Priemonės verslo sąlygų patrauklumui didinti

Lietuvos verslo aplinka teikia vis daugiau galimybių pačioje verslo pradžioje: trumpėja verslo pradžios terminai, turto registravimas ir perleidimas yra paprastas, greitas ir pigus. Sutvarkytos verslo mokesčių mokėjimo, grąžinimo ir mokestinių skundų nagrinėjimo procedūros, neaukšti muitų tarifai, pakankamas vietinių tiekėjų skaičius kuria palankią verslui aplinką. Teigiamas asmens, prekybos, monetarinės laisvės, laisvės nuo korupcijos ir nuosavybės teisių vertinimas, interneto pralaidumas daro Lietuvos verslo aplinką patrauklią užsienio investuotojams.

Pagal tiesioginių užsienio investicijų projektų skaičių Lietuva įsitvirtino tarp lyderiaujančių valstybių Centrinėje ir Rytų Europoje (Investuok Lietuvoje, 2016, c).

Darbo užmokesčio nustatymo lankstumas Lietuvoje atrodo patraukliai, tačiau išlikęs griežtas darbo santykių reguliavimas, darbo laisvės ribojimas kuria verslo aplinkos įtampą. Lietuvos strategijoje yra numatyta sudaryti sąlygas lanksčiam darbo santykių reglamentavimui (Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030, 2012) ir naujasis Darbo kodeksas turėtų įnešti teigiamų pokyčių, verslo atstovai laukia lankstesnių darbo santykių reguliavimo.

Vis didesniu iššūkio verslui tampa kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas, kuris tiesiogiai susijęs su demografinė Lietuvos situacija, emigracija ir šalies gebėjimu išlaikyti ir pritraukti talentingus specialistus. Žmogiškasis kapitalas yra svarbus veiksnys, lemiantis šalies konkurencingumą ir ekonominę sėkmę. Žiniomis paremta ekonomika ir aukštųjų technologijų industrijos, verslo ir finansų paslaugos, gyvybės mokslai didina aukštos kvalifikacijos specialistų poreikį. Šalys, gebančios užtikrinti nuolatinę aukštos kvalifikacijos darbo jėgos pasiūlą, ateityje bus lyderės ir sugebės pasiekti aukštą šalies ekonominį augimą (Investuok Lietuvoje, 2016, c). Valstybė įsipareigojusi sukurti jaunimo įtraukimo į verslą ir inovacijų kūrimą sistemą (Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030, 2012), tik ar bus tai atlikta laiku?

Problemine sritimi išlieka smulkiųjų investuotojų apsauga, nors Ūkio ministerija yra numačiusi užtikrinti aukštesnį smulkiųjų investuotojų teisių ir teisėtų interesų apsaugos lygį bendrovėse, sudaryti sąlygas aktyvesniam jų dalyvavimui bendrovių valdyme, taip pat stiprinti ir skatinti skaidrią bendrovių valdyseną (Ūkio ministerija, 2016, b), kol kas tai tik projektų lygmuo.

Verslo plėtrą ir investicijas riboja neišplėtotos kapitalo rinkos bei alternatyvių finansavimo šaltinių stoka. Valstybės strategijoje numatyta užtikrinti reikiamą organizacinių, intelektualinių ir finansinių išteklių bei infrastruktūros prieinamumą ir plačią jų formų įvairovę (Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030, 2012), tačiau strateginių priemonių įgyvendinimas reikalauja laiko, o verslui to reikia jau dabar.

Inovacijų lygį Lietuvoje riboja mokslinių tyrimų rezultatų komercializavimą reglamentuojančios teisinės sistemos nebuvimas, fragmentiškas technologijų diegimas ir įsisavinimas. Reformų gairėse konkurencingai Lietuvai numatyta, kad mokslas, technologijos ir inovacijos turi tapti ateities varikliu (Investuok Lietuvoje, 2016, c). Valdžia turėtų sukurti tokias prielaidas, kurios skatintų ūkio subjektus investuoti į verslo procesų modernizavimą, gamybos ir paslaugų plėtrą, ieškoti naujų verslo plėtros galimybių integruotoje ir atviroje investuotojams pasaulio ekonomikoje, kurios įgalintų verslą tapti patrauklia vieta investuoti į procesų modernizavimą, gamybos ir paslaugų plėtrą. Tai sudarytų galimybę integruotis į tarptautines vertės kūrimo grandines ir tapti konkurencingiems globalioje erdvėje (Kučinskienė *et al.*, 2013).

Lietuvos rinka, kuri lemia investicijas, nėra didelė, emigracija dar labiau mažina potencialių mokymosi vartotojų skaičių, todėl reikia sudaryti sąlygas, kad kurti verslą Lietuvoje būtų paprasta ir pelninga: įstatymai turi „blizgėti“, reguliuojančios institucijos – teikti pagalbą. Lietuva dar iki 2020 metų tiesiog privalo padaryti šuolį efektyvindama viešąjį sektorių, kad iš visų Europos Sąjungos šalių būtų Lietuvoje investuoti, plėtoti verslą būtų patogiau (Šilėnas, 2017).

Vidutinis šalies darbo našumas sudaro tik du trečdalius EBPO vidurkio (Europos komisija, 2016). Norint sėkmingai konkuruoti, verslas turi ieškoti būdų, kaip jį didinti. Tai padaryti jam padėtų šiuolaikinius ekonomikos poreikius atitinkanti švietimo ir profesinio mokymo sistema (Šiaudvytis, 2016), nes švietimas, moksliniai tyrimai, inovacijos ir žmogiškasis kapitalas yra glaudžiai tarpusavyje susiję.

Verslo veiklą riboja teisinės sistemos neefektyvumas, valdžios reguliavimo našta, tai, kad pelno mokestis ir su darbu susiję mokesčiai neskatina dirbti ir siekti geresnių rezultatų. Verslas tikisi didesnio valdžios veiklumo, nes atskirų ekonominės politikos reformų įtaka šalies ekonominei gerovei gali būti ženkliai veiksmingesnė nei bandymas vykdyti sunkiai įgyvendinamas visaapimančias teises ir politines reformas. Pavienių reformų rezultatai paprastai būna greiti ir tuo pačiu ilgalaikiai (Gillanders *et al.*, 2014).

Dabartinės geopolitinės aplinkybės plėtoti verslą tarptautiniu mastu taip pat yra tolimos nuo idealių. Didžiosios Britanijos referendumo sprendimas už šalies pasitraukimą iš Europos Sąjungos

ir Donaldo Trumpo išrinkimas JAV prezidentu smarkiai pakėlė bendrąjį ekonominio ir politinio neapibrėžtumo lygį, kuris yra atvirkščiai proporcingas verslo polinkiui investuoti (Nausėda *et al.*, 2017).

Globalizacija atveria verslui galimybes naudotis pasauline rinka ir ištekliais, tuo pačiu iššaukdama pasaulinio masto konkurenciją tiek tarp atskirų verslų, tiek tarp atskirų šalių. Ateities verslo ekonominė aplinka turi būti nuolat koreguojama, skatinant išteklių naudojimo efektyvumo ir produktyvumo didinimą. Būtina geriausiai pasinaudoti globalizacijos proceso teikiamomis verslo aplinkos galimybėmis ir pasirengti išvengti grėsmių.

Išvados

Globalizacijai tapus visaapimančiu reiškiniu, sėkmingai verslo plėtrai būtina išnaudoti jos teikiamas galimybes ir teisingai įvertinti grėsmes. Globalizacija didina verslo galimybes naudotis pasauline rinka ir ištekliais, kartu atsiranda daugiau verslo iššūkių. Geriausių rezultatų galima pasiekti tik sugebant greitai vertinti nuolat besikeičiančią aplinką ir priimti adekvačius sprendimus. Vertinant pasaulinių tyrimų rezultatus ir verslo galimybes Lietuvoje, labai svarbu, kad nuolat kintančioje aplinkoje veiksmai ir reformos neduos norimų rezultatų, jei nebus įvertintas bendras pasaulinis kontekstas. Globalizaciją reikia vertinti ne tik kaip galimybę veikti pasauliniu mastu ir naudotis pasauline pažanga, bet ir kaip iššūkį būti kuo arčiau pirmaujančių pasaulio valstybių. Šis iššūkis tampa dar didesnis, suvokiant, kad ir kitos šalys nuolat gerina šalies įvaizdį ir verslo aplinką.

Pasauliniu mastu sudaromi draugiškiausių verslui šalių indeksai parodo Lietuvos verslo sąlygų vertinimą kitų šalių atžvilgiu. Reitingų įvairovė leidžia įvertinti verslo plėtros galimybes įvairiais pjūviais. Aukštesnė šalies vieta reitinge leidžia tikėtis didesnio verslininkų dėmesio ir investicijų. Atsakingos Lietuvos institucijos (Ūkio ministerija, VŠĮ „Investuok Lietuvoje“ ir kitos) analizuoja reitingų rezultatus ir inicijuoja veiksmus bei reformas, gerinančias verslo sąlygas Lietuvoje ir šalies pozicijas pasauliniuose reitinguose. Šalies žinomumas pakankamai aukštų reitingų dėka ir teigiamas Vyriausybės požiūris į būtinybę nuolat gerinti verslo aplinką kuria prielaidas verslo plėtrai Lietuvoje. Lengvai prieinama informacija apie verslo sąlygas kitose šalyse leidžia pasinaudoti globalizacijos privalumais svetur.

Reitingų sudarytojai pripažįsta, kad Lietuva turi aukščiausios kokybės nekilnojamojo turto administravimo sistemą, nesudėtingas ir nedaug laiko užimančias verslo pradžios procedūras, gerai reglamentuotas sutarčių vykdymo ir statybos leidimų gavimo sritis, nepriekaištingas ŽIV ir AIDS ligų prevencijos priemonės, konkurencingą prekybos muitų tarifų dydį, lanksčią darbo užmokesčio nustatymo tvarką, pakankamą moterų užimtumą, didelį interneto pralaidumą ir subalansuotas eksporto ir importo dalis BVP, reikšmingą vietinių tiekėjų skaičių. Šie šalies privalumai kartu su aukštai reitinguojamomis asmens, monetarine, finansine bei prekybos laisvėmis geriausiai atskleidžia verslo aplinkos galimybes Lietuvoje ir sudaro prielaidas investicijų pritraukimui.

Reitingai atskleidžia ir silpnąsias šalių verslo vystymo galimybių puses. Grėsmės verslo plėtrai Lietuvoje kelia vis dar probleminėmis išliekančios verslo aplinkos sritys: smulkiųjų investuotojų ir nuosavybės teisių apsauga, prisijungimas prie elektros tinklų, nemokumas, pelno ir su darbu susiję mokesčiai, nelankstus darbo santykių reglamentavimas ir neefektyvi valdžios biurokratija. Pagrįstą nepasitenkinimą sukelia valdžios išlaidos ir valstybės įmonių valdymas. Šalis nesugeba nei pritraukti, nei išlaikyti talentingų specialistų. Esama mokesčių sistema neskatina nei dirbti, nei kurti verslo. Vyriausybei nesiimant reikiamų priemonių šių problemų sprendimui, neabejotinai verslo aplinka ženkliai blogėtų, šalies reitingai kristų, kas galimai stabdytų verslo plėtrą Lietuvoje ir iššauktų investuotojų norą pasinaudoti globalizacijos teikiamomis galimybėmis perkelti verslą į kitą šalį.

Kuo daugiau šalyje investicijų, tuo didesnės žmonių pajamos ir gyvenimo kokybė. Tai skatina gerinti verslo aplinką ir siekti aukštesnės vietos reitinguose. Šiuo metu susiklosčiusi tarptautinė padėtis nėra palanki verslui. Savaiame verslo aplinka nepagerės. Visos šalys tai supranta ir imasi veiksmų. Pasauliniu mastu Lietuva nėra patraukli savo rinkos dydžiu, todėl verslo aplinkos pokyčiai turėtų būti realūs ir ženkliūs.

Lietuvos ateities vizijoje numatytos verslo aplinkos gerinimo priemonės nukreiptos į platesnį išteklių ir infrastruktūros prieinamumą ir įvairovę, kūrybinių industrijų plėtros skatinimą šalyje, jaunimo įtraukimo į verslą, palankesni įėjimo į rinką ir lankstesni darbo sąlygų reglamentavimą. Reformų gairės konkurencingai Lietuvai apima švietimą, talentų pritraukimą ir migraciją, mokslą, technologijas ir inovacijas, ekonominę diplomatiją, verslo ciklą, infrastruktūrą ir regionų plėtrą. Verslas tikisi konkrečių valdžios institucijų jurisdikcijoje esančių probleminių sričių tobulinimo, realių pozityvių verslo aplinkos sąlygų pokyčių Lietuvoje, tik konkrečios reformos duoda greitus, o tuo pačiu ilgalaikius rezultatus.

Literatūros sąrašas

- A World Bank Group Corporate Flagship. (2016). *Doing Business 2017: Equal Opportunity for All*. Prieiga 2017 m. sausio 11 d. per: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>
- A World Bank Group Corporate Flagship. (2015). *Doing Business 2016: Measuring Regulatory Quality and Efficiency*. Prieiga 2017 m. sausio 11 d. per: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2016>
- Forbes. (2016). *Best Countries for Business 2017. 2016 Ranking*. Prieiga 2017 m. sausio 31 d. per: <https://www.forbes.com/best-countries-for-business/list/#tab:overall>
- Europos komisija (2016). Komisijos tarnybų darbinis dokumentas. *Šalies ataskaita. Lietuva 2016*. Prieiga 2017 m. sausio 28 d. per: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_lithuania_lt.pdf
- Investuok Lietuvoje, VŠĮ. (2016, a). *Forbes: pagal sąlygas verslui Lietuva užima 15 vietą pasaulyje*. Prieiga 2017 m. sausio 31 d. per: <http://www.investlithuania.com/lt/naujienos/forbes-pagal-salygas-verslui-lietuva-uzima-15-vieta-pasaulyje/>
- Investuok Lietuvoje, VŠĮ. (2016, b). *Investicinė aplinka: prioritetai ir būtini pokyčiai*. Prieiga 2017 m. sausio 4 d. per: <http://www.investlithuania.com/wp-content/uploads/2016/03/Investicine-aplinka.-Prioritetai-ir-butini-pokyciai.pdf>
- Investuok Lietuvoje, VŠĮ. (2016, c). *Reformų gairės konkurencingai Lietuvai*. Prieiga 2017 m. sausio 4 d. per: http://www.investlithuania.com/wp-content/uploads/2016/11/Reformu-gaires_ilgoji-versija.pdf
- Gillanders R., Whelan K. (2014). Open For Business? Institutions, Business Environment and Economic Development. *KYKLOS*, Vol. 67 – November 2014 – No. 4, 535–558. Prieiga 2017 m. sausio 26 d. per: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&sid=0a654eab-4cde-42eb-9e4a-5720dc89d223%40sessionmgr102&hid=107>
- Kuodis, R. (2015). Lietuvoje vyrauja naiviai siauras požiūris į darbo rinką. *Veidas*. Prieiga 2017 m. sausio 28 d. per: http://www.ekonomika.org/Econlib/Kuodis_2015.pdf
- Kučinskienė M., Marčinskas A. (2013) Verslo plėtros galimybės vyriausybės programų kontekste. *Regional Formation and Development Studies*. Vol. 10, No 2 . Prieiga 2017 m. vasario 6 d. per: <http://journals.ku.lt/index.php/RFDS/article/viewFile/146/pdf>
- Kučinskienė M., Žiogelytė L., Jatuliavičienė G. (2012) Verslo strategija: atvejo analizė: mokojoji knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN: 9786094590528.
- Lietuvos laisvosios rinkos institutas. (2017). *Lietuvos ekonomikos laisvė: lenkiame Latviją, atsilieiname nuo Estijos*. Prieiga 2017 m. vasario 18 d. per: <http://www.llri.lt/naujienos/ekonominė-politika/lietuvos-ekonomikos-laisve-lenkiame-latvija-atsilieiname-nuo-estijos/lrinka>
- Nausėda, G., Povilauskas, T. Makroekonomikos būklė. *Lietuvos makroekonomikos apžvalga*. Nr.64: 7. 2017 sausis. Vilnius, AB SEB bankas.
- Šiaudvytis, T. (2016). Sparčiai kylantis darbo užmokestis verčia spręsti konkurencingumo uždavinį. *Lietuvos bankas*. Prieiga 2017 m. sausio 11 d. per: https://www.lb.lt/sparciai_kylantis_darbo_uzmokestis_vercia_spresti_konkurencingumo_uzdavini
- Šilėnas, Ž. (2017). Tamsūs debesys giedrame danguje. *Lietuvos laisvosios rinkos institutas*. Prieiga 2017 m. sausio 11 d. per: <http://www.llri.lt/naujienos/ekonominė-politika/z-silenas-tamsus-debesys-giedrame-danguje/zilvinas-silenas>
- Šliburytė L., Masteikienė R. Globalizacijos raiška Europos pereinamosios ekonomikos šalių verslo aplinkai: ypatumai ir poveikio veiksniai. *Economics & management*, 2012, Vol. 17 Issue 4, p.1430-1442. Prieiga 2017 m. vasario 6 d. per: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=d18b4a38-273d-4fc3-9333-9ebe697c5d0a%40sessionmgr104&vid=0&hid=116>
- The Heritage Foundation. (2015). 2015 Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity and Prosperity. *The Wall Street Journal*. Prieiga 2017 m. vasario 18 d. per: http://www.heritage.org/index/pdf/2015/book/index_2015.pdf
- The Heritage Foundation. (2016). 2016 Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity and Prosperity. *The Wall Street Journal*. Prieiga 2017 m. vasario 18 d. per: http://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf

- The Heritage Foundation. (2017). 2017 Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity and Prosperity. *The Wall Street Journal*. Prieiga 2017 m. vasario 18 d. per: http://www.heritage.org/index/pdf/2017/book/index_2017.pdf
- Titarenko, V., Zabielaite J., Rudzakis R., Rojaka J. (2007). *Verslo sąlygos ir jų gerinimas Lietuvoje*. Prieiga 2017 m. sausio 25 d. per: https://ukmin.lrv.lt/uploads/ukmin/documents/files/imported/lt/strategija/doc08/VS_Idalis.pdf
- Ūkio ministerija. (2016, a). Pranešimas spaudai. *Lietuva Doing Business 2017 reitinge išlaiko savo pozicijas*. Prieiga 2017 m. sausio 31 d. <https://ukmin.lrv.lt/lt/naujienos/lietuva-doing-business-2017-reitinge-islaiko-savo-pozicijas>
- Ūkio ministerija. (2016, b). Pranešimas spaudai. *Pasaulio konkurencingumo indekse Lietuva – stabiliame augimo kelyje*. Prieiga 2017 m. sausio 31 d. per: <https://ukmin.lrv.lt/lt/struktura-ir-kontaktai/naujienos-4/pranesimai-spaudai?page=6>
- Valstybės pažangos strategija „Lietuva 2030“ (2012). Prieiga 2017 m. sausio 6 d. per: <https://www.lietuva2030.lt/lt/apie-lietuva-2030>
- World Economic Forum. (2015). *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. Prieiga 2017 m. sausio 11 d. per: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>
- World Economic Forum. (2016). *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. Prieiga 2017 m. sausio 11 d. per: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
- Žukauskas, V. (2016). Verslo sąlygos Lietuvoje: trypciojimas vietoje reiškia pralaimėjimą. *Lietuvos laisvosios rinkos institutas*. Prieiga 2017 m. sausio 26 d. per: <http://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/verslo-reguliavimas/v-zukauskas-verslo-salygos-lietuvoje-trypciojimas-vietoje-reiskia-pralaimėjima/vytautas-zukauskas>
- Žvirblis, A. (2007). Verslo makroaplinkos komponentų ir veiksmų kompleksinis vertinimas. *Ekonomika: mokslo darbai*. 80 p. 103–116.

CURRENT BUSINESS OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN LITHUANIA

Annotation

Globalization involves markets, competition, costs, technology and government decisions – factors that create the potential for economic activity. The impact of globalization encourages businesses to look for growth opportunities. Research aim – to compare the evaluations of business environment for Lithuania, based on international data. Research object – the business environment in Lithuania. In this work the following research methods are used: scientific literature analysis, statistical data processing and comparative analysis. The diversity of ratings of the business environment of Lithuania allows the comparison of business development opportunities in various sections. Globalization encourages business environment to use global market and resources, which brings more challenges for business. Lithuania has an excellent real estate management system, user-friendly procedures for business start-ups, competitive customs trade duties, flexible wage-setting procedures, large Internet bandwidth, a significant number of local suppliers, highly rated personal, monetary, financial and trade freedom. This is business environment opportunities. Threats that pose a business development in Lithuania are the weak protection for small investors and property rights, complicated connection to the electricity network, insolvency, tax system, inflexible labor laws and government bureaucracy, lack of talented professionals, the geopolitical situation. The improvement measures and guidelines for the reforms envisioned for the business environment in the Lithuania's vision of the future for a competitive Lithuanian business environment should become a real, positive change in the business environment in Lithuania.

Keywords: the business environment, rankings, globalization, business opportunities.

Informacija apie autoreis

Dalia Prūsaitienė, verslo aplinkos tyrimai. El. paštas: d.prusaitiene@ekf.viko.lt
Dalia Švelnytė, verslo aplinkos tyrimai. El. paštas: dalia@lipdukai.lt

9. VERSLO VALDYMAS, FINANSAI, APSKAITA IR AUDITAS, PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS

ORGANIZACIJOS BIUDŽETŲ PARENGIMAS: TRADICINIS IR INOVATYVUS POŽIŪRIAI

Dovilė Galvydytė, Daiva Tamulevičienė

Vilniaus universitetas

Anotacija

Biudžetų, kaip organizacijos veiklos planavimo priemonės, reikšmė nediskutuotina, tačiau jos sudarymo proceso organizavimas pastaruoju metu susilaukė nemažai kritikos. Ši kritika dažniausiai siejama su tradiciniu biudžetų parengimo požiūriu. Mokslinėje literatūroje išskiriami įvairūs tradicinio biudžeto trūkumai bei pateikiami alternatyvūs sprendimo keliai, siūlant įmonėms taikyti įvairias inovatyvias biudžetų sistemas. Straipsnyje palygintas biudžetų taikymas tradicinėje ir modernioje organizacijose, išnagrinėtas biudžetų funkcijų pobūdis skirtingo tipo organizacijose, identifiкуotos biudžetų rūšys, būdingos tradicinėms ir moderniosioms organizacijoms, taip pat išskirti svarbiausi tradicinio biudžeto trūkumai bei ištirtos inovatyvių biudžetų sistemos pagal jų pakeičiamumo galimybės požymį.

Svarbiausi tyrimo rezultatai yra šie: 1) planavimo, kontrolės, komunikavimo ir kitų biudžetų funkcijų pobūdis skirtingo tipo organizacijose skiriasi: tradicinėse organizacijose biudžetų parengimas orientuotas į formalizuotą išteklių planavimą bei griežtą biudžetų vykdymo kontrolę, moderniose organizacijose biudžete ištekliai paskirstomi atsižvelgiant į strateginius tikslus, mažiau kontroliuojamas išteklių panaudojimas, o veiklos vertinimas siejamas su organizacijos sėkme; 2) tradicinėje organizacijoje vyrauja statiniai, įtempti, „iš viršaus į apačią“ formuojami biudžetai, kurių ryšys su strategija yra minimalus; moderniosioms organizacijoms būdingi neįtempti, slenkantys, „iš apačios į viršų“ formuojami biudžetai, kurie turi aiškią sąsają su organizacijos strategija; 3) svarbiausi tradicinio biudžeto trūkumai yra biudžetų sąsajos su strategija nebuvimas, nelankstumas, didelis materialinių ir darbo išteklių poreikis; 4) dalis inovatyvių biudžetų gali būti derinami su tradiciniais biudžetais, tuo tarpu kitų paskirtis yra iš esmės pakeisti esamą biudžetų sistemą; atsižvelgiant į šią aplinkybę yra siūlytina inovatyvias biudžetų sistemas klasifikuoti pagal jų pakeičiamumo galimybės požymį skirstant jas į dvi grupes: papildančiuosius ir alternatyvius biudžetus.

Reikšminiai žodžiai: tradiciniai biudžetai, inovatyvūs biudžetai, biudžetų funkcijos, biudžetų rūšys.

Įvadas

Kiekvienos organizacijos siekis yra veiklos tęstinumo ir plėtros ilgalaikėje perspektyvoje užtikrinimas ir veiklos rezultatų trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu didinimas. Kad įgyvendintume šiuos tikslus, yra būtinas veiklos planavimas tiek strateginiame, tiek operatyviniame lygmenyse. Organizacijos veiklos planavimas – tai sudėtingas daugiaplanis procesas, apimantis įvairias veiklos sritis ir įtraukiantis visus struktūrinius padalinius; jo įgyvendinimui taikomas platus spektras įvairių metodų, būdų, priemonių, rodiklių, tarp kurių svarbiausia dalimi laikytinas biudžetas.

Nors biudžetų, kaip organizacijos veiklos planavimo priemonės, reikšmė yra nediskutuotina, tačiau mokslinėje ir praktinėje literatūroje pateikiama nemažai kritikos biudžetų sudarymo proceso organizavimui. Dažniausiai ši kritika siejama su tradicinių biudžetų, kurių sudarymo metodologija pradėta formuoti dar XIX a., parengimu. Anot autorių (Uyar, 2009; Klimaitienė, Kanapickienė, 2009; Shim, Siegel, Shim, 2011; Gaižauskas, 2012; Vazonienė, 2012; Vazonienė, Stončiuvienė, 2012; Pietrzak, 2013; Klimaitienė, Jočys, 2014; Bogšnes, 2016 ir kt.), tokie biudžetai neatitinka šiuolaikinių verslo sąlygų, nes yra sudėtingi, reikalaujantys daug darbo sąnaudų ir, svarbiausia, nelankstūs bei sunkiai priderinami prie nuolatinių išorės ir vidaus aplinkos pokyčių. Šis kritinis požiūris tapo postūmiu kuriant naujas alternatyvias biudžetų parengimo sistemas, kurios, pasak tokių sistemų kūrėjų, turėtų sėkmingai pakeisti tradicinį biudžetų parengimo kelią. Vis dėlto, atlikti empiriniai tyrimai (Ekholm, Wallin, 2000; De With, Dijkman, 2008; Libby, Lindsay, 2010; Klimaitienė, 2011; Lorain, Domonte, Pelaez, 2015; Shcherbina, Tamulevičienė, 2016) atskleidė, kad tik nedidelė dalis įmonių siekia visiškai atsisakyti tradicinių biudžetų. Kitos įmonės nori išlaikyti esamą biudžetų sistemą, papildant ją inovatyviais elementais. Atsižvelgiant į išvardintus aspektus, yra tikslinga ištirti tradicinio ir inovatyvaus biudžetų parengimo požiūrius, identifiкуojant jų ypatumus bei įvertinant jų taikymo galimybes tradicinėse ir moderniose organizacijose.

Tyrimo tikslas – atskleisti tradicinio ir inovatyvaus biudžetų parengimo požiūrių ypatumus tradicinių ir modernių organizacijų kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Palyginti biudžetų funkcijas tradicinėje ir modernioje organizacijose;
2. Identifikuoti biudžetų rūšis, būdingas tradicinėms ir moderniosioms organizacijoms;
3. Išskirti tradicinio biudžeto privalumus ir trūkumus;
4. Ištirti inovatyvias biudžetų sudarymo sistemas pagal pakeičiamumo galimybės požymį.

Tyrimo metodai: lyginamoji mokslinės literatūros šaltinių analizė, informacijos grupavimas, lyginimas, detalizavimas ir apibendrinimas.

Biudžetų taikymas tradicinėje ir modernioje organizacijose: lyginamasis požiūris

Nuolatiniai pokyčiai ekonomikoje ir socialiniame gyvenime daro įtaką ir organizacijų vystymuisi, nes jos turi atsinaujinti, prisitaikyti prie modernėjančios aplinkos. Kaip pažymi Zakarevičius (2012), tik moderni organizacija, pasižyminti gebėjimu nuolat vystytis, mokytis, greitai reaguoti į pasikeitusias aplinkybes, o taip pat aktyviai dalyvaujanti visuomeniniame gyvenime, sudaranti sąlygas reikšti darbuotojų inovacinėms, kūrybinėms, vadybinėms idėjoms bei užtikrinanti vartotojų poreikių ir lūkesčių patenkinimą, gali sėkmingai funkcionuoti ir konkuruoti.

Anot Pogosian, Dzemydos (2012), kompanijos, kurios siekia būti moderniomis ir inovatyviomis, susiduria su vidinės kultūros pokyčiais, diegia naujus valdymo procesus visose veiklos organizavimo srityse ir ieško įvairių būdų, kaip išplėsti savo verslo galimybes. Tokiu būdu, veiklos planavimo ir biudžetų parengimo procedūros moderniose organizacijose taip pat kinta. Atlikta mokslinių šaltinių analizė atskleidė įprastų biudžeto funkcijų, tokių kaip planavimas, kontrolė, koordinavimas ir kitų, įgyvendinimo tradicinėse ir moderniose organizacijose skirtumus (žr. 1-ą lentelę).

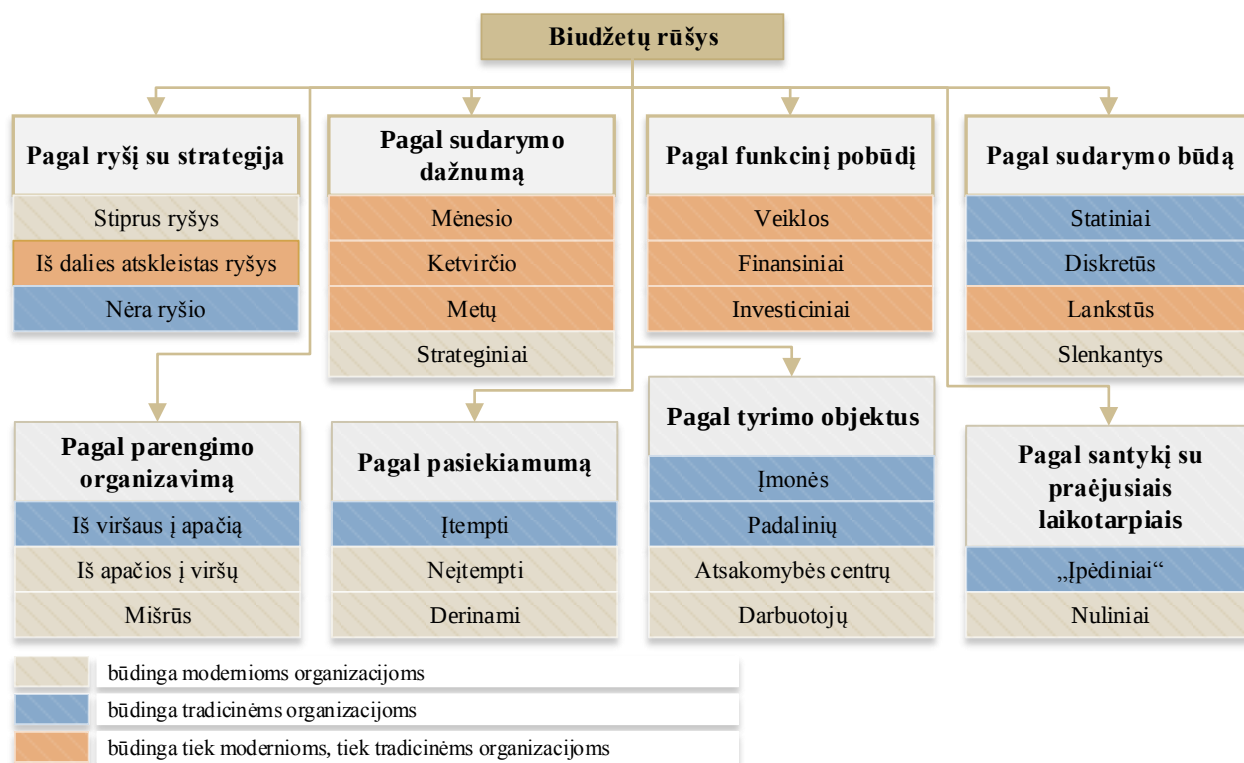
1 lentelė. Biudžetų funkcijų įgyvendinimo tradicinėje ir modernioje organizacijose palyginamoji analizė

Biudžetų funkcijos	Tradicinėje organizacijoje	Modernioje organizacijoje
<i>Planavimas</i>	Biudžetuose pateikiamas suformuluotų tikslų realizavimo būdas. Siekiant nustatyti tikslų, vadybininkai turi griežtai laikytis biudžeto neatsižvelgiant į rinkos tendencijas. Išteklių planuojami ir paskirstomi pagal metinį biudžetą	Biudžetuose atspindima įmonės strategijos, tikslų, veiksmų ir išteklių sąsaja. Vadybininkai skatinami imtis iniciatyvos įgyvendinant strategiją ir tikslus. Išteklių visada turi būti prieinami, kai jų reikia
<i>Kontrolė</i>	Faktiniai duomenys lyginami su biudžetu, išaiškinami nuokrypiai, kad užtikrinti taupumą įmonėje; kruopščiai kontroliuojamos išlaidos, kad nebūtų viršytas limitas	Esminis dėmesys skiriamas rezultatų ir proceso (veiksmų) kontrolei; kontrolė deleguojama žemesnio lygio vadybininkams; išteklių prieinami pagal poreikį, mažiau kontroliuojama
<i>Komunikavimas</i>	Komunikuojama daugiausia vertikaliai – tarp organizacijos vadovų ir darbuotojų, nurodant kurią tam tikrą bendro biudžeto dalį jie turi įvykdyti. Informacijos prieinamumas yra ribotas, ji pateikiama atsižvelgiant į kompetencijos ribas	Komunikuojama tiek vertikaliai, tiek horizontaliai (tarp atsakomybės centrų). Informacijos pateikimas yra skaidrus; siekiama, kad ji būtų prieinama kiekvienam, tačiau svarbiu aspektu tampa komercinių duomenų saugumo užtikrinimas
<i>Koordinavimas</i>	Koordinavimas statinis, dažnai veikiamas ne organizacijos, o padalinio labui. Biudžetų sudarymo procesas dažniausiai centralizuotas, vykdomas „iš viršaus į apačią“	Koordinavimas dinamiškas, veikiamas bendrai organizacijos gerovei. Biudžetų sudarymo procesas koordinuojamas „iš apačios į viršų“
<i>Motyvacija</i>	Motyvuojama, remiantis atskirais darbuotojų pasiekimais	Motyvuojama remiantis bendra verslo sėkme
<i>Įvertinimas</i>	Įvertinimas paremtas finansiniais rodikliais	Įvertinimas paremtas ne tik finansiniais, bet ir nefinansiniais rodikliais
<i>Atsakomybė</i>	Rengiant biudžetą, aiškiai apibrėžiama kiekvieno vadovo atsakomybė vykdant biudžetą arba tam tikrą jos dalį	Vadybininkams suteikiama laisvė valdyti išteklius ir būti atsakingiems už savo veiklą

(šaltinis: sudaryta autorių remiantis Uyar, 2009; Lakis, Mackevičius, Gaižauskas, 2010; Klimaitienė, 2011; Hausten, Luther, Schuster, 2014)

Kaip matyti 1-oje lentelėje, tradicinėje organizacijoje biudžetų parengimas orientuotas į formalizuotą išteklių planavimą, atsižvelgiant į organizacinę struktūrą, bei griežtą biudžeto vykdymo kontrolę, nustatant nuokrypius nuo biudžetinių parametrų bei įvertinant jų atsiradimo priežastis. Modernioje organizacijoje vyrauja inovatyvus požiūris į veiklos planavimą ir biudžetų parengimą – ištekliai biudžete paskirstomi atsižvelgiant į strateginius tikslus, mažiau kontroliuojamas išteklių naudojimas, tačiau didesnis dėmesys skiriamas rezultatų kontrolei, o veiklos vertinimas ir darbuotojų motyvavimas siejamas su visos organizacijos sėkme.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tą aspektą, kad sudaromų biudžetų tipai tradicinėje ir modernioje organizacijose taip pat skiriasi. Nors biudžetų rūšis pagal įvairius požymius savo darbuose išskyrė daugelis autorių (Lakis, Mackevičius, Gaižauskas, 2010; Shim, Siegel, Shim, 2011; Tamulevičienė, Subačienė, 2013; Kalčinskas, Jagminas, 2014; Atrill, McLaney, 2015 ir kt.), tačiau jų taikymo galimybės skirtingo tipo organizacijose buvo nagrinėtos nepakankamai. Tokiu būdu, remiantis atlikta lyginamąja biudžetų funkcijų ypatybių tradicinėse ir moderniose organizacijose analize, yra tikslinga atlikti gilesnį biudžetų rūšių tyrimą. 1-me paveiksle pateiktoje biudžetų klasifikacijoje matyti, kad dalis biudžetų rūšių yra sietinos su tradiciniu biudžetų rengimo keliu ir labiau būdingos tradicinėms organizacijoms, tuo tarpu kiti biudžetai laikytini inovatyviais ir sietini su moderniosiomis organizacijomis. Dalis biudžetų galimi taikyti visose organizacijose, nepriklausomai nuo jų požiūrio į valdymo procesą, organizacijos kultūros, darbuotojų kūrybiškumo ar kitų pokyčių inicijavimą.

1 pav. Biudžetų tipologizacija tradicinėse ir moderniose organizacijose
(šaltinis: sudaryta autorių)

Remiantis 1-me paveiksle pateiktu skirstymu, ryškiausi skirtumai tarp biudžetų, taikytinų tradicinėse ir moderniose organizacijose, išvelgiami klasifikuojant juos *pagal ryšio su įmonės strategija, sudarymo būdo, parengimo organizavimo, pasiekiamumo, tyrimo objektų bei santykio su praėjusiais laikotarpiais* požymius.

Vertinant pirmuoju aspektu, pažymėtina, kad strategijos įgyvendinimas per biudžetus labiau būdingas modernioms organizacijoms, nes, kaip pateikta 1-oje lentelėje, tokiose organizacijose strategijos, tikslų, veiksmų ir išteklių sąsaja yra labiau išryškinta. Tradiciniame biudžete ryšys su strategija dažniausiai atskleidžiamas tik iš dalies arba netgi visai tokio ryšio gali nebūti. Pagal sudarymo būdą biudžetai klasifikuotini į statinius, diskretinius, lanksčius ir slenkančius. Statiniai

biudžetai parengiami atsižvelgiant į konkrečią pardavimų ir gamybos lygio prognozę ir metų eigoje mažai koreguojami. Ši savybė lemia tai, kad juos tikslinga priskirti tradiciniam biudžetų parengimo būdai. Tuo tarpu slenkantys biudžetai sudaromi atsižvelgiant į pakitusias veiklos sąlygas, įvertinant ekonominius, rinkos, finansinius pokyčius, kas lemia naujas korekcijas biudžete bei naujų prognozių projektavimą. Šie biudžetai būdingi moderniosioms organizacijoms, todėl jų parengimo būdas vertintinas kaip inovatyvus.

Pagal parengimo organizavimą biudžetai gali būti sudaromi iš „viršaus į apačią“, „iš apačios į viršų“ arba taikant abu šiuos variantus kartu. Pirmasis būdas priimtinesnis tradicinėms organizacijoms, kuriose decentralizavimo lygis nėra aukštas, komunikavimas vyksta vertikaliai, užduotys formuluojamos aukštesniuose vadovavimo lygmenyse ir pateikiamos vykdyti. Atitinkamai tokie biudžetai yra labiau įtempti, nes, siekiant nustatytų tikslų, vadybininkai griežtai turi laikytis biudžeto. Tuo tarpu moderniose organizacijose biudžetai dažniausiai formuojami komunikuojant tiek vertikaliai, tiek horizontaliai, jų sudarymo procesas dažniausiai koordinuojamas „iš apačios į viršų“, nes žemesnio lygmens vadybininkai yra skatinami imtis iniciatyvos įgyvendinant strategijas ir tikslus. Kadangi tokiose organizacijose ištekliai yra prieinami pagal poreikį, o kontrolė taip pat deleguojama žemesnio lygmens vadybininkams, tokie biudžetai yra mažiau įtempti, t. y. nors ir iškelti aukšti tikslai, o suformuluotos užduotys sudėtingos, tačiau sudarytos palankios sąlygos jas pasiekti.

Pagal tyrimo objektus biudžetuose gali būti atspindima visos įmonės ar atskirų padalinių veikla. Toks biudžetų tipas būdingas tradiciniam biudžetui, nes jo sandara dažniausiai siejama su organizacine struktūra. Tuo tarpu biudžetinių rodiklių numatymas atsakomybės centrams ar konkrečioms darbuotojams priimtinesnis modernioms organizacijoms, taikančioms inovatyvius biudžetų parengimo modelius, nes šie biudžetai sudaromi atsižvelgiant į galimybę išmatuoti ir įvertinti konkretaus darbuotojo ar atsakomybės centro indėlį į bendrą verslo sėkmę. Pagal santykį su praėjusiais laikotarpiais išskiriami nuliniai biudžetai ir biudžetai „įpėdiniai“. Pastarieji yra būdingi tradicinėms organizacijoms ir atspindi tradicinį biudžetų sudarymo kelią, nes rengiami remiantis praėjusio ataskaitinio laikotarpio biudžetais, koreguojant juos pagal ateinančių metų tikslus ir priimtus sprendimus dėl susidariusių nuokrypių. Tuo tarpu sudarant nulinius biudžetus visa informacija surenkama ir patikrinama iš naujo, nekreipiant dėmesio į pasiektą lygį. Toks požiūris yra inovatyvus ir priimtinas organizacijoms, kurios turi prisiderinti prie nuolatinių išorės ir vidaus aplinkos pokyčių.

Apibendrinant pažymėtina, kad biudžetų sistemos taikymas planuojant organizacijos veiklą, ją kontroliuojant bei vertinant rezultatus, yra būtinas, nepriklausomai nuo to, ar organizacija yra tradicinė, ar moderni, tačiau taikytini biudžetai ir jų parengimo būdai gali skirtis, priklausomai nuo to, kokios funkcijos yra priskiriamos biudžetams konkrečioje organizacijoje.

Tradicinio biudžeto privalumai ir trūkumai

Atliktas biudžetų funkcijų ir tipologizacijos tradicinėse ir moderniose organizacijose palyginimas atskleidė, kad tradicinis biudžetų sudarymo būdas yra priimtinesnis neatsinaujinančioms, tradicinėms organizacijoms. Tuo tarpu modernios organizacijos linkusios ieškoti alternatyvių biudžetų sudarymo būdų. Toks poreikis sietinas su mokslininkų identifikuotomis tradicinio biudžeto savybėmis, kurios, dažnu atveju, neatitinka moderniosioms organizacijoms būdingų charakteristikų.

Vis dėlto, jeigu tradicinis biudžetas parengtas tinkamai, o jo formavimo principai ir tikslai atitinka organizacijos siekius, tai tokie biudžetai turi nemažai privalumų. Gaižauskas (2012), Tamulevičienė, Subačienė (2013), Cardos (2014), Lorain, Domonte, Pelaez (2015), Shcherbina, Tamulevičienė (2016) pažymi, kad tokie biudžetai pateikia formalizuotą organizacijos tikslų įgyvendinimo kelią, koordinuoja įvairių organizacijos padalinių veiksmus, vykdoma nuolatinė stebėsena leidžia identifiкуoti nuokrypius nuo biudžetų ir atkleisti jų priežastis, taip pat standartizuoja veiklos įvertinimą, padeda atskleisti ir šalinti valdymo ir darbo organizavimo trūkumus.

Ir nors šie tradicinių biudžetų privalumai yra minimi ir daugelio kitų autorių darbuose, tačiau mokslinių tyrimų, kuriuose identifikuojami tradicinio biudžeto trūkumai, taip pat gausu. Tai ypač tapo pastebima augant skaičiui inovatyvių ir modernių organizacijų, kurioms tradicinis biudžetų rengimo kelias pradėjo trukdyti organizuoti veiklą. Tradicinio biudžeto rengimo trūkumus nagrinėjo ir nemažai lietuvių autorių. Ypač daug dėmesio šiems trūkumams atskleisti skyrė Klimaitienė, Kanapickienė (2009), Gaižauskas (2012), Vazonienė, Stončiuvienė (2012), Vazonienė (2012); Klimaitienė, Jočys (2014), Shcherbina, Tamulevičienė (2016) ir kiti. Minėti autoriai, pasiremami Hope, Fraser (2003), Bogsnes (2009), Libby, Lindsay (2010), Ekholm, Wallin (2011), Shim, Siegel, Shim (2011), Goode, Malik (2011), Pietrzak (2013) ir daugelio kitų užsienio mokslininkų atliktais tyrimais, identifikavo ir susistemino pagrindinius tradicinio biudžeto trūkumus, kurie pateikti 2-oje lentelėje.

2 lentelė. Tradicinio biudžeto trūkumų sąvadas

Šaltinis	Tradicinio biudžeto trūkumai
Klimaitienė, Kanapickienė (2009)	1. Biudžetai parengiami pernelyg skubotai, tikslai nesuderinti su įmonės strategija 2. Biudžetų formavimas įmonėms yra per brangus; per ilgas, daug darbuotojų laiko ir energijos reikalaujantis, procesas 3. Verčia įmonės darbuotojus veikti trumparegiškai, neatsižvelgia į šalia esančius padalinius, stabdo įmonės tobulėjimą ir slopina darbuotojų iniciatyvą 4. Biudžete numatyti kiekybiniai rodikliai dažnai yra sunkiai įgyvendinami, neatsižvelgia į produktų kokybę ir klientų poreikius 5. Biudžetuose apskaičiuoti nukrypimai yra tik skaičių kratinys, neleidžiantis priimti jokių vadybinių sprendimų
Gaižauskas (2012)	1. Didina „popierinio“ darbo kiekį 2. Reikalauja daug darbo sąnaudų 3. Gali sukelti darbuotojų nepasitenkinimą 4. Nėra strateginio (ilgalaikio) planavimo 5. Biudžetų sudarymas siejamas tik su finansinės apskaitos standartais
Vazonienė, Stončiuvienė (2012)	1. Biudžetai nesiejami su organizacijos strategija 2. Reikalauja daug laiko ir darbo sąnaudų 3. Nesugebama reaguoti į rinkos pokyčius 4. Biudžetai naudojami, kad sumažinti išlaidas, bet ne kurti pridėtinę vertę 5. Biudžetai yra spekuliatyvūs, parengti remiantis nepagrįstais apribojimais. 6. Sukuria barjerus tarp organizacijos struktūrinių padalinių. 7. Biudžetai tampa demotyvuojantys
Vazonienė (2012), Klimaitienė, Jočys (2014)	1. Biudžetai retai strategiškai numatomi ir dažnai prieštaraujantys 2. Biudžetai koncentruojasi į išlaidų mažinimą, o ne į vertės kūrimą 3. Biudžetai riboja lankstumą ir dažnai yra kliūtis pokyčiams 4. Biudžetai slopina kūrybingą įmonės darbuotojų mąstymą 5. Biudžetų sudarymo procesas užima daug laiko ir yra labai brangus 6. Biudžetai sudaromi ir papildomi labai retai – paprastai kartą per metus 7. Biudžetų sudarymo pagrindas yra įvairios prielaidos ir spėjimai 8. Biudžetai skatina apgaulingą ir ydingą elgesį 9. Biudžetai stiprina vertikalų pavaldumą ir kontrolę 10. Biudžetai neatspindi besiplečiančios įmonės struktūros 11. Biudžetai sukuria barjerus tarp įmonių skyrių ir trikdo informacijos dalinimąsi 12. Biudžetai neįvertina darbuotojų pastangų.
Shcherbina, Tamulevičienė (2016)	1. Nespėjama reaguoti į vykstančius pokyčius rinkoje 2. Biudžetų parengimas yra brangus ir imlus darbui 3. Orientuota į išlaidų mažinimą, o ne vertės kūrimą 4. Rengiama ir atnaujinama labai retai 5. Neskaitina žinių dalijimosi, verčia žmones jaustis nepakankamai vertinamais 6. Neatspindi organizacijų strategijos 7. Problemas organizacijoje identifikuoja per vėlai

(šaltinis: sudaryta autorių remiantis nurodytais šaltiniais)

Kaip matyti 2-oje lentelėje, visi autoriai, kaip esminį biudžetų parengimo trūkumą, išskyrė biudžetų sąsajos su strategija nebuvimą, o taip pat didelį materialinių ir darbo išteklių poreikį. Tokiu būdu, anot autorių, biudžetų sudarymui sugaištama ne tik daug laiko, bet sunaudojama daug kitų įmonės resursų, o paties biudžeto suteikiama vertė būna abejotina. Taip pat tradicinis biudžetų sudarymo būdas neleidžia greitai ir operatyviai reaguoti į išorės ir vidaus aplinkos pokyčius, todėl kartais netgi tampa trukdžiu veikiant ir prisitaikant prie šiuolaikinės rinkos sąlygų.

Kad eliminuoti tradicinio biudžetų parengimo trūkumus, iškilo poreikis alternatyviems sprendimams, siekiant biudžetus pritaikyti prie šiuolaikinių rinkos sąlygų, techninio progreso, augančios konkurencijos ir klientų poreikių, nes, kaip atskleidė mokslinių šaltinių analizė, tradicinis biudžetų sudarymas modernioje verslo aplinkoje praranda reikšmę ir dažnai netenkina vadybininkų poreikių.

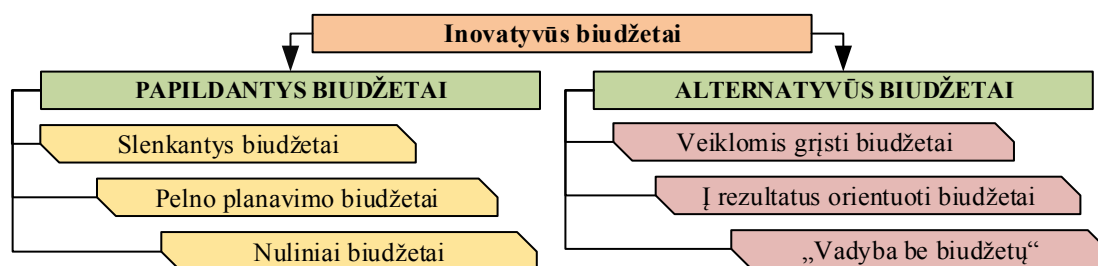
Inovatyvių biudžetų sistemos

Kaip alternatyvą tradiciniams biudžetams, įvairūs užsienio (Daum 2002; Hope, Fraser, 2003; Rickards, 2006; Uyar, 2009; Shim, Siegel, Shim, 2011; Pietrzak, 2013; Bogsnes, 2016 ir kt.) bei lietuvių (Vazonienė, Bendaravičienė, 2012; Arlinskaitė, Tamulevičienė, 2014; Klimaitienė, Jočys, 2014; Shcherbina, Tamulevičienė, 2016 ir kt.) autoriai siūlo taikyti inovatyvius biudžetų rengimo metodus. Tarp jų dažniausiai yra minimi veiklomis grįsti biudžetai (*angl.* Activity Based Budgeting), į rezultatus orientuoti biudžetai (*angl.* Performance Based Budgeting), „vadyba be biudžetų“ (*angl.* Beyond Budgeting), „nuliniai“ biudžetai (*angl.* Zero Based Budgeting) ir kiti.

Pažymėtina, kad Klimaitienė, Jočys (2014), šiuos alternatyvius biudžetus suskirstė į dvi grupes, pirmajai priskirdami „vadybos be biudžetų“ sistemą, o antrajai – veiklomis grįstų, rezultatais grįstų, nulinių, slenkančių bei pelno planavimo biudžetų sistemas, šią grupę pavadindami kaip *geresnių ir pažangesnių biudžetų* sistemas. Anot autorių, geresnių ir pažangesnių biudžetų grupei priskiriamos biudžetų sistemos pasižymi tuo, jog jos didžiausią dėmesį skiria tradicinio biudžeto tikslumui, operatyvumui, panaudojimo galimybėms gerinti. Tačiau, norint visam laikui eliminuoti biudžetų trūkumus, reikia imtis radikalesnių priemonių ir visai atsisakyti biudžetų. Ši problema sprendina taikant „vadybos be biudžetų“ sistemą. Kaip pažymi Klimaitienė, Jočys (2014) „vadyboje be biudžetų“ siekiama išlaisvinti vadybininkus iš vertikalios pavaldumo sistemos ir biudžetinių apribojimų taip iš esmės pertvarkant vadybos modelį, kai atsisakoma biudžetų, o apsiribojama tam tikrų ateities planų numatymu.

Toks siūlomas inovatyvių biudžetų klasifikavimas yra visiškai priimtinas, jeigu jį vertintume pagal formalųjį biudžetų *rengimo (nerengimo)* požymį. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad „vadybos be biudžetų“ sistema taip pat yra tam tikra veiklos planavimo ir biudžetų rengimo sistema, tik joje planavimas ir prognozės pasireiškia per didesnę darbuotojų savarankiškumą, iniciatyvą, lankstumą ir kitas ypatybes, yra galimas ir kitoks požiūris į inovatyvių biudžetų sistemų grupavimą.

Vertinant tai, kad kai kurie inovatyvūs biudžetai gali būti derinami su tradiciniais biudžetais, o kiti iš esmės juos pakeičia, yra tikslinga papildyti inovatyvių biudžetų klasifikaciją pagal jų pakeičiamumo galimybės požymį, skirstant juos į *papildančiuosius* ir *alternatyviusius (pakeičiančius)* biudžetus (žr. 2-ą paveikslą). Papildantiesiems biudžetams yra tikslinga priskirti slenkančiuosius, pelno planavimo ir nulinius biudžetus. Tuo tarpu alternatyviųjų biudžetų grupei turėtų būti priskirti veiklomis grįstų biudžetų, į rezultatus orientuotų biudžetų bei „vadybos be biudžetų“ sistemos.

2 pav. Inovatyvių biudžetų klasifikavimas pagal pakeičiamumo galimybės požymį
(šaltinis: sudaryta autorių)

Toks skirstymas paremtas tuo, kad *alternatyviųjų* biudžetų rengimas iš esmės skiriasi nuo tradicinio biudžeto rengimo kelio, todėl reikia visiškai atsisakyti esamos biudžetų sistemos ir ją keisti nauja. Taip pat alternatyvių biudžetų sistemoms būdinga tai, kad jų diegimas dažnai derinamas su pokyčiais vadybos sistemoje, kuomet esamos vadybos sistemos keičiamos naujomis arba taikomos papildomos naujos modernesnės priemonės, tokios kaip veiklomis grįsta vadyba (*angl.* Activity Based Management), suderintų rodiklių sistema (*angl.* Balanced Scorecard) ir kitomis.

Papildančiųjų inovatyvių biudžetų grupei priskirtinų biudžetų formavimas pasižymi tuo, kad jie gali būti derinami tiek su tradiciniais biudžetais, tiek su alternatyviais, kaip papildoma šių biudžetų variacija. Pavyzdžiui, siekiant efektyvesnio tradicinio biudžeto taikymo, yra tikslinga formuoti juos slenkamumo principu ir peržiūrėti (paslinkti) biudžetą kiekvieną kartą, kai tik identifikuojami kokie nors pokyčiai išorės ar vidaus aplinkoje arba kitu pasirinktu periodiškumu. Nors toks peržiūrėjimas reikalauja nuolatinio išteklių perskirstymo, tačiau greičiau ir lanksčiau reaguojama į iškilusias problemas. Pelno planavimo biudžetai vertintini kaip papildantys, nes jie leidžia efektyviau formuoti tradicinius biudžetus koncentruojantis į pelno centrų veiklos rezultatyvumą, įvertinant, ar įmonė ir jos padalinys generuoja pakankamus pinigų srautus, sukuria pridėtinę vertę bei pritraukia investuotojus. Nuliniai biudžetai taip pat turėtų būti priskirtini papildančiųjų biudžetų grupei, nors savo prigimtimi ir rengimo būdu jie artimesni alternatyviesiems biudžetams. Toks priskyrimas grindžiamas tuo, kad keisti tradicinį biudžetų parengimą nuolatinio nulinių biudžetų rengimu nėra tikslinga, nes pastarasis biudžetų rengimo būdas reikalauja ypač daug laiko, pastangų ir resursų, o laukiamas rezultatas ne visada aiškus. Tuo tarpu derinant nulinį biudžetą su tradiciniu, t. y. tam tikrais periodais (kas 3–5 metai) tradicinį biudžetą pakeičiant prognozavimu „nuo nulio“, galima identifikuoti tradicinio biudžeto silpnas vietas, sumažinti išlaidas, kurios atsiranda dėl automatinio biudžeto didinimo arba biudžetinių rodiklių prirašymo bei susieti išteklius su strategija.

Išskirtas inovatyvių biudžetų klasifikavimas pagal pakeičiamumo požymį svarbus tuo, kad atlikti užsienio ir lietuvių mokslininkų empiriniai tyrimai atskleidė, jog dauguma įmonių nenori iš esmės keisti tradicinio biudžetų rengimo naujais alternatyviais būdais, tačiau nori esamą biudžetų sistemą tobulinti papildant ją inovatyviais elementais. Papildantieji inovatyvūs biudžetai tokią galimybę suteikia. Tuo tarpu įmonėms, siekiančioms visiškai atsisakyti tradicinio biudžetų parengimo kelio ir veiklos planavimą grįsti alternatyviomis sistemomis, yra tikslinga taikyti alternatyvių (pakeičiančių) inovatyvių biudžetų grupei priskirtinus biudžetus.

Apibendrinant pažymėtina, kad tiek tradicinis, tiek inovatyvus biudžetų rengimo požiūriai galimi taikyti įvairiose organizacijose. Vis dėlto, tradicinės organizacijos linkusios išlaikyti tradicinį biudžetų rengimo būdą, tačiau jų efektyvumui didinti siūlytina taikyti papildomas inovatyvių biudžetų sistemas. Moderniosios organizacijos pasižymi inovatyviu požiūriu į veiklos planavimą, todėl joms turėtų būti priimtinesnis alternatyvių biudžetų formavimas. Tiek vienu, tiek kitu atveju – biudžetas yra efektyvi priemonė planuojant įmonės veiklą, tačiau svarbu, kad biudžetų rengimas netaptų „procesu dėl proceso“.

Išvados

1. Atlikus lyginamąją biudžetų funkcijų įgyvendinimo tradicinėje ir modernioje organizacijoje analizę, nustatyta, kad planavimo, kontrolės, komunikavimo ir kitų biudžeto funkcijų pobūdis šiose organizacijose skiriasi. Inovatyvus požiūris į veiklos planavimą, kai biudžete ištekliai paskirstomi atsižvelgiant į strateginius tikslus, mažiau kontroliuojamas išteklių naudojimas, o veiklos vertinimas ir darbuotojų motyvavimas siejamas su organizacijos sėkme, būdingas moderniosioms organizacijoms. Tuo tarpu tradicinėse organizacijose biudžetų rengimas orientuotas į formalizuotą išteklių planavimą bei griežtą biudžetų vykdymo kontrolę. Taip pat nustatyta, kad tradicinėje organizacijoje vyrauja statiniai, įtempti, „iš viršaus į apačią“ formuojami biudžetai, kurių ryšys su strategija yra minimalus. Moderniosioms organizacijoms būdingi neįtempti, slenkantys, „iš apačios į viršų“ formuojami biudžetai, kurie turi aiškią sąsają su organizacijos strategija.

2. Atlikta mokslinių šaltinių analizė atskleidė, kad tradicinis biudžetų rengimo požiūris pastaraisiais metais susilaukė nemažai kritikos. Kaip svarbiausi tradicinio biudžeto trūkumai įvardijami biudžetų sąsajos su strategija nebuvimas, nelankstumas, trukdymas greitai ir operatyviai reaguoti į išorės ir vidaus aplinkos pokyčius, taip pat aukštas materialinių ir darbo išteklių generavimo lygis.

3. Siekiant eliminuoti tradicinio biudžeto trūkumus, mokslinėje literatūroje yra siūloma taikyti įvairius inovatyvius biudžetus, kurių vieni gali būti derinami su tradiciniais biudžetais, taip formuojant efektyvesnę ir tobulesnę biudžetų sistemą, tuo tarpu kiti skirti iš esmės pakeisti esamą biudžetų sistemą. Atsižvelgiant į šią aplinkybę yra siūlytina inovatyvius biudžetų sistemas klasifikuoti pagal jų pakeičiamumo galimybės požymį skirstant jas į dvi grupes: papildančiuosius ir alternatyvius biudžetus. Pirmajai grupei yra tikslinga priskirti slenkančiuosius, pelno planavimo ir nulinius biudžetus, o antrajai, veiklomis grįstus biudžetus, į rezultatus orientuotus biudžetus bei „vadybos be biudžetų“ sistemą.

Literatūros sąrašas

- Arlinskaitė, J., Tamulevičienė, D. (2014). Biudžetų vykdymo kontrolė: teorinė studija. Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos *Mokslo ir verslo dermė*, vykusios 2014 m. gegužės 29 d. Vilniuje, pranešimų medžiaga.
- Atrill, P.; McLaney, E. (2015). *Management Accounting for Decisions Makers*. Pearson.
- Bogsnes, B. (2016). *Implementing beyond budgeting. Unlocking the Performance Potential*. New Jersey: Willey & Sons.
- Cardos, I.R. (2014). New trends in budgeting – a literature review. *SEA – Practical Application of Science*, 2 (4): 483–489.
- Daum, J. H. (2002). Beyond Budgeting: A Model for Performance Management and Controlling in the 21st Century? *Controlling and Finance*. Prieiga per: http://www.juergendaum.de/articles/beyond_budgeting.en.pdf
- De With, A.; Dijkman, A. (2008). Budgeting Practices of Listed Companies in the Netherlands. *Management Accounting Quarterly Fall*, 10 (1):26–36.
- Ekholm, B.; Wallin, J. (2000). Is the annual budget really dead? *The European Accounting Review*, 9 (4):519–539.
- Gaižauskas, L. (2012). Biudžetų sudarymo ir taikymo problemos Lietuvos verslo įmonėse. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika*, 11:76–90.
- Hausten, E., Luther, R. Schuster, P. (2014). Management control systems in innovation companies: a literature based framework. *Journal of Management Control*, 24: 343–382. <http://dx.doi10.1007/s00187-014-0187-5>
- Hope, J.; Fraser, R. (2003). *Beyond Budgeting: how Managers Can Break Free from the Annual Performance Trap*. Boston: Harvard Business School.
- Kalčinskas, G.; Jagminas, V. (2014). *Buhalterinė vadybos ir kaštų (menedžmento) apskaita. I t. Informacija vadybos sprendimams priimti ir įmonių biudžetai*. Vilnius: Pačiolio prekyba.
- Klimaitienė, R. (2011). *Biudžeto modelių sudarymas ir taikymas formuojant bei išsaugant modernios organizacijos kultūrą*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Klimaitienė, R.; Jočys, S. (2014). „Vadyba be biudžetų“ sistemos diegimo įmonėje metodika. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 1(9):65–76.
- Klimaitienė, R.; Kanapickienė, R. (2009). Biudžetų naudojimas įmonės rizikos valdymo procese. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2(15):112–118.
- Lakis, V.; Mackevičius, J.; Gaižauskas, L. (2010). *Valdymo apskaitos teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Libby, T., Lindsay, R. M. (2010). Beyond budgeting or budgeting reconsidered? A survey of North - American budgeting practice. *Management Accounting Research*, 21:56–75.
- Lorain, M.A.; Domonte, A.G.; Pelaez, F.S. (2015). Traditional budgeting during financial crisis. *Cuadernos de Gestión*, 15(2): p. 65–90.
- Pietrzak, Z. (2013). Traditional versus activity-based budgeting in non-manufacturing companies. *Social Sciences*. 82(4): 26–37.
- Pogosian, S.; Dzemyda, I. (2012). Inovacijos versle ir jas lemiantys veiksniai teoriniu ir politiniu aspektu. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(25): 63–76.
- Rickards, R.C. (2006). Beyond budgeting: boon or boondoggle? *Investment Management and Financial Innovations*, 3(2): 62–76.
- Shcherbina, A. G.; Tamulevičienė, D. (2016). Budget formation and implementation in Ukrainian companies: empirical study. *Science and studies of accounting and finance: problems and perspectives*, 10(1): 162–176.
- Shim, J.K.; Siegel, J.G., Shim, A. (2011). *Budgeting Basics and Beyond*. John Willey & Sons.
- Tamulevičienė, D.; Subačienė, R. (2013). *Valdymo apskaita*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Uyar, A. (2009). An evaluation of budgeting approaches: traditional budgeting, better budgeting, and beyond budgeting. *Akademik Arastirmalar Dergisi*, 42:113–130.
- Vazonienė, M. (2012). Corporate budgets and their limitations: a case study of meat and poultry produces. *Economics and Rural Developments*, 8 (2): 37–49
- Vazonienė, M. Bendaravičienė, R. (2012). Atvejo tyrimas: kompleksinio įmonės biudžeto modelio sudarymas. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 1(8): 263–274.
- Vazonienė, M.; Stončiuvienė, N. (2012). The formation of company budgeting system: importance, problems and solutions. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 1(30): 157–170.
- Zakarevičius, P. (2012). Modernios organizacijos bruožai. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 64: 135–145. <http://dx.doi.org/10.7220/MOSR.1392.1142.2012.64.9>

FORMATION OF ORGANIZATIONAL BUDGETS: TRADITIONAL AND INNOVATIVE APPROACHES

Annotation

The importance of budgets as a planning instrument of organizational activity is undeniable; however, the organization of its formation process has received a lot of criticism recently. This criticism is usually related to the traditional approach of budgeting. In the scientific literature, various flaws of traditional budgeting are pointed out and alternative solutions are given – they suggest companies to apply various innovative budgeting systems. In this paper application of budgets in conventional and modern organizations is compared, the functional type of budgets in different types of organizations is analysed, the types of budgets typical to conventional and modern organizations are identified, the most important flaws of conventional budgeting are distinguished and innovative budgets systems are analysed according to their substitutability.

The most important results of the research are as follows: 1) the type of planning, control, communication and other functions of budgets differs in different types of organizations: conventional organizations orient their budgeting towards formalized resources planning as well as strict control of budgets implementation, whereas modern organizations allocate the resources of their budgets according to strategic goals, they tend to control the use of resources less and relate the evaluation of activity to the success of the organization; 2) static, exacting budgets formed by “top-down” approach prevail in a conventional organization while unexacting, flexible budgets formed by “bottom-up” approach that are clearly related to the organization strategy prevail in a modern one; 3) the most important flaws of a traditional budget are the absence of the connection between budgets and strategy, inflexibility, high demand of material and job resources; 4) some of innovative budgets can be combined with traditional budgets, whereas the aim of others is to fundamentally change the current budgets system. Taking this factor into consideration, it is suggested to classify innovative budgets systems according to the level of their substitutability by distinguishing them into two groups: supplementary and alternative budgets.

Keywords: traditional budgets, innovative budgets, functions of budgets, types of budgets.

Informacija apie autores

Dovilė Galvydytė, magistrantė. El. paštas: dgalvydyte@gmail.com

Daiva Tamulevičienė, asistentė, doktorantė. Valdymo apskaita, organizacijų biudžetų rengimas, kontroliavimo sistemos diegimas, savikainos skaičiavimas, išlaidų valdymas. El. paštas: daiva.tamuleviciene@ef.vu.lt

THE STRATEGIC ACCOUNTING DEVELOPMENT WITHIN THE TRANSFORMATION OF MANAGEMENT PARADIGMS

Oksana Kundrya-Vysotska

Ministry of Education and Science of Ukraine State Higher Educational Institution "Banking University" Lviv educational institute

Abstract

It's proved that the current management system acquires strategic direction. It's analyzed the paradigmatic development of the enterprise management system, which is a prerequisite for the formation of the new strategic accounting paradigm.

It's determined one of the basic requirements of strategic management paradigm – the hypothesis of external factors, what involves changes management in the external environment and is the base of the strategic accounting methodology.

It's explained the role of the fractal hypothesis in the process of forming strategic accounting paradigm through the objects of strategic accounting with space, time or space-time localization of similar elements in the structure of financial, commodity and any other markets and the formation of the derivative balance sheets.

Keywords: management, strategic paradigm, strategic accounting, hypothesis, impact factors.

Introduction

Actuality. The current stage of development of Ukraine's economy is characterized by dynamic development of the external business environment, which is a major challenge for management systems, which in these conditions should provide adequate ways, methods and models of decision making for effective functioning and development of the company. The current lack of unity in theoretical and methodological approaches to the concept of strategic management and accounting does not allow speaking about the possibility of effective control. That is why justification of paradigmatic development of management system and accounting requires deep analytical studies.

Assignment study: the development of theoretical and methodological foundations of the parallel development of the modern strategic management paradigm and strategic accounting.

Purpose: To expand theoretical and methodological approaches to strategic management paradigm and accounting through the use of external impact factors hypothesis and fractal hypothesis.

Objectives:

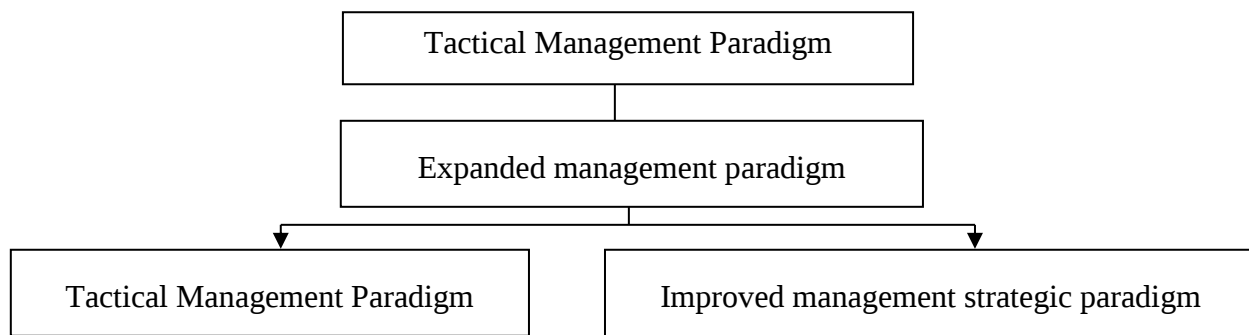
1. To justify the need for parallel development of strategic management paradigm and accounting system;
2. To investigate the importance of the external impact factors hypothesis on the strategic accounting formation;
3. To investigate the effect of fractal hypothesis to strategic accounting methodology.

Interest: The enterprise management system, the strategic accounting.

Methods of study: analysis, synthesis, comparison, generalization. The study is based on the dialectical method of cognition of processes and effects in their interaction and development.

1. The development of the management and accounting strategic paradigms

The management system acquires the features of a strategic paradigm – of strategic management system. This management is a tool that allows immediately and adequately not only responding the all changes, but also predicting them and actively influencing the development of the environment that allows businesses to survive. In this matter, the management system gets new features - features of the new strategic paradigm (1 picture).

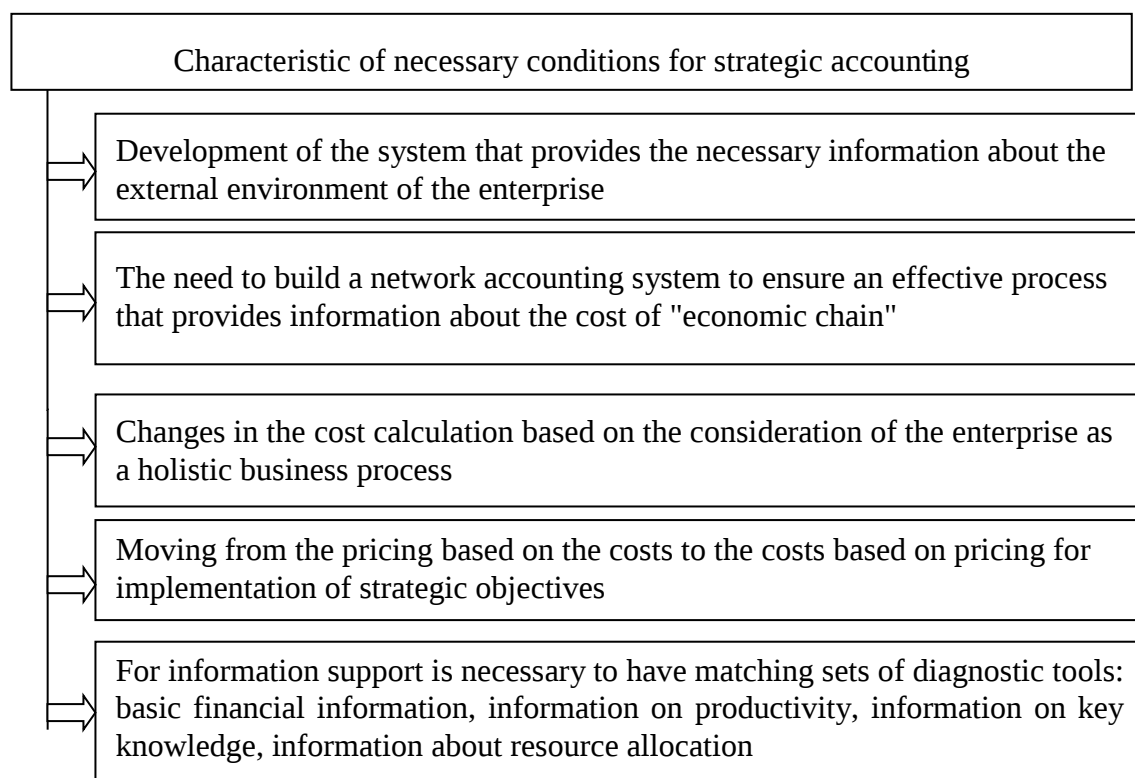

1 picture. Paradigmatic development of the management system
(source: (Дрыкер, 2004))

By that means, the management system gets new features – features of the new strategic paradigm.

With new requirements for management systems appear adequate conditions for the renewal of theoretical and methodological principles of accounting, its formal and substantial expansion, particularly in view of the emergence and gradual development of new strategic management paradigm. So, this paradigmatic development of enterprise management system, of course, is a precondition for building a new accounting strategic paradigm, some aspects of which are described in picture 2.

Under conditions of the functioning of the new management accounting paradigm information should serve as a unifying and integrating system for modern corporations, which would allow to visualize the process of enterprise value creation, provide complete and accurate information about the elements of the chain of values.

2 picture. Features of strategic accounting
(source: Болдырев, 2010)

To implement the strategic accounting paradigm is necessary to build the corporate strategic accounting and analytical system that would provide the information about the internal enterprise

environment in all necessary sections (for example, in the section of value chain), temporal dimensions (past and future), and provide collection and processing the maximum possible amount of information about the external environment.

Of course, to implement strategic accounting paradigm it is necessary to make some adjustments to the current accounting methodology, in particular, to develop new methods of costs calculation, improve cost accounting approaches with regard to the value chain of enterprises, review existing approaches to organization of accounting in associations of companies based on the possibility to apply network accounting. The accounting system should undergo significant transformation because its composition should be complemented by new objects (innovation, core competencies, human capital which should develop their own evaluation tools and appropriate method of accounting).

The fact of the existence of the strategic paradigm concept in national accounting science is subject to debate. In particular, according to Bruhansky R.F. at this stage of the strategic accounting concept development too early to talk about forming of the strategic accounting paradigm due to the following reasons: 1) there is a process of strategic management paradigm development, that is why there are no clear requirements (they are in a state of improvement) to be followed by the newly formed strategic accounting paradigm; 2) the absence of the basic requirements for building a strategic accounting paradigm makes it impossible to prove expediency and benefits of strategic accounting. Therefore, the lack of unity of theoretical and methodological approaches of scientists regarding the concept of strategic accounting does not allow to discuss the possibility of building strategic accounting paradigm. The development of the future strategic accounting paradigm should be based not only on the theory of the enterprise, but the theory of an external environment that will promote the subject of accounting as a separate functional science. (Бруханський, 2015).

Certainly, we can agree that there is no "complete" model of strategic accounting, we have only fragmentary options because accounting science stands out with its objects to be clearly formed information requests. The latter depends on the level of management paradigm. The paradox is that "incomplete" management paradigm does not refute the claims of management to the accounting system.

Moreover, we agree with Lahovska's O.A. idea that there is not a accounting system that will be equally effective for two or more enterprises, effective for management system, since its specifics will depend on the characteristics and conditions of the enterprise (internal and external) in which it operates. (Ляговська, 2015). Therefore, we can say that these two systems - management and accounting should be developed in parallel. Practically, it happens.

2. The hypothesis of external factors in the formation of strategic accounting paradigm

One of the main requirements of strategic management paradigm is the hypothesis of external factors, which involves change management in the external environment. The hypothesis of external factors, in turn, is one of the main hypotheses of forming strategic accounting because external environmental factors determine the 80 % of company strategy (Болдуєв, 2010). Characteristics of the main external environmental factors are presented in table 1.

In summary, there are three main external factors of impact on the formation of a strategic accounting paradigm: the level of uncertainty, the level of competition; industry features.

The impact of the external environment uncertainty on the formation of differences in accounting systems, explains the need to provide for managers wider range of information to ensure the effectiveness of the management process. Chenhall R. and Morris D. noted that when the level of uncertainty is low, managers have the ability to make relatively accurate prediction of the market future, but when its level increases, managers need more information. (Chenhall, 2006).

1 table. General characteristics of environmental factors

Number	Factors
1	Objective factor of impact – conditions occur regardless of the company and affect it
2	The interdependence of factors: the force with which a variability of one factor affects other factors
3	The complexity, the number and diversity of factors that significantly affect the company
4	Dynamism: the relative environment variability rate
5	Uncertainty: the relative amount of information about the environment and the degree of probability

(source: Бруханський, 2015)

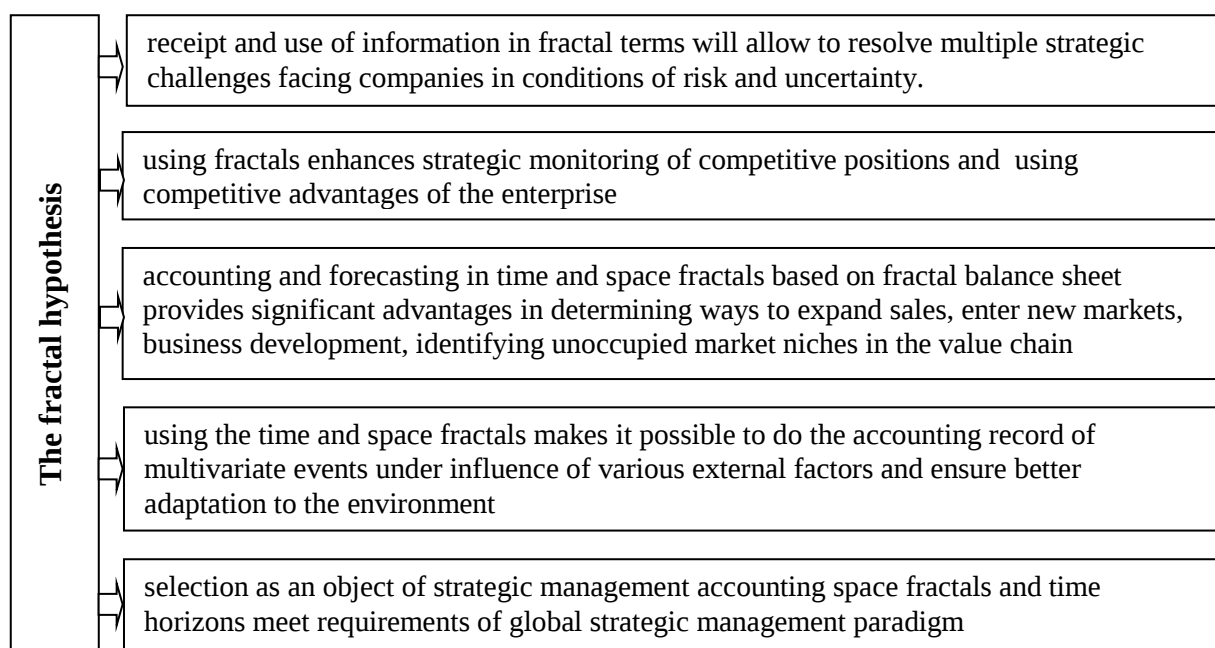
Indicators of uncertainty can be regarded as lack of information about environmental factors and the inability to predict its impact on the positive or negative performance of the business entity or the results of decisions. It should be borne in mind that the accounting system will ever be able to collect complete information about the constant changes of uncontrolled by managers external environment. Therefore, the methodology of strategic accounting provides space and time fractals, which helps the company to make effective decisions, in conditions of the overall uncertainty of the external environment.

3. The effect of fractal theory on the strategic accounting methodology

The fractal hypothesis is a fundamental component of strategic accounting methodology, which provides the following (*picture 3*).

The fractal hypothesis is a new look at the structure of the market, due to its space and time separation. The basic idea of fractal hypothesis is that any fractal structure based on four main principles: supervision; similarity of structure elements; flexibility; analysis of fractal structure. Consequently the fractals are treated as objects of strategic accounting with space (territorial fractals), time (time fractals) or space-time (various combinations of fractals space and time) localization of these elements in the structure of financial, commodity and any other markets.

It should be noted that with the emergence of strategic management paradigm the emphasis of research in the field of accounting must be transferred to the development of accounting and analytical support for strategic management decisions. The use of the fractals concept in strategic accounting system allows to create different types of strategic derivative fractal balance sheets, which serve as the basis for making management decisions.

3 picture. The fractal hypothesis as part of strategic accounting methodology
(source: Болдусев, 2010)

Fractal balance sheet – a balance built at a certain date in multiple dimensions of time and space. It should be noted that in the conditions of using the fundamental and technical analysis, capabilities of digital information systems derivative fractal balance sheets can be effectively applied in management. The derivative fractal balance sheet allows to make an appropriate strategic decisions by identifying possible options for events and their results within space and time fractals.

Development of new types of balances, additional information sections and formats, are allow to use various processing methods for its analysis what, in turn, allow to provide the functioning of management information systems of various kinds (tactical, strategic, innovative, intellectual, etc.) and levels (enterprise, region, state, etc.).

So, the evaluation of the company potential is possible by forecasting its development prospects based on strategic accounting data by using the balance sheet method.

The resulting strategic hypothetical balance sheet can be of two types, depending on the company's ability to fully meet its obligations. The balance sheet of the first type in its assets includes cash, in liabilities – net liabilities. Balance sheet of the second type in its assets includes negative assets (the difference between cash and obligations of the company), in liabilities – depreciated net liabilities. This balance is predictive in its nature and forms for a period in two ways: direct prediction in form of a budget balance with the influence of internal and external factors; on the basis of the balance sheet and double entry.

The peculiarity of strategic balance sheets are "registration of external factors." Most likely it is not a "posting to the balance" external and internal factors, but the reflection in the accounting and analytical system of enterprise business operations, taking into account factors macro- and micro environment and, consequently, risks. Therefore, the fractal hypothesis provides consideration of many external factors affecting the company, through the use of different combinations of space and time fractals, which is a central concept and main characteristic of fractal hypothesis.

In the end, we note that the nature of the environmental analysis and enterprise activity is to systematically study and evaluate a controllable and uncontrollable factors concerning the company. The main purpose of this analysis is to obtain the necessary forecasting information. Additional purpose is to identify the strengths and weaknesses of the company, as well as the possibility of risks associated with its external environment.

In our view, it is necessary to rethink the theory of recording the enterprise activity on the basis of macro and micro factors and accompanying risks in the strategic accounting. The elaborated technique of strategic balance sheet includes five phases:

1. Calculation of capital parameters of the primary balance;
2. Registration of economic activity: the analysis of external environment and identification risks affecting the company; the analysis of internal environment and identification risks affecting the company; assessment and registration of economic activity, taking into account the impact of external and internal factors, through the mechanism of strategic accounting entries;
3. Formation the strategic balance sheet with subsequent calculation of capital value indicators;
4. Using zero accounting entries which reflecting processes of hypothetical sale of assets and satisfaction of obligations;
5. Formation analytical summary data tables about the cost of capital according to the balance sheet, according to the strategic balance sheet, according to the strategic derivative balance sheet and analysis of indicators.

Based on the derivative fractal balance sheet appropriate strategic decisions are making by identifying possible options of events and their results within space and time fractals. Fractal balance sheet can serve as the basis for the detailed strategic analysis focused on the future and take into account the high uncertainty. This resulting information is definitely a good source of information for the purposes of strategic management.

Conclusions

With the emergence of strategic management paradigm the emphasis of research in the field of accounting must be transferred to the development of accounting and analytical support for strategic management decisions.

It should be noted that now dominates the concept of strategic accounting, which focus is placed on the accounting cost data to develop strategies for creating and implementing a sustainable competitive advantage of enterprise in the industry. This concept equates the strategic cost management with strategic management accounting, which is aimed at making strategic management decisions. According the concept management accounting information can provide for the needs of strategic management in various ways, including: the use of accounting data to analyze markets in which the company will operate; providing key information associated with the selected strategies; provide feedback on achieved results and their coordination with the strategic goals; provide information regarding long-term outcomes of different areas of action.

Therefore, conceptual basis of strategically oriented accounting formed on the principle difference between strategic management paradigm and traditional management paradigm.

References list

- Друкер П.Ф.(2004). Энциклопедия менеджмента: Пер. с англ. / Питер Друкер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 432 с.
- Болдуєв М.В. (2010). Концептуальні підходи формування стратегічної бухгалтерії / М.В. Болдуєв // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3 (7). – С. 122–128.
- Бруханський Р.Ф. (2015). Еволюція бухгалтерського обліку в світлі трансформації управлінських парадигм/ Електронний ресурс, – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/2015_11_25_lutsk/sekcija_section_1_2015_11_25/evoljucija_bukhgalterskogo_obliku_v_svitli_transformaciji_upravlinskikh_paradigm/107-1-0-1652.
- Лаговська О.А.(2015) Ідентифікація факторів впливу на побудову бухгалтерського обліку в умовах вартісно-орієнтованого управління / Електронний ресурс. – Режим доступу: webhp?sourceid=chrome-instant&rlz=1C1CHZL_uk_UA722UA723&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D0%.
- Chenhall R. The impact of structure, environment, and inter-dependence on the perceived usefulness of management accounting systems / R. Chenhall and D. Morris // The Accounting Review. – 1986. – Vol. LXI, No. 1, January. – P. 16–35.

Болдуєв М.В.(2010). Фрактали простору та часу як об'єкти стратегічного управлінського обліку / М. В. Болдуєв // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2010. – № 2. – С. 105–111.

Information about the authors

Oksana Kundrya-Vysotska. Ph.D., Professor of Accounting and Audit of the Lviv Educational Institute of the Higher Educational Institution "Banking University". Science interests: organization and improvement of accounting in corporate management systems. Areas of research: development the strategic paradigm of the accounting; integrated reporting; content, method, organization. E-mail address: kundrya-vysotska@ukr.net

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMO AUDITO IŠTAKOS

Jonas Mackevičius, Rasa Subačienė

Vilniaus universitetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos nepriklausomo audito ištakos. Nustatyta, kad Lietuvos nepriklausomo audito šaknys atsirado ir išaugo iš tarpukario laikotarpio Lietuvos kontrolės sistemos. Tikrąją kontrolės atsiradimo pradžią tarpukario Lietuvoje laikytina 1919 m. vasario 20 d., kai Valstybės taryba priėmė „Įstatymą Valstybės kontrolei tvarkyti“. Straipsnyje nagrinėjama Valstybės kontrolės įstaigos, Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos, Finansų ministerijos Mokesčių departamento, Savivaldybių revizijos komisijų, vykdyusių Lietuvos įmonių, įstaigų ir organizacijų kontrolę, veikla. Didelis dėmesys skiriamas tarpukario Lietuvos autorių nuomonių ir siūlymų analizei revizijos ir kontrolės klausimais. Nagrinėjamos tarpukario Lietuvos kontrolės sąsajos su dabartine audito sistema. Nustatyta, kad esminiai kontrolės principai, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, mažai pasikeitė. Abiejų laikotarpių vyriausybės didžiausią dėmesį skyrė Valstybės kontrolės įstaigai stiprinti, o ne nepriklausomo audito sistemai kurti. Pirminė idėja sukurti nepriklausomo audito sistemą viešai buvo iškelta 1990 m. rugsėjo 7 d., įkūrus Lietuvos buhalterijų ir auditorių asociaciją. Straipsnyje suformuluotos svarbiausios Lietuvos audito sistemos problemos, kurias būtina analizuoti ir spręsti.

Tyrimo tikslas – ištirti tarpukario Lietuvos kontrolės sistemą ir jos sąsajas su dabartine audito sistema. Tyrimo objektas – tarpukario Lietuvos kontrolės sistema. Taikomi tyrimo metodai: mokslinių ir metodinių publikacijų, teisės aktų analizė, informacijos rinkimo, sisteminimo, detalizavimo, apibendrinimo metodai.

Reikšminiai žodžiai: auditas, Valstybės kontrolė, kontrolės institucijos, revizija.

Įvadas

Artėjant nepriklausomos Lietuvos 100-mečio jubiliejui, svarbu panagrinėti kiekvieno mokslo, kiekvienos veiklos raidos kelią, prisiminti vardus tų, kurie kūrė to mokslo ar praktikos pamatus. 2016 m. gruodžio 9 d. Vilniuje įvykusioje tarptautinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje buvo minimas Lietuvos nepriklausomo audito profesijos 20-metis. Tačiau Lietuvos audito šaknys, jo daigai pasirodė žymiai anksčiau: jie atsirado, išsivystė ir išaugo iš tarpukario laikotarpio Lietuvos kontrolės sistemos. Todėl labai svarbu išnagrinėti tarpukario Lietuvos kontrolės institucijas, jų veiklos funkcijas ir darbo organizavimą bei įvertinti, kiek jų veikla sietina su dabartine nepriklausomo audito sistema. Ši problema buvo nagrinėta V. Lakio darbuose (1993, 2013, 2016) bei D. Vaivadienės (2000) straipsniuose. Tačiau šių autorių darbuose nepakankamai skiriama dėmesio naujos revizijų ir kontrolės sistemos kūrimui ir to meto lietuvių autorių nuomonių, siūlymų ir idėjų rengti nepriklausomus revizorius-ekspertus tyrimui.

Straipsnio tikslas – ištirti tarpukario Lietuvos kontrolės sistemą ir jos sąsajas su dabartine audito sistema. Šiam tikslui pasiekti buvo iškelti šie uždaviniai:

1. Ištirti kontrolės atsiradimo pradžią.
2. Išnagrinėti valstybės kontrolės įstaigos ir kitų valstybės kontrolės institucijų funkcijas ir darbo organizavimą.
3. Atlikti to meto lietuvių autorių nuomonių, siūlymų ir idėjų vertinimą.
4. Įvertinti tarpukario Lietuvos kontrolės sistemos ir dabartinės audito sistemos sąsajas.

Tyrimo metodai: mokslinių ir metodinių publikacijų, teisės aktų analizė, informacijos rinkimo, sisteminimo, detalizavimo ir apibendrinimo metodai.

1. Kontrolės atsiradimo pradžia: Valstybės kontrolės įstaigos įkūrimas ir jos veikla

Tikrąją kontrolės atsiradimo pradžią tarpukario Lietuvoje reikėtų laikyti 1919 m. vasario 20 d., kai Valstybės taryba priėmė „Įstatymą Valstybės kontrolei tvarkyti“. Šio įstatymo privalumas buvo tas, kad jame pakankamai aiškiai apibrėžta Valstybės kontrolės įstaigos veikla. Valstybės kontrolės įstaiga privalėjo tikrinti valstybės turtą ir finansus, ypatingą dėmesį atkreipdama į atliekamų darbų teisėtumą ir teisingumą. Ji turėjo teisę tikrinti visos valstybės ir savivaldybių

įstaigų veiklą, taip pat įstaigas, gavusias pašalpas iš valstybės bei bendroves, kurios naudojosi valstybės kreditu ir garantijomis. Įstatyme buvo įteisintas Valstybės kontrolės įstaigos savarankiškumas: ji nepriklausė nuo Ministrų kabineto. Valstybės kontrolierius dalyvavo Ministrų kabineto posėdžiuose, turėdamas patariamąjį balsą ir buvo atskaitingas Valstybės Tarybai. Pažymėtina, kad Valstybės kontrolės įstaiga, turėdama nepriklausomybės statusą, revizijas skyrė ir vykdė savo nuožiūra.

Taigi Valstybės kontrolės įstaiga tapo svarbiausia kontrolės institucija. Jos apimtis ir organizacinė struktūra palaipsniui didėjo. 1924–1925 metais Valstybės kontrolės įstaigoje buvo šie departamentai: 1) Bendrosios revizijos departamentas, 2) Susisiekimo (transporto) revizijos departamentas, 3) Krašto apsaugos departamentas. Be to, veikė šie skyriai: buhalterija, kanceliarija, biudžeto vykdymo atskaitomybės ir archyvas. 1920 m. joje dirbo 100 darbuotojų, 1923 m. – 150, 1924 m. – 165. Revizijas atliko vyriausieji revizoriai – specialistai, revizoriai ir revizorių padėjėjai (Lakis, 1993, p. 4). Jie darė revizijas valstybės ir savivaldybių įstaigose, taip pat bendrovėse, kurios naudojosi valstybės kreditu ir garantijomis, ypatingą dėmesį skirdami atskaitomybės ir pirminių dokumentų tikrinimui, nes juose dažniausiai pasitaikydavo klaidų. Kita svarbi revizorių veiklos sritis buvo finansų tvarkymo kontrolė.

Valstybės kontrolės organizavimas, kontrolės padalinių struktūra, valstybės kontrolieriaus ir jo vadovaujamos valstybės kontrolės įstaigos darbuotojų teisės, pareigos ir atsakomybė buvo nustatyti 1926 m. kovo 16 d. Respublikos Seimo priimtame Valstybės kontrolės įstatyme. Jis tapo svarbiausiu reglamentu Valstybės kontrolei organizuoti ir tvarkyti. Šiame įstatyme pažymima, jog valstybės kontrolierius tikrino valstybės pajamas, išlaidas, turtą, skolas ir atskaitomybę, kad valstybės finansų ūkio srityse tvarkomasis ir vykdomasis darbas būtų teisėtai dirbamas. Į valstybės kontrolės sistemą įėjo: Bendrosios revizijos departamentas, Susisiekimo revizijos departamentas, Krašto apsaugos revizijos departamentas ir Biudžeto vykdymo apyskaitų skyrius. Valstybės kontrolė tikrino atskaitomybę ir darė revizijas: 1) valstybės ir savivaldybės padaliniuose; 2) įstaigose, kurios gavo dotaciją iš valstybės atsiskaitytinai; 3) visuomeninėse ir privačiose įstaigose, bendrovėse ir įmonėse, kurių žinioje buvo valstybės turtas arba kurios naudojosi valstybės kreditu ir garantijomis. Valstybės kontrolė darė dokumentinę ir faktinę reviziją. Dokumentinė revizija buvo skirstoma į parengiamąją ir galutinę (Valstybės kontrolės įstatymas, 1926, p. 1–3).

2. Kitos valstybės kontrolės institucijos ir jų funkcijos

Be Valstybės kontrolės įstaigos jau pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais Finansų ministerijoje buvo įkurta Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcija. Jos pagrindinis uždavinys buvo registruoti įstaigas ir rinkti jų metines ataskaitas. Tik nuo 1928 metų inspekcija pradėjo daryti revizijas, tačiau nebuvo jokio norminio dokumento, reglamentuojančio revizijų atlikimo tvarką, todėl šios inspekcijos revizoriams buvo sudėtinga ne tik atlikti reviziją, bet ir tinkamai surašyti revizijos aktą. Padėtis pasikeitė, kai 1932 m. kovo 23 d. buvo paskelbtas „Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių priežiūros įstatymas“. Šis įstatymas reglamentavo kredito, draudimo įstaigų, biržų, prekybos, pramonės ir kitų įmonių ir įstaigų, kurios turėjo viešai atsiskaityti, priežiūrą. Priežiūrą vykdyti buvo patikėta Lietuvos Respublikos finansų ministerijos Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijai. Šios inspekcijos pareigos, atliekant išvardintose įmonėse ir įstaigose revizijas, bei teisės, revizijos metu nustatčius ūkinės veiklos pažeidimus, pateiktos 1-oje lentelėje.

1 lentelė. Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos pareigos ir teisės

Inspekcija privalėjo tikrinti:	Inspekcijos teisės:
ar taisyklingai sudaromos įmonių ir įstaigų buhalterinės apyskaitos;	pareikalauti pašalinti revizijos metu nustatytus trūkumus;
ar įmonių ir įstaigų veikla nekenkia ir neprieštarauja įstatymams;	prireikus skirti valdžios atstovą į įmonę jos veiklai prižiūrėti;
ar pagal paskirtį panaudojami gauti iš banko kreditai,	sustabdyti neteisėtą įmonės ar įstaigos sprendimą,
ar laikomasi Lietuvos Respublikoje galiojančių įstatymų.	reikalauti pašalinti iš pareigų asmenį, nusižengusį įstatymams;
	sustabdyti įmonės ar įstaigos veiklą, o prireikus ją likviduoti.

(šaltinis: sudaryta autorių remiantis Viešojo atsiskaitymo įstaigų..., 1932, p.1–2)

Revizuojamos įstaigos ir įmonės turėjo teikti revizoriams pirminę dokumentaciją apie įmonės turtą, pinigines lėšas, kitas reikalingas žinias ir paaiškinimus.

Įmonė ar įstaiga už atliktą joje reviziją ir už revizoriaus dalyvavimą visuotiniame susirinkime turėjo mokėti mokestį priežiūros išlaidoms atlyginti. Šis mokestis kooperacijų organizacijoms buvo nustatytas toks: 25 litai už visą ir ne visą revizoriaus darbo dieną, o kitoms organizacijoms – 50 litų (Viešojo atsiskaitymo įstaigų..., 1932, p. 1–2).

Valstybės kontrolės teisės, atliekant įvairias revizijas pateiktos 2-oje lentelėje.

2 lentelė. Valstybės kontrolės teisės, atliekant įvairias revizijas

Atliekant parengiamąją reviziją, turėjo teisę tikrinti:	Atliekant galutinę reviziją, turėjo teisę:	Atliekant faktinę reviziją, turėjo teisę:
1) vyriausybės institucijų sudaromas sutartis;	1) daryti įskaitas dėl neteisėtų išlaidų ir dėl padarytų valstybės nuostolių;	1) tikrinti pinigų ir turto atskaitomybę, jų kasos knygas, inventorių, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir visas jų įstaigų daromas ūkines operacijas;
2) statybos ir remonto sąmatas;	2) leisti atlyginti kurios nors operacijos nuostolius iš ekonomijos sumų, sutaupytų toje pačioje operacijoje;	2) dalyvauti valstybės įstaigų varžytinėse komisijose, kai parduodamas ar nuomojamas valstybės turtas;
3) išlaidų orderius prieš išmokant pinigus Lietuvos banke;	3) nurašyti į valstybės nuostolius sumas, kurios bus atitinkamų institucijų teisėtai pripažintos pasibaigus senaties terminui.	3) dalyvauti valstybės įstaigų komisijose turtui pirkti, jam prižiūrėti ir įkainoti, valstybiniams nuostoliams tirti;
4) įvairius vyriausybės organų sprendimus valstybės finansų ir ūkio srityse.		4) tikrinti statybos ir remonto darbų eigą;
		5) tikrinti valstybės ir savivaldybių įstaigų darbą finansų ir ūkio srityse.

(šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Valstybės kontrolės įstatymas, 1926, p. 2)

Valstybės kontrolės įstatyme taip pat buvo nustatytos valstybės kontrolieriaus funkcijos. Valstybės kontrolierius turėjo teisę pristatyti Respublikos prezidentui skirti ar atleisti aukštesniuosius valstybės kontrolės tarnautojus. Jis skyrė, atleidinėjo iš tarnybos bei kėlė į aukštesnes pareigas visus kitus valstybės kontrolės tarnautojus, prižiūrėjo valstybės kontrolės įstaigų veiklą, tvirtino valstybės kontrolės pajamų ir išlaidų apyskaitas. (Valstybės kontrolės įstatymas, 1926, p. 2). Be to, valstybės kontrolierius kasmet rengė praėjusių metų valstybės

biudžeto įvykdymo apyskaitą ir pristatinėjo ją Seimui. Seimui pareikalavus, Valstybės kontrolierius turėjo informuoti Seimą apie valstybės išlaidas, pajamas, turtą, skolas ir atskaitomybę.

Be Valstybės kontrolės įstaigos ir Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos tarpukario Lietuvoje kontrolę vykdė ir kitos institucijos, iš kurių pažymėtinos šios: 1) Finansų ministerijos Mokesčių departamentas, 2) Savivaldybių revizijos komisijos, 3) Akcinių bendrovių revizijos komisijos.

Mokesčių departamento inspektorių, kurių buvo kiekvienoje apskrityje, veiklos sfera buvo gana plati. Jų svarbiausios funkcijos buvo:

1. Nustatyti ir apskaityti tiesioginius mokesčius ir rinkliavas visiems apskrities asmenims ir įstaigoms bei prižiūrėti, kad mokesčiai nustatytu laiku būtų sumokėti Valstybės iždui.

2. Prižiūrėti, kaip mokesčius moka prekybos ir pramonės įmonės, prireikus revizuoti jų knygas ir kitus dokumentus.

3. Nustatyti turto ir pelno mokesčių dydžius, prireikus sudaryti turto įkainojimo komisijas.

4. Reikalauti žinių apie žmonių ir įmonių pajamas ir išlaidas.

5. Prižiūrėti, ar teisingai mokami netiesioginiai mokesčiai.

6. Kas mėnesį tikrinti Valstybės iždinių pajamas ir išlaidas, muitinių kasas, kitas mokesčius priimančias įstaigas. Prireikus atlikti patikrinimą, galėjo būti sudaromos komisijos.

7. Dalyvauti įkainojant nekilnojamąjį turtą, kai jis buvo rekvizuojamas valstybės naudai arba priverstinai parduodamas dėl mokesčių neįmokėjimo (Lakis, 1993, p. 21–22).

Savivaldybėse buvo renkamos revizijos komisijos: apskrities valdybos darbams ir ataskaitai tikrinti – trijų asmenų komisija trejiems metams, o valsčiaus valdybos darbams ir ataskaitai tikrinti – trijų asmenų komisija dvejiems metams.

Akcinėse bendrovėse taip pat buvo renkamos revizijos komisijos trejiems metams iš trijų asmenų. Jos ne tik tvirtino atskaitomybę, bet ir kiekvienu metu jos nariai galėjo patikrinti, kaip tvarkomos buhalterinės knygos ir dokumentai. Revizijos komisija reguliariai tikrino pinigų likutį kasoje ir vertybinius popierius (akcijas, obligacijas). Taip pat bendrovių įstatuose buvo numatyta, kad revizijos komisija gali daryti netikėtas revizijas ir kontroliuoti valdybos ir atskirų jos narių veiklą. Patikrinimo rezultatai buvo fiksuojami revizijos protokole, kurio nuorašas buvo įteikiamas akcinės bendrovės valdybai. Revizijos komisija prireikus turėjo teisę sušaukti neeilinį akcininkų susirinkimą.

Tarpukario Lietuvos revizoriai dėl kvalifikacijos stokos, neatidumo, aplaidumo ir nepakankamos atsakomybės, atlikdami revizijas patys darydavo klaidų (neteisingai surašydavo revizijos aktus, nepatikrindavo visų sintetinių ir analitinių sąskaitų apyvartų ir likučių, neatkreipdavo dėmesio į kai kurių dokumentų neteisingai įrašytus rekvizitus, ūkinių operacijų esmę ir kt. Visgi revizorių veikla buvo labai svarbi ir veiksminga. Jie atskleisdavo gana daug buhalterijų klaidų, ypač ilgalaikio turto medžiagų, piniginių lėšų apskaitoje. Dažniausiai jie nurodydavo, kad buhalteriai nesilaiko 1924 m. liepos 24 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimto „Prekybos, pramonės ir kredito įstaigų sąskaitybos knygų įstatymo“, ypač jo septinto ir aštunto punktų. Juose nurodyta, kad sąskaitybos knygos privalo būti vedamos visu įstaigos veikimo laiku, jos turi būti vedamos be išskutimų, ištrynimų, sutepimų ar prirašymų tarp eilučių ar straipsnių, o klaidos turi būti atitaisomos raudonai su tam tikra žemiau straipsnio pastaba (Prekybos, pramonės ir kredito..., 1924, p. 3–5).

Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcija nagrinėdavo revizorių medžiagą, jų nurodytas buhalterijų dažniausiai daromas klaidas. 1937 m. inspekcija parengė raštą, kurį išsiuntinėjo įmonėms, nurodydama, kaip išvengti klaidų. Jame buvo rašoma: „turtas turi būti sunumeruotas ir turto knygų įrašytas (turto knygą galima gauti inspekcijoje). Visi sąskaitybos knygų įrašai turi būti paremti dokumentais. Dokumentuose turi būti aiškiai pažymėta: kas jį sudarė, sudarymo data, kam duotas; operacijos aiškus tikslas apibūdinimas ir tinkamai pasirašytas“ (Krivka, 2013, p. 15).

3. Tarpukario Lietuvos autorių diskusijos revizijos ir kontrolės klausimais

Tarpukario Lietuvos revizijos ir kontrolės būklę bandė nagrinėti kai kurie autoriai, publikuodami straipsnius to meto žurnaluose.

1927–1931 metais žurnale „Talka“ pasirodė P. Šalčiaus, Z. Sako ir V. Kvieskos straipsniai, kuriuose jie ypač reiškė susirūpinimą revizijų komisijų ir revizorių darbo kokybe kooperacijos sistemoje. P. Šalčius ypač atkreipė dėmesį į revizorių kvalifikacijos kėlimą ir jų autoriteto didinimą (Šalčius, 1927, p. 6), į tai, kad revizoriai daugiau rūpintųsi kooperatyvų veiklos kontrole, o ne kaip išplėsti kooperatyvų tinklą. Jis rašė: „Revizijos komisijos nežino savo pareigų, neskaito vadovėlių, instrukcijų, kaip atlikti revizijas, neįsigilina į bendrovių darbą“ (Šalčius, 1931, p. 2).

Z. Sakas, aptardamas Kooperatyvų sąjungos revizorių darbą, atkreipė dėmesį į jų kai kurias savybes. Jis nurodė, kad revizorius turi būti mandagus, taktiškas, kantrus, visuomeniškas ir blaivus (Sakas, 1928, p. 12).

V. Kvieska siūlė revizorių kvalifikacinių egzaminų tvarkos nustatymą: sudaryti egzaminų komisiją iš Finansų, Švietimo ministerijų, Prekybos ir pramonės rūmų ir kitų institucijų atstovų (Kvieska, 1929, p. 12).

Vieną iš solidesnių straipsnių apie kontrolę ir reviziją 1935 metais paskelbė J. Dagys žurnale „Ekonomika“. Jis rašė: „Ūkiškai gyvenimas plečias ir, nesant kvalifikuotų revizorių institucijos, įmonių revizavimo ir kontrolės reikalai yra apverktiną būty. Esant reikalui, teismui, kreditoriams ir pan. patikrinti kurios firmos reikalus, nėra į ką kreiptis“ (Dagys, 1935, p. 368). Jis, aprašęs kontrolės ir revizijos svarbą, buhalterio eksperto profesijos patirtį Anglijoje, JAV, Rumunijoje ir kt., pirmą kartą iškėlė kontrolės ir revizijos, kaip mokslo svarbą. J. Dagys pabrėžė, kad „Revizavimas ir kontrolė tampa visai atskiru nuo buhalterijos mokslu... Steigiant Lietuvoje buhalterijų ekspertų instituciją, iškils gyvas reikalas, kad mūsų aukštosiose ekonomikos mokslų mokyklose būtų dėstomas revizavimas, kaip atskiras mokslo dalykas“ (Dagys, 1935, p. 371).

VI. Balsys 1936 m. straipsnyje „Revizavimo ir atskaitomybės priežiūros klausimu“ rašė, kad jau prieš kelis metus žurnale „Tautos ūkis“ buvo iškeltas prisiekusių revizorių ir ekspertų instituto klausimas. Būtų daug nusikaltimų išvengta, jei būtų įvesta griežtesnė atskaitomybės priežiūra, kurią galėtų atlikti prisiekę revizoriai. Jis rašė, kad nusikaltimai vis pasikartoja dėl vedėjų, kasininkų ir kitų tarnautojų nesąžiningumo, kad bylos, areštai ir griežtos bausmės nėra labai tinkama priemonė nusikaltimams sumažinti ir kad viena geriausių priemonių yra tinkamas revizavimas ir atskaitomybės priežiūros sutvarkymas (Balsys, 1936, p. 42). Jis aprašė, kaip revizavimo reikalai sutvarkyti Anglijoje, Vokietijoje, Rumunijoje, kuriose jau 19 amžiaus antroje pusėje buvo įsteigtos kelios revizorių profesionalų sąjungos, kurių nariai pripažinti revizoriais profesionalais. VI. Balsys kritiškai vertino to meto revizijos būklę. Jis rašė: „Valstybės Kontrolė tikrina tikrai valstybines įstaigas ir tas įmones, kur valstybė dalyvauja savo kapitalais. Viešojo atsiskaitymo įmonių ir įstaigų inspekcija tikrina visas kitas verslamos, kurios turi viešai atsiskaityti. Bet ir čia sistemingo tikrinimo nėra, o revizijos dažnai yra daromos tada, kada jau iškyla nusikaltimas arba įtarimas“ (Balsys, 1936, p. 42). Dar daugiau kritikos jis pažėrė privačių įmonių, kurios yra sutvarkytos akciniais, kooperatiniais ar kitokiais pagrindais, revizorių komisijoms. Jis teigė, kad tokioms komisijoms mūsų įstatymai neuždeda jokios atsakomybės, kad į jas „patenka žmonės, kurie apie revizavimą iš viso mažai tenusimano, arba ir tokie, kurie labai mėgsta pasitikėti išrinkta įmonės vadovybe“ (Balsys, 1936, p. 42).

Dėl revizijų ir kontrolės nebuvimo ar blogo jų atlikimo įmonėse ir įstaigose didėjo turto grobstymų ir įvairių rūšių išėikvojimų. Nagrinėdamas išėikvojimų priežastis E. Šakelė rašė: „Permažai pas mus dar tėra susirūpinta, kad įmonėse ir įstaigose būtų tinkamai sutvarkyta atskaitomybė, jos priežiūra ir vidutinė kontrolė. Netobula atskaitomybė, stoka priežiūros ir nebuvimas vidutinės kontrolės yra tikrosios išėikvojimų priežastys“ (Šakelė, 1937, p. 690). Jis labai kritiškai įvertino revizijos komisijas, teigdamas, kad „jau atėjo laikas baigti komedijas su revizijų komisijomis“, nes „į tokias komisijas dažniausiai pakliūva žmonės, kurie apie atskaitomybės tikrinimą ir revizavimą labai mažai teturi supratimo... Tokį darbą gali dirbti tikrai specialistai“ (Šakelė, 1937, p. 691).

J. Audickas taip pat labai kritiškai įvertino revizijų komisijų darbą privatinėse įstaigose, įmonėse ir savivaldybėse. Jis rašė, kad revizijos komisijos yra daugiau formalinio negu esminio pobūdžio ir kad joms, jau pasirašius įmonių balansus, įmonių vadovams buvo iškelta daug bylų, buvo suklastoti balansai, daug pereikvojimų ir išlaidų pridaryta: „Revizijos komisijos niekuomet negali pajėgti stambesniųjų įstaigų apyskaitas patikrinti, kaip tai reikėtų. Viena, revizijos komisijos nariai dažnai nesugeba įžvelgti į visos įstaigos operacijų gelmes, antra, jie dažniausiai neturi kada visas įstaigos gelmes pasiekti“ (Audickas, 1937, p. 126). J. Audickas, nors ir kritiškai vertino revizijų komisijų darbą, vis tiek pateikė nuomonę, kad būtų drąsu teigti, jog visiškai priežiūros nebūtų. Jis taip pat iškėlė prisiejusiujų revizorių – ūkio ekspertų klausimą, teigdamas, kad tokias institucijas turi beveik visos geriau susitvarkiusios valstybės, kur jokios įmonės balansas negali būti tvirtinamas prisiekusiam revizoriui nepasirašius. Autoriaus nuomone, reikia skubiai susirūpinti, kad Lietuva nuo kitų kraštų neatsilikytų (Audickas, 1937, p. 126).

Gana daug pastabų dėl esamos revizijos ir kontrolės būklės savo 1938 metų trijuose straipsniuose pateikė M. Valavičius. Jis, nagrinėdamas kontrolės ir revizijos klausimus, atkreipė dėmesį į žmonių, darančių klaidų, etiką. Jis teigė, kad „vienos klaidos reiškiasi iš žmogaus prigimties netobulumo, kurios neturi blogos valios žymių, kitos gi iš moralės iškrypimo – daromos sąmoningai“. ... „Tik kontroliuojant galima galutinai nustatyti žmogaus orientaciją, atmintį, dėmesį ir kitas dvasines vertybes“ (Valavičius, 1938, p. 610). Jis aprašė revizavimo sistemas kitose šalyse – Latvijoje, Anglijoje, Vengrijoje, Vokietijoje ir jų pavyzdžiu siūlė įsteigti prisiekusiujų revizorių-ekspertų institutą ir rengti specialų įstatymą, kuris užpildytų visas spragas priežiūros srityje (Valavičius, 1938, p. 611). M. Valavičius ypač pabrėžė kai kurių įmonės tarnautojų apsileidimą ir nesąžiningumą. Jis rašė: „Įmonės vadovai tarnautojų atžvilgiu turi žiūrėti tris privalumus: 1) sąžiningumą, 2) dalyko žinojimą ir 3) atsargumą. Kiekvienas tarnautojas turi gerai suprasti savo pareigas ir sąžiningai jas atlikti... Negalima šimtu nuošimčių pasitikėti tarnautojais. Juos kas nors turi sekti, kontroliuoti (Valavičius, 1938, p. 755).

Tačiau didžiausią indėlį ne tik vertinant tarpukario Lietuvos kontrolės sistemą, bet ir kuriant naujus jos pagrindus įnešė A. Vaitkevičius. Jis pirmasis viešai iškėlė nepriklausomų revizorių ekspertų rengimo klausimą 1932 metais žurnale „Tautos ūkis“ paskelbęs straipsnį „Ūkiškas verslamonių revizavimas“. Tais pačiais metais A. Vaitkevičius parengė įstatymo projektą „Apyskaitinėms įstaigoms tikrinti ir prižiūrėti“, kuris dėl nežinomų priežasčių viešai buvo paskelbtas tik 1934 metais žurnale „Talka“. Nors šis įstatymo projektas buvo gana konkretus, tačiau vėlgi dėl nežinomų priežasčių jis nebuvo patvirtintas. Šiame įstatymo projekte buvo numatytas revizorių-ekspertų pareigybės įvedimas, kvalifikacijos suteikimas, revizorių-ekspertų instituto įkūrimas, sąskaitininkų ir revizorių-ekspertų padėjėjų atestavimo tvarka, pasiūlytas padidintas mokestis už revizoriaus darbą (kooperatinėms įstaigoms – 35 litai, o kitoms įmonėms ir įstaigoms – 75 litai už visą ir ne visą darbo dieną). Buvo siūloma, kad revizoriumi-ekspertu gali būti pilnateisis Lietuvos pilietis, turįs nemažiau kaip 26 metus amžiaus, išlaikęs komisijos nustatytus egzaminus ir buvęs revizoriaus-eksperto padėjėju ne mažiau, kaip:

- a) 5 metus, jei turi 6 kl. Aukštesniosios mokyklos liudijimą;
- b) 4 metus, jei turi komercinės gimnazijos atestatą;
- c) 3 metus, jei turi aukštosios mokyklos ekonominio arba komercinio skyriaus diplomą (Apyskaitinėms įstaigoms tikrinti..., 1934, p. 382).

Revizorių-ekspertų klausimą taip pat 1935 m. iškėlė Ekonomistų draugija. Jos speciali komisija paruošė memorandumą, kurį draugijos valdyba 1936 m. įteikė Ministrui Pirmininkui ir Finansų ministrui. Buvo manoma, kad memorandume iškeltas revizorių-ekspertų klausimas bus svarstomas su Prekybos ir Pramonės rūmų reforma, tačiau nors šie rūmai buvo suformuoti, bet revizorių-ekspertų klausimas liko nepaliestas.

4. Tarpukario Lietuvos kontrolės sąsajos su dabartine audito sistema

Vertinant tarpukario Lietuvos kontrolės būklę, kyla klausimų: kokios yra šios kontrolės sąsajos su dabartine audito sistema? Ar iš tikrųjų tarpukario Lietuvos revizijas galima laikyti audito

sistemos kūrimo ištakomis? Ar iš viso galima lyginti tarpukario valstybės kontrolę su dabartine valstybės kontrole ir jos veikla?

Atsakymus į šiuos klausimus galima rasti V. Lakio atliktuose dviejuose tyrimuose. Pirmame tyrime jis atliko Valstybės kontrolės tarpukario Lietuvoje ir 2006 metų nepriklausomos Lietuvos valstybės kontrolės lyginamąją analizę. Jis nustatė, kad didžiausias skirtumas yra tas, jog dabar Valstybės kontrolės auditoriai nevykdo išankstinės kontrolės, o visa veikla turi paskesniosios kontrolės pobūdį. Tarpukario Valstybės kontrolės revizoriai darė revizijas, dabar atlieka finansinį ir veiklos auditus. Revizijų metu buvo tikrinama, ar teisingai ir pagal paskirtį naudojamos lėšos, ar nedaroma žala valstybei. Dabartinio finansinio audito metu tikrinama finansinė atskaitomybė, valstybės lėšų ir turto valdymo, naudojimo ir disponavimo jais teisėtumas, o veiklos audito metu audituojamo subjekto veikla tikrinama ekonomiškumo, efektyvumo ir rezultatyvumo požiūriu. Valstybės kontrolės padėtis ir darbo organizavimas nedaug pasikeitė: permainingoms turėjo įtakos pasikeitusios aplinkybės, o ne principinių nuostatų pasikeitimas (Lakis, 2007, p. 46).

Antrame tyrime V. Lakis atliko Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos, veikusios tarpukario Lietuvoje ir dabartinio nepriklausomo audito palyginimą. Tyrimas parodė, kad didžiausias Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos darbo trūkumas buvo tas, kad tai buvo valstybės institucija, turinti visus tokio pobūdžio institucijoms būdingus darbo trūkumus. Tikrinimo veikla apibūdinama skirtingai, tačiau tikrinimo pobūdis yra labai panašus (Lakis, 2007, p. 50).

D. Vaivadienė, nagrinėjusi audito ir revizijos problemas Lietuvoje 1919–1940 metais ir po 1990 metų padarė išvadą, kad revizijos esmė nagrinėjamais laikotarpiais išliko, nors pakito ją atliekančių institucijų struktūra, revizorių kvalifikacija ir kompetencija. (Vaivadienė, 2000, p. 146).

Tarpukario Lietuvos auditorių viešai publikuotų straipsnių analizė rodo, kad tuo metu jie jau žinojo apie veikiančias audito profesines organizacijas ir audito organizavimą Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje, JAV ir kitose šalyse, ir skelbdami šią patirtį norėjo, kad ji būtų pritaikyta Lietuvoje.

V. Lakis, vertindamas A. Vaitkevičiaus siūlymus dėl revizorių-ekspertų rengimo, padarė išvadą: „Faktiškai A. Vaitkevičius išnagrinėjo audito organizavimo Lietuvoje klausimus. Jis nors ir nevartojo termino „auditorius“, o siūlė šiuos revizorius vadinti revizoriais-ekspertais, bet galima teigti jį esant pirmąjį, pasiūliusį įkurti auditorių instituciją“ (Lakis, 2007, p. 49).

Gali būti, kad audito terminą pirmasis pavartojo žinomas kooperacijos mokslininkas P. Šalčius ar žymiausias buhalterinės apskaitos teoretikas J. Ilgūnas, parašę nemažai darbų 1920–1930 metais, tačiau tai reikėtų įrodyti. Žymiai svarbesnė nuostata yra ta, kad idėja kurti nepriklausomą revizorių-ekspertų ar prisiekusiųjų revizorių instituciją kilo „iš apačios“, lygiai taip pat, kaip ir 1990-aisiais nepriklausomos Lietuvos metais. Tarpukario Lietuvos Vyriausybė ir ypač Finansų ministerija, dėmesį buvo sutelkusi Valstybės kontrolės įstaigai stiprinti, tačiau nerodė didesnių pastangų nepriklausomo audito sistemai kurti. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę pirminė idėja sukurti nepriklausomo audito sistemą viešai iškelta ne Vyriausybės, o 1990 m. rugsėjo 7 d. įkūrus Lietuvos buhalterių ir auditorių asociaciją.

Per 27 Lietuvos nepriklausomybės metus visuomeninių ir valstybės institucijų pastangomis buvo sukurta gerai veikianti nepriklausomo audito sistema, kuri padeda įmones apsaugoti nuo įvairių manipuliacijų, apgaulių, finansinės atskaitomybės klaidų ir prisideda prie ekonominio stabilumo ir skaidrumo užtikrinimo. Jo teikiama informacija turi didelę reikšmę įmonių vidaus kontrolės sistemai stiprinti, vidaus rezervams atskleisti, geriau planuoti ir prognozuoti įmonių veiklą ir kt. Lietuvių autoriai (D. Daujotaitė, 2006; V. Lakis, 2007; J. Kabašinskas, I. Toliatienė, 1997; J. Mackevičius, 2001, 2009; G. Puškorius, 2004 ir kiti) per visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį gerai išnagrinėjo svarbiausius audito teorijos ir praktikos klausimus, pateikė nemažai pasiūlymų audito planavimo, įrodymų rinkimo, audito atrankos naudojimo, audito rizikų vertinimo, auditoriaus išvadų surašymo ir kitais klausimais. Nors dabar Lietuvos audito sistema jau sukurta ir integruota į Europos Sąjungos audito sistemą, tačiau dar yra nemažai problemų, su kuriomis susiduria Lietuvos nepriklausomi auditoriai ir jų klientai. Svarbiausios jų yra šios: 1) auditorių profesinės kompetencijos, 2) klientų lūkesčių tenkinimo, 3) audito kokybės ir kainos, 4) audito

teorijos ir praktikos atstovų tarpusavio supratimo ir bendradarbiavimo, 5) auditorių profesinės etikos laikymosi ir kitos problemos. Jas būtina analizuoti, vertinti ir spręsti.

Išvados

1. Tikrąją kontrolės atsiradimo pradžią tarpukario Lietuvoje reikėtų laikyti 1919 m. vasario 20 d., kai Valstybės taryba priėmė įstatymą „Valstybės kontrolei tvarkyti“. Jame buvo aiškiai apibrėžta Valstybės kontrolės įstaigos veikla – tikrinti valstybės turtą ir finansus, ypatingą dėmesį atkreipiant į atliekamų darbų teisėtumą ir teisingumą. Tarpukario Lietuvoje įmonių, įstaigų ir organizacijų veiklos kontrolę vykdė: 1) Valstybės kontrolės įstaiga; 2) Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcija; 3) Finansų ministerijos Mokesčių departamentas; 4) Savivaldybių revizijos komisijos; 5) Akcinių bendrovių revizijos komisijos.

2. Tarpukario Lietuvos revizoriai atskleisdavo nemažai buhalterių klaidų, ypač ilgalaikio turto, medžiagų ir piniginių lėšų apskaitoje. Jie tikrino, kaip laikomasi 1924 m. liepos 24 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimto „Prekybos pramonės ir kredito įstaigų sąskaitybos knygų įstatymo“ reikalavimų. Tačiau dėl kvalifikacijos stokos patys darydavo daug klaidų. Daugelis jų buvo savamoksliai, apie revizavimą mažai ką išmanė, kai kurie buvo net labai priekabūs ir pataikaudavo vadovybei. Blogybė buvo ta, kad sistemingo įmonių ir įstaigų tikrinimo nebuvo, revizijos dažniausiai buvo daromos tada, kai iškildavo nusikaltimai.

3. To meto žurnaluose „Talka“, „Tautos ūkis“, „Ekonomika“ buvo paskelbta keletas šių autorių – J. Audicko, Vl. Balsio, J. Dagio, V. Kvieskos, P. Šalčiaus, M. Valavičiaus straipsnių, kuriuose buvo reiškiamas susirūpinimas revizijos ir kontrolės būkle valstybėje ir keliamas revizorių kvalifikacijos kėlimo ir jų autoriteto didinimo klausimas, supažindinama su revizorių-ekspertų veikla Anglijoje, JAV, Vokietijoje ir Rumunijoje. Tačiau pirmasis, kuris viešai iškėlė revizorių-ekspertų rengimo klausimą buvo A. Vaitkevičius. Jis 1932 m. parengė įstatymo „Apskaitinėms įstaigoms tikrinti ir prižiūrėti“ projektą, kuriame buvo numatyta revizorių-ekspertų pareigybės įvedimas, kvalifikacijos suteikimas, revizorių-ekspertų instituto įkūrimas, revizorių-ekspertų padėjėjų atstovavimo tvarka ir kt. Nors šis įstatymo projektas buvo gana konkretus ir atitiko nepriklausomo audito statusą, tačiau dėl nežinomų priežasčių nebuvo patvirtintas.

4. Tarpukario Lietuvos Vyriausybė nerodė didesnių pastangų nepriklausomo audito sistemai kurti. Tačiau tuo metu išleisti teisės aktai, to meto aktyvių veikėjų skelbti straipsniai ir nuomonės apie tarpukario Lietuvos kontrolės sistemą sudarė pagrindą nepriklausomam auditui kurti. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę audito sistema pirmiausia buvo kuriama visuomenininkų jėgomis, įkūrus Lietuvos buhalterių ir auditorių asociaciją, o ne Vyriausybės iniciatyva. Tik vėlesniuose audito sistemos kūrimo etapuose visuomeninių ir valstybės institucijų bendromis pastangomis buvo sukurta veiksminga audito sistema, kuri sėkmingai integruota į Europos Sąjungos audito sistemą.

Literatūros sąrašas

- Apskaitinėms įstaigoms tikrinti ir prižiūrėti įstatymas (projektas). 1934. *Talka* 12.
- Audickas, J. 1937. Ūkio ekspertų ir prisiekusiųjų revizorių reikalas. *Tautos ūkis* 6 (90).
- Balsys, V. 1936. Revizavimo ir atskaitomybės priežiūros klausimu. *Tautos ūkis* 2 (74).
- Dagys, J. 1935. Revizavimas ir bugalteriai ekspertai. *Ekonomika* 4.
- Daujotaitė, D. 2006. *Finansinis auditas*. Vilnius: Vilniaus vadybos aukštoji mokykla.
- Įstatymas Valstybės kontrolei tvarkyti. 1919. *Laikiniosios vyriausybės žinios* 5.
- Kabašinskas, J., Toliatienė, I. 1997. *Auditas*. Vilnius: Amžius.
- Krivka, L. 2016. Revizuodamas konsultuok ir patark. *Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos* 19 (883).
- Krivka, L. 1995. Audito ištakos. *Apskaitos ir kontrolės laikraščio tęstinis priedas–sąsiuvinis*.
- Krivka, L. 2013. Prieškario Lietuvos revizorių pastebėtų apskaitos klaidų apžvalga. *Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos* 13 (733).
- Kvieska, V. 1929. Kooperacijos įstatymų klausimas. *Talka* 8–9.
- Lakis, V. 1993. *Ekonominė kontrolė tarpukario Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Lakis, V. 2002. Audito raida Lietuvoje ir sistemos kūrimo problemos. *Ekonomika* 58.
- Lakis, V. 2007. *Audito sistema: raida ir problemos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mackevičius, J. 2001. *Auditas: teorija, praktika, perspektyvos*. Vilnius: Lietuvos mokslas.

- Mackevičius, J. 2009. *Finansinių ataskaitų auditas ir analizė*. Vilnius: TEV.
- Prekybos, pramonės ir kredito įstaigų sąskaitybės knygų įstatymas. 1924. *Vyriausybės žinios* 171.
- Puškorius, G. 2004. *Veiklos auditas*. Vilnius: LTU leidybos centras.
- Sakas, Z. 1928. Dėl revizijų komisijų ir revizorių. *Talka* 2.
- Šakelė, E. 1937. Išieškojimo priežastys. *Tautos ūkis* 35 (119).
- Šalčius, P. 1927. Revizijos komisijos ar revizoriai instruktoriai? *Talka* 22.
- Šalčius, P. 1931. Kooperatyvų revizija bei viešoji kontrolė. *Talka* 9.
- Vaitkevičius, A. 1932. Ūkiškas verslmonių revizavimas. *Tautos ūkis* 1.
- Vaivadienė, D. 2000. Auditas ir revizija Lietuvoje 1919–1940 metais ir po 1990 metų. – *Ekonomika* 51.
- Valavičius, M. 1938. Kontrolės revizijos klausimu. *Tautos ūkis* 30–31.
- Valavičius, M. 1938a. Balansas ir jo realumas. *Tautos ūkis* 38 (168).
- Valstybės kontrolės įstatymas. 1926. *Vyriausybės žinios* 224.
- Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių priežiūros įstatymas. 1932. *Vyriausybės žinios* 379.

THE ORIGINS OF LITHUANIAN INDEPENDENT AUDIT

Annotation

The origins of Lithuanian independent audit are analysed in the article. The article investigates the beginning of control appearance, activity of National Audit Office of Lithuania and other control institutions. Strong focus is given to the analysis of Lithuanian inter-war period author's opinions and suggestions for revision and control. The interface of the inter-war period Lithuanian control system and the current independent audit system is investigated.

The actual start of control in the Lithuania may be considered as 20th of February 1919, when the Law on processing of National Audit Office was issued. During the inter-war period the National Audit Office, Inspectorate for Institutions and Enterprises of Public Transactions, the Tax Department of Ministry of Finance, Revision Commissions of Municipalities, Revision Commissions of Public Limited Companies were engaged in Lithuanian control system. Limitations and suggestions for improvement of inter-war period Lithuanian control system were analysed by scientists and practitioners. The legislation of mentioned period and insights of authors was the basis for establishment of Lithuanian independent audit.

The research purpose is to investigate the Lithuanian inter-war period control system and its interface with the current audit system. The research object is the Lithuanian inter-war period control system. Analysis of scientific and methodological publications, collection, systematisation, elaboration and summary of information research methods are applied.

Keywords: audit, the National Audit Office, control institutions, revision.

Informacija apie autorius

Jonas Mackevičius – Vilniaus universiteto profesorius emeritas, habilituotas socialinių mokslų daktaras, mokslinių interesų sritys: auditas, finansinė ir valdymo apskaita, tarptautinė apskaita, finansinė analizė. El. paštas: jonas.mackevicius@ef.vu.lt

Rasa Subačienė – Vilniaus universiteto socialinių mokslų daktarė, profesorė, mokslinių interesų sritys: finansinė apskaita, valdymo apskaita, finansinė analizė, auditas. El. paštas: rasa.subaciene@ef.vu.lt

LABAI MAŽŲ ĮMONIŲ FINANSINĖS BŪKLĖS ANALIZĖS METODIKA, NAUDOJANT FINANSINIŲ ATASKAITŲ DUOMENIS

Jonas Mackevičius, Rasa Subačienė

Vilniaus universitetas

Anotacija

Šiuolaikinėmis dinamiško ir konkurencingo verslo sąlygomis labai mažos įmonės sudaro didžiąją įmonių dalį bei daro gana reikšmingą įtaką bet kurios šalies ekonomikai. Tačiau, siekiant tokioms įmonėms išsilaikyti rinkoje ir užtikrinti veiklos tęstinumą, svarbu nuolat analizuoti jų finansinę būklę. Nors pastaruoju metu atsižvelgiama į labai mažų įmonių informacijos formavimo bei veiklos administravimo kainą, mažinant reikalavimus informacijai apie įmonę kaupti, sisteminti bei pateikti, iki šiol nėra sukurta labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodikų.

Straipsnyje nagrinėjama labai mažos įmonės finansinės būklės analizės reikšmė, pateikiami svarbiausi finansinę būklę apibūdinantys rodikliai. Pasiūlyta labai mažos įmonės finansinės būklės analizės metodika, kurią sudaro: 1) absoliutinių finansinių rodiklių įvertinimas; 2) santykinų finansinių rodiklių skaičiavimas ir įvertinimas; 3) išorės ir vidaus aplinkos tyrimas. Taikant šią metodiką galima objektyviai įvertinti labai mažos įmonės bendrą finansinę būklę ir priimti tinkamus valdymo sprendimus, garantuojančius įmonės konkurencingumą rinkoje ir veiklos tęstinumą galimybes.

Reikšminiai žodžiai: finansinės būklės analizė, absoliutiniai ir santykiniai finansiniai rodikliai, metodika.

Ivadas

Įgyvendinant 2013 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2013/34 ES pakeistas ir išdėstytas nauja redakcija Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas, kurio nuostatos taikomos rengiant 2016 m. sausio 1 d. ir vėliau prasidedančių ataskaitinių laikotarpių įmonės metinių finansinių ataskaitų rinkinį ir metinį pranešimą. Naujos redakcijos įstatyme numatytos 4 įmonių kategorijos: 1) labai mažos įmonės; 2) mažos įmonės; 3) vidutinės įmonės; 4) didelės įmonės. Labai mažos įmonės yra tos įmonės, kurių ne mažiau kaip du rodikliai paskutinę finansinių metų dieną neviršija šių dydžių: 1) balanse nurodyto turto vertė – 350 000 eurų; 2) pardavimo grynosios pajamos per ataskaitinius finansinius metus – 700 000 eurų; 3) vidutinis metinis darbuotojų skaičius pagal sąrašą per ataskaitinius finansinius metus – 10 darbuotojų. Kitų įmonių kategorijoms įstatyme taip pat nurodyti atitinkami rodikliai. Pažymėtina, kad skirtingų kategorijų įmonėms nustatyta skirtinga finansinių ataskaitų rinkinio sudėtis.

2-jame verslo apskaitos standarte „Balansas“ pateikiama labai mažų įmonių trumpo balanso forma, o 3-ajame standarte „Pelno (nuostolių) ataskaita“ pateikiama trumpos pelno (nuostolių) ataskaitos forma. Šios formos yra pagrindinis labai mažų įmonių finansinės būklės analizės šaltinis. Būtina pažymėti, kad labai mažos įmonės, skirtingai negu kitų kategorijų įmonės, gali nerengti aiškinamojo rašto ataskaitos.

Šiuolaikinėmis dinamiško ir konkurencingo verslo sąlygomis labai mažoms įmonėms, kurios Lietuvoje sudaro apie 70 proc., yra sunkiau išsilaikyti rinkoje negu didelėms įmonėms. Didelėse įmonėse dirba aukštesnės kvalifikacijos darbuotojai, jos turi geriau sutvarkytą organizacinę, valdymo struktūrą, didesnę verslo patirtį, tiekėjų ir pirkėjų skaičių, pripažinimą vietinėje ar tarptautinėje rinkoje. Todėl mažoms įmonėms svarbu nuolat analizuoti ir vertinti jų finansinę būklę. Tačiau iki šiol nėra sukurta labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodikų. Tiek lietuvių (Bagdžiūnienė, 2005; Gronskas, 2008; Mackevičius, 2009; Juozaitienė, 2007; Buškevičiūtė, Mačerinskienė 2009; Buškevičiūtė, Kanapickienė, Patašius, 2010; Mackevičius, Giriūnas, Valkauskas 2014 ir kt.), tiek užsienio (Gibson, 2012; Plenbergs, Petersen, 2011; Mayward, 2013; Fridson, Alvarez, 2011; Sinha, 2009 ir kt.) autorių darbuose daugiausia dėmesio skiriama vidutinių ir didelių įmonių finansinės būklės analizei. Be to, šių autorių darbuose įmonių finansinė būklė analizuojama pagal iki 2016 m. galiojusias finansinių ataskaitų formas.

Straipsnio tikslas – parengti labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodiką.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, informacijos grupavimas, lyginimas, detalizavimas ir apibendrinimas.

Tyrimo šaltiniai: Lietuvos ir užsienio autorių mokslinės publikacijos, Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas (2015), 1-asis verslo apskaitos standartas „Finansinė atskaitomybė“ (2015), 2-asis verslo apskaitos standartas „Balansas“, (2015), 3-asis verslo apskaitos standartas „Pelno (nuostolių) ataskaita“ (2015).

1. Labai mažos įmonės finansinės būklės analizės reikšmė, būtinumas ir nuoseklumas

Viena iš svarbiausių finansinės analizės sričių yra įmonės finansinės būklės analizė. Ši analizė padeda ne tik atskleisti nemažai įmonės veiklos gerinimo rezervų, bet ir turi svarbią reikšmę planuojant ir prognozuojant įmonės veiklos plėtrą. Tinkamai atlikta finansinės būklės analizė padeda įvertinti ar praeityje priimti valdymo sprendimai tinkamai pagrįsti, ar numatomi valdymo sprendimai dėl įmonės ateities perspektyvų yra logiški ir argumentuoti. Finansinės būklės analizei keliami trys pagrindiniai tikslai: 1) įvertinti dabartinę įmonės finansinę būklę, 2) atskleisti finansinės būklės gerinimo rezervus, 3) numatyti finansinės būklės perspektyvas (Mackevičius, Valkauskas, 2012, p. 170).

Tačiau kalbant apie įmonių finansinės būklės analizės reikšmę ir būtinumą kyla klausimas: kas yra įmonės finansinė būklė, kokia šio termino esmė ir sandara? Ekonominėje literatūroje ir praktikoje įmonių finansinei būklei apibūdinti vartojami skirtingi terminai: finansinio stovio, finansinės padėties, finansinių rezultatų, veiklos rezultatų, finansinio stabilumo, finansinio pastovumo ir kt. Neretai finansinės būklės analizė tapatinama su finansine ar finansų analize. Įmonės finansinės būklės apibūdinimas pateikiamas tarptautiniuose „Finansinių ataskaitų rengimo ir pateikimo pagrinduose“ (Tarptautiniai finansinės atskaitomybės standartai, 2007) ir 1-jame Verslo apskaitos standarte „Finansinė atskaitomybė“. Juose nurodoma, kad finansinėse ataskaitose rodomi straipsniai pagal ekonominį pobūdį yra skirstomi į didesnės grupės, kurios vadinamos finansinių ataskaitų elementais. Išskiriamos dvi finansinių ataskaitų elementų grupės: 1) elementai, susiję su įmonės finansinės būklės vertinimu; 2) elementai susiję su įmonės veiklos rezultatų vertinimu. Prie elementų, susijusių su įmonės finansinės būklės vertinimu priskiriami turto, nuosavo kapitalo ir įsipareigojimų rodikliai. Įmonės veiklos rezultatus apibūdina pajamos ir sąnaudos. Taigi, įmonės finansinę būklę galima įvertinti naudojant balanso, o veiklos rezultatus – pelno (nuostolių) ataskaitos duomenis. Išsamesnei įmonės finansinės būklės analizei atlikti būtina panaudoti ne tik balanso, pelno (nuostolių) ataskaitų duomenis, bet ir kitus informacijos šaltinius – planinius normatyvinius, sintetinės ir analitinės buhalterinės apskaitos bei neapskaitinius.

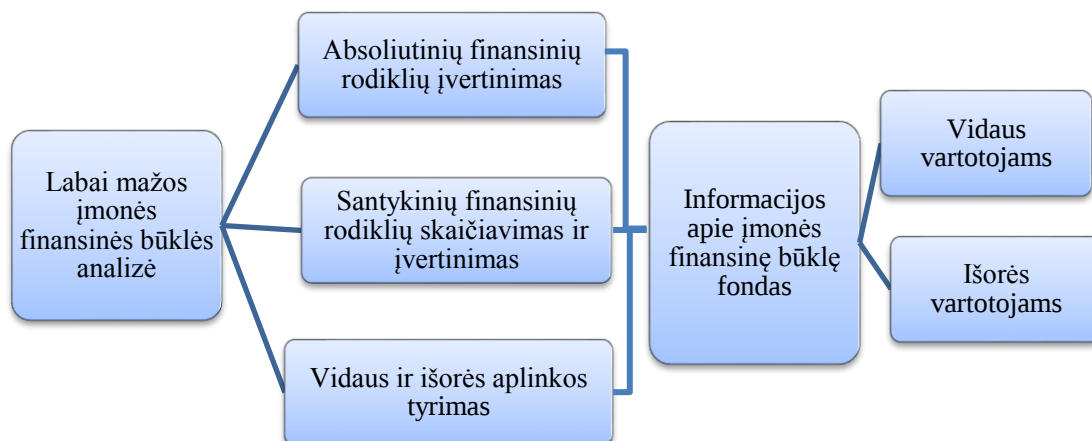
Labai mažų įmonių finansinei būklei įvertinti taikoma žymiai mažiau rodiklių negu didelėse įmonėse (žr. 1-ą paveikslą). Labai mažų įmonių balanse neparodomas nematerialusis turtas, o materialusis turtas neskirstomas į šias grupes: žemės, pastatai ir statiniai, mašinos ir įranga, transporto priemonės, kiti įrenginiai, prietaisai ir įrankiai ir kt. Informacijos apie trumpalaikį turtą taip pat pateikiama mažai: nurodoma tik bendra atsargų ir kito trumpalaikio turto vertė. Tuo tarpu didelėse įmonėse informacijos pateikimo lygis yra žymiai detalesnis, vien atsargų straipsnis išskiriamas į šias atsargų grupes: žaliavos, medžiagos ir komplektavimo detalės; nebaigta produkcija ir vykdomi darbai; produkcija; pirktos prekės, skirtos perparduoti; biologinis turtas; ilgalaikis materialusis turtas, skirtas parduoti; sumokėti avansai. Labai mažų įmonių finansinėse ataskaitose nedetalizuojami ir kiti rodikliai.

1 pav. Labai mažų įmonių finansinę būklę apibūdinantys rodikliai
(šaltinis: sudaryta autorių, remiantis 2-uoju VAS „Balansas“, 2016)

Didelių įmonių finansinėse ataskaitose pateikiama per 100 absoliutinių finansinių rodiklių, iš kurių galima apskaičiuoti daugiau nei 200 santykinų finansinių rodiklių. Labai mažų įmonių balanse pateikiama tik 16 absoliutinių rodiklių, kurie apibūdina įmonės finansinę būklę (žr. 1-ą paveikslą). Dar porą rodiklių, tinkamų finansinei būklei įvertinti randame pelno (nuostolių) ataskaitoje. Tenka pažymėti, kad kai kurių rodiklių balanse, pavyzdžiui, dotacijų, subsidijų, atidėjinių ir kitų rodiklių gali iš viso nebūti. Todėl analizuojant labai mažų įmonių finansinę būklę pagrindinį dėmesį reikia skirti ilgalaikio ir trumpalaikio turto, nuosavo kapitalo ir mokėtinų sumų (po vienerių metų ir per vienerius metus) ir kitų įsipareigojimų analizei.

Labai mažų įmonių finansinės būklės analizę tikslinga atlikti nuosekliai, t. y. pirmiausia išnagrinėti absoliutinius, po to santykinus rodiklius ir galiausiai įvertinti įmonės vidaus ir išorės aplinką, kuri neretai turi įtakos įmonės finansinei būklei (žr. 2-ą paveikslą).

2 pav. Labai mažų įmonių finansinės būklės analizės nuoseklumas
(šaltinis: sudaryta autorių)

2. Absoliutinių finansinių rodiklių įvertinimas

Atliekant absoliutinių finansinių rodiklių analizę pirmiausia reikia įsitikinti ar šie rodikliai teisingai įtraukti į balansą, t. y. ar jie pripažįstami. Galioja šios turto ir įsipareigojimų pripažinimo balanse taisyklės: 1) turtas pripažįstamas balanse, kai yra tikėtina, kad įmonė gaus ekonominės naudos, ir kai turtas turi kainą arba vertę, kurią galima patikimai įvertinti; 2) įsipareigojimai pripažįstami balanse, kai tikimasi, kad juos vykdydama įmonė neteks išteklių, atitinkančių būsimą ekonominę naudą, ir kai įsipareigojimų vertę galima patikimai įvertinti (1-asis VAS „Finansinė atskaitomybė“, 2016).

Finansinės būklės analizės rezultatai bus neteisingi, jeigu turtas ir įsipareigojimai įvertinti neteisingai. 1-ajame VAS „Finansinė atskaitomybė“ nurodomi net 7 turto ir įsipareigojimų įvertinimo būdai (įsigijimo savikaina, tikroji vertė, grynoji galimo realizavimo vertė, grynoji galimo pardavimo kaina, dabartinė vertė, naudojimo vertė ir amortizuota savikaina), kuriuos įmonės esant tam tikroms verslo aplinkybėms turi teisę pasirinkti. Labai mažų įmonių praktikoje dažniausiai turtui ir įsipareigojimams įvertinti naudojamas įsigijimo savikainos būdas, tikrosios vertės būdas netaikytinas.

Atliekant absoliutinių finansinių rodiklių analizę, svarbu nustatyti jų dydžio pokyčius per tam tikrą laikotarpį. Dažnai vieno ar kito absoliutinio finansinio rodiklio padidėjimas ar sumažėjimas daro didelę įtaką kitam rodikliui padidėti ar sumažėti ir net galutiniam finansiniam rezultatui (Mackevičius, Giriūnas, Valkauskas, 2014, p. 151). Todėl būtina nustatyti, kodėl smarkiai padidėjo ar sumažėjo ilgalaikis ir trumpalaikis turtas, dėl kokių priežasčių įvyko dideli pokyčiai nuosavo kapitalo, mokėtinų sumų ir kitų įsipareigojimų straipsnyje. Visų absoliutinių finansinių rodiklių pokyčių analizę reikėtų atlikti už ne mažesnę nei 2–3 metų laikotarpį.

Konkrečių absoliutinių finansinių rodiklių, parodytų balanse, analizė labai mažose įmonėse yra žymiai paprastesnė nei didelėse įmonėse. Pateikiame svarbiausias nuostatas, kuriomis tikslinga vadovautis atliekant konkrečių rodiklių analizę labai mažose įmonėse.

Atliekant ilgalaikio turto sudėties ir struktūros analizę reikia nustatyti, ar šis turtas teisingai suskirstytas į dvi grupes, t. y. materialųjį ir kitą ilgalaikį turtą, ar nepažeisti 12-ajame verslo apskaitos standarte „Ilgalaikis materialusis turtas“ nurodyti penki požymiai, pagal kuriuos materialusis turtas turi būti priskiriamas ilgalaikiam turtui. Jeigu didelėse įmonėse ilgalaikis materialusis turtas skirstomas į 7–10 grupių (žemė, pastatai ir statiniai, mašinos ir įrengimai, transporto priemonės ir kt.), tai labai mažose įmonėse, esant tik dviem grupėms lengva nustatyti jų lyginamąją dalį visame turte.

Svarbu, kad visame ilgalaikiame turte didesnę dalį sudarytų materialusis turtas ir ypač aktyvioji jo dalis. Tiek didelėse, tiek labai mažose įmonėse svarbu patikrinti, ar teisingai nustatyta tam tikro turto įsigijimo ar pasigaminimo savikaina, t. y. ar teisingai į ją įtrauktos tik tos išlaidos, kurios tikrai susijusios su šio turto įsigijimu ar pasigaminimu.

Tiek didelėse, vidutinėse, tiek labai mažose įmonėse svarbu atlikti ilgalaikio turto kaitos ir techninės būklės analizę. Šiai analizei atlikti naudojami sintetinės ir analitinės buhalterinės apskaitos duomenys. Atliekant ilgalaikio materialiojo turto kaitos analizę turi būti nustatyta: kiek ir kokio turto buvo ataskaitinių metų pradžioje; kiek ir kokio turto ataskaitiniais metais įsigyta, pasigaminta ar pastatyta savo jėgomis; kiek turto perleista kitiems, nukainota, nurašyta; kiek ir kokio turto liko ataskaitinių metų pabaigoje.

Ypač svarbu objektyviai įvertinti ilgalaikio materialiojo turto techninę būklę, nes nuo jos priklauso įmonės finansinė būklė ir veiklos rezultatai. Svarbiausias turto techninę būklę apibūdinantis rodiklis yra nusidėvėjimo koeficientas (nusidėvėjimo suma dalijama iš turto vertės metų pradžioje ir pabaigoje). Lyginant metų pradžios ir pabaigos nusidėvėjimo koeficientus, nustatoma, kiek pakito nusidėvėjimo lygis, kokią įtaką jam padarė pakitusi turto vertė, pasikeitę amortizaciniai atskaitymai, kapitalinio remonto vertė ir kt. Ne mažiau svarbu nustatyti ir ilgalaikio materialiojo turto naudingumo koeficientą (likutinė turto vertė dalijama iš pradinės turto vertės). Šis koeficientas parodo turto tinkamumą toliau naudoti, todėl kai kurie autoriai jį vadina tinkamumo koeficientu.

Labai mažos įmonės neretai turi daugiau trumpalaikio nei ilgalaikio turto. Trumpalaikis turtas balanse parodomas dviejuose straipsniuose: 1) atsargos ir 2) kitas trumpalaikis turtas. Taigi nesunku apskaičiuoti šių straipsnių dalį visame trumpalaikiame turte ir jų pokyčius per tam tikrą laikotarpį. Ypač svarbu atlikti išsamią atsargų analizę. Atsargų sumų didėjimą daugelis analitikų vertina neigiamai, t. y. atsargos gali prarasti savo kokybines savybes, tapti netinkamomis gamybai, paslaugoms teikti, parduoti, gali padidėti jų saugojimo bei priežiūros išlaidos ir kt. Tačiau dėl kai kurių atsargų (žaliavų, medžiagų, kuro) trūkumo gali sutrikti gamyba, sumažėti gaminamos produkcijos apimtys, padidėti produkcijos savikaina. Todėl kiekvienos įmonės vadybininkai turi nuolat stebėti, kad gamybos procesas būtų aprūpintas laiku ir reikiamos apimties atsargomis, kad jos neužsigulėtų sandėliuose. Kiekvienos įmonės atsargos, priklausomai nuo gaminamos produkcijos, gali būti labai specifinės. Jų padidėjimas gali reikšti, kad: a) išsiplėtė įmonės veiklos apimtis, b) pinigai buvo paversti atsargomis, siekiant jų nenuvertėjimo dėl infliacijos, c) įmonės vadovybė nesidomėjo, dėl kokių priežasčių buvo „iššaldytos“ kai kurios atsargos ir kt. Svarbiausias uždavinys – nustatyti optimalų atsargų dydį būtiną normaliam gamybos procesui užtikrinti. Tuo tikslu remiantis faktiniu konkrečių žaliavų ir medžiagų kiekiu ir jų dienos sunaudojimo norma, reikia apskaičiuoti faktinį apsirūpinimą dienomis ir jį palyginti su nustatytais normatyvais.

Labai mažos įmonės vadovas ar jo paskirtas asmuo turi nuolat domėtis žaliavų ir medžiagų naudojimo efektyvumu. Tuo tikslu reikėtų apskaičiuoti pagamintos produkcijos vertę, tenkančią vienam sunaudotų žaliavų ir medžiagų eurui arba atvirkščiai, kiek sunaudotų žaliavų ir medžiagų tenka vienam pagamintos produkcijos eurui. Tikslinga apskaičiuoti ir vertinti žaliavų ir pagrindinių medžiagų sunaudojimo koeficientą, t. y. naudingai sunaudotų žaliavų ir pagrindinių medžiagų vertės santykį su visų sunaudotų žaliavų ir medžiagų verte. Šio koeficiento skaičiavimas padeda nustatyti, kaip efektyviai buvo naudojamos žaliavos ir pagrindinės medžiagos, ar nebuvo daug atliekų ir pan.

Kitas svarbus labai mažų įmonių rodiklis, nuo kurio priklauso įmonės finansinė būklė, yra nuosavas kapitalas. Šis rodiklis balanse parodomas tik vienu straipsniu „Nuosavas kapitalas“, neišskiriant įstatinio, pasirašyto neapmokėto, savų akcijų, akcijų priedų, rezervų ir kitų šio straipsnio elementų, todėl negalima nustatyti jo sudėties ir struktūros. Taigi, atliekant nuosavo kapitalo analizę, galima tik įvertinti nuosavo kapitalo dinamiką, t. y. jo pokyčius per tam tikrą laikotarpį. Be to, reikėtų nustatyti, kokią įtaką nuosavo kapitalo pokyčiui turėjo ilgalaikio materialiojo turto vertės padidėjimas ar sumažėjimas. Svarbu taip pat įsitikinti nuosavo kapitalo formavimo teisingumu.

Kiekvienai labai mažai įmonei, siekiančiai įsitvirtinti rinkoje, svarbiausia yra gebėti įvykdyti savo įsipareigojimus. Jeigu įmonė laiku nesugeba įvykdyti įsipareigojimų, ji tampa nemoki, praranda pasitikėjimą rinkoje, dažniausiai patiria nenumatytų finansinių nuostolių ir jai gresia bankrotas. Todėl įmonės vadovas ir buhalteris turi nuolat vertinti abiejų balanso straipsnių – po vienerių metų mokėtinų sumų ir kitų ilgalaikių įsipareigojimų ir per vienerius metus mokėtinų sumų ir kitų trumpalaikių įsipareigojimų formavimąsi. Žinomi keli įsipareigojimų įvertinimo būdai: įsigijimo savikaina, tikroji vertė, dabartinė vertė, amortizuota savikaina ir kt. Praktikoje dažniausiai taikomas įsigijimo savikainos būdas, t. y., kai įsipareigojimai vertinami gautina arba mokėtina pinigų suma, kurią numatoma gauti ir sumokėti normaliomis sąlygomis. Tačiau svarbiausia yra nustatyti, ar įmonė laiku vykdo savo įsipareigojimus, ar neturi ilgai užtrukusių trumpalaikių įsipareigojimų (neišmokėti atlyginimai, neatsiskaityta su tiekėjais, nesumokėta paskola bankui). Jeigu įmonė laiku nesugeba įvykdyti įsipareigojimų, ji tampa nemokia, jai gresia bankrotas. Jeigu įmonė vangiai vykdo įsipareigojimus, ji praranda pasitikėjimą rinkoje, negali palaikyti normalių santykių su rinkos dalyviais ir dažniausia dėl to patiria nenumatytų finansinių nuostolių.

Vienas iš svarbiausių labai mažos įmonės absoliutinių rodiklių, apibūdinančių jos finansinę būklę yra apyvartinis kapitalas – tai trumpalaikis turtas, likęs įmonės žinioje sumokėjus per vienerius metus mokėtinas sumas ir kitus trumpalaikius įsipareigojimus. Nuo apyvartinio kapitalo dydžio priklauso įmonės galimybės plėsti gamybą, vykdyti įsipareigojimus, būti konkurencinga. Jeigu apyvartinis kapitalas kasmet didėja, tai rodo įmonės geros finansinės būklės stabilumą, geras jos veiklos perspektyvas. Apyvartinį kapitalą, remiantis labai mažų įmonių trumpa balanso forma, galima apskaičiuoti dviem būdais:

$$AK = TT - TĮ \quad (1)$$

$$AK = (NK + IĮ + At + D) - IT \quad (2)$$

Kur:

AK – apyvartinis kapitalas;

TT – trumpalaikis turtas;

TĮ - per vienerius metus mokėtinos sumos ir kiti trumpalaikiai įsipareigojimai;

NK – nuosavas kapitalas;

IĮ – po vienerių metų mokėtinos sumos ir įsipareigojimai;

At – atidėjiniai;

D – dotacijos, subsidijos;

IT – ilgalaikis turtas.

Nors abi apyvartinio kapitalo apskaičiavimo formulės skiriasi, tačiau jo skaitinė reikšmė turi būti vienoda. Jeigu skaičiavimo rezultatai skiriasi, tai reiškia, kad sudarant balansą buvo pažeista apskaitinės lygybės taisyklė. Apyvartinio kapitalo reikšmė turėtų būti teigiama; neigiama reikšmė rodo, kad įmonė gali neįvykdyti trumpalaikių įsipareigojimų.

Būtina atkreipti dėmesį į dar kelis absoliutinius finansinius rodiklius, kurie parodomi labai mažų įmonių balanse. Tai: 1) ateinančio laikotarpio sąnaudos, kurios susidaro, kai įmonė per ataskaitinį ir ankstesnius ataskaitinius laikotarpius sumokėjo už būsimais laikotarpiais teiktinas tęstinio pobūdžio paslaugas, už kurias sumokėtos sumos bus tolygiai pripažįstamos sąnaudomis ateinančiais ataskaitiniais laikotarpiais, kai bus patiriamos; 2) sukauptos pajamos, kurios yra per ataskaitinį ir ankstesnius ataskaitinius laikotarpius įmonės uždirbtomis pajamomis pripažintos sumos, dėl kurių skolininkas prisiima įsipareigojimą sumokėti ateinančiais ataskaitiniais laikotarpiais už įmonės per tam tikrą laikotarpį teikiamas tęstinio pobūdžio paslaugas, už kurias uždirbtos pajamos kaupiamos tolygiai arba atsižvelgiant į paslaugų įvykdymo lygį; 3) sukauptos sąnaudos, kurios patiriamos per ataskaitinį ir ankstesniais ataskaitiniais laikotarpiais už gautas tęstines paslaugas įmonės sąnaudomis tolygiai pripažintos sumos, dėl kurių ji prisiėmė įsipareigojimą sumokėti ateinančiais ataskaitiniais laikotarpiais, pavyzdžiui, pagal sutartį įmonė už visą nuomos laikotarpį įsipareigoja sumokėti sutarties laikotarpio pabaigoje; bei 4) ateinančių laikotarpių pajamos, kurias sudaro įmonės dar neuždirbtos, tačiau pirkėjų (užsakovų) už teikiamas tęstinio pobūdžio paslaugas, pavyzdžiui, nuomos, apsaugos, sumokėtos sumos, kurios pajamomis

bus tolygiai pripažįstamos ateinančiais ataskaitiniais laikotarpiais, kai, suteikus paslaugą, jos bus uždirbamos (2-asis VAS „Balansas“, 2016). Vertinant šiuos rodiklius, be jų dinamikos tikslinga būtų įvertinti juos ir kaip atitinkamą turto ar įsipareigojimų dalį.

3. Finansinės būklės vertinimas skaičiuojant santykinius rodiklius

Absoliutinių finansinių rodiklių nepakanka, kad galima būtų susidaryti išsamų vaizdą apie įmonės finansinę būklę. Todėl būtina iš absoliutinių rodiklių apskaičiuoti įvairius santykinius finansinius rodiklius. Tiek Lietuvos, tiek užsienio autoriai pateikia daug ir įvairių santykinių finansinių rodiklių, jų klasifikacijų į tam tikras grupes įmonių veiklai vertinti (Bagdžiūnienė, 2005; Buškevičiūtė, Mačerinskienė, 2009; Buškevičiūtė, Kanapickienė, Patašius, 2010; Gronskas, 2008; Juozaitienė, 2007; Gibson, 2012; Mackevičius, 2009; Mackevičius, Giriūnas, Valkauskas, 2014; Maynard, 2013; Fridson, 2013; Plenborg, Petersen, 2011, Sinha, 2009). Tačiau šių autorių pateikiami santykiniai finansiniai rodikliai dažniausia skirti didelių ar vidutinių įmonių ūkinei, ekonominei ir finansinei veiklai vertinti, naudojant išsamią (visą) balanso formą ir kitų finansinių ataskaitų duomenis. Iki šiol nebuvo sukurta metodikų, kokius santykinius finansinius rodiklius skaičiuoti, norint įvertinti labai mažos įmonės ne tik finansinę būklę, bet ir jos rezultatus bei plėtros galimybes.

Labai mažos įmonės finansinei būklei įvertinti neprasminga skaičiuoti daug santykinių finansinių rodiklių, nors iš šių įmonių sudaromų balanso ir pelno (nuostolių) ataskaitų daug jų ir negalima apskaičiuoti. Tikslingiausia būtų skaičiuoti 10–15 santykinių finansinių rodiklių. Svarbu, kad įmonės vadovas ir buhalteris, atsižvelgę į įmonės veiklos ypatybes, parengtų stabilią santykinių rodiklių sistemą, kurią naudojant būtų galima rodiklius palyginti už ilgesnį laikotarpį ir kuri padėtų priimti teisingus valdymo sprendimus.

Labai mažų įmonių finansinei būklei įvertinti siūloma skaičiuoti ir vertinti svarbiausius mokumo ir pelningumo rodiklius (žr. 1-ą lentelę).

1 lentelė. Finansinę būklę apibūdinantys santykiniai rodikliai

Rodiklių grupės	Rodikliai	Rodiklių apskaičiavimo formulės
1. Mokumo rodikliai	1. Bendrojo trumpalaikio mokumo koeficientas	TT/TI
	2. Greitojo trumpalaikio mokumo koeficientas	$(TT-A)/TI$
	3. Trumpalaikių skolų koeficientas	TI/T
	4. Apyvartinio kapitalo manevringumo koeficientas	A/AK
	5. Bendrasis skolos koeficientas	$(MI+D+At)/T$
	6. Ilgalaikių skolų koeficientas	$(II+D+At)/T$
	7. Ilgalaikių skolų apdraustumo koeficientas	$IT/(II+D+At)$
	8. Finansinis svertas	$(II+D+At)/NK$
2. Pelningumo rodikliai	1. Grynasis pardavimo pelningumas	GP/PP
	2. Grynasis turto pelningumas	GP/T
	3. Grynasis nuosavo kapitalo pelningumas	GP/NK
3. Kiti rodikliai	Įmonės savo nuožiūra pasirinkti rodikliai	

Santrumpų žymenys:

TT – trumpalaikis turtas; TI – per vienus metus mokėtinos sumos ir kiti trumpalaikiai įsipareigojimai; A – atsargos; T – turtas; AK – apyvartinis kapitalas; MI – mokėtinos sumos ir kiti įsipareigojimai; D – dotacijos, subsidijos; At – atidėjiniai; II – po vieno metų mokėtinos sumos ir įsipareigojimai; IT – ilgalaikis turtas; NK – nuosavas kapitalas; GP – grynasis pelnas; PP – pardavimo pajamos.

(šaltinis: sudaryta autorių)

Iš 1-oje lentelėje pateiktų mokumo ir pelningumo rodiklių galima objektyviai įvertinti įmonės finansinę būklę. Taip pat įmonių vadovai ir buhalteriai, atsižvelgdami į įmonės veiklos

ypatybes ir numatytus tikslus, gali pasirinkti ir kitus finansinius rodiklius. Tačiau nepakanka tik apskaičiuoti nurodytus santykinius finansinius rodiklius. Svarbu juos kuo tiksliau įvertinti, t. y. nustatyti, ar apskaičiuota rodiklio reikšmė yra vertinama labai gerai ar blogai. Nuo to, kaip tam tikras rodiklis vertinamas, priklauso įmonių vadovų operatyviniai ir perspektyviniai sprendimai. Dėl neteisingo konkrečių rodiklių įvertinimo ir dėl tokio vertinimo priimtų vadovybės sprendimų įmonė gali ištikti net bankrotas. Lietuvos statistikos departamentas yra parengęs įmonių finansinės būklės rodiklių vertinimo metodiką, kurioje pateikiamas įvairių rodiklių įvertinimas penkiabale sistema, t. y. rodiklio reikšmė yra labai gera, gera, patenkinama, nepatenkinama ir bloga. Tačiau ši metodika labiau tinkama vidutinėms, didelėms, o ne labai mažoms įmonėms. Be to, įvairių ūkio šakų įmonių tie patys santykiniai finansiniai rodikliai gali skirtis dėl joms būdingų veiklos ypatybių. Todėl įmonių vadovybė, remdamasi Lietuvos statistikos departamento rodiklių orientacinėmis reikšmėmis ir gerai ištyrusi savo įmonės kelerių metų rodiklius, nustatytų savo įmonės santykinį finansinių rodiklių kontrolinius dydžius (orientacines reikšmes), padedančius įvertinti rodiklių lygį, t. y. ar rodiklis vertinamas labai gerai, gerai, patenkinamai, nepatenkinamai ar blogai.

4. Įmonės išorės ir vidaus aplinkos tyrimas

Šiuolaikinėmis sudėtingos ir konkurencingos rinkos sąlygomis, svarbią reikšmę ne tik didelių, bet ir labai mažų įmonių finansinei būklei turi įvairūs išorės ir vidaus aplinkos veiksniai. Jie gali skatinti arba sunkinti naujų verslų kūrimąsi, sudaryti palankias sąlygas verslui plėstis arba trukdyti plėtrą, net sunaikinti verslą. Todėl labai mažos įmonės, siekdamos išsilaikyti rinkoje ir garantuoti gerą finansinę būklę, turi nuolat stebėti išorės aplinką.

Išskirtinos dvi išorės aplinkos veiksnių grupės: 1) šalies, 2) ūkio šakos. Prie šalies veiksnių priskirtini: 1) ekonominiai (bendras ekonomikos lygis; eksporto ir importo politika; monetarinė ir fiskalinė politika; infliacija ir kt.); 2) politiniai ir teisiniai (valstybinio reguliavimo politika; apmokestinimo sistema; teisės aktai apie verslo kūrimąsi ir plėtrą; valstybės užsienio ekonominių ryšių politika; pagalba smulkiam verslui ir kt.); 3) socialiniai kultūriniai (valstybės socialinė politika; nedarbo lygis; emigracija ir imigracija; nusikaltimų lygis; tradicijos ir papročiai bei kt.) 4) technologiniai (pažangių technologijų ir inovacijų naudojimo valstybinis skatinimas ir rėmimas; sąlygų sudarymas naujiems produktams ir paslaugoms kurti, darbų sauga ir kt.); 5) ekologiniai (oro, vandens, žemės ir jos išteklių užterštumas, triukšmas, gaisrai, potvyniai ir kt.).

Ūkio šakai, kurioje funkcionuoja įmonė, priskirtini tokie veiksniai, kaip ūkio šakos rinkos dydis ir konkurencijos lygis; ūkio šakos veiklos reguliavimo mechanizmai; verslo rizika ir kitos nepalankios sąlygos; šakos plėtos tolydumas ir stabilumas, šalies vyriausybės dėmesys šakai; energijos tiekimas ir jos sąnaudos, kt.

Tinkamai atlikta išorės veiksnių analizė gali padėti įmonių vadovams tiksliau įvertinti galimą riziką ir veiklos perspektyvas, priimti teisingus investicinius ir finansinius sprendimus, darančius tiesioginę įtaką įmonės finansinei būklei. Tačiau tiksliai apskaičiuoti išorės veiksnių įtaką labai mažų įmonių veiklai yra sudėtinga, todėl šiuo atveju svarbu įmonių vadovybei pripažinti ir įvardinti svarbiausius išorės aplinkos veiksnius ir mėginti nuspėti jų įtakos dydį.

Labai mažos įmonės finansinei būklei neretai didesnę reikšmę, negu išorės veiksniai, turi vidaus aplinkos veiksniai. Nors įmonėje dirba iki 10 darbuotojų, svarbu parengti, nors ir paprastą, bet tinkamą organizacinę valdymo struktūrą, t. y. nustatyti tikslų darbuotojų funkcijų pasidalijimą, informacijos perdavimo sistemą, atsakomybę už operacijų atlikimą ir kt. Tačiau didžiausią įtaką, kuriant ir plėtojant įmonės veiklą, jos politiką ir strategiją turi įmonės vadovas, jo veiklos stilius (autoritarinis, demokratinis, anarchistinis ir pan.), personalo valdymo politika. Darbuotojų parinkimas, tarpusavio bendradarbiavimas, jų santykių valdymas, kompetencijos ir profesionalumo didinimas, atlyginimo už darbą nustatymas, darbuotojų ir įmonės tikslų suderinimas – visa tai turi įtakos įmonės finansinei būklei.

Buhalterinės apskaitos politikos nustatymas yra ne mažiau svarbus negu kiti vidaus veiksniai, darantys tiesioginę įtaką įmonės finansinei būklei. Buhalterinės apskaitos politika – tai bendrieji apskaitos principai, apskaitos metodai ir taisyklės, skirti įmonės apskaitai tvarkyti ir

finansinei atskaitomybei sudaryti bei pateikti. Svarbu, kad įmonės vadovybė parengtų tokią apskaitos politiką, kuri užtikrintų, jog apskaitos informacija būtų naudinga jos informacijos vartotojams, atitiktų ūkinių operacijų ir įvykių turinį ir ekonominę prasmę, būtų nešališka, neutrali ir išsami bei parengta vadovaujantis bendraisiais apskaitos principais, teisingai parodytų įmonės finansinę būklę ir veiklos rezultatus.

Labai mažos įmonės finansinei būklei įtakos turi ir vidaus kontrolės sistema. Tai įmonės vadovybės parengta koordinuotų būdų ir priemonių sistema įmonės veiklai koordinuoti ir nustatytiems tikslams pasiekti. Gerai parengta vidaus kontrolės sistema užtikrina veiklos efektyvumą (taip pat ir tam tikrų finansinių santykinių rodiklių lygio pasiekimą) ir skaidrumą, turto saugumą, sumažina įmonės finansinės ir operacinės veiklos riziką.

Pasiūlyta labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodika gali būti sėkmingai pritaikyta kitų ES šalių labai mažų įmonių finansinei būklei vertinti. Taip pat ši metodika gali būti koreguojama, atsižvelgiant į nacionalines šalių finansinių ataskaitų ypatybes.

Išvados

Šiuolaikinėmis dinamiško ir konkurencingo verslo sąlygomis labai mažoms įmonėms, siekiančioms išsilaikyti rinkoje ir užtikrinti veiklos tęstinumą, svarbu nuolat analizuoti finansinę būklę. Tačiau iki šiol nėra sukurta labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodikų.

Pasiūlyta labai mažų įmonių finansinės būklės analizės metodika, kurią sudaro: 1) absoliutinių finansinių rodiklių įvertinimas, 2) santykinų finansinių rodiklių skaičiavimas ir įvertinimas, 3) išorės ir vidaus aplinkos tyrimas.

Naudojant praktikoje šią finansinės būklės analizės metodiką, galima objektyviai įvertinti dabartinę įmonės finansinę būklę, atskleisti finansinės būklės gerinimo rezervus ir rizikingiausias veiklos sritis; numatyti finansinės būklės kitimo tendencijas.

Labai mažų įmonių tolimesnės tyrimo kryptys galėtų būti orientuotos jų veiklos rezultatų, bankroto ir plėtros galimybės vertinti.

Literatūros sąrašas

- 1-asis VAS „Finansinė atskaitomybė“ (2003), žiūrėta 2016-01-14 iš: <http://www.aat.lt/index.php?id=14>.
- 2-asis VAS „Balansas“ (2003), žiūrėta 2016-01-09, iš <http://www.aat.lt/index.php?id=14>
- 2013 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/34/ES dėl tam tikrų rūšių įmonių metinių finansinių ataskaitų, konsoliduotųjų finansinių ataskaitų ir susijusių pranešimų, kuria iš dalies keičiama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/43/EB ir panaikinamos direktyvos 78/660/EEB ir 83/349/EEB(OL2013L). (2015), iš <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&qid=1452356727255&from=LT>
- 3-asis VAS „Pelno (nuostolių) ataskaita“ (2003), žiūrėta 2016-01-19, iš: <http://www.aat.lt/index.php?id=14>
- Bagdžiūnienė, V. (2005). *Finansinių ataskaitų analizė. Esmė ir verslo situacijos*. – Vilnius: VŠĮ Conto litera.
- Buškevičiūtė, E., Kanapickienė, R., Patašius, M. (2010). *Finansinių rezultatų analizė*. – Kaunas: Technologija.
- Buškevičiūtė, E., Mačerniskienė, I. (2009). *Finansų analizė*. – Kaunas: Technologija.
- Fridson, M.S., Alvarez, F. (2011). *Financial Statement Analysis. A Practitioner's Guide*. – John Wiley & Sons LTD.
- Gibson, Ch. (2012). *Financial Reporting and Analysis*. – Thomson, South-Western.
- Gronskas, V. (2008). *Ekonominė analizė*. – Kaunas: Technologija.
- Juozaitytė, L. (2007). *Įmonės finansai: analizė ir valdymas*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Lietuvos Respublikos Įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas Nr. IX-575, 2001-11-06.(2001), žiūrėta 2016-01-09, iš: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/4c344163ff7f11e4a0edd66091ee4d78/tViTdQXzXl>
- Mackevičius, J. (2009). *Finansinių ataskaitų auditas ir analizė. Procedūros, metodikos ir vertinimas*. – Vilnius: TEV.
- Mackevičius, J., Giriūnas, L., Valkauskas, R. (2014). *Finansinė analizė*. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mackevičius, J., Valkauskas, R. (2012). Įmonės finansinės būklės analizės metodika naudojant sudėtinį rodiklį. – *Tarptautinis verslas: inovacijos, psichologija, ekonomika*, t.3, Nr. 1(4).
- Maynard, J. (2013). *Financial Accounting, Reporting and Analysis*. – Oxford University Press.
- Plunborg, T., Petersen, Ch. (2011). *Financial Statement Analysis*. – Pearson Education.
- Sinha, G. (2009). *Financial Statement Analysis*. – New Delhi: PHJ LTD.

Tarptautiniai finansinės atskaitomybės standartai (TFAS) 2007, apimantys tarptautinius apskaitos standartus (TAS) ir jų aiškinimus, galiojančius 2007 m. sausio 1 d. (vertimas iš anglų kalbos). – Vilnius: VšĮ Lietuvos Respublikos apskaitos institutas.

THE METHODOLOGY OF FINANCIAL CONDITION ANALYSIS FOR MICRO ENTERPRISES

Annotation

Micro enterprises make the biggest part of the total number of enterprises and make significant influence to economics of any country under modern dynamic and competitive market conditions. However, it is important to analyse financial condition of such enterprises constantly in order to ensure their business continuity and possibilities to survive. Although the cost of information formation and activity administration for micro enterprises is taken into account recently, and requirements for information accumulation, systematization and provision for such type of enterprises were reduced, but so far, the methodology of financial condition analysis for micro enterprises is not developed.

The article investigates the significance of the micro enterprises' financial condition analysis, presents the most important ratios, which describe financial condition. The authors suggest the methodology of financial condition for micro enterprises, which includes such phases, as: 1) evaluation of absolute ratios; 2) calculation and measurement of financial ratios; 3) the external and internal environment analysis. The application of this methodology may objectively assess the financial condition of micro enterprise and make appropriate management decisions to guarantee the company's competitiveness in the market and business continuity possibilities. For further investigation scientific researches for evaluation of micro enterprises' activity or prediction of bankruptcy should be developed.

Key words: financial analysis, absolute financial ratios; financial ratios, methodology.

Informacija apie autorius

Jonas Mackevičius – Vilniaus universiteto profesorius emeritas, habilituotas socialinių mokslų daktaras, mokslinių interesų sritys: auditas, finansinė ir valdymo apskaita, tarptautinė apskaita, finansinė analizė. El. paštas: jonas.mackevicius@ef.vu.lt

Rasa Subačienė – Vilniaus universiteto socialinių mokslų daktarė, profesorė, mokslinių interesų sritys: finansinė apskaita, valdymo apskaita, finansinė analizė, auditas. El. paštas: rasa.subaciene@ef.vu.lt

LIETUVOS BIUDŽETO SISTEMA IR KONTROLĖ

Viktorija Prapraitė, Žana Prokopovičienė, Romualda Urniežienė

Vilniaus kolegija

Anotacija

Valstybės mastu biudžetas yra pagrindinis valstybės finansinis planas, turintis įstatyminę galią. Valstybės biudžetas skiriasi nuo kitų savarankiškų ekonominių subjektų biudžetų, nes jis atspindi visos visuomenės interesus. Valstybės biudžetas yra centralizuotas pinigų fondas, skirtas tam tikro valdymo lygmens organų (valstybės, vietinės valdžios) funkcijoms ir programoms įgyvendinti. Biudžetas yra valstybės funkcionavimo pagrindas, pagrindinis lėšų šaltinis, kuriuo disponuoja valstybė arba vietinė valdžia. Siekiant, kad biudžetas būtų kuo mažiau iššvaistomas ir racionaliau naudojamas, valstybėje turi veikti kontrolės sistema. Lietuvoje viešųjų finansų kontrolės sistemą sudaro dvi pagrindinės grandys: išorės finansų kontrolė ir vidaus finansų kontrolė. Finansų kontrolė gali būti klasifikuojama pagal atskirus požymius, tokius kaip subjektas, objektas, apimtis ir kt. Lietuvos teisės aktuose daugiausiai akcentuojamas finansų kontrolės klasifikavimas laiko aspektu: išankstinė, einamoji ir paskesnioji finansų kontrolė. Labai svarbus šių kontrolių atskyrimas: išankstinės finansų kontrolės funkcija privalo būti atskirta nuo sprendimų inicijavimo ir vykdymo, o paskesniosios finansų kontrolės negali atlikti valstybės tarnautojas arba darbuotojas, atsakingas už išankstinę finansų kontrolę. Taip pat formuojant programinį biudžetą svarbu atlikti ekonomiškumo, efektyvumo ir rezultatyvumo finansų kontrolę.

Stripsnyje nagrinėjama biudžeto formavimo principai, pateikiama biudžeto sistemos charakteristika, analizuojamos viešųjų finansų kontrolės rūšys bei metodai.

Reikšminiai žodžiai: biudžeto sistema, principai, pajamos, asignavimai, nebiudžetiniai fondai, konsoliduotas šalies biudžetas, išorės ir vidaus finansų kontrolė.

Įvadas

Biudžetas yra pagrindinis kiekvienos šalies vyriausybės politikos įgyvendinimo įrankis – veiksmingas valstybės valdymas pasireiškia kryptinga biudžeto politika aiškiais ir nuosekliais veiklos prioritetais.

1998 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė rezoliuciją dėl Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros koncepcijos, taip inicijuodamas biudžeto sandaros reformą. Siekiant efektyvesnio valstybės finansinių išteklių valdymo nustatyti pagrindiniai principai 1) nuo 1999 m. valstybės biudžetą sudaryti be deficito ir šią nuostatą įtvirtinti priimant konstitucinį įstatymą; 2) valstybės biudžetą planuoti trejiems, o tvirtinti vieneriems metams; 3) valstybės biudžetą sudaryti pagal programas, kurias rengia atitinkami biudžetinių asignavimų valdytojai. Seimo asignavimų komitetai programas vertina pagal Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatytus vertinimo kriterijus; 4) nuo 2000 m. pagal programas sudaryti ir savivaldybių biudžetus; 5) nuo 2000 m. atskirai sudaryti einamuosius (paprastųjų išlaidų) ir kapitalo (investicijų) biudžetus. Kapitalo biudžetus sudaryti penkeriems metams; 6) nustatyti pereinamąjį konsoliduoto biudžeto formavimo penkerių metų laikotarpį, per kurį bus sujungtos visos valstybės bei savivaldybių biudžetų ir fondų lėšos; 7) sudaryti visuomenei galimybę gauti išsamią informaciją apie mokesčių mokėtojų pinigų naudojimą.

2016 m. Valstybės kontrolė atliko programinio biudžeto sistemos valstybinį auditą ir nustatė, kad nors programinio biudžeto modelis Lietuvoje iš esmės yra sukurtas: valstybės funkcijų vykdymas finansuojamas iš biudžeto pagal programas, kuriose nurodomi tikslai, uždaviniai, priemonės ir jų įgyvendinimą parodantys vertinimo kriterijai, atsiskaitoma už programų įgyvendinimo rezultatus, tačiau daugelio svarbių procesų – planavimo, stebėsenos ir atsiskaitymo – trūkumai neleidžia pasiekti pakankamo biudžeto orientavimo į veiklos rezultatus, kuris skatintų teigiamus pokyčius visuomenės gyvenime. (Valstybės kontrolė, 2016). Taigi Lietuvai, siekiant tapti Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) nare, reikia atkreipti ypatingą dėmesį į biudžeto valdyseną.

Tyrimo objektas – viešojo sektoriaus finansų sistema ir finansų kontrolė.

Darbo tikslas – išnagrinėti biudžeto sistemą bei kontrolės sistemą Lietuvoje.

Darbo uždaviniai:

1. Pateikti biudžeto formavimo principus;
2. Išanalizuoti Lietuvos biudžeto sistemą;
3. Nustatyti finansų kontrolės rūšis bei metodus.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, informacijos grupavimas, lyginimas, detalizavimas ir apibendrinimas.

1. Biudžeto formavimo principai

Biudžeto formavimas grindžiamas laikantis tam tikrų principų. Daugelyje valstybių biudžeto formavimo principai paprastai atsispindi apibendrintame biudžeto įstatyme, pvz., Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatyme. Mokslinėje literatūroje taip pat pateikiami įvairūs biudžeto formavimo principai, kuriais vadovaujantis turėtų būti sudaromas biudžetas (žr. 1-ą lentelę).

1 lentelė. Biudžeto formavimo principai

Autorius (-iai)	Principai
A. Schick (2009)	Išsamumas, tikrumas, periodiškumas, teisėtumas, skaidrumas.
O. G. Rakauskienė (2006)	Vieningumas, tikrumas, periodiškumas, skaidrumas, specializuotumas.
E. Buškevičiūtė (2006)	Vienovė, išsamumas, realumas (teisingumas) našumas
V. Naraševičiūtė, A. Lakštutienė (2005)	Vientisumas, išsamumas, tikrumas (realumas), specializacija, decentralizacija, viešumas.
K. Levišauskaitė, G. Ruškys (2005)	Vieningumas, išsamumas, realumas (teisingumas), viešumas.

(šaltinis: sudaryta autorių)

Nors ir autorių išskirti biudžeto formavimo principai nėra vienodi, tačiau juose nesunku įžvelgti panašumų. I. Skačkauskienė teigia, kad A. Schick pateiktas išsamumo principas atitinka V. Naraševičiūtės ir A. Lakštutienės vientisumo, K. Levišauskaitės ir G. Ruškio bei O. G. Rakauskienės vieningumo, E. Buškevičiūtės vienovės principą, kadangi autoriai nurodo, kad į biudžetą turi būti įtraukiamos visos valstybės pajamos ir išlaidos. Pilnumo principas, kuriuo teigiama, kad visam valstybės ūkiui turi būti sudaromas vienas biudžetas, papildo vieningumo principą. Tik E. Buškevičiūtė šį principą detalizuoja, suteikdama šiek tiek kitokią prasmę: kiekviename biudžeto straipsnyje turi būti nurodoma šio straipsnio pajamos ir išlaidos. A. Schick, O. G. Rakauskienės nurodytas tikrumo principas sutampa su V. Naraševičiūtės ir A. Lakštutienės tikrumo arba realumo, E. Buškevičiūtės bei K. Levišauskaitės ir G. Ruškio realumo (teisingumo) principu. Nepaisant principo pavadinimų skirtumų, šių principų reikšmė vienoda: į biudžetą turi būti įtrauktos tiksliai apskaičiuotos, realiai gauti numatomos ir įstatymu patvirtintos pajamos ir išlaidos. Šį teiginį taip pat atitinka A. Schick išskirtas teisėtumo principas. V. Naraševičiūtės ir A. Lakštutienės išskirtas biudžeto specializacijos ir detalizacijos principas atitinka O. G. Rakauskienės specializuotumo, taip pat K. Levišauskaitės ir G. Ruškio vieningumo principą bei E. Buškevičiūtės biudžeto vienovės principą. Šis principas numato aiškią ir privalomą išlaidų klasifikaciją. K. Levišauskaitė ir G. Ruškys bei E. Buškevičiūtė neišskiria specializacijos principo, bet jį įtraukia į vieningumo principą. V. Naraševičiūtės ir A. Lakštutienės, K. Levišauskaitės ir G. Ruškio išskirtas viešumo principas A. Schick bei O. G. Rakauskienės yra įvardintas kaip skaidrumo, o E. Buškevičiūtės kaip našumo principas. Šio principo esmė – viešas biudžeto skelbimas laiku ir lengvas informacijos prieinamumas. A. Schick ir O. G. Rakauskienė nurodo periodiškumo principą, kuris reiškia, kad biudžetas turi būti sudaromas tam tikram laikotarpiui (vieneriems finansiniams metams).

2. Lietuvos biudžeto sistemos bruožai

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 127 str. Lietuvos biudžetinę sistemą sudaro savarankiškas Lietuvos Respublikos valstybės biudžetas ir savarankiški vietos savivaldybių biudžetai. Lietuvoje yra 60 savivaldybių, rengiančios ir tvirtinančios savo biudžetus. Akivaizdu, kad Lietuvos, kaip ir kitų valstybių, biudžetų sudėtį ir struktūrą lemia valstybės sandara, jos administracinis teritorinis suskirstymas. Lietuvos Respublikos teritorija skirstoma į administracinius vienetus, kurie susideda iš gyvenamųjų vietovių. Administraciniai vienetai yra apskritys ir savivaldybės. Apskritis – Lietuvos Respublikos teritorijos aukštesnysis administracinis vienetas, kuriame valdymą įstatymų nustatyta tvarka organizuoja Lietuvos Respublikos Vyriausybė per centrinės valdymo institucijas – ministerijas ir vyriausybės institucijas. Šių institucijų veikla – finansuojama valstybės biudžeto – svarbiausio ir didžiausio apimtimi – lėšomis.

Valstybės biudžeto nagrinėjimas negalimas be planuojamų rodiklių analizės. Valstybės, savivaldybės biudžetą sudaro pajamų ir asignavimų dalys. Valstybės biudžeto pajamas sudaro pajamos iš mokesčių, gaunamos į valstybės biudžetą pagal įstatymus ir kitus teisės aktus,) pajamos iš valstybės turto, valstybės biudžetinių įstaigų pajamos, negrąžintina finansinė parama (lėšos), dotacijos, kitos pajamos.

Valstybės biudžeto asignavimai yra naudojami įstatymams įgyvendinti: valstybės funkcijoms atlikti, dotacijoms savivaldybių biudžetams teikti, valstybės įsipareigojimams vykdyti. Valstybės biudžete sudaromas Vyriausybės rezervas. Jis turi būti ne didesnis kaip 1 procentas patvirtintų valstybės biudžeto asignavimų sumos. Konkretų Vyriausybės rezervo dydį kasmet nustato Seimas Valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatyme. Vyriausybės rezervo lėšos skirstomos Vyriausybės nutarimu – ekstremaliosioms situacijoms likviduoti, jų padariniams šalinti ir padarytiems nuostoliams iš dalies padengti, įsipareigojimams, susijusiems su dalyvavimu tarptautinėse operacijose, vykdyti, vykdant arbitražų ar teismų sprendimus, žymių Lietuvos visuomenės veikėjų laidotuvių išlaidoms padengti, humanitarinei pagalbai teikti. (Skačkauskienė *et al* 2013)

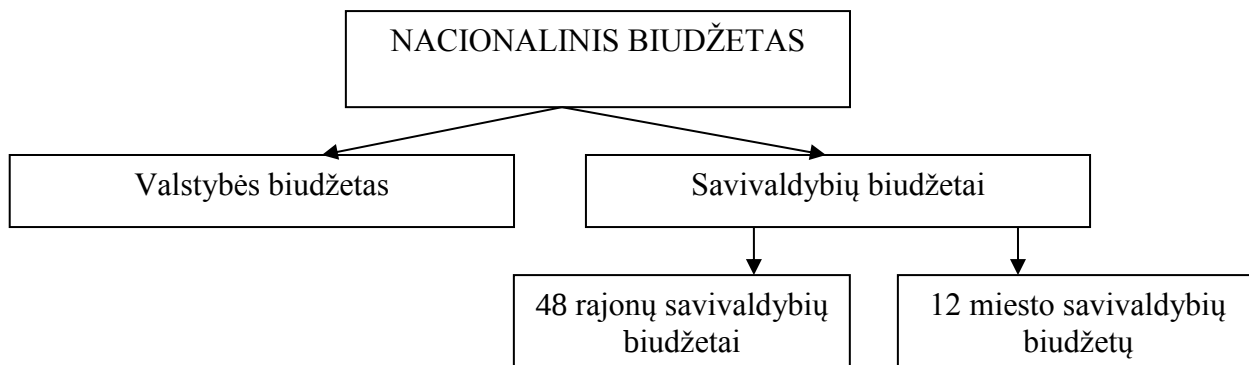
Lietuvos biudžetinę sistemą be valstybės biudžeto sudaro savarankiški savivaldybių biudžetai. Savivaldybė – valstybės teritorijos administracinis vienetas, turintis viešojo juridinio asmens statusą ir laiduotą Konstitucijos savivaldos teisę, įgyvendinamą per to valstybės teritorijos administracinio vieneto nuolatinių gyventojų išrinktą savivaldybės tarybą.

Savivaldybė savo veiklai finansuoti formuoja savarankišką biudžetą. Savivaldybės biudžetas sudaromas ir tvirtinamas vieneriems biudžetiniams metams. Savivaldybių biudžetų rengimo, svarstymo ir tvirtinimo procedūrą nustato Biudžeto sandaros įstatymas, Vyriausybės nutarimu patvirtintos taisyklės. Atkreiptinas dėmesys, kad savivaldybės biudžeto sudarymo pagrindas yra patvirtinti savivaldybės strateginio planavimo dokumentai bei savivaldybių funkcijoms įgyvendinti reikalingų lėšų skaičiavimai. Savivaldybių biudžetų pajamas sudaro: pajamos iš mokesčių, gaunamos į savivaldybių biudžetus pagal įstatymus ir kitus teisės aktus, pajamos iš savivaldybių turto, savivaldybių biudžetinių įstaigų pajamos, valstybės biudžeto dotacijos ir kitos pervedamos lėšos, negrąžintina finansinė parama (lėšos), kitos įstatymų nustatytos pajamos, į savivaldybių biudžetų pajamas įskaitomos įmokos už ilgalaikio materialiojo ir nematerialiojo turto realizavimą. Savivaldybių biudžetų asignavimai yra naudojami Vietos savivaldos įstatymui ir kitiems įstatymams įgyvendinti vykdant savivaldybių biudžetų asignavimų valdytojų patvirtintas programas. Savivaldybės gali sudaryti savivaldybės administracijos direktoriaus rezervą, kuris turi būti ne didesnis kaip 1 procentas patvirtintų savivaldybės biudžeto asignavimų sumos. Konkretų savivaldybės administracijos direktoriaus rezervo dydį kasmet nustato savivaldybės taryba, tvirtindama atitinkamų metų savivaldybės biudžetą. Savivaldybės administracijos direktoriaus rezervo lėšas skirsto savivaldybės administracijos direktorius.

Savivaldybės administracijos direktoriaus rezervo lėšos naudojamos tik toms reikmėms, kurių negalima numatyti formuojant savivaldybės biudžetą: ekstremaliosioms situacijoms ir (arba) ekstremaliesiems įvykiams likviduoti, jų padariniams šalinti ir padarytiems nuostoliams iš dalies

apmokėti, gaisrų ir stichinių nelaimių padariniams likviduoti ir jų padarytiems nuostoliams iš dalies apmokėti.

Valstybės biudžetas ir savivaldybių biudžetai yra savarankiški, nepriklausomi, tačiau juos jungia bendra teisinė ir mokestinė bazės, valdžios institucijų ir įstaigų atliekamų funkcijų panašumas. Valstybės ir savivaldybių biudžetų visuma vadinama nacionaliniu biudžetu (žr. 1-ą paveikslą).

1 pav. Lietuvos nacionalinio biudžeto sandara
(šaltinis: sudaryta autorių)

Greta valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų yra sudaromi valstybės nebiudžetiniai arba pinigų fondai. Valstybės pinigų fondai – pagal Lietuvos Respublikos įstatymus įsteigti fondai, kurių sudarymo šaltinis yra valstybės piniginiai ištekliai ir kuriuose sukauptos lėšos naudojamos šių fondų veiklą teisės aktuose nustatytiems tikslams. Pinigų fondai gali būti steigiami priėmus valstybės pinigų fondo steigimo arba kitą įstatymą, kai vienas iš šių fondų sudarymo šaltinių yra valstybės lėšos arba atskaitymai iš įplaukų į valstybės biudžetą. Biudžeto sandaros įstatyme įvardijama, kad Lietuvos Respublikoje surenkami mokesčiai, privalomos įmokos ir rinkliavos gali būti perskirstomi tik per valstybės biudžetą ir savivaldybių biudžetus, Valstybinio socialinio draudimo fondą, Privalomojo sveikatos draudimo fondą, Rezervinį (stabilizavimo) fondą, Valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės eksploatavimo nutraukimo fondą, Garantinį fondą, Ilgalaikio darbo išmokų fondą, savivaldybių privatizavimo fondus. Tokiu būdu Lietuvoje centrinės valdžios lygmeniu suformuoti šeši nebiudžetiniai pinigų fondai, vietinės valdžios lygmeniu – vienas.

Nacionalinio biudžeto ir nebiudžetinių fondų visuma vadinama konsoliduotu šalies biudžetu. Biudžeto duomenys skelbiami vadovaujantis Tarptautinio valiutos fondo (TVF) duomenų platinimo specialiaisiais standartais ir TVF valstybės finansų statistikos vadovu. Konsoliduoti duomenys leidžia išsamiai apibūdinti valstybės fiskalinės politikos įtaką ūkiui, nustatyti socialinės ekonominės raidos tendencijas. Lietuvos konsoliduoto biudžeto pajamas sudaro valstybės biudžeto, savivaldybių biudžetų ir nebiudžetinių fondų pajamos, o asignavimai skirti valstybės, savivaldybių ir fondų funkcijoms įgyvendinti. Lietuvoje per konsoliduotą šalies biudžetą perskirstomos pajamos sudaro apie 33 proc. bendrojo vidaus produkto. (Skačkauskienė *et al* 2013)

Mokslinėje literatūroje pateikiamos šios biudžeto funkcijos: 1) pajamų ir BVP paskirstymo, 2) valstybinio ekonomikos reguliavimo, 3) socialinės politikos priemonių finansavimo, 4) centralizuotų pinigų fondų sudarymo ir 5) naudojimo kontrolės.

Formuojant ir panaudojant valstybės pajamas svarbu užtikrinti kontrolės funkciją, kuri yra reikšminga valdant tiek viešuosius, tiek privačius finansus, stiprinant šalies ekonomiką bei visuomenės gerovę.

3. Lietuvos viešojo sektoriaus finansų kontrolė

Nagrinėjant įvairias kontrolės sąvokas, galima išvesti bendrą kontrolės „formulę“: kontrolė = patikrinimas + priežiūra. Finansų kontrolės objektu plačiąja prasme galima laikyti visą šalies finansų sistemą.

Svarbiausi finansų kontrolės uždaviniai: patikrinti, ar laikomasi teisės aktų, reglamentuojančių finansinius santykius, ar laiku ir visiškai vykdomi finansiniai įsipareigojimai biudžetinei sistemai, mokesčių tarnyboms, bankams, taip pat įmonių, įstaigų ir organizacijų tarpusavio įsipareigojimai ir pan. (Daujotaitė *et al.*, 2015)

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad viešųjų finansų kontrolę sudaro grandys – išorės finansų kontrolė ir vidaus finansų kontrolė (nors dažniausiai naudojamas vienas terminas „finansų kontrolė“). 2-oje lentelėje pateiktas išorės ir vidaus finansų kontrolės palyginimas.

2 lentelė. Išorės ir vidaus finansų kontrolės palyginimas

	Išorės finansų kontrolė	Vidaus finansų kontrolė
Subjektas	1. Aukščiausia audito institucija – Valstybės kontrolė. 2. Savivaldybėse – savivaldybės kontrolierius (savivaldybės kontrolės ir audito tarnyba). 3. Specializuotos viešųjų finansų kontrolės institucijos: Valstybinė mokesčių inspekcija ir Muitinės departamentas prie Finansų ministerijos. Nespecializuotos viešųjų finansų kontrolės institucijos: Žemės ūkio ministerija, Aplinkos ministerija, Lietuvos bankas, Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos. 4. Audito įmonės.	Viešasis juridinis asmuo (įstaiga), jo struktūriniai padaliniai, įgalioti valstybės tarnautojai / darbuotojai. Svarbu: pagal Vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymą viešojo juridinio asmens vidaus audito tarnyba nėra finansų kontrolės vykdytoja. Vidaus audito tarnyba tik vertina finansų kontrolės veikimą įstaigoje.
Objektas	Įstaigų ūkinių operacijų teisėtumas, finansinių ataskaitų teisingumas, kt.	Ūkinių operacijų vykdymo efektyvumas, ekonomiškumas, rezultatyvumas, teisėtumas, turto apsauga, klaidų ir apgaulių prevencija valstybės įstaigoje, kontrolės priemonių tinkamumas, kt.
Apimtis	Ūkinės operacijos, programos auditas, kontrolė, operacijai pasibaigus, įgyvendinus programą per ataskaitinį laikotarpį	Ūkinių operacijų, biudžeto programų valdymo kontrolė, kontrolės sistemos vertinimas
Atskaitomybė	Seimui, Prezidentui, Vyriausybei, steigėjui, visuomenei	Įstaigos aukščiausiajai vadovybei

(šaltinis: sudaryta autorių)

Galima ilgai diskutuoti, kurios finansų kontrolės grandies vaidmuo ekonomikos sistemoje yra reikšmingesnis, bet vienas aspektas tikrai yra aiškus: glaudžiai bendradarbiaujantys vidaus ir išorės finansų kontrolės vykdytojai žymiai prisidėtų prie bendros finansų kontrolės efektyvumo didinimo viešajame sektoriuje. Lietuvos finansų kontrolės sistemos veikimą reglamentuoja įvairūs teisės aktai, kuriuose yra apibrėžti pagrindiniai valdymo ir kontrolės veikimo mechanizmai.

Finansų kontrolė gali būti klasifikuojama pagal atskirus požymius, tokius kaip subjektas, objektas, apimtis (žr. 2-ą lentelę). Labai svarbus (ir teisės aktuose daugiausiai akcentuojamas) klasifikavimas laiko aspektu:

- išankstinė finansų kontrolė atliekama priimant arba atmetant sprendimus, susijusius su valstybės ir savivaldybės turto panaudojimu ir įsipareigojimais tretiesiems asmenims, prieš juos tvirtinant viešojo juridinio asmens vadovui. Išankstinės finansų kontrolės funkcija turi būti atskirta nuo sprendimų inicijavimo ir vykdymo. Išorės subjektai atliekantys išankstinę finansų kontrolę: Finansų ministerija, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba ir kt. Kalbant apie vidaus finansų kontrolę, tai už išankstinę, einamąją bei pakesniąją finansų kontrolę yra atsakingi viešojo juridinio asmens vadovo paskirti valstybės tarnautojai arba darbuotojai. Vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymas (2003) nustato, kad viešojo juridinio asmens vyriausiasis buhalteris (buhalteris)

arba apskaitos tarnybos vadovas atsako už: 1) tinkamą apskaitos tvarkymo kontrolę; 2) atsiskaitymų kontrolę; 3) išankstinę finansų kontrolę, kurios metu nustatoma: ar ūkinės operacijos bus atliekamos neviršijant patvirtintų sąmatų ir ar atitinka patvirtintus asignavimus; ar ūkinės operacijos dokumentai yra tinkamai parengti ir ar ūkinė operacija yra teisėta. Vyriausiasis buhalteris (buhalteris) arba apskaitos tarnybos vadovas, vykdydamas išankstinę finansų kontrolę, pasirašo arba atsisako pasirašyti atitinkamus dokumentus, leidžiančius atlikti ūkinę operaciją;

- einamoji finansų kontrolė vykdoma ūkinės veiklos metu. Atliekama įgyvendinant konkrečius finansinius planus arba vykdant finansines operacijas (mokesčių mokėjimų tikrinimas, įstaigų / įmonių kasų revizijos, biudžeto vykdymas ir kt.). Viešojo juridinio asmens viduje šios kontrolės procese yra svarbu atskirti ūkinių operacijų tvirtinimo, vykdymo, įtraukimo į apskaitą bei turto saugojimo funkcijas, o kontrolės paskirtis – užtikrinti, kad lėšos ir materialinės vertybės būtų naudojamos pagal paskirtį ir efektyviai, kad būtų lėšos tinkamai saugomos ir užtikrinamas veiksmingas ūkinių operacijų vykdymo priežiūros procesas;

- paskesnioji finansų kontrolė atliekama po sprendimų dėl valstybės ir savivaldybės turto panaudojimo ir įsipareigojimų tretiesiems asmenims vykdymo, kurios metu tikrinama, kaip yra atlikti veiksmai. Paskesnioji kontrolė – neatskiriama išorės ir vidaus kontrolės dalis, kuri siejama su atitinkamo istorinio laikotarpio ūkinių finansinių operacijų tikrinimu. Sandoriai ir veiklos rezultatai vertinami racionalumo ir atitikties atskirų teisės aktų nuostatomis požiūriu. (Daujotaitė *et al.*, 2015) Išorės finansų kontrolės subjektai paskesniąją kontrolę vykdo įgyvendinus finansinius planus (įmonių finansinės atskaitomybės tikrinimas, biudžeto įvykdymo apyskaitos svarstymas ir kt.) Viešojo juridinio asmens paskesniosios finansų kontrolės paskirtis – patikrinti, ar teisėtai ir pagal paskirtį naudojamos materialiosios, nematerialiosios ir finansinės vertybės, ar nebuvo teisės aktų, vadovų nurodymų pažeidimų bei piktnaudžiavimų. Paskesnioji finansų kontrolė numato priemones jos metu nustatytiems trūkumams pašalinti. Šios kontrolės negali atlikti valstybės tarnautojas / darbuotojas, atsakingas už išankstinę finansų kontrolę.

Taip pat norėtusi plačiau aptarti finansų kontrolės rūšį pagal siekiamų programinio biudžeto rezultatų principą:

- ekonomiškumo kontrolė – nustatoma, ar finansinė programa buvo vykdoma mažiausiomis išlaidomis išlaikant reikiamą veiklos bei gaunamo rezultato kokybę. Kontrolės metu siekiama nustatyti, ar ištekliai (finansiniai, materialūs, žmogiškieji ir kt.) programai vykdyti buvo teisingai parinkti kokybės ir kiekybės požiūriu; ištekliai buvo įsigyti mažiausiomis kainomis; ar visi ištekliai buvo panaudoti;

- efektyvumo kontrolė – turi būti įvertintas santykis tarp pasiektų rezultatų ir šiems rezultatams gauti panaudotų išteklių. Priklausomai nuo programos specifikos, reikia analizuoti įvairius alternatyvius veiksmus, susijusius su atitinkamos programos vykdymu bei pasirinkti išlaidų analizės metodus. Vertinant efektyvumą, nagrinėjama: ar programa galėjo būti įgyvendinama mažesnėmis išlaidomis; ar programa galėjo būti įgyvendinama taip, kad rezultatas būtų geresnis; darbo metodai yra racionaliausi (įstaigos organizacinė struktūra, darbo metodai bei procedūros maksimaliai atitinka programos įgyvendinimą); ar yra trūkumų, kurių būtų galima išvengti; nedubliuojamos funkcijos; įmanoma sumažinti išlaidas, neprarandant rezultato kokybės; žinomos efektyvumo padidėjimo / sumažėjimo priežastys;

- rezultatyvumo kontrolė apima gaunamų rezultatų palyginimą su programos uždaviniais bei tikslais. Kontrolės metu nustatoma, ar: programos tikslai bei uždaviniai buvo nustatyti teisingai ir pasiekti pagrįstomis išlaidomis ir per numatytą laikotarpį; tikslingai apibrėžtos priemonės uždaviniams pasiekti; tikslinga programą tęsti kitais metais; gali būti nagrinėjamos alternatyvios programos priemonės geresniems rezultatams pasiekti; numatytos pakankamos kontrolės priemonės, užtikrinančios planuojamų rezultatų pasiekimą; parinkti tinkami vertinimo kriterijai rezultatams įvertinti; programos vykdymas atitinka veiklos strategijos kryptis, planus, procedūras bei teisės aktus; programos suderintos (nekartoja viena kitos ir neprieštarauja viena kitai).

Finansų kontrolė gali būti klasifikuojama ir pagal kitus požymius: pagal tikrinamų duomenų apimtį (kompleksinis, teminis, dalinis patikrinimas); pagal tikrinamų duomenų lygį (vientisa, atrankinė); pagal kontrolės pagrindą ir paskyrimo būdą (privaloma, pasirenkamoji).

Pagrindiniai finansų kontrolės metodai yra: 1) priežiūra arba stebėjimas (susipažindama su objekto finansine būkle); patikrinimas (atliekami kontrolės veiksmai, tikrinant objekto finansinę būklę, veiklos rezultatus, atsiskaitymus ir kt.); analizė (naudojamos analitiniai metodai: vidutinių ir santykinų dydžių nustatymas, grupavimas, indeksacija ir pan.); ištirimas (apklausos, anketavimo, pokalbio arba testo gauti rezultatai naudojami vertinant objekto finansinę padėtį); revizija (tikrinami dokumentai siekiant nustatyti ar objekto veikla yra teisėta, ar atskaitos yra teisingos); auditas (veiklos ir finansinių ataskaitų vertinimas. Reikėtų pabrėžti, kad pagal Vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymą vidaus auditas nėra vidaus finansų kontrolės metodas: vidaus auditas, kaip ir finansų kontrolė, yra vidaus kontrolės dalis).

Išvados

Biudžeto formavimas grindžiamas laikantis tam tikrų principų. Daugelyje valstybių biudžeto formavimo principai paprastai atsispindi apibendrintame biudžeto įstatyme, o Lietuvoje Biudžeto sandaros įstatyme. Lietuvos biudžetinę sistemą sudaro savarankiškas Lietuvos Respublikos valstybės biudžetas ir savarankiški vietos savivaldybių biudžetai.

Finansų kontrolės vaidmuo šalies ekonomikos sistemoje yra reikšmingas: siekiant, kad biudžetas būtų naudojamas kuo racionaliau, valstybėje turi veikti kontrolės mechanizmas. Lietuvoje viešųjų finansų kontrolės sistemą sudaro dvi pagrindinės grandys: išorės finansų kontrolė ir vidaus finansų kontrolė. Tik glaudžiai bendradarbiaujantys vidaus ir išorės finansų kontrolės vykdytojai žymiai prisidėtų prie bendros finansų kontrolės efektyvumo didinimo viešajame sektoriuje.

Finansų kontrolė gali būti klasifikuojama pagal atskirus požymius, tokius kaip subjektas, objektas, apimtis ir kt. Labai svarbus ir Lietuvos teisės aktuose daugiausiai akcentuojamas finansų kontrolės klasifikavimas laiko aspektu: išankstinė, einamoji ir paskesnioji finansų kontrolė. Išankstinės finansų kontrolės funkcija turi būti atskirta nuo sprendimų inicijavimo ir vykdymo, o paskesniosios finansų kontrolės negali atlikti valstybės tarnautojas / darbuotojas, atsakingas už išankstinę finansų kontrolę. Formuojant programinę biudžetą svarbu atlikti ekonomiškumo, efektyvumo ir rezultatyvumo finansų kontrolę.

Literatūros sąrašas

- Daujotaitė, D., Giriūnas L., Giriūnienė, G., Miškinis, A., Adomavičiūtė, D., Vinauskienė, D. (2015). Finansų kontrolė ir auditas: teorija ir praktika. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Horngren, C.T.; Sundem, G. L.; Straton, W.O. 1999. Introduction to management accounting. London: Prentice hall. 720 p.
- Kazlauskienė, V (2012) Finansai. Kaunas. „Technologija“.
- Lietuvos Respublikos biudžeto sandaros įstatymas [interaktyvus]. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimas, 1990. [žiūrėta 2017 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.712BBBFA3D41/ZwEtWtIUdU>
- Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas [interaktyvus]. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimas, 1994. [žiūrėta 2017 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.712BBBFA3D41/ZwEtWtIUdU>
- Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas [interaktyvus]. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimas, 1994. [žiūrėta 2017 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.712BBBFA3D41/ZwEtWtIUdU>
- Lietuvos Respublikos vidaus kontrolės ir vidaus audito įstatymas [interaktyvus]. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimas, 2003. [žiūrėta 2017 m. sausio 9 d.]. Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F789235C18BB/TAIS_442323
- Programinio biudžeto sistema: strateginių veiklos planų sudarymas ir įgyvendinimo stebėsena. Valstybinio audito ataskaita. 2016 m. spalio 10 d. Nr. VA-P-60-2-17. Vilnius: Valstybės kontrolė, 2016. Prieiga per internetą: [žiūrėta 2017 m. sausio 9 d.] <https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=3612>
- Schick, A. (2009). Evolution in budgetary practice. OECD, The role of fiscal rules in budgeting: 319-341.
- Skačkauskienė, I. (2012). Valstybės ir savivaldybių biudžetų pajamos: mokomoji knyga. Vilnius: Technika.
- Skačkauskienė, I., Olunevičiūtė Neverauskienė, L., Zabarauskaitė, R., Andriušaitienė, D., Tunčikienė, Ž. (2013). Lietuvos socialinės ekonominės problemos ir jų sprendimo prielaidos. Vilnius; Technika.

LITHUANIAN BUDGET SYSTEM AND CONTROL

Annotation

State level budget is the main financial plan of the government. The state budget is centralized monetary fund which functions for a certain level of management bodies and programs. In order to minimize wasted budget and used it rationally, the state must imply the control system itself.

Lithuanian public financial control system consists of two main sectors: the external internal financial control. It is very important to focus on controls distinction: the pre-financial control function must be separated from the decisions of the initiation and execution as if financial control cannot be performed by a public servant or employee. Also it is important to carry out cost effectiveness, efficiency and effectiveness of financial control itself. The state budget and municipal budgets are free and independent units which are connected by a common legal and fiscal framework. State and municipal budgets referred collectively as the national budget. The role of financial control is significant. In order to use budget as rationally as possible, the state must act in the control mechanism. Only close cooperation between the internal and external financial control operators significantly contribute to the overall efficiency of financial control in the public sector.

Informacija apie autores

Žana Prokopovičienė, Vilniaus kolegijos Vidaus audito skyriaus vedėja, Finansų katedros lektorė. Pagrindinės tyrimo sritys: viešojo sektoriaus finansai ir kontrolė, vidaus auditas, įmonių bei įstaigų socialinė atsakomybė. El. paštas: z.prokopoviciene@ekf.viko.lt

Romualda Urniežienė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas, Finansų katedros lektorė. Pagrindinė tyrimo sritis: viešieji finansai. El. paštas: r.urnieziene@ekf.viko.lt

Viktorija Prapraitė, Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultetas, Užsienio kalbų centro, Ekonomikos fakulteto lektorė. Pagrindinė tyrimo sritis: lyderystė. El. paštas: v.prapraite@ekf.viko.lt

EKONOMIKOS VYSTYMASIS: PROCESAI IR TENDENCIJOS

IV-osios tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos, įvykusios Vilniaus kolegijos Ekonomikos fakultete 2017 m. balandžio 26 d., medžiaga (straipsnių rinkinys)

Konferencijos medžiaga. – Vilnius: VILNIAUS KOLEGIJA, 2017 – 218 p.

ISSN 2538-6700

Maketavo Violeta Baltrūnienė
2017-04-24